

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НИ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ISSN 2218-5348

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 1-2 (19-20)

Ужгород 2019

УДК 001:378

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вовканич Іван Іванович – доктор історичних наук, професор, декан факультету історії і міжнародних відносин (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Заступник головного редактора:

Артьомов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Відповідальний секретар:

Шелемба Михайло Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»); **Вегеш Микола Миколайович** – доктор історичних наук, завідувач кафедри політології і державного управління (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»); **Мандрик Іван Олександрович** – доктор історичних наук, професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»); **Андрейко Віталій Іванович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»); **Горват Ірина-Любов** – старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре (Румунія); **Кринський Анджей** – доктор філософії, ректор Полонійної академії в Ченстохові (Польща); **Орсова Ольга** – декан факультету гуманітарних наук університету ім. П.Й. Шафарика у м. Кошице (Словаччина); **Токар Петро Васильович** – кандидат соціологічних наук, науковий співробітник НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), зарубіжний професор Євразійського національного університету ім. Л. Гумільова (Республіка Казахстан); **Фодор Дюло** – проректор Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II; **Свєженцева Оксана Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, начальник відділу міжнародних зв'язків (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).

*Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол №12 від 19 грудня 2019 р.)*

© НН Інститут євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»
Факультет історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ», 2019

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE
OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES
FACULTY OF HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS**

ISSN 2218-5348

INTERNATIONAL SCIENTIFIC HERALD

Issue 1-2 (19-20)

Uzhhorod 2019

UDK 001:378

DOI: 10.24144/2218-5348. 2019.1-2 (19-20).

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Ivan Vovkanych – Doctor of History, Full Professor, Dean of the Faculty of History and International Relations (SU “Uzhhorod National University”)

Deputy editor in chief:

Ivan Artiomov – Candidate of Sciences in History, Associate Professor, Professor at the Department of International Studies and Public Communications, Director of the ER Institute of European Integration Studies (SU “Uzhhorod National University”)

Executive Secretary:

Mykhailo Shelemba – Candidate of Sciences in Politics, Associate Professor at the Department of International Studies and Public Communications (SU “Uzhhorod National University”)

Ihor Todorov – Doctor of History, Full Professor, Professor at the Department of International Studies and Public Communications (SU “Uzhhorod National University”); **Mykola Vehesh** – Doctor of History, Head of the Department of Political Science and Public Administration (SU “Uzhhorod National University”); **Ivan Mandryk** – Doctor of History, Professor at the Department of modern history of Ukraine and foreign countries (SU “Uzhhorod National University”); **Vitalii Andreiko** – Candidate of Sciences in History, Associate Professor at the Department of International Studies and Public Communications (SU “Uzhhorod National University”), **Iryna-Liubov Horvat** – Senior Research Officer of the Satu-Mare County Museum (Romania); **Andzhei Krynskyi** – Doctor of Philosophy, Rector of Polonia University in Czestochowa (Poland); **Olga Orosova** – Dean of the Faculty of Arts in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia); **Petro Tokar** – Candidate of Sciences in Sociology, Researcher of the ER Institute of European Integration Studies (SU “Uzhhorod National University”), Foreign Professor of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan); **Dyulo Fodor** – Vice-Rector in Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute; **Oksana Svyezhentseva** – Candidate of Sciences in History, Associate Professor at the Department of International Studies and Public Communications, Head of the International Relations Department (SU “Uzhhorod National University”).

*Recommended for publication by the Academic Council PHEI «UzhNU»
(protocol No12 as of 19 december, 2019)*

ЗМІСТ

Вовканич Іван, Шніцер Ігор. Державно-правове становище Словаччини у складі відродженої Чехословацької республіки (вересень 1944 – квітень 1945 рр.)	9
Тодоров Ігор, Тодорова Наталія. Імплементация Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС: безпековий вимір	18
Вегеш Микола. Нелегальні переходи українців Східної Галичини у Карпатську Україну і реакція польського уряду (1938-1939 рр.)	29
Бевзюк Євгеній, Табанюхова Олена. Становлення наднаціональних ідей у народів Центральної Європи	48
Мандрик Іван. Боротьба польського народу за відродження незалежної держави у ХІХ – на початку ХХ ст.	59
Артьомов Іван. Виклики збройної агресії як каталізатор перезавантаження зовнішньої політики України	67
Шелемба Михайло, Шелемба Марта. Типові та девіантні регіони у контексті еволюції української партійної системи	83
Купар Діана. Словацько-російське співробітництво у сфері ядерної безпеки	111
Павлишин Любов, Товт Юлія. Співпраця Закарпатської області з партнерськими краями Чеської республіки у сфері туризму	121
Ліхтей Ігор. Утвердження влади чеського короля Пршемисла Отакара II в Каринтії і Крайні (1268 – 1270 рр.)	132

Наукові розвідки студентів

Бенце Вівіен. Аспекти українсько-угорських відносин 2004-2019 рр.	146
Веклюк Марія. Сучасний стан українсько-німецьких відносин	157
Газдик Аліна. Зміни в організаційному та правовому полі Європарламенту після розширення ЄС	167
Гарбовська Деніса. Основні інституційні форми міжнародного співробітництва регіонів	175
Глебена Вікторія. Сутність та основні ознаки геополітичних стратегій	187
Ільницька Вікторія. Сепаратистський рух у Каталонії: історія, сучасний стан та перспективи	198
Костюк Софія. Українсько – польське регіональне співробітництво у сфері безпеки	204
Лазарчук Анна. Аналіз взаємовідносин США – ЄС у сучасному світі	210
Лупич Анастасія. Санкції як відповідний інструмент примусу в міжнародній політиці на прикладі антиросійських санкцій	218
Мишко Анатолій. Міжнародні організації у боротьбі з піратством	230
Мірошниченко Юлія. Соціальний розвиток англійського суспільства у середині XIX – на початку XX ст.	245
Місяйло Діана. Феномен поняття сепаратизму у політичній науці	256
Мойсюк Віра. Політичні детермінанти еволюції виборчої системи Швейцарської Конфедерації	266
Плохотніченко Вікторія. Демократичні перетворення Південно-Африканської Республіки (1994-2012 рр.)	279
Симчера Мар`яна. Теоретико-методологічні засади зовнішньої політики України (2014–2018 рр.)	287
Сушанин Дарина. Українсько-румунський конфлікт навколо острова Зміїний	297

CONTENTS

Ivan Vovkanych, Ihor Shnitser. State, and Legal Status of Slovakia within the Revived Czechoslovak Republic (September 1944 – April 1945)	9
Ihor Todorov, Nataliia Todorova. Implementation of the EU-Ukraine Association agreement: a security dimension	18
Mykola Vehesh. Illegal transitions of the Ukrainians from Eastern Galicia into Carpathian Ukraine and the polish government response (1938-1939)	29
Yevhenii Bevzyuk, Olena Tabanyuhova. The formation of supranational ideas among the peoples of Central Europe	48
Ivan Mandryk. The Struggle of the Polish People for the Revival of their Independent State in the 19th – early 20th centuries	59
Ivan Artiomov. The challenges of armed aggression as a catalyst for Ukraine's foreign policy reboot	67
Mykhailo Shelemba, Marta Shelemba. Typical and feviant regions in the context of the evolution of the Ukrainian party system	83
Diana Kupar. Slovak-Russian Nuclear Energy Cooperation	111
Liubov Pavlyshyn, Yuliia Tovt. Transcarpathian region cooperation with partner regions in the Czech Republic in the field of tourism	121
Ihor Likhtei. The strengthening of power by the Czech king Przemysl Ottakar II in Carinthia and Kraina (1268-1270)	132

Scientific researches of students

Vivien Bentse. Aspects of Ukrainian-Hungarian relations 2004-2019	146
Maria Veklyuk. The current state of Ukrainian-German relations	157
Alina Hazdyk. European Parliament`s organizational and legal amendments after EU enlargement	167
Denysa Harbovska. The main institutional forms of region`s international cooperation	175
Viktoriia Hlebena. The essence and the main marks of geopolitical strategies	187
Viktoriia Ilnytska. Separatist movement in Catalonia: history, current situation and prospects	198
Sofiia Kostiuk. Ukrainian-Poland regional security cooperation	204
Anna Lazarchuk. Analysis of US-EU relations in the Modern World	210
Anastasiia Lupych. Sanctions as an appropriate instrument of force in international policy on the case of anti-russian sancrions	218
Anatolii Myshko. International organizations in the struggle against piracy	230
Yuliia Miroschnychenko. Social development of the English society in the mid. XIX – beg. XX century	245
Diana Misiailo. The phenomenon of the concept of separatism in political science	256
Vira Moisiuk. Political determinants of the evolution of the election system of the Switzerland Confederation	266
Viktoriia Plokhotnichenko. Democratic conversions of the South African Republic (1994-2012)	279
Mariana Symchera. Theoretical and methodological foundations of Ukraine`s foreign policy (2014-2018)	287
Daryna Sushanyn. Ukrainian-Romanian conflict on the base of Snake Island	297

УДК 94(437)+342.56:94(437.6)"1944/1945"+342.53

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).9-17

Вовканич Іван,
доктор історичних наук, професор,
декан факультету історії та міжнародних відносин

Шніцер Ігор,
кандидат історичних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СЛОВАЧЧИНИ У СКЛАДІ ВІДРОДЖЕНОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (вересень 1944 – квітень 1945 рр.)

У статті автори досліджують особливості державно-правового становища Словаччини у відродженій Чехословацькій республіці (вересень 1944 – квітень 1945 рр.). Для досягнення мети та виконання поставлених завдань вихідними принципами роботи обрано принципи історизму та об'єктивності. На них спираються такі методи дослідження: загальнонаукового аналізу та синтезу, ретроспекції та порівняння, описовий та моделювання.

Автори статті доходять висновку, що перехідний стан відродженої ЧСР дозволив словацьким органам влади, передусім Словацькій національній раді, на рубежі 1944 – 1945 рр. мати відносну самостійність і децю ширше поле законодавчої та виконавчої діяльності. Однак вона не виходила за рамки самоврядності. Особливе державно-правове становище Словаччини в складі ЧСР у цей час давало підстави розраховувати на успішне реформування союзу чеського і словацького народів на принципі «рівний з рівним».

Ключові слова: Чехословацька республіка, Словацька національна рада, Федерація, унітарна держава, урядова програма Кошице.

In the article, the authors investigate the peculiarities of the state-legal status of Slovakia within the revived Czechoslovak Republic (September 1944 – April 1945). The principles of historicism and effectiveness were applied as the main working principles to achieve and implement the goals of the research. They were supported by the following research methods: general scientific development and synthesis, retrospection and comparison, description, and modeling.

The authors of the article conclude that the transitional state of the revived Czechoslovakia led to the fact that the Slovak authorities, primarily the Slovak National Council, at the turn of 1944 – 1945 had a relative autonomy and a slightly wider field of legislative and executive activity. However, it did not go beyond self-government. The Kosice government program has become a kind of

compromise between supporters of a federal and unitary state. The Slovak People's Republic recognized itself as a representative of the Slovak people and the bearer of state power in Slovakia. Still, the asymmetric model of the state legal system of the Czechoslovak Republic was recognized. Subsequently, by its decision of April 21, 1945, the SPR restricted its engagement somewhat, abandoning the exclusivity of its legislative and executive jurisdiction in Slovakia.

The unique state-legal position of Slovakia in Czechoslovakia at this time gave reason to count on the successful reform of the union of the Czech and Slovak peoples on the principle of "equal with equal."

Keywords: *Czechoslovak Republic, Slovak National Council, Federation, unitary state, Kosice government program.*

Постановка проблеми. Словацька республіка 1939 – 1945 рр. дискредитувала ідею самостійної словацької держави, а відтак наприкінці Другої світової війни виникла велика кількість різноманітних концепцій та планів щодо майбутнього державно-правового становища Словаччини. Із вступом Червоної Армії на територію Центральної Європи шкала можливих варіантів вирішення словацького питання звузилася до проблем, яке місце займе Словаччина у відновленій Чехословацькій республіці (ЧСР) [8, s.5,7]. І якщо словацькі політики, лідери Національного повстання 1944 р., підтримали ідею федеративного устрою держави чехів і словаків, президент ЧСР Е.Бенеш та представники чеських партій наполягали на поверненні до унітарного устрою домюнхенської республіки. Суперечки навколо цього питання зумовили особливе державно-правове становище Словаччини у відродженій республіці перехідного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії державно-правове становище Словаччини в складі повоєнної ЧСР вивчали І.Вовканич, Є.Пугач та І.Шніцер. У своїх працях історики констатували, що словацьке питання було однією з головних внутрішньополітичних проблем ЧСР та негативно вплинуло на чесько-словацькі відносини в державі.

Серед закордонних істориків вагомий внесок у вивчення словацького питання у повоєнній ЧСР зробили словацький історик М.Барновський, російська дослідниця В.Мар'їна та чеський вчений Я.Рихлік.

Мета статті – дослідити державно-правове становище Словаччини у складі відродженої Чехословацької республіки у вересні 1944 – квітні 1945 рр.

Результати дослідження. Словацьке національне повстання 1944 р. запропонувало вельми конкретне і перспективне вирішення словацького питання. По закінченні війни мала бути відроджена ЧСР, але в жодному разі не у формі унітарної держави. Словацька національна рада (СНР) ще в грудні 1943 р. прийняла рішення, в якому говорилося: «Ми хочемо, щоб словацька і чеська нація, як найближчі слов'янські нації, поєднали свої долі в новій Чехословацькій республіці, спільній державі словаків і чехів, на основі

принципу – рівний з рівним» [16, s.319]. Іншими словами, мова йшла про федеративну державу, у якій чехи та словаки матимуть рівні права.

Під час Словацького національного повстання 1 вересня 1944 р. була оприлюднена Декларація СНР. У ній містилася заява про те, що СНР є верховним органом внутрішнього руху Опору та бере на себе роль верховного законодавчого та виконавчого органу влади в Словаччині як частини відродженої Чехословацької республіки. Також у документі відзначалося, що СНР «за братське співіснування з чеською нацією в новій Чехословацькій республіці. Конституційно-правові, соціальні, економічні та культурні питання республіки будуть взаємною угодою і остаточно вирішені обраними представниками словацького і чеського народу в дусі демократичних принципів, прогресу та соціальної справедливості» [9, s.353].

Під час повстання 1944 р. СНР проявила неабияку активність. Крім того, що вона утворила центральний орган виконавчої влади – Збір повіреників, у вересні – жовтні 1944 р. нею було видано 40 постанов, які мали силу законів.

29 вересня 1944 р. СНР прийняла спеціальну постанову про взаємовідносини з президентом Е. Бенешом та лондонським урядом ЧСР. У ній СНР заявляла, що не визнає повноваження урядового делегата на визволеній території та відмовляється передавати йому усю повноту влади на підконтрольній території. Тоді ж була сформована делегація СНР для поїздки в Лондон та принципи взаємовідносин словацьких і центральних республіканських органів влади в період визволення країни.

12 жовтня 1944 р. делегація СНР прибула до Лондона, де провела переговори з президентом Е. Бенешом та представниками уряду ЧСР. За підсумком переговорів була прийнята постанова. У документі зазначалося, що республіка буде національною державою рівноправних чехів, словаків та підкарпатських українців. СНР мала підтримувати зв'язок з президентом і лондонським урядом ЧСР через урядових делегатів. Водночас у посланні президента Е.Бенеша до СНР були визнані словаки (як нація) та наголошено, що вони повинні жити «без суперечок, непорозумінь та дискримінації» [4, с.191].

Поразка Національного повстання 1944 р. не означала відмову представників місцевого руху Опору від запропонованого членами СНР варіанту вирішення словацького питання. Після вимушеної паузи, пов'язаної з поразкою повстання, СНР відновила свою діяльність вже на визволеній території. 21 січня 1945 р. у м. Требішові було сформовано декілька тимчасових робочих управлінь делегації СНР [1, с.146]. Але фактичними господарями у східній частині Словаччини у цей час були радянські військові органи. Причому згідно з радянсько-чехословацькими домовленостями, навіть формальна передача визволених територій під управління словацьких владних органів була своєрідною – спочатку Червона Армія передавала їх під юрисдикцію уряду ЧСР, а вже той – словацькій владі.

Про відновлення в повному обсязі юрисдикції СНР у Східній Словаччині можна твердити тільки з кінця січня – початку лютого 1945 р. Звільненими територіями Словаччини з 1 лютого 1945 р. керувала Делегація СНР. Її очолювали В.Шробар, Л.Новомескій, Я.Урсіні та Я.Пулл. Місцеперебуванням Делегації СНР було м. Кошице.

4 лютого 1945 р. СНР видала Маніфест про головні завдання на визволеній території. У документі наголошувалося, що «за домовленістю з представниками чеської нації встановимо взаємовідносини словаків і чехів у новій Чехословаччині на основі повного рівноправ'я, щоб у Словаччині словаки, а на чеських землях чехи мали свою владу, в той час як центральний сейм (парламент) і центральний уряд будуть керувати спільними питаннями єдиної та неподільної держави» [13, s.397]. Іншими словами, СНР і надалі вважала себе найвищим органом влади в Словаччині.

5 лютого була видана директива СНР про створення національних комітетів у районах і населених пунктах для підтримки громадського порядку. Показово, що СНР так і не передала владу на визволеній території урядовому делегату. Також вона дозволяла собі сперечатися з окремих питань із президентом Е. Бенешом і лондонським урядом ЧСР. У протистоянні із загальнодержавним центром СНР відстоювала обмежене право на здійснення владних функцій на території Словаччини, але в рамках єдиної ЧСР. Дії словацької сторони не виходили за межі перерозподілу компетенцій між загальнодержавним центром і словацькими національно-державними органами [1, с.152].

21 лютого 1945 р. функції найвищого словацького державного органу взяла у свої руки Президія СНР у складі Г.Гусака, Л.Новомескі, Й.Стік, Й.Шолтес, В.Шробар, Я.Урсіні [10]. На нашу думку, сумнівно говорити, що в цей час існувало повне верховенство словацьких державних органів у Словаччині. Можна говорити про елементи самоврядування у становищі Словаччини в державно-правовій системі ЧСР, яка відроджувалася.

При Делегації СНР 7 лютого 1945 р. було призначено новий (третій) склад Корпусу Уповноважених СНР [12, s.18-35]. До його складу увійшло 4 представники від Компартії Словаччини (КПС) та 9 від Демократичної партії (ДП). Коли ж Президія СНР відновила свою роль верховного органу влади у Словаччині, законодавчим актом Президії СНР №1 від 21 лютого 1945 р. було затверджено центральний виконавчий орган. У новому, четвертому складі Корпусу уповноважених СНР, який працював у період з 21 березня по 11 квітня 1945 р., у керівництві 12 міністерств нараховувалось 9 представників ДП, 7 – КПС і 1 безпартійний [1, с.147].

У березні 1945 р. Президія СНР у повному складі знаходилася в Москві на переговорах політичних партій, чеської та словацької делегацій, за участі президента ЧСР Е.Бенеша. Платформою словацької делегації для переговорів з чеськими колегами був Меморандум СНР від 2 березня 1945 р.

У документі висувалася вимога до президента і нового уряду ЧСР визнати СНР єдиною представницею «політичної волі словацького народу, яка може виступати від імені Словаччини і вирішувати словацькі питання» [15, s.403-404]. Тоді ж СНР просила підтвердити, що вона є «словацьким урядом і словацьким парламентом» [15, s.403].

Однак під тиском чеських партій і КПЧ словацька сторона на московських переговорах була змушена відмовитися від головних положень Меморандуму. Згідно із спогадами Г. Гусака, лідер КПЧ К. Готвальд не хотів навіть піднімати питання про федеративний устрій. «Те, що у вас є в Словаччині, збережіть, - радив К. Готвальд. – Тим самим становище словаків тимчасово вирішується. Пізніше ми побачимо, яка буде ситуація і зможемо знову повернутися до цього питання» [3, с.250].

У результаті в прикінцевих документах переговорів чеської та словацької делегацій в Москві наприкінці березня 1945 р. з початкових пропозицій СНР збереглося лише визнання самотності словацького народу, будівництво взаємин між чехами і словаками в повоєнній ЧСР на принципі «рівний з рівним», визнання СНР як представницького органу словаків і носія державної влади в Словаччині. Показово, що розподіл компетенцій між СНР і центральними (загальночехословацькими) органами влади було відкладено на «потім». Рішення московських переговорів другої половини березня 1945 р. заперечили владно-державницькі домагання СНР. Тоді ж було відхилено й ідею про федеральний устрій ЧСР [5, с.215].

Відзначимо, що завідувач IV Європейським відділом Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР В. Зорін, який наприкінці березня 1945 р. був призначений радянським послом в Чехословаччині, піддав гострій критиці рішення учасників московських переговорів щодо державно-правового устрою ЧСР. Зокрема він заявляв: «Хоч і йдеться про рівноправність чеського і словацького народів, питання державних форм і їх подальшого існування сформовані вельми туманно: не згадується ні про автономію Словаччини, ні про федеративний союз Чехії і Словаччини» [3, с.250]. В. Зорін вважав, що «в інтересах подолання словацького сепаратизму... необхідно однозначно визначити майбутні державні форми становища Словаччини в рамках єдиної Чехословацької держави» [3, с.250].

Радянське керівництво загалом підтримувало ідею відродження ЧСР на федеративних засадах, але псувати відносини з президентом Е. Бенешом не хотіло. У майбутньому Москва планувала поширити свій вплив на всі країни Центральної Європи, у тому числі й на чехословацьку державу [6, с.241]. Президент Е. Бенеш та представники чеських партій виступали проти особливого державно-правового становища Словаччини в ЧСР, оскільки боялися повернення словаків до ідеї створення незалежної держави й дивилися на можливу федерацію як на «слизьку платформу сепаратистських реакційних кіл Словаччини» [2, с.30].

3 квітня 1945 р. на територію Словаччини з Москви перемістилися загальнодержавні органи влади – уряд Національного фронту чехів і словаків на чолі з З. Фірлінгером та президент ЧСР Е. Бенеш. А вже 5 квітня 1945 р. була оприлюднена урядова програма. У ній відзначалося, що Чехословацька республіка відроджена як «спільна держава рівноправних націй, чеської й словацької» [11, s.407], а її уряд докладе зусиль для того, аби при конституційному оформленні відносин між словацьким і чеським народами були створені словацькі органи влади (законодавчої та виконавчої) [11, s.408].

У Кошицькій урядовій програмі відзначалося, що «Словацьку національну раду, що спирається на національні комітети в населених пунктах і районах, уряд вважатиме носієм державної влади на території Словаччини (законодавчої та виконавчої)... Спільні державні завдання центральна влада республіки буде виконувати в тісній співпраці зі СНР і Збором словацьких національних повіреників як виконавчим урядовим органом СНР» [11, s.407].

Показово, що в урядовій програмі 1945 р. були окреслені чехословацькі (федеральні) та словацькі (республіканські) інститути влади, але при цьому жодним словом не згадувалися чеські республіканські органи, що суперечило пропагованому принципу «рівний з рівним» [7, с.86]. Саме тому можемо трактувати цей документ як своєрідний компроміс: СНР визнавали репрезентантом словацького народу та носієм державної влади в Словаччині, але при цьому була закріплена асиметрична модель державно-правового устрою ЧСР. Це означало, що прийняття Кошицької урядової програми не ознаменувало остаточного, і що важливіше, справедливого вирішення словацького питання в держві.

Після прийняття Кошицької урядової програми відбулася реорганізація словацьких державних органів. 7 квітня 1945 р. Президія СНР затвердила законодавче рішення №27 про організацію, структуру і принципи діяльності Корпусу уповноважених. З 11 квітня 1945 р. СНР стала у повній мірі демократичним і правочинним верховним органом державної влади, котра водночас вважалася невіддільною складовою частиною ЧСР.

Особливе державно-правове становище Словаччини в складі ЧСР у перші повоєнні місяці дає підстави окремим історикам говорити про те, що Словаччина була «своєрідною напівнезалежною державою» [14, s.50]. Дійсно, у цей час словацькі органи мали відносну самостійність і дещо ширше поле законодавчої та виконавчої діяльності. Так, наприклад, члени кабінету міністрів ЧСР в особистих розмовах у квітні 1945 р. скаржилися радянському послові в Чехословаччині В.Зоріну на надмірну самостійність словацьких державних органів. Міністр внутрішніх справ ЧСР В.Носек розповідав послу СРСР, що його міністерство фактично не має можливості діяти, оскільки вся місцева державна адміністрація належить до СНР, котра претендує на виключне управління територією Словаччини. Навіть більше, зі слів міністра, словаки

рекомендували центральному уряду займатися проблемами оборони і зовнішніми справами, а все інше полишити на СНР, «яка єдина вправі вирішувати внутрішні питання на території Словаччини» [1, с.149].

На нашу думку, відносна самостійність словацьких органів влади у цей час була обумовлена перехідним станом відродженої ЧСР та не виходила за рамки самоврядності. Так, СНР своїм рішенням від 21 квітня 1945 р. дещо обмежила власну правочинність, відмовившись від виключності своєї законодавчої та виконавчої юрисдикції у Словаччині. Також зовнішня політика і оборона були визнані компетенцією органів центральної влади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Словацьке національне повстання в 1944 р. започаткувало формування нової структури і системи державних органів як Словаччини, так і ЧСР у цілому. Була створена СНР як вищий державно-політичний орган та мережа національних комітетів як єдиних місцевих органів влади. Перехідний стан відродженої ЧСР призвів до того, що словацькі органи влади на рубежі 1944 – 1945 рр. мали відносну самостійність і дещо ширше поле законодавчої та виконавчої діяльності. Однак вона не виходила за рамки самоврядності. Особливе державно-правове становище Словаччини в складі ЧСР давало підстави розраховувати на успішне реформування союзу чеського і словацького народів на принципі «рівний з рівним». Відтак потребує подальшого дослідження питання, чому у повоєнні роки в ЧСР так і не вдалося вирішити словацьке питання.

Список використаних джерел

1. Вовканич І.І. Чехословаччина в 1945 – 1948 рр.: нарис історії перехідного періоду. Ужгород, 2000. 350 с.
2. Марьина В. Через «народную демократію» к социализму. 1945-1948 гг. // Чехия и Словакия в XX веке: [Очерки истории]. В 2-х кн. Кн. 2. Москва, 2005. С. 6-88.
3. Марьина В.В. Густав Гусак в Москве. 1945 // Дриновський збірник. Том ІХ. Софія-Харків, 2016. С. 245-253.
4. Пугач Е.П. История Словакии: монографія. Харьков, 2013. 344 с.
5. Пугач Є.П. Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів у єдиній державі (спроба реалізації та її доля) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. 2013. № 1087, вип. 47. С. 212-234.
6. Шніцер І. Словацьке національне питання на заключному етапі Другої світової війни (1943 – 1945 рр.) // Дриновський збірник. Том ІХ. Софія-Харків, 2016. С. 236-244.
7. Шніцер І. О. Три Празькі угоди як спроби вирішення словацького питання в Чехословацькій республіці (1945-1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2017. Вип. 1. С. 85-89.

8. Barnovský M. Konceptie a variant začlenenia a štátoprávneho postavenia Slovenska (1944 – 1948) // Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992). Zbornik prispevkov z vedeckeho kolokvia, ktore sa konalo 20. oktybra 1993 / [Zost.]: Barnovsky, Michal. Bratislava, 1994. S.5-15.
9. Deklarácia Slovenskej národnej rady (1. septembra 1944) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. Bratislava, 1998. Zv. I. S.353-354.
10. Delegacia pre oslobodene uzemie. SNA. F. Úrad Predsednictva SNR. Kr.254.
11. Košický vládny program (5 apríla 1945) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. Bratislava, 1998. Zv. I. S. 407-409.
12. Lettrich J. Dejiny novodobého Slovenska. Bratislava, 1993. 224 s.
13. Manifest Slovenskej národnej rady (4. februára 1945) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. Bratislava, 1998. Zv. I. S.397.
14. Rychlík J. Česko-slovenský poměr v letech 1945-1969 z českého pohledu // Slovenska otazka v deinach Česko-Slovenska (1945-1992). Ed. Michal Barnovský. Bratislava, 1994. S. 50-56.
15. Uznesenie pléna Slovenskej národnej rady vo veci upravenia postavenia slovenského národa v ČSR a upravenia pomeru medzi Slovenskou národnou radou a centrálnou vládou // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. Bratislava, 1998. Zv. I. S. 403-406.
16. Vianočná dohoda (december 1943) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. Bratislava, 1998. Zv. I. S. 319-321.

REFERENCES

1. Barnovsky M. (1994). *Konceptie a variant začlenenia a statopravneho postavenia Slovenska (1944 – 1948)* [Concepts and variants of incorporation and constitutional status of Slovakia (1944 – 1948)], Slovenska otazka v dejinach Cesko-Slovenska (1945 – 1992). Zbornik prispevkov z vedeckeho kolokvia, ktore sa konalo 20. oktobra 1993. p.5-15.
2. *Deklaracia Slovenskej narodnej rady (1. septembra 1944)* [Declaration of the Slovak National Council (1 september 1944)], Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Bratislava, 1998. vol. One. p. 353-354.
3. *Delegacia pre oslobodene uzemie* [Delegation for the Free Territory]. SNA. F. Urad Predsednictva SNR. Kr.254.
4. *Kosicky vladny program (5 aprila 1945)* [Košice Government Program (5 April 1945)], Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Bratislava, 1998. vol. I. p. 407-409.
5. Lettrich J. (1993). *Dejiny novodobeho Slovenska* [History of modern Slovakia]. Bratislava. 224 p.
6. *Manifest Slovenskej narodnej rady (4. februara 1945)* [Manifesto of the Slovak National Council (4 February 1945)], Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Bratislava, 1998. vol. One. p.397.

7. Marina V. (2005). *Cherez «narodnuyu demokratiyu» k socializmu. 1945-1948 gg.* [Through "people's democracy" to socialism. 1945-1948], Chehiya i Slovakiya v XX veke: [Ocherki istorii]. V 2-h kn. Kn. 2. Moskva. p. 6-88.
8. Marina V. (2016). *Gustav Gusak v Moskve. 1945* [Gustav Gusak in Moscow. 1945], Drinovskij zbirnik. vol. Ninth. Sofiya-Harkiv. p. 245-253.
9. Pugach E.P. (2013). *Istoriya Slovakii* [History of Slovakia]. Harkiv. 344 p.
10. Pugach Ye.P. (2013). *Cheho-Slovacka federaciya yak mozhlivist vstanovlennya rivnih prav slovakiv i chehiv u yedinij derzhavi (sproba realizaciyi ta yiyi dolya)* [Czechoslovak Federation as an Opportunity to Establish Equal Rights for Slovaks and Czechs in a Single State (attempt to implement and its fate)], Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. Ser.: Istorija. no. 1087, issue 47. p. 212-234.
11. Rychlik J. (1994). *Cesko-slovensky pomer v letech 1945-1969 z ceskeho pohledu, Slovenska otazka v deinach Cesko-Slovenska (1945-1992)* [Czech-Slovak relationship in 1945-1969 from the Czech perspective]. Ed. Michal Barnovsky. Bratislava. p. 50-56.
12. Shnicer I. (2017). *Tri Prazki ugodi yak sprobi virishennya slovackogo pitannya v Chehoslovackij respublici (1945-1946 rr.)* [The Three Prague Agreements as an Attempt of the Central Government to Solve the Slovak Issue in the Czechoslovak REPUBLIC (1945-1946)], Naukovij visnik Uzhgorodskogo universitetu. Seriya: Istorija. issue 1. p. 85-89.
13. Shnicer I. (2016). *Slovacke nacionalne pitannya na zaklyuchnomu etapi Drugoyi svitovoyi vijni (1943 – 1945 rr.)* [Slovak National Question in the Final Stage of World War II (1943-1945)], Drinovskij zbirnik. vol. Ninth. Sofiya-Harkiv. p. 236-244.
14. *Uznesenie plena Slovenskej narodnej rady vo veci upravenia postavenia slovenskeho naroda v CSR a upravenia pomeru medzi Slovenskou narodnou radou a centralnou vladou* [Resolution of the plenary of the Slovak National Council concerning the adjustment of the position of the Slovak nation in Czechoslovakia and the adjustment of the relationship between the Slovak National Council and the central government], Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Bratislava, 1998. vol. One. p. 403-406.
15. *Vianocna dohoda (december 1943)* [The Christmas Deal (December 1943)], Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Bratislava, 1998. vol. One. p. 319-321.
16. Vovkanich I.I. (2000). *Cechoslovachchina v 1945 – 1948 rr.: Naris istoriyi perehidnogo periodu* [Czechoslovakia in 1945 – 1948: Essay of Transitional Period History]. Uzhgorod. 350 p.

УДК 327.7: 061.1(477)

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).18-28

Тодоров Ігор,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Тодорова Наталія,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

У статті висвітлено імплементацію частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у площині питань безпеки. Окреслено зміст та сутність другого розділу Угоди про асоціацію «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики», визначено кількісні і якісні характеристики реалізації положень Угоди щодо безпекових питань з літа 2014р. до жовтня 2019 р. за допомогою системи моніторингу виконання Угоди про асоціацію ("Пульс угоди").

Ключові слова: *Угода про асоціацію, Європейський Союз, Пульс угоди, російська агресія в Україну, запобігання конфліктам, врегулювання криз.*

The article covers the processes to implement a part of the EU-Ukraine Association Agreement on security issues. The content and substance of the second section of the Association Agreement, "Political Dialogue and Reforms, Political Association, Cooperation and Convergence in Foreign and Security Policy", were outlined. Political dialogue has been proven to be gaining momentum for the gradual convergence of foreign and security issues in order to bring Ukraine closer to the European Security Area. Russia's annexation of Crimea and its aggression in the Donbas have dramatically changed the direction of foreign and security policy cooperation. Ukraine and the EU cooperated in the so-called "Normandy format". The EU supports these efforts and continues to exert pressure on Russia by imposing personal and sectoral sanctions. It supports the role played by the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) in overseeing the implementation of the Minsk Protocols through the OSCE Special Monitoring Mission and the OSCE Mission of observers, whose task is to monitor borders and observance of ceasefire agreements.

In 2017, the “Pulse of the Agreement” was introduced, reflecting the current progress of implementing the measures planned within each year and the overall progress of implementing the Association Agreement. The monitoring system, which can be openly accessed since November 2019, analyses the quantitative and qualitative indicators of adapting the EU legislation towards “National Dialogue, National Security and Defence”. It is concluded that the greatest progress is being made in this area (Ukraine has fulfilled 84% of its commitments). At the same time, a dialogue is needed on strengthening the EU sanctions regime against the Russian Federation and establishing regular meetings of Heads of General Staff of Ukraine, Visegrad Group countries and the Baltic States to exchange experience and best practices.

Keywords: *Association Agreement, European Union, Pulse of Agreement, Russian aggression in Ukraine, conflict prevention, crisis management.*

Актуальність дослідження обумовлена конституційним закріпленням європейської інтеграції України та новим етапом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Понад п’ять років тому була підписана Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, і йде третій рік з набуття нею чинності. Текст же Угоди був готовий до підписання і парафований міністром економіки ще в 2012 році. Отже, треба враховувати, що змістовно багато в чому Угода застаріла і не враховує сучасних реалій, головним чином обумовлених російською агресією проти України. Втім, іншого універсального міжнародно-правового документа, що регламентує відносини України з Європейським Союзом, немає і не буде до його повної імплементації. Окремі аспекти проблеми цього дослідження були предметом наукових розвідок вітчизняних учених, зокрема таких дослідників як І.Артюмов [1], В.Геєць [2], О.Дем’янчук [3], О.Левченко [4], В.Муравйов [5], О.Носова [6], О.Пошедін [7] та інших. Втім, поглиблення російської агресії проти України та сучасне посилення російських впливів на ЄС потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є висвітлення імплементації частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стосовно питань безпеки. Реалізація визначеної мети відбувалася шляхом вирішення таких завдань: (а) окреслення змісту та сутності другого розділу Угоди про асоціацію «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики», (б) визначення кількісних і якісних характеристик імплементації положень Угоди щодо безпекових питань з літа 2014р. до жовтня 2019 р.

Переговори про укладення нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво розпочато 5 березня 2007 р. У 2008 р. майбутня угода отримала назву – про асоціацію. Протягом 2007-2011 рр. проведено 21 раунд переговорів щодо підготовки *Угоди про асоціацію між*

Україною та ЄС. 18 лютого 2008 р. розпочалися переговори стосовно укладення Угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) між ЄС та Україною (після завершення процесу вступу України до СОТ). Загалом було проведено 18 раундів переговорів з Україною стосовно ЗВТ. Про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію було заявлено 19 грудня 2011 р. Угода про асоціацію (УА) була парафрована і готова до підписання вже 19 липня 2012 р. Після повалення правління В.Януковича Угоду нарешті було підписано: політичну частину – 21 березня 2014 р., у цілому – 27 червня 2014 р. Європейський парламент ратифікував Угоду синхронно з Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. Після ратифікації всіма країнами-членами ЄС Угода набрала чинності 1 вересня 2017 р. Кабінет Міністрів 25 жовтня 2017 р. затвердив план заходів щодо реалізації Угоди про асоціацію України з Євросоюзом. Цей документ передбачав 2 тис. заходів і 5 тис. завдань. Профільний урядовий комітет щоквартально заслуховує звіти про виконання плану. Є сподівання, що реалізація Угоди про асоціацію приведе до того, що питання членства України в ЄС перейде у політичну площину.

Другий розділ угоди *«Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики»* безпосередньо торкається питань безпеки. У статті 4 *Цілі політичного діалогу* йдеться про те, що в усіх сферах, що становлять взаємний інтерес, має розвиватися та зміцнюватися політичний діалог задля поступової конвергенції із зовнішніх питань та питань безпеки для глибшого залучення України до Європейської зони безпеки. Цілями політичного діалогу визначено: (а) поглиблення політичної асоціації та зміцнення політико-безпекової конвергенції та ефективності; (б) сприяння міжнародній стабільності та безпеці на основі ефективно багатосторонності; (в) посилення співробітництва та діалогу з питань міжнародної безпеки та антикризового управління, зокрема з метою реагування на глобальні й регіональні виклики та основні загрози; (г) пришвидшення зорієнтованого на результат та практичного співробітництва для досягнення миру, безпеки й стабільності на Європейському континенті; (д) зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і поваги до різноманітності, а також внесок у консолідацію внутрішніх політичних реформ; (е) розвиток діалогу та поглиблення співробітництва у сфері безпеки та оборони; (ж) сприяння принципам незалежності, суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів.

У сьомій статті Угоди є принципове положення про те, що співробітництво ґрунтуватиметься на спільних цінностях і спільних інтересах та спрямовуватиметься на посилення політичної конвергенції й ефективності, сприяння спільному політичному плануванню. Україна, ЄС та держави-члени

підтвердили свою відданість принципам поваги до незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, як це визначено у Статуті ООН та Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також поширюють ці принципи у двосторонніх та багатосторонніх відносинах.

Україна та Європейське оборонне агентство встановлюють тісні контакти для обговорення питань, пов'язаних з удосконаленням військових спроможностей, зокрема питань технічного характеру. Україна та ЄС підтверджують важливість спільного управління міграційними потоками між їхніми територіями та надалі розвиватимуть всеохоплюючий діалог щодо всіх питань у сфері міграції, зокрема легальної та нелегальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань у сфері міграції до національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти. Такий діалог ґрунтується на основоположних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності та партнерства. Згідно з відповідним законодавством ЄС та чинним національним законодавством, співробітництво має зосереджуватись на: (а) подоланні причин виникнення міграції, активно використовуючи можливості співробітництва у цій сфері з третіми країнами та в рамках міжнародних форумів; (б) спільному запровадженні ефективної та превентивної політики щодо боротьби з нелегальною міграцією, незаконним переправленням нелегальних мігрантів через державний кордон та торгівлею людьми, у тому числі щодо методів боротьби з організованими злочинними групами, що здійснюють незаконне переправлення нелегальних мігрантів через державний кордон та торгівлю людьми, а також захисту жертв таких злочинів; (в) запровадженні всеохоплюючого діалогу з питань притулку, зокрема стосовно практичних аспектів реалізації Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та інших відповідних міжнародних документів, а також шляхом забезпечення поваги принципу "невислання"; (г) правилах щодо доступу, забезпечення прав та статусу осіб, яким надано доступ, гідному поводженні та інтеграції іноземців, які проживають на законних підставах; (г) подальшому розвитку оперативних заходів у сфері управління кордонами.

Угода про асоціацію передбачає співробітництво з метою попередження та запобігання актам тероризму згідно з міжнародним правом щодо захисту прав людини, біженців та гуманітарним правом, а також відповідними нормативними та підзаконними актами України та країн ЄС [8].

Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом спрямована на сприяння поступовій гармонізації зовнішньої політики, політики безпеки й оборони України з відповідними політиками ЄС на двосторонньому, регіональному і багатосторонньому рівнях. До них

належать питання Спільної зовнішньої і безпекової політики (CFSP) та Спільної політики з безпеки й оборони (CSDP). CFSP охоплює цілі й питання, що становлять стратегічний інтерес для ЄС, спільні дії і позиції, схвалені Європейським Союзом, а також процедури реалізації цих дій і позицій. У 2014 році ступінь узгодженості політики України з положеннями CFSP сягнув 73%. CSDP охоплює широке коло завдань, включаючи гуманітарні завдання, запобігання конфліктам, операції із роззброєння і миротворчі операції, розгортання бойових підрозділів для врегулювання криз, а також для стабілізації ситуації після конфлікту.

Документ передбачає співпрацю між Україною та ЄС у сфері запобігання конфліктам і врегулювання криз в інших країнах світу. Після анексії Криму Україна залишила свої підрозділи в розпорядженні штаб-квартири EUNAVFOR Atlanta, але вивела свій фрегат «Гетьман Сагайдачний». Україна може співпрацювати з органами й установами CSDP, включаючи Європейське оборонне агентство, Супутниковий центр Європейського Союзу, а також Європейський коледж безпеки й оборони. Україна і ЄС також домовилися сприяти запобіганню поширенню зброї масового знищення, боротися з тероризмом і незаконною торгівлею зброєю, а також співпрацювати у сфері контролю над озброєнням, експортом зброї і торгівлею зброєю, включаючи стрілецьку зброю [9].

Сторони Угоди зобов'язалися співпрацювати з метою мирного врегулювання регіональних конфліктів і підтверджують свою відданість дотриманню міжнародних принципів суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів. Анексія Криму Росією та «гібридна» війна, яку вона веде на Донбасі, у 2014 році різко змінили напрям співробітництва у сфері зовнішньої і безпекової політики. До прикладів такого співробітництва можна віднести дипломатичні заходи в так званому «нормандському форматі» (Німеччина, Франція, Україна і Росія), які завершилися ухваленням Берлінської декларації (липень 2014 р.), підписанням Мінського протоколу й меморандуму (вересень 2014 р.), а також декларації «Мінськ 2» (лютий 2015 р.). ЄС підтримує ці зусилля і продовжує чинити тиск на Росію шляхом застосування персональних і галузевих санкцій. Він підтримує роль, відведену Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) щодо здійснення нагляду за виконанням Мінських протоколів за допомогою Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ і Місії спостерігачів ОБСЄ, до завдання яких входить здійснення моніторингу кордонів і дотримання домовленості про припинення вогню. Паралельно з цим було проведено низку тристоронніх переговорів між Європейською Комісією, Росією та Україною на підтримку комплексу заходів із виконання Мінських угод [10].

Оскільки Росія офіційно спростовує свою участь у військовому конфлікті на Донбасі, а Захід неспроможний примусити її це визнати, Україна не змогла досягти хоча б будь-якої деескалації за допомогою

двосторонніх переговорів. Мінський мирний процес розпочався за підтримки ЄС. Активні дипломатичні зусилля з боку ЄС і його держав-членів у поєднанні із санкціями, введеними щодо російських громадян і компаній, дещо сприяли послабленню військових дій, що, у принципі, малобезпечити врегулювання конфлікту мирним шляхом. Україна приєдналася до деяких рішень ЄС, запровадивши низку санкцій, включаючи заборону на в'їзд і заморожування активів фізичних та юридичних осіб, які своїми діями зазіхають на територіальну цілісність України. Україна також ввела ембарго на імпорту та експорту певних товарів з/до Росії, включаючи зброю і супутні матеріали, а також заборонила польоти російських авіакомпаній до країни. Україна також виступає за посилення міжнародних санкцій проти Росії. У грудні 2015 року парламент України закликав парламенти інших держав розширити і посилити санкції проти Росії за організацію терористичних актів в Україні. Посилаючись на Угоду про асоціацію, Україна має намір посилити зближення своєї зовнішньої політики з CFSP/CDSP40.

Утім, це не означає, що Україна готова беззастережно прийняти позицію ЄС. Деякі підходи, запропоновані ЄС, неприйнятні для України. Наприклад, зміни до Конституції, що передбачають запровадження особливого режиму місцевого самоврядування на Донбасі, були фактично заблоковані в парламенті через побоювання, що вони можуть підірвати суверенітет України. Відповідно до Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію Україна має намір висувати пропозиції щодо формування спільної з ЄС позиції на основі моніторингу ситуації у сфері безпеки в Східній Європі [11].

У 2017 р. було запроваджено створену за гроші ЄС систему моніторингу «Пульс Угоди», який відображає поточний прогрес виконання заходів у межах кожного року та загальний прогрес виконання, починаючи з тимчасового застосування окремих положень Угоди у 2014 р. 20 листопада 2019 р. Кабінет міністрів відкрив публічний доступ до "Пульсу угоди". За уряду В.Гройсмана її відкриття блокував особисто прем'єр, бо вона виявилася "занадто об'єктивною" і демонструвала не лише здобутки, а й проблеми уряду. Розміщена на сайті pulse.eu-ua.org, система оновлюється щоквартально і відображає відсоток виконання зобов'язань за кожним із напрямів УА, частку прострочених зобов'язань, а також ті, чия реалізація перебуває у зоні ризику. Наразі найбільший прогрес у адаптації законодавства ЄС фіксується якраз у напрямі "Національний діалог, національна безпека та оборона": тут Україна виконала 84% своїх зобов'язань. Втім, ключові реформи були проведені ще у 2015 році [12].

Прогрес виконання задач по Другому розділу "Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики за 2015 рік становив 90%, за 2016 рік - 90%, за 2017 рік - 35%, за 2018 рік - 75%. [13]. Зокрема, прогрес виконання

задач на 2015 рік включав в себе відновлення роботи з проведення конституційної реформи (100%). В 2015 р. була затверджена нова редакція Стратегії національної безпеки України з урахуванням курсу на європейську інтеграцію (100%), узгоджені документи оборонного планування з євроінтеграційним пріоритетом зовнішньої політики України (100%), започатковано співробітництво з Європейським оборонним агентством (100%), створено спільну українсько-литовсько-польську військову бригаду (100%). У червні 2015 року розпочато переговори щодо укладання між Міністерством оборони України та Європейським оборонним агентством угоди, спрямованої на розвиток військово-технічного співробітництва. Крім того, у вересні 2015 року Рада національної безпеки й оборони прийняла нову Воєнну доктрину України, яка відображає ціль держави щодо інтеграції в ЄС.

Об'єм виконання задач на 2016 рік становив 90%. Забезпечено участь підрозділів ЗСУ у складі Бойової тактичної групи ЄС, сформованої країнами Вишеградської четвірки (100%). Проте обсяг виконання завдань на 2017 рік зменшився до 35%. Не було затверджено концепцію реформи Служби безпеки України (0%), не повністю удосконалено систему державного експортного контролю (50%). Прогрес у виконанні завдань на 2018 рік становив 75%. У червні 2018 року за підтримки європейських експертів було розроблено і прийнято Закон України « Про національну безпеку » (від 21.06.2018 №2469-VIII), який передбачав реформування всього сектору безпеки. У рамках проєктів Європейського оборонного агентства українські експерти залучені до роботи експертних груп “Матеріальна стандартизація”, “Єдине європейське небо” та “Європейський авіатранспортний флот”. За 2019 рік завдання виконані на 100%, а саме – комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України (100%). У навчальних закладах Міноборони введено окрему дисципліну “Європейська безпека” (окремо від євроатлантичної), яка має зосередитись на вивченні усіх складових СПБО (основи СПБО, миротворча діяльність ЄС, PESCO, EDA, невійськові виміри безпеки, бойові тактичні групи ЄС, безпекова співпраця ЄС – НАТО тощо). У контексті регіональної безпекової співпраці запроваджено регулярні зустрічі начальників генеральних штабів України, країн Вишеградської групи і країн Балтії з метою обміну досвідом та передовими практиками. Вжито заходи щодо відновлення участі України в рамках Бойової тактичної групи ЄС, сформованої країнами Вишеградської четвірки під час наступних її бойових чергувань після 2019 року. Україна та ЄС досягли політичного консенсусу щодо приєднання до низки ініціатив Європейського Союзу щодо протидії кіберзагрозам із залученням Агенції з питань мережевої та інформаційної безпеки Європейського Союзу, Європейського центру досліджень та компетенцій з кібербезпеки.

Відповідальними за визначений безпековий напрям УА визначено Міністерство закордонних справ України, Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки, Комітет ВРУ з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва. Отже, загальний прогрес за період 01.11.2014-31.10.2019 становить 84%. В цілому ж, відповідно до Навігатора Угоди, станом на 24 листопада 2019 р. загальна кількість зобов'язань сягала 2071, з них виконано – 119, невиконано – 405, а по 1543 розгляд не розпочато [14].

Зберігаються високі темпи приєднання України до заяв та декларацій від імені ЄС, що свідчить про спільність поглядів та підходів у питаннях належного реагування на регіональні та глобальні виклики. Протягом 2018 року Україна приєдналася до 492 з 588 заяв та декларацій ЄС.

Виконання Угоди про асоціацію є предметом постійного діалогу органів влади з громадянським суспільством. З моменту підписання Угоди про асоціацію та початком діяльності Української сторони Платформи громадянського суспільства громадськість стала невід'ємною частиною процесу прийняття євроінтеграційних рішень в уряді. Саме громадська експертна оцінка сприяє об'єктивній оцінці прогресу виконання євроінтеграційних реформ. Постійне розширення санкційної політики ЄС по відношенню до РФ відповідно до Рішення Ради ЄС 2019/416 та імплементаційного регламенту 2019/409 від 14 березня 2019 р., а також рішення Управління з контролю за іноземними активами Міністерства фінансів США від 15.03.2019 — до нового пакету санкцій увійшли 848 фізичних та 294 юридичні особи. Потребує продовження діалог щодо посилення режиму санкцій ЄС проти РФ, у тому числі за рахунок “азовського пакету” [15].

Отже, протягом 2014-2019 рр. відбувається процес імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Найбільш успішно втілення в життя зазнає розділ «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» (Україна виконала 84% своїх зобов'язань). Анексія Криму Росією та її агресія на Донбасі різко змінили напрям співробітництва у сфері зовнішньої і безпекової політики. ЄС підтримує ці зусилля і продовжує чинити тиск на Росію шляхом застосування персональних і галузевих санкцій. Водночас потребує продовження діалог щодо посилення режиму санкцій ЄС проти РФ і запровадження нових форматів співробітництва з метою обміну досвідом та передовими практиками.

Список використаних джерел

1. Артьомов І.В. На шляху до безвізового режиму ЄС і України: моніторинг проблеми//Геополітика України: історія і сучасність: зб.наук.пр. Вип.8 /Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Шляхи

підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу», м. Стара Лесна, Словацька Республіка, 18-19 вересня 2012 р. Ужгород: ЗакДУ, 2012. С. 116-122.

2. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця та чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". К., 2016. 184 с.

3. Дем'янчук О. П., Леденцова А. В. Угода про асоціацію між Україною та ЄС крізь призму моделі «дворівневої гри»...//8 Наукові записки. НаУКМА, 2016. Том 186. Політичні науки.

4. Левченко О.В. Уточнення понятійного апарату з питань оцінювання рівня воєнної загрози національній безпеці України / О.В. Левченко, В. В. Троцько, І. С. Василенко // Наука і оборона. 2014. №2. С. 16–19.

5. Муравйов В.І. Правові засади асоціації України з Європейським Союзом/ Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Випуск 115. Частина II, 2013 URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/armv/article/viewFile/1944/1709>

6. Носова О. Угода про асоціацію України та Європейського Союзу: економічні наслідки // Агора. 2015. Вип. 15. С. 86–91.

7. Пошедін О. І. Воєнна безпека України в контексті співробітництва з Європейським Союзом // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2014. №3. С. 53–60.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014. Ратифікована 16.09.2014 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011. – Назва з екрана.

9. Поглиблення відносин між ЄС та Україною: Що? Чому і як? Київ, 2016. – С. 31.

10. Outcome of the Trilateral Talks on the Implementation of the EU-Ukraine Association Agreement/Deep and Comprehensive Free Trade Area. September 7, 2015. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-5603_en.htm.

11. Про звернення до парламентів іноземних держав, Європейського Парламенту і парламентських асамблей міжнародних організацій щодо продовження та посилення санкцій проти Російської Федерації за організацію терористичних актів в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-19>.

12. Панченко Ю., Сидоренко С. Успіхи та провали євроінтеграції: що дасть відкриття системи "Пульс угоди". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/11/20/7103281/>

13. Пульс Угоди. URL: <http://pulse.eu-ua.org/>.
14. Навігатор Угоди. URL: <http://navigator.eurointegration.com.ua/tasks>
15. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Transition book-2019. – Київ, 2019. – С. 29.

REFERENCES

1. Artiymov I.V. (2012) Na shlyakhu do bezvizovoho rezhymu ES i Ukrayiny: monitorynh problemy [Towards a Visa-Free Regime of the EU and Ukraine: Monitoring the Problem] *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* [Geopolitics of Ukraine: History and Modernity: Collected Research Papers. Issue 8 / Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Ways to Improve the Effectiveness of Cross-Border Cooperation at the New Eastern Border of the European Union", Stara Lesna, Slovak Republic, September 18-19, 2012 - Uzhgorod: ZakU. - Pp. 116 -122. [In Ukrainian].
2. Demianchuk O. P., Ledeniova A. V. (2016) Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta ES kriz' pryzmu modeli «dvorivnevoyi hry» [Agreement between Ukraine and the EU through the Prism of the Two-Level Game Model]. *Naukovizapysky*. [Scientific notes] NaUKMA, vol. 186. Political research. [In Ukrainian].
3. Implementatsiya Uhod y proasotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta ES: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlyvosti: naukova dopovid' (2016) [Implementation of the EU-Ukraine Association Agreement: Economic Challenges and New Opportunities: Scientific Report] / ed. by V.M. Heytsand T.O.Ostashko; NAS of Ukraine, State Institution "Institute of Economics and Forecasting NAS of Ukraine". Kyiv. - 184 p. [In Ukrainian].
4. Levchenko O. V., Trots'ko V. V., Vasylenko I. C. (2014) Utochnennya ponyatiynoho aparatu z pytan' otsynuyannya rivnya voyennoyi zahrozy natsional'niy bezpetsi Ukrayiny [Clarification of the Conceptual Apparatus for Assessing the Level of Military Threat to the National Security of Ukraine]. *Naukaioborona* [Science and Defense] No 2, p. 16–19. [In Ukrainian].
5. Muravyov V.I. (2013) Pravovi zasady asotsiatsiy i Ukrayiny z Yevropeys'kym Soyuzom [Legal Basis of the Association of Ukraine with the European Union] *Aktual'ni problem mizhnarodnykh vidnosyn: Zbirnyk naukovykh prats* [Current Issues in International Relations: Collection of Scientific Papers]. Issue 115. Part II. Retrieved from: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1944/1709> Accessed 16.10.2019 [In Ukrainian].
6. *Navihator Uhody* [Agreement Navigator] (2019). – Retrieved from: <http://navigator.eurointegration.com.ua/tasks>. Accessed 20.10.2019 [In Ukrainian].
7. Nosova O. (2015) Uhoda pro asotsiatsiyu Ukrayiny ta Yevropeys'koho Soyuzu: ekonomichni naslidky [Association Agreement between Ukraine and the European Union: Economic Implications] *Ahora*.—Issue 15. – P.86–91.[In Ukrainian].

8. Outcome of the Trilateral Talks on the Implementation of the EU-Ukraine Association Agreement/Deep and Comprehensive Free Trade Area (September 7, 2015). – Retrieved from: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-5603_en.htm. [In English].

9. Panchenko Yu., Sydorenko S. (2019) *Uspikhy ta provably yevrointehratsiyi: shchodast' vidkryttya systemy "Pul's uhody"*. [Successes and failures of European integration: what will opening of the “Agreement Pulse” system result in]. – Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/11/20/7103281/>. Accessed 01.11.2019 [In Ukrainian].

10. *Pohlyblennya vidnosyn mizh ES ta Ukrayinoyu: Shcho? Chomu yak?*(2016) [Deepening EU-Ukraine relations: What? Why and how?] Kyiv, p.31.[In Ukrainian].

11. Poshedin O. I. (2014) *Voyenna bezpeka Ukrayiny v konteksti spivrobotnytstva z Yevropeys'kym Soyuzom*[Military Security of Ukraine in the Context of Cooperation with the European Union] *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Public Administration of the President of Ukraine*. No 3, p. 53–60.[In Ukrainian].

12. *Pro zvernennya do parlamentiv inozemnykh derzhav, Yevropeys'koho Parlamentu i parlament-s'kykh asambley mizhnarodnykh orhanizatsiy shchodo prodovzhennya ta posylennya sanktsiy proty Rosiys'koyi Federatsiyi za orhanizatsiyu terorystychnykh aktiv v Ukrayini* [“On Appeal to the Parliaments of Foreign States, the European Parliament and the Parliamentary Assemblies of International Organizations to Continue and Enhance Sanctions against the Russian Federation for the Organization of Terrorist Acts in Ukraine”] (2015). – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-19> Accessed 13.11.2019. [In Ukrainian].

13. *Pul'sUhody* [the “Agreement Pulse”] (2019). Retrieved from: <http://pulse.eu-ua.org/> Accessed 11.11.2019 [In Ukrainian].

14. *Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyei storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoy istorony*. (2014) [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part.] International document dated 27.06.2014. Ratified 09/16/2014. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011 Accessed 11.10.2019. [In Ukrainian].

15. *Yevropeys'ka ta yevroatlantychna intehratsiya Ukrayiny*. [European and Euro-Atlantic integration of Ukraine.] (2019) *Transition book-2019*. – Kyiv, p. 29.

УДК 94(477.87) 1938/1939

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).29-47

Вегеш Микола,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НЕЛЕГАЛЬНІ ПЕРЕХОДИ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ І РЕАКЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ (1938-1939 рр.)

У статті, на основі уведення до наукового обігу архівних та опублікованих документів, найновіших публікацій українських і зарубіжних істориків, зроблено спробу висвітлити громадсько-політичні взаємини українців Східної Галичини і Закарпаття напередодні Другої світової війни. Автор доводить, що нелегальні переходи чехословацько-польського кордону свідчили про солідарність галичан із національно-визвольною боротьбою закарпатських українців. Разом з цим, вони викликали негативну реакцію польської влади, яка прагнула встановити спільний угорсько-польський кордон у 1938-1939 рр.

Ключові слова: *Карпатська Україна, Августин Волошин, Організація Народної Оборони «Карпатська Січ», Польща, державотворчі процеси, автономні уряди, антиукраїнська пропаганда, ОУН, польські терористи, судові процеси.*

The formation of the Carpatho-Ukrainian state in 1938-1939 was the result of a many years activity of the Ukrainian patriotic forces in all spheres of social life in Transcarpathia. The short-lived existence of an autonomous and subsequently independent Transcarpathian region with the alternate names "Subcarpathian Rus" and "Carpathian Ukraine" coincided with the intense political crisis in Central Europe that became the detonator of World War II. The situation of the Carpathian Ukraine in the late 1930s should be considered in at least two areas: as a subject of political processes and as one of the stages of the Ukrainian people's struggle for independence, especially taking into account the fact that here we talk only about a separate part of the Ukrainian lands. Czechoslovakia's attitude to Transcarpathia and to the Ukrainian problem in general differed significantly from the policy, concerned with the Ukrainian idea, in other European countries, first of all in Hungary and Poland. This fact undoubtedly contributed to a clear Ukrainian course by the President of Carpathian Ukraine Augustine Voloshyn, albeit with a focus on German patronage, and the local government received comprehensive support from

Ukrainians in Eastern Galicia. This support resulted in a mass of illegal crossings of the Polish-Czechoslovak border, holding a number of protest actions in the cities of Eastern Galicia, the infusion of the inhabitants of Galicia into the National Defense Organization "Carpathian Sich". Such solidarity of the inhabitants of Galicia with the national liberation struggle of the Transcarpathian Ukrainians testified to their sincere desire to help, but at the same time it complicated the international position of Czechoslovakia, exacerbating Czechoslovak-Hungarian and Czechoslovak-Polish interstate relations. Polish authorities have repeatedly appealed to Prague for protests, demanding the immediate extradition of their citizens, many of whom were part of the "Carpathian Sich" military headquarters. The anti-Polish actions of individual radical-minded Galicians and Transcarpathian nationalists, including the attacks on the Polish consulate in Svalyava, also played a negative role. An important role was played by the fact that the Carpathian Ukraine was supported by Halych Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky. Ukrainians of Galicia, who were in Transcarpathia, took an active part in the defense of Carpathian Ukraine in March 1939.

Keywords: *Carpathian Ukraine, Augustine Voloshyn, National Defense Organization "Carpathian Sich", Poland, state-building processes, autonomous governments, anti-Ukrainian propaganda, OUN, Polish terrorists, lawsuits.*

Утворення Карпато-Української держави у 1938-1939 рр. стало результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільного життя Закарпаття. Короткочасне існування автономного, а згодом незалежного Закарпаття з почерговими назвами «Підкарпатська Русь» і «Карпатська Україна» збіглося із гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка стала детонатором Другої світової війни. Становище Карпатської України наприкінці 30-х років необхідно розцінювати в щонайменше двох площинах: як суб'єкт політичних процесів і як один з етапів боротьби українського народу за незалежність, урахувавши той факт, що йдеться про окрему частину українських земель. Ставлення Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Угорщини та Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв у проведенні президентом Карпатської України Августином Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією на заступництво Німеччини, а місцевий уряд одержував всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини. Ця підтримка вилилася в масовість нелегальних переходів польсько-чехословацького кордону, проведення цілої низки протестних акцій у містах Східної Галичини, вливання галичан до складу Організації Народної Оборони «Карпатська Січ». Така солідарність галичан з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців свідчила про їх щире

бажання допомогти, але, разом з тим, ускладнювала міжнародне становище Чехословаччини, загострюючи чехословацько-угорські та чехословацько-польські міждержавні відносини. Польська влада неодноразово зверталася до Праги з нотами протесту, вимагаючи негайної видачі своїх громадян, багато з яких входили до військового штабу Карпатської Січі. Негативну роль відіграли також антипольські дії окремих радикально налаштованих галицьких і закарпатських націоналістів, зокрема напади на польське консульство в Сваляві. Немаловажну роль відіграв і той факт, що Карпатську Україну підтримав Галицький митрополит Андрей Шептицький. Українці Галичини, які перебували в Закарпатті, взяли активну участь в обороні Карпатської України у березні 1939 р.

Хоча історії Карпатської України 1938-1939 рр. присвячено велику кількість наукових монографій і статей, проблематика громадсько-політичних взаємин між політичними силами Східної Галичини і Закарпаття загалом та нелегальних переходів польсько-чехословацького кордону напередодні Другої світової війни ще потребує більш ґрунтовного дослідження. Великий фактичний матеріал міститься в працях активних учасників і очевидців подій кінця 30-х років В. Гренджі-Донського [19], М. Вінча [17], С. Єфремівца [21], П. Стерча [26], В. Шандора [29]. Про ставлення ОУН до подій у Карпатській Україні писав П. Мірчук [22]. Нові архівні документи з вітчизняних і зарубіжних архівів увів до наукового обігу О. Пагіря [23; 24], що дало йому можливість скрупульозно проаналізувати виникнення і діяльність Карпатської Січі та її штабу, до якого входили досвідчені військові фахівці з Галичини. Реакцію Польщі на розгортання подій у Карпатській Україні висвітлив у своїх працях С. Віднянський [13; 16]. М. Вегеш і Н. Греченюк дослідили окремі аспекти громадсько-політичних і культурних стосунків українців Східної Галичини і Закарпаття наприкінці 30-х років [11; 12; 14]. Проблему нелегальних переходів кордону в ракурсі державотворчих процесів у Карпатській Україні дослідили М. Вегеш і М. Токар [15]. Українські дослідники В. Федина [27; 28] і В. Пирович [25] опублікували ґрунтовні дослідження про роль полковника М. Колодзінського і З. Коссака в обороні Карпатської України. Особливої уваги заслуговує фундаментальне дослідження відомого польського історика Д. Домбровського «Польща і Закарпаття. 1938-1939» [20], у якому чітко доведено, що угорські та польські спецслужби і військові штаби координували свої дії, направляючи на терени Чехословаччини і Карпатської України диверсантів й шпигунів. Фактично Польща та Угорщина, не одержавши спочатку дозволу Гітлера на окупацію всього Закарпаття, розпочали справжню «гібридну війну», яка в березні 1939 р. переросла у відкриту агресію гортистської Угорщини, спрямовану на Карпатську Україну. Досліджувану нами проблему висвітлював через призму прикордонних конфліктів у Центрально-Східній Європі наприкінці 30-х рр.

І. Гоменюк [18]. Карпатську Україну у геополітичних планах європейських держав, зокрема Польщі, досліджувала Н. Василина [10].

Метою цієї наукової розвідки є комплексне висвітлення нелегальних переходів польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини у 1938-1939 рр. Зроблено спробу на основі численних архівних та опублікованих документів проаналізувати реакцію польського керівництва на державотворчі процеси, які мали місце в Карпатській Україні напередодні Другої світової війни.

У Східній Галичині з великим захопленням сприйняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним. Що стосується перших відгуків українських політичних організацій Галичини з приводу автономістичних домагань закарпатців, то вони почали з'являтися від середини вересня 1938 р. Причина їх полягала в активних діях Української Центральної Народної Ради в питанні надання автономії Підкарпаттю, зокрема направлення до Праги 8 вересня 1938 р. делегації на чолі з А. Волошином і постійно зростаюча міжнародна напруга навколо Чехословаччини з приводу судето-німецького питання.

16 вересня 1938 р. Провід Українських Націоналістів, який мав широку нелегальну мережу в Галичині, поширив заклик: «Українське Закарпаття захищає в тій хвилині ідею незалежної Української Закарпатської держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднається в єдину державу всіх українців» [3, 1938, 2 жовтня; 24 вересня]. Своє ставлення до закарпатських подій виразило УНДО 20 вересня 1938 р. [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 493. Арк. 198]. 25 вересня 1938 р. у приміщенні українського товариства «Сокіл» у Львові відбулося зібрання, ініційоване лідером Фронту Національної Єдності Д. Паліївим з приводу закарпатських подій. Після засідання відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе Україна», «Ганьба чехам, ляхам і мадярам», «Хай живе Закарпатська Україна». На вулиці Галицькій демонстрантів зупинила поліція [3, 1938, 27 вересня]. Днем раніше у Львові відбулася маніфестація українських студентів на підтримку Закарпаття [3, 1938, 15 жовтня]. 30 жовтня 1938 р. місцевими оунівцями в м. Буськ була організована маніфестація, ініціаторами якої виступили Д. Куп'як та Г. Пришляк. Отже, уже на початковому етапі спостерігаємо дві тенденції у ставленні галичан до автономних домагань на Закарпатті. З одного боку поміркована, репрезентована легальними політичними українськими організаціями, перш за все УНДО, які підтримували гасла автономії у межах федеративної Чехословаччини. З іншого – радикальна течія, представники якої (ОУН) вважали, що на порядок денний необхідно ставити питання про повну незалежність Закарпаття і розглядати це як крок до соборної української держави.

Відразу після Мюнхенської конференції спостерігається зближення Польщі з Угорщиною у закарпатському питанні. Саме в цей час представник угорського міністерства закордонних справ І. Чакі вів переговори з польським міністром закордонних справ Ю. Беком у справі польсько-угорської співпраці. Польське радіо і преса розгорнули відверту антиукраїнську пропаганду, а польський уряд вирішив таємно підтримувати терористичну війну на Закарпатті [3, 1938, 16 жовтня]. Усе це змусило ЦК УНДО зробити 8 жовтня 1938 р. заяву на ім'я польського прем'єр-міністра Ф. Славой-Складовського і міністра закордонних справ Ю. Бека.

Вісті про надання Підкарпатській Русі автономії швидко дійшли до Галичини. У краї прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Ініціатором переважної більшості їх була ОУН. Особливо активно діяв Р. Шухевич, який у жовтні 1938 р. прибув до Львова [3, 1938, 16 жовтня]. З його ініціативи було організовано 20-тисячний похід, що пройшов під лозунгами «Хай живе Україна», «Геть з мадярами». Польська преса змушена була визнати, що він був «добре організований» [2, Ф. 205. Оп. 1, Спр. 494. Арк. 52]. Ця демонстрація, з одного боку, була свідченням солідарності з національно-визвольною боротьбою українців Закарпаття, але, з іншого, ускладнювала міжнародне становище Карпатської України. Польський уряд постійно висував претензії чехословацькому урядові.

11 жовтня 1938 р. відбувся святковий молебень у греко-католицькому соборі м. Ярослава, присвячений наданню автономії Закарпаття. 14 жовтня у Перемишлі мало місце святкове зібрання у церкві отців Василіян, ініціаторами якого виступили члени УНДО, після чого відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе Україна», «Геть з поляками, геть з мадярами». Маніфестантів зупинив посилений відділ поліції. Своє привітання і найкращі побажання висловив також Галицький митрополит Андрей Шептицький [3, 1938, 11 жовтня; 8; 26, с. 101]. Ще 11 жовтня львівська газета «Діло» повідомляла, що «на плечі провідників українського Підкарпаття історія поклала величезне завдання і ми широко бажаємо, щоб вони його з честю і успіхом виконали – зберегти українське Підкарпаття за його уродженцями» [3, 1938, 11 жовтня]. 13 жовтня до редакції газети «Нова свобода» була надіслана телеграма такого змісту: «Українській Народній Раді й першому урядові Підкарпатської Русі пересилають щире побажання повного успіху в боротьбі з мадярською загрозою. Телеграму підписали лідери кількох легально існуючих політичних організацій Галичини Паліїв, Рудницька, Старосольський, Стахів» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 3].

Протягом усього короточасного існування Карпатської України закарпатці постійно відчували моральну підтримку як з боку різноманітних організацій Галичини, так і окремих її громадян. Члени львівської політичної колегії 19 листопада 1938 р., обговорюючи питання допомоги Карпатській Україні, прийшли до висновку, що «Галичина могла б вислати срокових

кооператорів, учителів, інженерів і шоферів» [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15-16]. О. Думін писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеназваних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?» [1, Арк. 17].

У лютому 1939 р. УЦНР опублікувала в «Новій свободі» звернення «До всіх українців на рідних землях і в розсіяних суцях», у якому констатувалося: «1. Просимо усіх українців, де б вони не жили, щоб кожний зложив на діло розбудови Карпатської України всенародний національний даток. 2. Беручи на увагу великі і пильні наші потреби, просимо, щоб цей даток, по змозі, був рівний 1/2% річного заробітку кожного, та був виплачений негайно по цім проголошенні. 3. Звертаємося із закликом до всіх головніших товариств українських у кожній державі та до всіх чільних діячів взяти на себе організацію всенародного національного датку на місцях, відповідно до місцевих обставин і можливостей» [7, 1939, 15 лютого]. Окремою заявою приєднав свій голос до прохання УЦНР і автономний уряд Карпатської України.

Підтримка уряду А. Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність усіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній країні. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 19]. Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисишин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві, писав: «Я, нижчепідписаний ... осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народові» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1]. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені емігрувати за кордон і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що готовий допомогти Карпатській Україні як інженер за фахом. Він мав досвід роботи «на залізниці, або на електровнях, чи споріднених галузях» [1, Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1]. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній «член військової поліції в Тернополі» і який «відзначався як дуже цільний стрілець» [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6].

Чимало галичан опинилося на окупованій угорцями території після рішень Віденського арбітражу. Вони просили допомогти їм дістатися Хуста. Необхідно відзначити, що багатьом у цьому допоміг галицький письменник В. Бірчак. Зокрема, він посприяв поверненню до Карпатської України Івану Ференцу – колишньому стрільцеві УГА, що свого часу брав участь в боях за Київ [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 343. Арк. 1]. Сотні галичан прибули на Закарпаття в 20-30-х роках. Вони теж, в основному, активно включалися в розбудову автономного Закарпаття на різних ділянках господарського життя. Окремим

із них були довірені керівні посади в крайових округах. Головою Української Національної Ради у Воловому був галичанин Й. Дудикевич, а його земляк С. Фігура очолював місцеву команду Січі. Про галицького письменника Костя Вагилевича, що проживав у Рахові, В. Лацанич писав: «...знає місцеві обставини і є дуже бажаним...» [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 92. Арк. 42].

У березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Сойму Карпатської України, Олена Кисілевська з Коломиї писала А. Волошину: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиросердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Сойму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2]. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щастя Вам, Боже, Каменярі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!» [3, 1938, 30 листопада].

Уже наприкінці 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону. «З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці», – написав у своєму щоденнику В. Гренджа-Донський [19, с. 318]. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла карпатський уряд: «Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгорода» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 3]. Цей процес посилювався після оголошення наказу про створення Карпатської Січі. Львівський часопис «На переломі» доводив, що «в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України» [5, 1939, Ч. 6].

На питання, коли вперше відбувся такий перехід польсько-чеського кордону, однозначно відповісти важко. Аналізуючи матеріали закарпатської і галицької преси, окремі архівні документи, можна припустити, що початок нелегальних переходів кордону не варто пов'язувати із призначенням прем'єром автономного уряду А. Волошина. Вони почалися значно раніше. Це підтверджується спогадами І. Стебельського, М. Бажанського, В. Онуфрика та деяких інших галичан [12, с. 327]. 23 жовтня 1938 р. львівська газета «Неділя» повідомляла, що «за кілька днів почалися спроби переходу кордону до Підкарпатської Русі. В районі Лавочного затримано В. Марчука, Л. Петрова, В. Лесіва, Д. Тепу» [6, 1938, 23 жовтня]. А вже 31 жовтня до окружних прокурорів від прокурора Апеляційного Суду у Львові Й. Хіровського надійшов лист-пересторога, що «в останніх часах частими є випадки затримки польських українців з приводу пересічення нелегального переходу кордону Польщі в напрямку Чехословаччини, а конкретніше на терени Русі Закарпатської» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1075. Арк. 8]. Далі йшли рекомендації, що робити у таких випадках. Малоймовірна

поява такого документа свідчить про те, що вже 1 листопада 1938 р. прокурор Апеляційного Суду звітував у відділ прокурорського нагляду Міністерства Справедливості у Варшаві про розсилання листів-рекомендацій [2, Спр. 879. Арк. 97]. Того ж дня до окружних прокурорів зі Львова було надіслано доповнення до листа від 31 жовтня [2, Спр. 1075, Арк. 11]. З окружних судів у Львів почали надходити звіти про нелегальні переходи кордону. В одному з них (лист прокурора окружного суду в Бережанах від 30 листопада 1938 р.) знаходимо дату одного з перших зафіксованих переходів польсько-чеського кордону: «20 жовтня вони (група українців із трьох чоловік) перейшли кордон біля с. Розанка Стрийського повіту» [10, Спр. 1095. Арк. 6].

Розглядаючи проблему переходів кордону, тісно підходимо до питання співвідношення їх стихійності й організованості. Легальні політичні організації не могли докластися до такої акції, тому йдеться лише про ОУН як організатора. Для польських політичних і судово-поліцейських органів відповідь була однозначною: «Дані поліції і прикордонної служби дають підставу робити висновок, що посилення порушень кордону в описаних випадках стоїть у зв'язку з ворожою для Польщі акцією українських організацій, які виступають в останній час під впливом міжнародних подій більш сміло й інтенсивно проти інтересів Польщі і акцією нелегального переходу української молоді до Закарпатської Русі керує ОУН (3 листа прокурора Апеляційного Суду у Львові від 31 жовтня 1938 р.)» [10, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1075. Арк. 8]. Однак тут необхідно відзначити, що це твердження було явним перебільшенням. Деякі очевидці та учасники подій стверджували, що станом на листопад 1938 р. такого рішення ОУН ще не існувало [12, с. 328]. На нашу думку, головна причина нелегальних переходів кордону полягала в бажанні галицьких українців спричинитися до будівництва незалежної Карпатської України. Саме цього вони найбільше прагнули в Східній Галичині. Отже, елемент стихійності значно переважав над організаційним і дисциплінованим переходом польсько-чехословацького кордону.

Чехословацький уряд вороже ставився до нелегальних переходів кордону. Існують сотні свідчень очевидців, коли прикордонники заарештовували перебіжчиків і через деякий час, або відразу, повертали назад. Немаловажне значення мав і той факт, що кордон переходило чимало польських шпигунів та терористів, які вільно володіли українською мовою. Про затримання подібної групи терористів писав у своїх спогадах М. Бажанський [12, с. 329]. Великий матеріал про руйнівні дії польських терористів міститься в щоденнику В. Гренджі-Донського [19].

Багатьох із перебіжчиків кордону вдалося затримати польським прикордонникам, і вони негайно опинялися перед судом. 25 квітня 1939 р. польський суд у Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з села Барича

Перемишлянського повіту, на термін позбавлення волі до одного року. Польським властям було достатньо всього одного листа цієї дівчини, який вона написала своєму нареченому [3, 1939, 4 травня]. Часто галицька молодь переходила кордон групами і не завжди успішно. Протягом трьох тижнів у Бережанах проходив судовий процес над 28-ма українцями Бобреччини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на строки від 2 до 8 років ув'язнення [3, 1939, 11 червня]. Необхідно додати, що особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН. У цьому разі термін покарання значно збільшувався. У Галичині створювалися цілі групи членів ОУН, перед якими ставилося завдання вербувати добровольців і допомогти їм у переході через Карпати. Саме з цього приводу Станіславівський суд засудив В. Мельничука і П. Ксендзюка [3, 27 червня]. В такому ж злочині були звинувачені Ю. Соловчук, Ю. Одоній, Д. Микетчук, С. і П. Вередюки [3, 15 лютого]. Польський «окружний суд у Стрию розглядав справу Маркіяна Кравчука, Льва Сорочана, Петра Глушка, Володимира Парія, Івана Дізенка, Якова Максимця, усіх із Перегінська, округ Долина, та Василя Славинського з Підністр'я» [3, 15 лютого]. Вони були засуджені на один рік тюремного ув'язнення. «Нова свобода» повідомляла, що «... в Самборі судять три дівчини: Марію Менцинську, Марію Нижник і Теофілю Яворську. Їм закидають приналежність до ОУН» [7, 1939, 7 березня]. «Суд у Станіславові, – говориться у іншому повідомленні, – засудив за нелегальний перехід в Карпатську Україну 14-літнього гімназійного учня П. Совія, 18-літнього... Д. Демчишина на 6 місяців в'язниці, студента Володимира Кордубу і Петра Кулика на 10 місяців в'язниці та М. Калитика з Коломиї на 6 місяців в'язниці» [7, 25 лютого]. Натрапляємо повідомлення про вирок для членів ОУН Володимира Біланюка, Михайла Клебуса, Юрка Венгера, Степана Зельського [7, 1939, 14 вересня]. Писала «Нова свобода» про судовий процес над 35 членами ОУН [7, 1938, 11 жовтня].

Існували численні випадки, коли, крім одержаних «своїх» років чи місяців позбавлення волі, перебіжчики кордону позбавлялися ще і громадянських прав. Так, зокрема, стрийський суд розглянув праву Р. Кундрата, С. Завадки, В. Порики, Д. Головчана, Ф. Кіпаша, М. Спалина, Ю. Меленя, Д. Ковалева і І. Кіщука. Всі вони одержали від пів до двох років ув'язнення і позбавлялися громадянських прав від 3 до 5 років [4, 1939, Ч. 2]. 4 квітня 1939 р. у Львові були засуджені Й. Кабаровський, Є. Литинський, Л. Клиш відповідно на рік, півроку і півтора року ув'язнення за переховування і допомогу під час переходу польсько-чеського кордону українців 25 жовтня 1939 р. [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1089. Арк. 17-19].

Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А. Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги.

Подібну заяву під назвою «Остерігаємо перед легкодушною еміграцією» поширила Українська Пресова Служба в Берліні: «В останній час повторюються випадки, що наші люди переходять кордони, не маючи на це конечні документи. Вони скоріше чи пізніше попадають в руки чужинецької поліції і носять всі наслідки свого нерозважливого поступку» [7, 1938, 11 грудня]. Про такі випадки писав В. Гренджа-Донський [19, с. 80]. Серед польських звітів до прокурора Апеляційного Суду у Львові читаємо, що «вони (троє галичан, які нелегально перейшли польсько-чеський кордон – Авт.) пішли до Прислопа, де здалися чеським пограничникам, які відправили їх у жандармерію у Торуні, далі в Волове, а далі в Хуст у відділ військової розвідки. Там їх допитували, що їм відомо про організацію польської армії, чи є військо на кордоні, чи не проводиться мобілізація, чи рахують вони себе поляками або українцями. Їх було закрито до в'язниці, де були ще польські українці. Разом п'ятнадцять чоловік. 12 листопада всіх під ескортом направлено до Волового, а 13 листопада їх автотранспортом відвезено до кордону і передано польським пограничникам в Мішкові. Звідки їх було направлено в окружну прокуратуру в Стрию» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1095. Арк. 6].

Яку позицію зайняв ПУН щодо масових нелегальних переходів польсько-чеського кордону? Якщо спочатку ПУН закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, змінив свою позицію. А. Мельник дійшов висновку, що в Карпатській Україні вистачає різноманітних фахівців, а постійні переходи кордону тільки загрожують новими дипломатичними конфліктами [22]. Окремими членами ОУН, їх радикальним настроєм був незадоволений уряд Карпатської України. А. Волошин просив «не утруднювати йому і так важкого положення у відношенні до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам» [29, с. 49].

Багатьох галицьких українців затримували ще польські прикордонники. Отже, серед тих галичан, яким не вдалася спроба переходу кордону і вони потрапили до рук польської прокуратури, було дві категорії: затримані польськими прикордонниками і передані полякам чеською жандармерією. Існувала навіть окрема інструкція для окружного прокурора, як вестися з арештантами: «Вимагається наскільки можливо швидко вирішення таких справ. Конкретно потрібно в'янути такі питання:

- 1) з якою ціллю затриманий намагався перейти кордон?;
- 2) якими шляхами добирався і чи був озброєний?;
- 3) чи отримував якусь поміч в дорозі і від кого?;
- 4) в якому місці мав перейти кордон і в кого мав зголоситись на тому боці?;
- 5) чи затриманого хтось агітував на нелегальну еміграцію.

Окремо потрібно довідатися, чи затриманий належав до ОУН. Про такі справи потрібно докладати прокурору Апеляційного Суду» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1095. Арк. 6]. У листі прокурора Апеляційного Суду до окружних прокуратур від 1 листопада 1938 р. читаємо про вимогу «досконалого розслідування, аналізу всіх паперів, знайдених у затриманого, персонального розгляду справ. Не потрібно їх трактувати шаблонно» [2, Арк.11]. Окрема увага приділялася агітаторам: «Особи, які займаються агітацією за нелегальний перехід кордону, затримуються на підставі участі в акції, організованій ОУН, і притягаються до кримінальної відповідальності» [2, Арк. 8].

Після створення Карпатської Січі багато галицьких перебіжчиків влилося в її ряди. Польська влада швидко відреагувала на це. В інструкції прокурора Апеляційного Суду читаємо: «На основі донесень, які я отримав від окружних прокуратур, можна сказати, що зросли випадки, в яких особи, затримані при спробі нелегального переходу кордону на терени Закарпатської Русі, що намагалися перейти кордон з ціллю вступу до «українського легіону», створеного на Закарпатській Русі... «Український легіон» потрібно віднести до воєнізованих організацій... Тому затриманих потрібно судити за законом про загальний військовий обов'язок як польських громадян, які без згоди польського уряду вступають до військових організацій» [2, Арк. 13].

Польські власті неодноразово зверталися до чехословацького уряду з нотами протесту, у яких вимагали вплинути на уряд Карпатської України, який, на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада здебільшого це заперечувала. Однак такі факти мали місце, і вони ускладнювали і без того нелегке становище молодій автономній країні. У нотах протесту польського посла перебіжчики польсько-чеського кордону фігурували як «українські терористи». 29 листопада 1938 р. до Праги надійшла нота протесту польського уряду, у якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість з яких знайшла притулок у Карпатській Україні, розшукувалися польським урядом за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького [1, Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1]. Польський посол скаржився, що «між Польщею і ЧСР не можуть бути добрі взаємовідносини, коли Підкарпатська влада дає дозвіл побуту» названим особам. 24 листопада 1938 р. міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай і директор поліції Ю. Білей вимагали від окружних урядів, «що кожний з наведених має бути забезпечений поліційним доглядом...», і що «згаданих треба уважати інтернованими» [1, Арк. 52].

14 грудня 1938 р. А. Волошин у телефонограмі до Президії ради міністрів у Празі повідомляв, що «протест польського посла ґрунтується на неправильних інформаціях» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1]. А. Волошин переконував Прагу, що «ніяка протипольська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а протипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи, заосмотрені польською військовою зброєю та припасами. Само собою, що годі очікувати від населення, щоби за нищення свого маєтку та життя відчувало вдячність та приязнь до сусідньої Польщі» [1, Арк. 2]. Така відповідь А. Волошина не задовольнила польського посла, який 28 грудня 1938 р. направив другу ноту протесту [1, Спр. 12. Арк. 11].

У черговій ноті протесту польський уряд вимагав видати назад С. Юськіва, Т. Капустянського, А. Мельника і Г. Стефаніва. А. Волошин відповідав: «Д-ра Семена Юськіва в нас зовсім нема, а є то адвокат в Рахові і належить до тамошнього коша, як звичайний рядовик. Жодну функцію не виконує. Теофіла Капустянського і Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких не знаємо. Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив о прийнятті до Січі, однак не був прийнятий, тому що не є нашим горожанином» [1, Спр. 66. Арк. 3]. Насправді Семен Юськів знаходився на території Закарпаття. Адвокат за фахом, він був одним із ініціаторів просвітянського руху в Рахові. Відзначався радикальними поглядами. Уважав себе послідовним націоналістом.

31 грудня 1938 р. А. Волошин наказав директору поліції Ю. Білею подати «до 24 годин писемний звіт, чи перебувають особи: Базанський Михайло, Хмельовський Александр, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Врецьона Євген в Хусті зглядно на Підкарпатській Русі. Коли би перебували, відставте їх за границю, а о тім голосіть президію правительства» [1, Арк. 3]. Директор поліції Ю. Білей 2 січня 1939 р. повідомив А. Волошина, що «Михайло Бажанський, Александр Хмельовський, Дмитро Демчук, Богдан Фодчук, Дмитро Равіч і Євген Врецьона не є зголошені у тутешнього уряду. Досі не вдалося вислідити ані де перебувають, ані за їх діяльність» [1, Спр. 9. Арк. 2]. Директор поліції Карпатської України не міг не знати, що Є. Врецьона, більш відомий у Закарпатті як «інженер Волянський», входив до складу Генерального штабу Карпатської Січі. Його підпис знаходився на більшості свідоцтв, які видавалися січовикам, що пройшли відповідні курси військового навчання. Це стосується також М. Бажанського і О. Хмельовського.

Практично в кожному із щоденних звітів коменданта Львівського воєводства читаємо повідомлення про нелегальні переходи на терени Карпатської України [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 498. Арк. 8]. Аналіз документів дає підстави робити висновок, що найбільш частими такі переходи були в січні – на початку лютого 1939 р. Звичайно, не кожна спроба перейти кордон

була успішною, але, незважаючи на те, що польська прикордонна служба вже була готова до подібного перебігу подій, багато українців з Галичини все ж потрапило за Карпати. Польська поліція намагалася встановити імена українців, які вже встигли таємно перебратися в Карпатську Україну. Серед звітів львівського коменданта знаходимо інформацію польського агента, що «члени ОУН Л. Кознарський, В. Стахів, Є. Стахів знаходяться в Русі Закарпатській і є членами Січі» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 57]. Що стосується Є. Стахіва, то він був комендантом Карпатської Січі в Королеві.

об запобігти переходам кордону, у Галичині проводилися обшуки у громадян, які підозрювалися в агітації і допомозі перебіжчикам. Частіше вони приносили негативні результати, але все одно до підозрілих застосовували попередній арешт. Так, у с. Великий Виллок, що у повіті Сянок, з приводу підозри у допомозі втікачам було проведено лише 15 січня 1939 р. обшук в чотирьох українців. Обшук мав негативний результат. Затриманих направлено в розпорядження прокурора в Сянок [1, Арк. 160]. Такі акції проводились до середини березня 1939 р. У с. Нижня Тарнава 8 березня було затримано П. Мочка і Л. Клима, які займалися вербуванням молоді до Карпатської Січі. Пізніше затримали ще 15 чоловік, у яких вилучили 2 карабіни [1, Спр. 449. Арк. 35].

Продовжувалися випадки передачі українців полякам чеськими жандармами. В одному з документів зафіксовано: «29 грудня в Сяноку стало відомо, що українських втікачів на кордоні чехи відправляють до Межилаборця, де ті платять штраф, або відбувають арешт 1-2 дні, а потім їх направляють на польський кордон» [1, Спр. 498. Арк. 8]. Правда, серед чехів були й такі, які співчували українцям. У вищеназваному документі говориться, що один із жандармів радив їм, щоб у іншому випадку вони «голосилися в П. Лопати або В. Сушка, які живуть у Калінові (Словаччина – Авт.), і які направляють їх на терени Підкарпатської Русі» [1, Арк. 5].

У Польщі була введена жорстока цензура на переписку з Карпатською Україною. За листами нерідко всановлювали місцезнаходження і діяльність того чи іншого втікача до Закарпаття. Переглядалися всі листи, які направляли галичанам у Карпатську Україну, при цьому в тексті викреслювалися фрази, які мали найменш політичний підтекст. Так, 5 січня 1939 р. товариство «Просвіта» із с. Саяч Вишній Дрогобицького повіту вислало привітальну телеграму на ім'я А. Волошина, у якій бажали йому «веселих свят і успіхів у праці над будівництвом української держави». Дрогобицький віце-губернатор зконфіскував частину тексту від слів «і успіхів...» [1, Арк. 20]. А деяка кореспонденція взагалі затримувалася. Така доля спіткала лист С. Онидчака з Рудків, направлений до редакції «Нової свободи» [1, Арк. 72].

Але галицькі українці все ж уважно стежили за подіями на теренах Карпатської України. Насамперед завдяки галицькій періодиці, інколи –

завдяки листівкам і листам, які надходили звідти. Існували факти, коли втікачі до Карпатської України на кілька днів поверталися додому. У повідомленні Львівського воєводського коменданта від 11 січня 1939 р. читаємо: «31 грудня 1938 р. С. Пінчак, що виїхав на Закарпаття, був 2 дні у родичів у с. Должичі, пов. Санок, а потім повернувся в Яворник. Так само Д. Карлицький і С. Карлицький були кілька днів у с. Прилуки» [1, Арк. 38]. Ще одним джерелом інформації про події в Карпатській Україні для галицьких українців стали окремі невеликі за обсягом видання, присвячені історії і культурі Закарпаття, які почали масово з'являтися у Львові наприкінці 1938 – на початку 1939 рр.

Проте, безперечно, найбільше занепокоєння у польської влади викликали безперервні нелегальні переходи польсько-чеського кордону. Сьогодні важко встановити точну цифру перебіжчиків. Аналіз документів Апеляційного Суду лише одного Львівського воєводства показує, що в грудні 1938 р. польськими поліційними органами було встановлено імена 35-ти галичан, які втекли до Карпатської України, у січні 1939 р. – понад 80 [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 498. Арк. 12-110]. А були ще випадки нелегальних переходів, які не фіксувалися. Остання спроба переходу кордону у звітах коменданта львівського воєводства датується 10 березня 1939 р. [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 50].

Цікаво, що судові процеси над перебіжчиками польсько-чеського кордону не припинялися після трагедії Карпатської України. Відлунням карпатоукраїнських подій стали нові арешти і судові процеси, які відбулися в Галичині. Наприкінці березня 1939 р. були арешти серед тих небагатьох січовиків, які після трагедії Карпатської України повернулися до Польщі. Так, 25 березня у с. Соколики повіту Турка було затримано трьох українців, які свого часу нелегально перейшли польсько-чеський кордон [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 128]. Судовим процесам передувало тривале розслідування. Затриманим А. Хоміюсяку, Б. Прокопу і М. Левицькому вирок було оголошено лише 28 квітня 1939 р. [2, Спр. 1095. Арк. 2, 6]. У фондах ЦДІА у Львові зберігаються листи прокурора окружного суду в Бережанах до прокурора Апеляційного Суду у Львові про хід слідства, зміст допитів і сам вирок. Щодо арештантів застосовувалися три види покарання: ув'язнення, втрата громадянських прав, поліційний нагляд [2, Арк. 8]. Ув'язнювали зазвичай на термін від півроку до восьми. Серед вироків трапляються такі: агітація за перехід кордону, надання допомоги при переході кордону, спроби переходу кордону, нелегальне перебування на території Карпатської України [2, Арк. 2]. У списку засуджених з 1 квітня по 30 червня 1939 р. за приналежність до ОУН, складеному в прокуратурі Апеляційного Суду у Львові, знаходимо імена 24 українців, вироки яких пов'язані з нелегальними переходами польсько-чеського кордону. [2, Арк. 2-21]. Даючи оцінку Карпатській Січі, П. Стерчо відзначив, що в її розбудові «наші брати з

Галичини, Буковини, Волині, Холмщини й Лемківщини, зокрема члени ОУН, були важливим фактором» [26, с. 98].

Уже після поразки Карпатської України 16 березня 1939 р. угорські частини вийшли на польський кордон в районі Бескида, а 19 березня відбулося братання угорських і польських військових сил біля Сянок і Ворохти [3, 1939, 17 березня]. Угорські літаки під час агресії розкидували біля польського кордону «привітальні листівки», які закінчувалися словами: «Завжди хай живе Польща і Угорщина» [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 99]. Українські політичні партії, які мали своїх представників у польському сенаті, намагалися подати свій голос у захист Карпатської України. 17 березня 1939 р. сенатор Творднян (УНДО) від імені УПР спробував зробити заяву щодо подій у Карпатській Україні, але «промовцеві відібрали голос» [3, 1939, 19 березня]. Після падіння Карпатської України по всій Галичині проходили жалобні богослужіння. 18 березня у Соборі Святого Юра у Львові відбувся молебень за загиблими січовиками, на якому були присутні близько 400 чоловік. Після закінчення відбувся мітинг під гаслами «Геть з мадярами», «Геть з поляками». Демонстрантів розігнала поліція [2, Ф. 205. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 89]. Про ці заходи повідомляв у своєму звіті окружний прокурор Станіслава від 18 квітня 1939 р. [2, Спр. 879. Арк. 177]. 25 березня львівські газети опублікували спільну заяву провідних легальних українських партій Галичини під назвою «Українці», у якій засудили окупацію Карпатської України Угорщиною [3, 1939, 25 березня].

Отже, українці Східної Галичини з великим ентузіазмом зустріли звістку про надання Закарпаттю автономних прав, а згодом проголошення незалежної Карпато-Української держави. Їх підтримка національно-визвольних змагань закарпатських українців вилилась у численні демонстрації та акції протесту проти експансіоністських планів Польщі й Угорщини створити спільний кордон. Галичани розуміли, що спільний кордон можливий тільки в результаті ліквідації Карпатської України. Неодноразово звучали вимоги українських депутатів у польському Сеймі щодо надання Галичині аналогічної автономії. Демонстрації, які відбулися у Львові, Буську та інших містах Галичини, були ініційовані як ОУН, так і легальними партіями Галичини, зокрема УНДО. Підтримала Карпатську Україну Греко-католицька церква Галичини в особі митрополита Андрея Шептицького. Галичани значною мірою спричинилися до організації різноманітної фінансової та моральної підтримки, забезпечення Карпатської України потрібними фахівцями. Починаючи з жовтня 1938 р. почалися масові нелегальні переходи польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами Галичини в Карпатську Україну. Здебільшого вони носили стихійний характер. ОУН та її Провід займали нечітку позицію щодо необхідності переходу кордону. Переходячи кордон, галицькі українці піддавалися великій небезпеці. Їх могли затримати польські прикордонники, або

повернути назад чехословацькі. У будь-якому випадку галицька молодь опинялася перед польським судом. Архівні документи свідчать, що польський уряд уважно стежив за перебігом подій, був у курсі справ, нерідко звертаючись до уряду Чехословаччини з нотами протесту. У переважній більшості випадків українська влада заявляла, що польські ноти не відповідають дійсності й не мають під собою ніякого ґрунту. Влада Чехословаччини неоднозначно ставилася до перебіжчиків кордону. Мали місце як прихильне ставлення, так і видача галичан полякам. Переважна більшість галицьких українців активно включилися в розбудову Карпатської України, вступали до лав Карпатської Січі. Нелегальні переходи кордону тривали аж до початку березня 1939 р., а судові процеси в Польщі над перебіжчиками мали місце протягом квітня-червня.

Список використаних джерел

Архіви

1. Державний архів Закарпатської області. Ф. 3. Президія уряду Карпатської України. Ф. 4с/18. Міністерство внутрішніх справ Карпатської України. Ф. 17. Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України. Ф. 1148. Центральна рада в Хусті.

2. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 205. Прокурор Апеляційного суду у Львові.

Періодика

3. Діло (Львів). 1938.
4. Жіноча доля (Львів). 1939.
5. На переломі (Львів). 1939.
6. Неділя (Львів). 1939.
7. Нова свобода (Хуст). 1938-1939.

Опубліковані документи

8. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944 / Гол. ред. А. Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 2. Пастирське вчення та діяльність. Львів: Видавництво отців василіян «Місіонер», 1999. 1096 с.

9. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади / відп. ред. Я. Лялька. Книга 1. Львів: Просвіта, 1993. 800 с.

Література

10. Васирина Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Ужгород: Карпати, 2008. 224 с.

11. Вегеш М. Угорський і польський терор у Карпатській Україні. Карпатська Україна – незалежна держава: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 2019. С. 186-210.

12. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
13. Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). Київ – Ужгород, 1998. 257 с.
14. Вегеш М., Греченюк Н. (2003). Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1950 рр. ХХ ст. Ужгород, 2003. 195 с.
15. Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Карпати, 2018. 324 с.
16. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення // Український історичний журнал. 2019. № 2. С. 67-93.
17. Вінч М. Одноденна держава: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. Київ: Темпора, 2012. 328 с.
18. Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації, Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
19. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 516 с.
20. Домбровський Д. Польща і Закарпаття. 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.
21. Єфремів С. Бої на Карпатській Україні, 14-15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. 96 с.
22. Мірчук П. Карпатська Україна (витяг з Нарису історії ОУН, 1920-1939 роки). Київ, 2009. 87 с.
23. Пагіря О. Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт // Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 2019. С. 21-37.
24. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 152 с.
25. Пирович В. Діяльність Зенона Коссака-Гарнавського в Карпатській Україні // Carpatica – Карпатика. 2001. Випуск 7. С. 242–251.
26. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1965. 288 с.
27. Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України // Науковий збірник Товариства Просвіта в Ужгороді. Випуск IV (XVIII). Ужгород, 2000. С. 93–96 .
28. Федина В. Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна // Carpatica – Карпатика. 2001. Випуск. 7. С.223–241.

29. Шандор В. Спомини. Том 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда» – Карпатський Союз, Інк., Нью-Йорк, Н.Й., 1996. 388 с.

REFERENCES

10. Vasylyna, N. (2008). *Karpatska Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh naperedodni Druhoi svitovoi viiny. Nove bachennia podii [Carpathian Ukraine in international relations on the eve of World War II. A new vision of events]*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

11. Vehesh, M (2019). Uhorskyi i polskyi teror u Karpatskii Ukraini [Hungarian and Polish terror in the Carpathian Ukraine]. *Ukraina – nezalezhna derzhava. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 80-richchii proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy – Carpathian Ukraine – an independent state. Materials of the International Scientific Conference on the 80th Anniversary of the Declaration of Independence of Carpathian Ukraine, 186-210* [in Ukrainian].

12. Vehesh, M. (2004). *Karpatska Ukraina. Dokumenty i fakty [Carpathian Ukraine. Documents and facts]*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

13. Vehesh, M., Vidnianskyi, S. (1998). *Krainy Tsentralno-Skhidnoi Yevropy ta ukrainske pytannia (1918–1939) [Central and Eastern European Countries and the Ukrainian Question (1918-1939)]*, Kyiv – Uzhhorod [in Ukrainian].

14. Vehesh, M., Hrecheniuk, N. (2003). *Natsionalno-vyzvolni zmahannia ukraintsiv Skhidnoi Halychyny i Zakarpattia v 1918-1950 rr. XX st. [National liberation competitions of Ukrainians in Eastern Galicia and Transcarpathia in 1918-1950]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

15. Vehesh, M., Tokar M. (2018). *Vershyna dukhu. Do 80-richchia proholoshennia derzhavnoi nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy [Top of mind. To the 80th anniversary of the declaration of independence of Carpathian Ukraine]*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

16. Vidnianskyi, S (2019). Karpatska Ukraina yak etap ukrainskoho derzhavotvorennia [Carpathian Ukraine as a stage of Ukrainian state-building], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 67-93. [in Ukrainian].

17. Vinch, M. (2012). *Odnodenna derzhava: svidchennia anhliiskoho ochevydtsia pro podii Karpatskoi Ukrainy [One Day State: Testimony from an English eyewitness about the events of the Carpathian Ukraine]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

18. Homeniuk, I. (2017). *Provisnyky Druhoi svitovoi. Prykordonni konflikty v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. Vid rozpadu imperii do Hliaivitskoi provokatsii [The harbinger of the Second World War. Border conflicts in Central*

and Eastern Europe. From the collapse of empires to Gliwice provocation]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

19. Hrendzha-Donskyi, V. (2002). *Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy: Shchodennyk. Moi spohady [Happiness and Sorrow of Carpathian Ukraine: Diary. My memories]*. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo «Zakarpattia» [in Ukrainian].

20. Dombrovskyi, D. (2012). *Polshcha i Zakarpattia. 1938-1939 [Poland and Transcarpathia. 1938-1939]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

21. Iefremiv, S. (2019). *Boi na Karpatskii Ukraini, 14-15 bereznia 1939 roku [Fights in Carpathian Ukraine, March 14-15, 1939]*. Ivano-Frankivsk: «Lileia-NV» [in Ukrainian].

22. Mirchuk, P. (2009). *Karpatska Ukraina (vytiah z Narysu istorii OUN, 1920-1939 roky) [Carpathian Ukraine (excerpt from OUN history sketch, 1920-1939)]*. Kyiv [in Ukrainian].

23. Pahiria, O (2019). *Podii 13-14 bereznia 1939 r. v Khusti: putch, povstannia chy zbroynyi konflikt [The events of March 13-14, 1939 in Khust: coup, rebellion or armed conflict]*. *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 80-richchiu proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy – Carpathian Ukraine – an independent state. Materials of the International Scientific Conference on the 80th Anniversary of the Declaration of Independence of Carpathian Ukraine*, 21-37. [in Ukrainian].

24. Pahiria, O. (2010). *Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia [Carpathian Sich: Military Formation of Carpathian Ukraine: Popular Science Edition]*, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

25. Pyrovych, V. (2001). *Diialnist Zenona Kossaka-Tarnavskoho v Karpatskii Ukraini [The activity of Zenon Kossak-Tranavsky in Carpathian Ukraine]*, *Carpatica – Karpatyka*, 7, 242–251 [in Ukrainian].

26. Stercho, P. (1965). *Karpato-Ukrainska derzhava: Z istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukraintsiv u 1919–1939 rokakh [Carpatho-Ukrainian State: From the History of the Carpathian Ukrainian Liberation Struggle in 1919–1939]*. Toronto: Naukove tovarystvo im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

27. Fedyna, V. (2000). *Polkovnyk Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar – borets za nezalezhnist Karpatskoi Ukrainy [Colonel Mykhailo Kolodzinsky-Huzar – a fighter for independence of Carpathian Ukraine]*. *Naukovyi zbirnyk Tovarystva Prosvita v Uzhhorodi – Scientific collection of the Prosvita Society in Uzhgorod*, IV(XVIII), S.93–96 [in Ukrainian].

28. Fedyna, V. (2001). *Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar i Karpatska Ukraina [Mykhailo Kolodzinsky-Huzar and Carpathian Ukraine]*. *Carpatica – Karpatyka*, Vyp.7, S.223–241 [in Ukrainian].

29. Shandor, V. (1996). *Spomyny, Tom 1, Karpatska Ukraina, 1938-1939 [Memories, Volume 1, Carpathian Ukraine, 1938-1939]*. Uzhhorod: MPP «Hrazhda» – Karpatskyi Soiuz, Ink., Niu-York, N.I. [in Ukrainian].

УДК 94(4):316

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).48-58

Бевзюк Євгеній,
доктор історичних наук, професор

Табанюхова Олена,
старший викладач
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТАНОВЛЕННЯ НАДНАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕЙ У НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Майже у всіх етнічно споріднених народів, що входили до складу великих мовних і релігійних спільнот, на певному історичному етапі виникали неоднозначні за формою і змістом панідеології – панславізм, пангерманізм, панамериканізм, панісламізм, і такі наднаціональні інтеграційні ідеї, як австрославізм, ілліризм. Їх мета полягала в обґрунтуванні не тільки цивілізаційної, етнокультурної, історичної спільності, але в тому числі і політичної. З часом панідеї ставали не тільки джерелом для формування національної ідеології, але і слугували підставою для появи полінаціональних держав і забезпечували існування ідеології великодержавності.

Метою дослідження стала панідея, зокрема така її форма, як панславізм.

Ключові слова: *нація, національна культура, ідеологія, імперія, пангерманізм, панамериканізм, панісламізм, панславізм, ідея, демократія, свобода, національна ідеологія, регіон, етнос, Росія, Європа, слов'яни, зовнішня політика, геополітика.*

National movement and further development of national benchmarks of the European peoples at the beginning of the revolution of 1848–1849 are one of the most socio-political contextualized pages in the past of the Slavik peoples in Europe. The research is considered to be topical since the process of formation of national ideology in the 19th century, that occurred in the Slavs environment, took place in terms of distribution of the national principle and state formation in the majority of the European countries. The purpose of the research is to enlighten the course, laws and specifics of formation of the national paradigm at the beginning of the revolution of 1848–1849. The object of the study is the national movement of the Slavs, the subject of scientific analysis is the national ideology developing under the influence of both internal and external factors.

To achieve the main goal of the research the author has considered it to be necessary to solve a number of the following tasks: to scientifically, logically,

argumentatively and coherently lay out specifics of the process of Slavic national ideology formation and reveal its main features. It should be emphasized that by the beginning of the revolution the national patriotic mood was not limited merely by the demand of the cultural reforms, it gradually transformed into the context of new political and socio-economic ideas. At the same time, in the meaning of national paradigm of the Slavic National Movement the idea of its moderation or passive opposition actualized drastically. In general national paradigm was a certain mixture of political ideas, in which political freedom – democracy, social and personal guarantees – took a somewhat secondary place, the struggle for the national justice with its moral and cultural principles, became dominant.

On the eve of the 1848 revolution western Slavs were involved in the process of modernizing their national ideology. Al though this process was an all-European phenom on and large ethnic units were under going self-determination, the spiritual renaissance of the western Slavs had specific regional and ethnic characteristics, thus attracting the political attention of the governments of great empires – the Austrian and the Russian. For Russia, the biggest Slavonic country, the idea of the general Slavonic ethnic unity as well as the Pan-Slavistic ideology were not only of scientific character, but also served as a factor of geopolitical interest.

Keywords: *nation, national culture, ideology, empire, Pan-Slavism, idea, democracy, freedom, national ideology, region, ethnos, Russia, Europe, Slavs, foreign policy, geopolitics.*

Сам по собі панславізм, як його зміст, так і термінологічне наповнення, досі не отримав однозначної оцінки і тлумачення у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Варто визнати, що в радянській історіографії існувала значна кількість досліджень, присвячених наднаціональним інтеграційним рухам. Відповідно в марксистській славистиці головна увага приділялася соціально-класовій традиції, а в історії розвитку ідеї слов'янської взаємності розглядалися ті концепції, які відповідали ідеології дослідження. Можна стверджувати, що русофільство чехів і словаків в умовах пролетарського інтернаціоналізму оцінювалося як один з витоків чехословацько - радянської дружби. В той самий час словацький сепаратизм, як і австрославізм, найчастіше піддавалися критиці. Тому заданий алгоритм ідеологізації при вивченні слов'янської історії привносив достатньо умовностей до термінологічного апарату досліджень.

Певним проривом у систематизації понятійного апарату стосовно проблеми слов'янської об'єднавчої ідеології та її ролі в національних рухах народів Габсбурзької монархії можна вважати кілька міжнародних конференцій, що мали місце в 60-х рр. ХХ ст. у Чехословаччині. Під час дискусії дослідники [4;13] дійшли висновку, що терміни «ідея слов'янської взаємності» і «панславізм», з огляду на набутий з часом високий змістовий

рівень політизації, варто менше використовувати. В той самий час в марксистській історіографії було закономірним позитивно ставитися до ідеї слов'янської взаємності й підкреслювати реакційний характер панславізму. Така установка остаточно внесла термінологічну плутанину до змісту багатьох славістичних досліджень, а поняття і концепції слов'янської спільності й панславізму часто використовувалися на позначення одних і тих самих явищ. Зазначені обставини змусили нас уважніше розглянути зміст і значення ідеї панславізму для процесу становлення національної парадигми у західних слов'ян.

Метою нашого дослідження стала наднаціональна панідея, яка спирається на певні націоналістичні або релігійні ідеології, які декларують прагнення об'єднати представників близьких етнічних і мовних груп.

Варто погодитися з тим, що не в останню чергу зовнішньополітичні та воєнні успіхи Російської імперії стали причиною широкого теоретичного, а з часом й історико-політичного дискурсу навколо сутності і змісту наднаціональних інтеграційних всеслов'янських ідей, зокрема і панславізму конкретно. З огляду на заявлену вище проблему, розглянемо панславізм, враховуючи специфіку взаємовідносин у трикутнику інтересів – західні слов'яни, німецькі й угорські національні інтереси на тлі еволюціонування ідеї панславізму в контексті російсько-слов'янських стосунків й імперської зовнішньої політики.

Але перед тим, як визначати місце панславізму в змісті національних ідеологій західних слов'ян, цілком логічною буде наша спроба дослідити певну типологічність і закономірність появи панідей і панрухів як досить типових явищ у контексті становлення й розвитку національних ідеологій у Центральній і Центрально-Східній Європі першої половини ХІХ ст. Існують всі підстави стверджувати, що в історичному минулому можна знайти достатню кількість прикладів, які слугують ілюстрацією природності існування різного роду наднаціональних інтеграційних ідей. До того ж, варто вказати на притаманну розвитку великих і малих соціумів парадоксальну тенденцію. Її зміст лежить у діалектичній площині єдності і протилежності двох тенденцій – субрегіоналізації та регіоналізації. Майже у всіх етнічно споріднених народів, що входили до складу великих мовних спільнот, на певному історичному етапі виникають неоднозначні за формою і змістом панідеології – панславізм, пангерманізм, панамериканізм, панісламізм і такі наднаціональні інтеграційні ідеї, як австрославізм, ілліризм. Їх мета полягала в обґрунтуванні не тільки цивілізаційної, етнокультурної, історичної спільності, але в тому числі і політичної. З часом панідеї ставали не тільки джерелом для формування національної ідеології, але і слугували підставою для появи полінаціональних держав і забезпечували існування ідеології великодержавності.

За допомоги порівняльного методу відзначимо характерні риси окремих згаданих вище панідей. Насамперед, своєю практикою інтродукції в геополітичний європейський простір відрізнявся пангерманізм. Він був зорієнтований на досягнення як політичної, так і культурної національної німецької єдності в рамках традиційного багатовікового політичного та історичного простору. Ідея панамериканізму, на відміну від пангерманізму, являє собою пантеорію, в основі якої ідея економічної єдності. Появу самої теорії варто вважати даниною географічній і геополітичній специфіці Американського континенту. З цього приводу Т.Джефферсон в одному із своїх виступів заявив: «Європейські нації утворюють окремий район земної кулі, відповідно їх місцезнаходження робить їх частиною іншої системи ... Америка має свою власну півкулю, а тому вона повинна мати свою окрему систему» [1, с.173]. Відповідно панісламізм, на відміну від згаданих вище панідей являє собою насамперед релігійно-політичну ідеологію, в основі якої – уявлення про релігійну єдність всіх мусульман. Звідси формується ідея необхідності консолідації мусульман у єдиній мусульманській державі.

Австрославізм, ілліризм також належать до числа наднаціональних інтеграційних ідей. Як відомо, перша являла собою програму перебудови Австрійської імперії у федеративну державу. Сама наднаціональна ідея австрославізму, вважає австрійський історик А. Морітч, конкретно передбачала перспективу реалізації проєкту надання чехам й іншим слов'янським народам автономії в рамках Австрійської імперії під скіпетром монархічної династії Габсбургів [12, s.11]. Процес появи наднаціонального австрославізму – це логічне продовження зростаючої політичної вагомості австрійського слов'янства в цілому. В XIX ст. Дунайська монархія стояла на порозі масштабної модернізації, однією з головних причин якої і була поліетнічність імперії. Країна, в якій фундаментальну політичну та економічну силу, вагомий людський потенціал являло слов'янство, не могла не враховувати цього у своїй внутрішній політиці. Достатньо сказати, що в австрійській армії, яка налічувала у мирний час 647 тис. чоловік, більше половини становило слов'янство, а частка чехів і словаків сягала лише 126700 чоловік (для порівняння: німців було 168800 чоловік, а угорців нараховувалося 42800 чоловік) [2, с.112–113].

Зауважимо, що ілліризм як інтеграційна ідея також припускав спочатку здійснення федералізації Габсбурзької імперії, а потім – утворення в її межах Іллірійського королівства. Передбачалося до його складу приєднати території Хорватії, Славонії, Далмації. Сам ілліризм як наднаціональна ідея за своєю суттю був близьким до австрославізму. Головним теоретичним задумом ілліристів стала ідея побудови «Великої Іллірії», яка, на переконання хорватських національних діячів, мала би об'єднати всі південнослов'янські та деякі неслов'янські території. Підставою для існування цього наднаціонального інтеграційного проєкту

було переконання еліти стосовно існування мовної та культурної близькості цих народів. У той самий час ідея ілліризму об'єктивно відповідала меті згуртування балканських слов'ян навколо імперії Габсбургів. Як бачимо, австрославизм, ілліризм також варто вважати наднаціональними інтеграційними формами, в основі яких – ідея федералізації Австрійської імперії за умови розвитку слов'янських націй.

Ідею наднаціональної слов'янської федерації підтримували також члени Кирило-Мефодіївського товариства. Ідеалом політико-державного устрою інтеграційного об'єднання слов'янських народів для членів товариства була демократична слов'янська федерація [9, с.150–152]. При цьому ідеологи товариства вбачали у створенні єдиного Слов'янського союзу можливий шлях здобуття Україною справжньої національної свободи, тому що обрання окремого шляху досягнення самостійного політичного існування для України вони вважали досить складним процесом. Члени Кирило-Мефодіївського товариства запропонували власний варіант панславизму. Програмні вимоги товариства передбачали створення панслов'янської федерації демократичних республік, які будуть мати демократичне правління за рівноправності всіх громадян. У той самий час, визнаючи право на широку автономію для кожного народу, що увійдуть до союзу націй, кирило-мефодіївці припускали, що основною дипломатичною мовою в союзі повинна стати російська [8, с.39]. Також передбачалося знищення у новому Слов'янському союзі кріпацтва і станових привілеїв. Отже, кирило-мефодіївський варіант також являв собою демократичну, але в той же час наднаціональну інтеграційну ідею.

У зв'язку із викладеним вище вважаємо, що варто визначити специфічні риси панславизму. Особливістю становлення і розвитку панславизму як одного з видів інтеграційних наднаціональних ідей стало його походження з ідеї етнічної, мовної, культурної і конфесійної спорідненості слов'янських народів. На нашу думку, ідею конфесійної близькості не варто розглядати як один із атрибутів, що супроводжував еволюцію національної ідеології західного слов'янства. З приводу існування та взаємодії двох великих християнських напрямів (православ'я та католицизму) на етнічній ниві західного слов'янства необхідно зазначити, що у переважній більшості західнослов'янські інтелектуали не ототожнювали духовність й історію свого народу із духовно-релігійним алгоритмом православ'я. Хоча на цю тему слов'янськими національними теоретиками інколи і здійснювалися певні концептуальні інтерпретації. Їх поява, на нашу думку, була обумовлена не стільки специфікою часу і місця, скільки світоглядною і релігійною позицією їх інтерпретаторів. Для прикладу, російський славист ХІХ ст. П.Кулаковський пропонував своє прочитання творів слов'янських національних будителів. Він стверджував, що будителі ідеал слов'янської єдності розглядали не просто як літературну єдність, а, скоріше, як процес духовно-релігійної

інтеграції, коли фактичне зближення слов'ян приведе народи «до повного, а, відповідно, і до релігійного їх об'єднання». При цьому П. Кулаковський, спираючись на ідеї словака Л.Штура, намагається дати таку інтерпретацію спадщини словацького будителя: «Штур як ... щирий, глибокий слов'янський діяч ... прямо визнавав лише один правильний вихід із слов'янської розрізненості – єднання усіх у релігійному відношенні і повернення до православ'я із всіма наслідками, що впливали б з цього» [6, с. 232]. Зрозуміло, що така інтерпретація ідей Л. Штура мала право на своє існування. Але, на нашу думку, конфесійний фактор, без сумніву, здійснив значний вплив на появу панславистичних ідей у середовищі південних слов'ян – сербів, чорногорців, болгар, македонців і, безумовно, тієї частини українців Галичини, які сповідували православ'я. До речі, з приводу останніх наявний архівний матеріал дозволяє стверджувати, що царський уряд намагався надавати духовну підтримку православним слов'янам. Відома доповідна записка генерал-майора Муравйова. Він спрямував до Святійшого синоду записку, в якій не тільки описав становище православних слов'ян Австрійської імперії, але й виклав свої пропозиції з приводу можливих форм і обсягів допомоги. Записка потрапила до імператора Миколи I. Про цей факт ми можемо дізнатися із примітки, що зробив своєю рукою на записці обер-прокурор синоду Н. Протасов. Він написав: «Повідомлено його імператорській величності в Царському Селі 1 листопада 1838 року. Государ імператор височайше схильний затвердити заходи, які були запропоновані, та наказав обговорити із графом Нессельроде можливість надіслати православним Австрії через посольство духовні книги» [7]. Як бачимо, російський уряд підтримував православ'я.

У той же час було б занадто категорично й упереджено стверджувати, що католицизм, а тим більше протестантизм, у середовищі західного слов'янства знаходилися в стані тяжкої кризи, а це, в свою чергу, було однією з причин їх критики західними слов'янськими національними ідеологами на користь православ'я. Як нами вже відзначалося, ідеологи – будителі в процесі побудови національного контенту мовної емансипації спиралися як на національно-патріотичну ідеологію, так і на технологію антагонізму. До речі, технологія антагонізму була не менш зручним засобом для політизації проблеми співіснування слов'янської й німецької культур, католицизму із православ'ям. Цю тему в тій чи іншій мірі зачіпали, досліджували, а інколи і розкручували «маховик взаємного протистояння» в ХІХ ст. – В.Ф.Тімковський, М.П.Погодін, Я.Коллар, В.Ганка, О.Ф.Гільфердінг, М.І.Костомаров, В.Богуславський, Ф.Енгельс, Л.Штур. Для обґрунтування свого бачення змісту процесу відродження окремими теоретиками обиралися такі факти з історії і релігії, які могли б підкреслити негативні наслідки окатоличування західного слов'янства. При цьому подібний ідеологічний прийом у національній боротьбі варто вважати

нетиповим для будителів – вихідців із слов'янського середовища. Швидше за все антагонізм стосовно протиріч між католицизмом і православ'ям у якості аргументу в змісті інтеграційної наднаціональної ідеї обирали теоретики слов'янофільського або російського панславізму, а не західні слов'янські будителі.

Розглядаючи процес становлення національної парадигми у західних слов'ян у контексті панславістичної ідеї, зазначимо, що саме «тяжіння до спільності» на тлі етнічного минулого, а останнє і становить, власне, суть ідеї, було природним духовним явищем, тому розвиток чеської, словацької, лужицької літературних мов протягом ХІХ ст. іманентно супроводжувався філософією спільності, яка в часи становлення націй оволоділа думками багатьох творчих особистостей на теренах германо-слов'янського простору. У той же час, на думку сучасної славістики, твердження про масштабність інтродукції західного слов'янського соціуму до змісту ідеології панславізму є певним перебільшенням. Однозначно можна говорити, що в середовищі західних слов'янських національних ідеологів спостерігалось прагнення до розмежування панславізма та русофільства.

Безпосередню оцінку національних концепцій західних слов'янських інтелектуалів необхідно надавати із врахуванням ідеології, міжнародної і політичної ситуацій, в яких відбувалася інтерпретація наявних фактів. Відомо, що лідери західного національного руху періоду становлення громадянського суспільства, і навіть словак Л.Штур, не раз публічно дистанціювалися від царофільського панславізму. В той самий час культурний панславізм досить часто ставав для них опорним точковим поняттям у процесі власної ідентифікації та на шляху побудови національної ідеології [3, с.122].

У розрізі нашого дослідження для нас особливо цікавим буде такий тип політичного панславізму, як слов'янофільський, або російський панславізм. Його прихильники припускали думку про можливість об'єднання слов'янських народів навколо Росії. Як відомо, подібний варіант інтерпретації панславізму в тій або іншій мірі розглядався і Л.Штуром. Варто прокоментувати позицію словацького будителя рядками з його листа до невстановленої особи. В листі Л.Штур, незважаючи на імідж національного слов'янського патріота, критично висловлювався на адресу польських політиків, які втілювали в практику своєї національної програми ідею протистояння російській імперській експансії. «Ваш шлях, – писав словацький національний ідеолог, – не запозичений зі слов'янської ідеї, тому що ви з ким завгодно об'єднуєтесь, ... але об'єднуєтесь і в тому числі із нашими ворогами проти своїх братів» [11, s.195].

Кінцеве оформлення штурівський панславізм отримав у трактаті «Слов'янство і світ майбутнього. Послання слов'янам з берегів Дуна». З огляду на те, що хронологічно трактат з'явився в 1851 р., одразу ж після

завершення революції 1848–1849 рр., ми вважаємо за доцільне включити штурівську працю у наше дослідження. Додамо, що до кінця залишаються незрозумілими причини, які спонукали Л.Штура до написання трактату. В той самий час варто нагадати, що за неповні три троки до появи праці «Слов'янство і світ майбутнього» словацький будитель, будучи делегатом Празького конгресу, не висловлював русофільських думок та не проголошував гасел про необхідність об'єднання всіх слов'янських народів під скіпетром Російської імперії.

Загальні риси наднаціональної концепції словацького будителя зводилися до думки про існування тенденції, за якою статус Росії як найбільшої слов'янської держави дозволяє припустити можливість побудувати на федеративних засадах оновлену загальнослов'янську монархію. У своєму трактаті Л.Штур виклав поетапну програму досягнення наднаціональної слов'янської інтеграції. Спочатку передбачалося утворення федерації слов'янських держав. У той же час у межах Австрійської імперії західне і південне слов'янство мало би поступово перетворитися на рушійну силу якісних національних змін у самій імперії. Завершальною стадією масштабного наднаціонального інтеграційного процесу мало би стати приєднання слов'янства до Росії [10, с.133].

Зазначимо однак, що проєкт утворення слов'янської федеративної і республіканської держави сам Л.Штур вважав нереальною мрією, тому що практичний бік проєкту «з самого його початку, – писав словацький національний ідеолог, – вимагав викреслити царську Росію і ті племена, які або вже увійшли до її складу, або визнали за міжнародним правом факт її заступництва» [10, с.119]. За таким сценарієм на практиці до складу нової слов'янської федерації могли би увійти лише слов'янські піддані Габсбурзької корони, що в кінцевому підсумку «вихолощувало» саму штурівську ідею наднаціональної всеслов'янської інтеграції. Відповідно, розвиває далі свою думку Л.Штур, перед Росією на шляху досягнення нею статусу лідера слов'янського світу стоїть завдання здійснити зовнішньополітичні і внутрішньополітичні трансформації. Насамперед Східна імперія, розвиває свою думку Л.Штур, має знищити кріпосне право, «зловісну таємну поліцію» і назавжди відмовитися від таких зовнішньополітичних союзів, які «лише підготовуються заради збереження вже падаючих, а також безпорадних династій і престолів» [10, с.163–164]. Такі радикальні суспільно-політичні реформи, на думку словацького будителя, дозволили б не тільки підтримати етнонаціональну ідентичність кожного слов'янського племені, але водночас були б умовою для розширення міжслов'янської інтеграції.

Проросійський панславізм як ідеологія в подальшому отримав свій концептуальний розвиток у рамках слов'янофільства, що, безумовно, було підставою для його багатолітньої критики з боку наступного покоління

політиків, публіцистів і науковців. Наприклад, відомий американський дослідник націоналізму Ганс Кон дійшов висновку, за яким «панславізм ... був рухом за поширення влади Росії за допомогою включення інших слов'яномовних народів, навіть проти їх волі, у «Велику Росію», населення і економічні ресурси якої створили б достатню базу для світового панування Росії» [5, с.89–91]. Поступово в історичній практиці сама ідея панславізму за своїм змістовим наповненням ставала дедалі більш неоднорідною, а термін «панславізм» все більш розпливчастим і неоднозначним. Відповідно, незважаючи на генезис панславізму як наднаціональної ідеї, він так і не набув значення загальнослов'янської інтеграційної ідеології, не надбав форми загальнослов'янської свідомості, а являв собою лише набір різноманітних панславістських теорій і поглядів його прихильників.

Підсумовуючи, зазначимо, що панславізм та спроба репродукувати на його тлі ідею загальнослов'янської свідомості ніколи не були винятково прогресивними факторами. Проти волі його фундаторів він все ж був приречений входити в суперечність з етнічною самосвідомістю, з інтересами кожного окремо взятого слов'янського народу і процесом його самовизначення. Отже, на певних етапах розвитку західних слов'янських народів загальнослов'янська свідомість не тільки не сприяла розвитку національної свідомості, але і перешкоджала закріпленню національного принципу, будучи більш архаїчною, міфологізованою та заснованою на етнічних стереотипах, які є консервативними за своєю суттю.

В процесі слов'янського націотворення виділилося і сформувалося нове інтелектуальне ядро, яке в умовах тиску з боку активних німецьких і угорських національних прагнень розпочало творення власної еволюційної політичної програми. В той же час варто визнати, що слов'яни Центральної Європи в ХІХ ст. визначили досить скромну мету свого руху – визнання їхньої мови, історії і національної своєрідності. Можна стверджувати, що перелічені складові стимулювали у певної частини суспільства появу національної ідеології, а в подальшому і її пропаганду. При цьому, як ми вже відзначали вище, певним ідеологічним атрибутом на шляху еволюції слов'янських народів до зрілої нації була панідея, одним із символів якої виступила слов'янська Росія. Водночас специфікою російського панславізму стало те, що він розвивався в Східній імперії в руслі формування російської національної ідеї. Відповідно Росія на європейському геополітичному полі намагалася підтримувати свій всеслов'янський статус, що, безперечно, ставало дискусійним матеріалом не тільки для пангерманістів, австрофілів, але й для ліберальних та консервативних ідеологів наднаціонального австрославізму.

Щодо присутності ідеї русофільства і царофільства у змісті національних ідеологій західних слов'ян і їх критики варто зазначити таке: актуалізація самих ідей у першій половині ХІХ ст., подальша їх політична

інтерпретація досить часто ставали наслідком надуманих та привнесених теоретико-ідеологічних проєктів. Їх варто вважати як іманентною частиною у змісті ідеології національних слов'янських рухів, так й ідеями, що привносилися до слов'янських народів і стимулювалися ззовні.

З огляду на сказане, цілком логічно припустити, що західнослов'янські інтелектуали, вочевидь, все ж усвідомлювали суперечливість, вагомість і місце слов'яно-російського компонента у змісті проєкту своїх національно-культурних прагнень. Хоча в той же час вони не заперечували «посередницьких» послуг російського «образу» і наднаціональної панславистичної ідеї, що їх вони інколи опосередковано все ж використовували у якості «важеля тиску» на свій уряд. Такі дії, прояви взаємозв'язку зазвичай супроводжувалися досить емоційним фоном і часто призводили до появи суб'єктивних та упереджених суджень. Зазначимо однак, що політичну позицію, в якій була відсутня об'єктивність в оцінці панславізму, на нашу думку, можна також зрозуміти. На етапі націотворення та в період високої міжнаціональної конкуренції благородна мета захисту власної етнічності, збереження і розвитку своєї культури і мови виправдовувала пропагандистські засоби їх досягнення.

Список використаних джерел

1. Антясов М.В. Панамериканизм: идеология и политика. М., 1981. 293 с.
2. Гильфердинг А.Ф. Славянские народы в Австрии и Турции / Статьи по современным вопросам славянским. СПб., 1868. Т. 2. С. 12–113.
3. Загора Роман. Идеолог словацкого национального возрождения Людовит Штур и представители российских общественных и научных кругов в 1830-х первой половине 1850-х гг. Санкт-Петербург, 2011. 162 с.
4. Колейка Й. Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX и XX веках. Прага: Statni ped. Nakl-vi, 1964. 264 с.
5. Кон Ганс. Национализм: его смысл и история // Проблемы Восточной Европы. Вашингтон. 1994. № 41–42. С. 88–169. URL: <http://www.traditio.ru.htm>.
6. Кулаковский П.А. Иллиризм: Исследования по истории хорватской литературы периода Возрождения. Варшава 1894. 411 с.
7. О положении православия и унии в австрийских владениях. Секретно // РГИА СПб. Ф. 797. Оп. 8. Ед.хр. 24170.
8. Семевский В.И. Н.И.Гулак // Галерея шлиссельбургских узников. СПб., 1907. Ч.І. 298 с.
9. Статут Кирило-Мефодіївського товариства 1845 – кінець 1846 р. // Кирило–Мефодіївське товариство: У 3-х Т. К.: Наук. думка, 1990. Т. І. 544 с.

10. Штур Л. Славянство и мир будущего. Послание славянам с берегов Дуная. М.: В унив. тип. (Катков и Ко), 1867. 199 с.
11. Listy L'udovíta Ntúra / Vyd. J. Ambrus. II. S. 19–196; 456–459.
12. Moritsch A. Der Austroslavismus – ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas / Der Austroslavismus: ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas. Wien: Böhlau Verlag, 1996. S. 11–23.
13. Nřastný Vladislav. Slovanství v národním životě Čechů a Slováků. – V Praze: Pro Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV vydalo nakl. Melantrich, 1968. 500 s.

REFERENCES

1. Antyasov M.V. (1981). Panamerikanizm: ideologiya i politika. M. 293 s.
2. Gilferding A.F. Slavyanskije narodyi v Avstrii i Turtsii / Stati po sovremennym voprosam slavyanskim, t. 2, pp. 12–113.
3. Zagora Roman. (2011). Ideolog slovatskogo natsionalnogo vozrozhdeniya Lyudovit Shtur i predstaviteli rossijskih obschestvennyih i nauchnyih krugov v 1830-h pervoy polovine 1850-h gg., 162 p.
4. Koleyka Y. (1964). Slavyanskije programmy i ideya slavyanskoy solidarnosti v XIX i XX vekah. Praha: Statni ped. Nakl.-vi,– 264 s.
5. Kon Gans. Natsionalizm: ego smysl i istoriya // Problemy Vostochnoy Evropyi. Vashington. 1994. № 41–42. С. 88–169. <http://www.traditio.ru.htm>.
6. Kulakovskiy P.A. (1894). Illirizm: Issledovaniya po istorii horvatskoy literatury perioda Vozrozhdeniya. Varshava 1894. 411 s.
7. O polozhenii pravoslaviya i unii v avstrijskih vladeniyah. Sekretno // RGIA SPb. F. 797. Op. 8. Ed.hr. 24170.
8. Semevskiy V.I. (1907). N.I.Gulak // Galereya shlisselburgskih uznikov. SPb., 1907. Ch.I. 298 s.
9. Statut Kirilo-Mefodiyivskogo tovaristva 1845 – knets 1846 r. // Kirilo–Mefodiyivske tovaristvo: U 3-h T. K.: Nauk. dumka, 1990. T. I. 544 s.
10. Shtur L. (1867). Slavyanstvo i mir buduschego. Poslanie slavyanam s beregov Dunaya. M.: V univ. tip. (Katkov i Ko), 1867. 199 s.

УДК 94(438)''18/19'':341.211(091)

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2 (19-20).59-66

Мандрик Іван,
доктор історичних наук,
професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

БОРОТЬБА ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ ЗА ВІДРОДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Польський народ упродовж усієї виділеної епохи показав приклад нескореності тим обставинам, які призвели у другій половині ХVІІІ століття до втрати державності. У статті висвітлено головні уроки польського визвольного руху ХІХ і початку ХХ століть, його вплив на зміцнення єдності цього народу, його волю до поновлення самостійної державності, що врешті-решт у 1918 році привело до успіху.

Ключові слова: *Польща, державність, незалежність, повстання, національна ідея, єдність, слов'яни.*

The Polish people throughout the isolated era showed an example of obedience to the circumstances that led to the loss of statehood in the second half of the 18th century, which gained the respect of the European peoples. The main lessons of the Polish liberation movement of the 19th and early 20th centuries are shown in the article, its influence on the consolidation of the unity of this people, people's will on the restoration of independent statehood, which eventually led to success in 1918.

Keywords: *Poland, statehood, independence, rebellion, national idea, unity, Slavs.*

Три поділи Польщі (1772, 1793, 1795 років) призвели до повної втрати державності польського народу, його включення до складу трьох сусідніх імперій – Росії, Австрії, Німеччини. Ліквідація великої держави мала важкі політичні наслідки і для загальноєвропейського розвитку протягом усього ХІХ – початку ХХ століть. З іншого боку, тільки спільні зусилля трьох феодально–абсолютистських режимів здатні були утримати перемогу над польським народом. Усі вони слушно скористалися наслідками тривалої суспільно-політичної кризи у Польщі, що бере свій початок ще з середини ХVІІ ст., тобто з часу національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Саме тоді Річ Посполита зазнала першого удару, після якого розпочався її шлях до занепаду, а з другого боку, – за рахунок приєднання українських земель зміцнився потенціал найбільшого

сусіда – Російської імперії. Володіння етнічними польськими землями врешті-решт пов'язало між собою три сусідні імперії, бо спільний грабунок сковав їх ланцюгами солідарності.

Дослідження про причини падіння Польщі звертають увагу на внутрішні і зовнішні обставини її існування у XVII–XVIII століттях. Країна перебувала в оточенні сильних держав, які не були зацікавлені в її існуванні, тому поступово вдалися до її ліквідації. Одні вважають визначальними дію внутрішніх, інші – зовнішніх обставин, що треба розглядати у тісному взаємозв'язку. Сам факт зникнення з карти Європи сильної колись держави є вельми повчальним аж до нашого часу. Після поділів Польщі так зване «польське питання» не зникало з порядку денного міжнародного життя Європи впродовж усього XIX століття.

Правда, про це потурбувалися і самі поляки, котрі на той час уже мали державницькі традиції, тому їх абсолютна більшість ніколи не відмовлялася від ідеї об'єднання роз'єданого народу, утвердження особистої свободи. Ліквідація самостійності держави стало для польського народу не лише важким національним приниженням, що вела до втрати гідності, але створювала умови для важкого національного гніту, при якому гальмувався розвиток польської культури, здійснювалися онімечення та русифікація. Це була загроза самому національному існуванню польського народу, на яку він відповів мирною і немирною боротьбою, бо лише вона могла покласти край національному приниженню та денаціоналізації. Отже, лише возз'єднання у незалежну державу усіх частин етнічної території стало найважливішою умовою для майбутнього польської нації.

Кожний європейський народ пройшов складний і своєрідний історичний шлях розвитку, а отже, не стали винятком і поляки. Велика французька революція кінця XVIII ст. ознаменувала прискорення суспільно-політичних перетворень на теренах усієї Європи, сприяла піднесенню національної самосвідомості усіх народів. Особливо вплинули її ідеї на поляків, котрі мали значні державницькі традиції. Війни, що охопили всю Європу, безпосередньо торкнулися життя усіх країн. Так, Тільзітська мирна угода між Францією і Росією 1807 року дозволила Наполеону I створити залежне від нього Герцогство Варшавське. Більшість поляків сприйняла цю подію схвально, як початок відродження державності та об'єднання всіх земель. Воно займало територію у 100 тис. кв. км. з 2400 тисячами людей [9, с.474.]. Компромісне вирішення «польського питання» визначалося тим, що ні Олександр I, ані Наполеон не думали про відновлення справжньої державності Польщі. У такій ситуації французький імператор вимагав сформувати 40 тисячну армію, поклавши це завдання на племінника останнього польського короля – князя Юзефа Понятовського. Його корпус брав участь у невдалому поході 1812 року в Росію. Після падіння Наполеона

реальні умови для поновлення незалежності зникли на тривалий час. Цього так і не вдалося досягти протягом усього XIX ст.

Націоналістична ідеологія виростала зі своєрідного поєднання ідей Просвітництва, природного потягу особистості до свободи, з прагненням пригноблених народів посісти рівноправне місце в Європі. Ідеї націоналізму, поширені у XIX ст. на Заході, серед поляків знайшли ревних послідовників. Суспільство, особливо інтелігенція, чинила опір денаціоналізації, закладаючи водночас основи незалежного від будь-якої держави громадянського суспільства. Поляки гуртувалися для боротьби за відновлення національної державності незалежно від їхнього соціального походження. У цьому відношенні вони подали приклад й іншим народам, у тому числі й українцям.

Питання про майбутнє Польщі стало найважливішим на Віденському конгресі 1814-1815 років, котрий вирішував її майбутнє після перемоги союзників над наполеонівською Францією. «Польське питання» перетворилося на одне з основних у дипломатичному протистоянні великих європейських держав. Так, рішенням конгресу визначалися нові кордони розчленування польської території, які в основному без змін проіснували понад сто років, аж до завершення Першої світової війни.

Після Віденського конгресу 1814–1815 рр. у суспільно-політичному та культурному житті польського народу, роз'єданого кордонами трьох імперій, національна ідея стала, безумовно, головною. Вона підпорядкувала собі усі інші ідеологічні та політичні доктрини. Як і в інших народів, приблизно до середини XIX ст. націоналізм і лібералізм виступали в тісному взаємозв'язку. Після революційних подій 1848 року їхні шляхи розійшлися. Слід підкреслити, що у поляків значну об'єднавчу роль відігравала католицька церква, котра у ці важкі десятиліття стояла поряд зі своїм народом, плекала його історичні традиції, мову, культуру, віру в державне майбутнє, чим утвердила свій авторитет. Костел залишався чи не єдиною легальною духовною силою, яка своєю вірою єднала різноманітні суспільні верстви.

Повстання 1830-1831 років стало вирішальним у формуванні свідомості польського народу, вказало на нерозривність національного життя і державності, носієм яких виступала насамперед аристократія і шляхта. Як пишуть українські історики Л.Зашкільняк і М.Крикун, у ході цих подій проявилися міцні елементи консерватизму шляхетського стану, котрі дедалі більше перетворювалися на анахронізм за нових умов. До них належали прагнення до відбудови держави в кордонах 1772 р. з включенням великого масиву земель, заселених непольським населенням, зокрема й українцями [3, с.296]. Російський царат жорстко розправився з учасниками повстання. Після цього політична та інтелектуальна еліта, а також багато рядових учасників емігрували на Захід.

Відомо, що впродовж усього XIX ст. у Росії сильними були слов'янофільські настрої, що прагнули об'єднання усіх слов'ян під скіпетром царя. Треба мати на увазі, що на початку століття у Європі існувала лише єдина слов'янська держава, але дуже велика і міцна – Російська імперія. Панславісти вважали, що політична єдність виникає на ґрунті якогось неіснуючого спільного родоводу слов'ян. Панславізм не знаходив відгуку у католиків – поляків та хорватів. Поляки Росії не взяли участь у загальнослов'янських заходах 1848 та 1867 років, що й зрозуміло, бо той їх значний масив, котрий проживав у імперії, неодноразово повставав, на практиці пізнав, чого вартує турбота про «братів-слов'ян». Про це багато чого пізнали й інші – українці та білоруси, внаслідок їх національного, культурного та мовного утисків. Саме через такі наочні приклади, до ідеї слов'янської єдності до кінця століття поступово охололи чехи та балканські слов'яни.

Дуже серйозними для Австрії виявились польські національні домагання, центром яких стало місто – республіка Краків, тому у 1846 році вона анексувала його. Ці події залишили глибокий слід у національній свідомості поляків [7, с.343]. На знак протесту проти окупації міста, яке стало для них символом незалежності, спалахнуло повстання у всій Польщі, особливо сильне у Познані і Галичині. Невдовзі повстання було розгромлене, а разом з ним на довгі роки був знову винесений вирок незалежності Польщі [5, с.314].

Починаючи з 1848 року польські дворяни більше побоювалися своїх селян, ніж австрійської влади. Більше того, вони ступали на шлях співробітництва, підтримки монархії. У 1848 році вимоги створення незалежної польської держави енергійніше відстоювалися австрійською та угорською опозицією, ніж самими поляками. Дворянство побоювалося, що без допомоги Австрії воно не впорається з польськими та українськими селянами. Російському цареві Миколі I не подобалися успіхи польських генералів угорської революційної армії, він небезпідставно вважав, що Польща намагатиметься наслідувати приклад Угорщини. Це стало однією з причин російської інтервенції до Угорщини у 1849 році.

У другій половині XIX ст. впадав в око різкий контраст між привілейованим становищем австрійських поляків у Галичині та онімеченням, якого вони зазнавали на західних польських землях, тобто у Німеччині, із тяжким гнітом царського абсолютизму у російській Польщі. Щоб захистити себе, поляки воліли зберегти Габсбурзьку монархію. Водночас вони розглядали Галичину як модель об'єднаної польської держави у невизначеному майбутньому [6, с.143]. Майже протягом усього століття увагу європейської громадськості привертало «польське питання», тобто безкінечна боротьба цього народу за свободу, національне рівноправ'я, поновлення державності. В колах демократично-ліберальної інтелігенції

Європи від позитивного ставлення до боротьби польського народу кваліфікувалося, чи та або інша людина є справжнім «демократом», а в разі заперечення такої солідарності – «реакціонером». Можна сказати, що тогочасна прогресивна європейська громадськість симпатизувала полякам у їхній боротьбі за свободу і незалежність, неодноразово жорстоко придушену, але протягом усього століття так і не надала дієвої допомоги.

Чергове повстання 1863 року мало великий вплив на угорську громадськість, сприяло відродженню національно-патріотичних почуттів угорців [8, с.295]. Між угорським і польським націоналізмом другої половини XIX ст. було багато спільних рис – визнання переваги над національними меншинами, які жили на теренах їх історичних земель, боротьба за відновлення повної державної незалежності. В обласному архіві Закарпатської області та у Центральному державному архіві у Будапешті міститься значний масив документів, що засвідчують про прийняття численних запобіжних заходів влади в Угорщині проти втікачів з Польщі, які прибували після поразки у визвольній боротьбі 1863-1864 років. [1, с.2]. Австрійська влада побоювалася проявів солідарності з поляками, кваліфікувала їх як антидержавні.

Після придушення повстання царський уряд доклав багато зусиль, спрямованих на інтеграцію польських земель до складу Російської імперії. Важливою часткою цього процесу стала політика зросійщення, котра особливо активно проводилася у 80-ті роки. Російська мова посилено насаджувалася в школі і діловодстві адміністративних установ. Усі важливі посади в них займали російські чиновники [4, с.299]. Зрозуміло, така політика наштовхнулася на активний опір поляків, особливо інтелігенції, тому привела до зростання суспільної та національної напруги. В останній третині XIX ст. на зміну романтично-змовницькій ідеології у суспільній свідомості стали переважати концепції «органічної праці», що передбачали збереження і розвиток національного потенціалу. В умовах посиленої денационалізації об'єднавчу і культурно-просвітницьку роль і надалі продовжував відігравати католицький костел.

Чільне місце в організації супротиву окупантам польських земель займала зарубіжна еміграція, особливо чисельна у Франції, Бельгії, Франції, пізніше – США та Канаді. Франція приваблювала польських емігрантів з двох причин. Одна з них – симпатії до французької революції, які поділяла лише частина емігрантів. Друга причина – війна Франції з країнами, що поділили Польщу. На ці зіткнення і на можливе після усього відновлення незалежності батьківщини покладали свої надії польські шляхетні емігранти [9, с.465]. Упродовж довгих десятиліть ними формувалися різноманітні об'єднання, створювалися військові загони, велися дискусії щодо майбутнього Польщі.

Формуванню національної свідомості і культури сприяла еміграційна творчість таких видатних особистостей, як історик Йоахим Лелевель, автор монументальних праць з історії Польщі, в яких утверджувалися думки про неминуче повернення до «національного духу», композитор Фредерік Шопен, котрий вніс польські народні мотиви у тогочасну музичну культуру Європи [3, с.303]. Для польської культури цього часу провідними стали ідеї романтизму з його вірою у творчі сили нації, що спираються на особливі національні почуття, а також проповідування історичного покликання кращих представників народу.

Приблизно від 40-х років XIX ст. більшість народів почали усвідомлювати власні державницькі інтереси, позбавляючись ідей панславізму. Саме серед поляків вони мали найменшу кількість прихильників. У ході революційних змін 1848 року висувалися різноманітні варіанти вирішення національних проблем народів, де німецькі та австрійські ліберали, які визнавали деякі вимоги інших історичних націй, погоджувалися надати автономний статус Галичині з метою запобігти відродженню Польщі [6, с.62]. Але вони не допускали навіть думки про можливість та необхідність відновлення польської державності. У 1848 році галицькі поляки приїхали на Слов'янський з'їзд до Праги, аби пересвідчитися, що він не прийматиме ухвали на користь українців. Поляки, що жили за межами Австрійської імперії, на Познанщині, запрошення на з'їзд не одержували. Маніфест до європейських народів, написаний переважно поляками, зосереджував свою критику на поділах Польщі та закликав німців, угорців і турків краще ставитися до слов'ян.

Сучасний англійський історик Норман Девіс підкреслює: „Польський національний рух мав найбільш довгу історію, найбільш надійні вірчі грамоти, особливу впертість, найбільш жорсткий прес і найменший успіх” [10, с.609]. Кожне покоління поляків від часу поділів держави піднімалося на повстання, які завершувалися поразкою. Такими були криваві виступи 1794 р., 1830 р., 1848 р., 1863 р., 1905 р. У їхній боротьбі було мало економічних підстав, але більше бажання відновити розіп'яту Польщу, зберегти культуру, самобутність і честь.

У 80-х роках потрясіння, викликане поразкою 60-х років, поступово відходило в минуле. Нове покоління поляків прагнуло поєднати соціальні рухи з національною справою. Вони поклали початок новій національній ідеології періоду капіталістичної модернізації, котру в науковій літературі часто називають націоналістичною (на противагу національній ідеології попереднього періоду). Польська інтелігенція знову звернулася до державницьких ідей, обґрунтовуючи історичне завдання по відбудові Польщі у кордонах 1772 року. Початок XX ст. сприяв дальшому піднесенню національної ідеї, яка під натиском нових умов, породжених Першою світовою війною, нарешті привело до державного відродження Польщі.

У ході складних та заплутаних перипетій Першої світової війни, з початку 1918 р. лідери Антанти чітко заявили, що незалежність Польщі є необхідною умовою стабільності у Східній Європі. Уряд радянської Росії у декреті від 29 серпня 1918 р. відмовився від усіх договорів, укладених Російською імперією щодо поділів Польщі. Було підтверджено право польського народу на самостійність та єдність усіх трьох частин країни [4, с.364]. Закономірно, що потрібні були величезні зусилля самих поляків, які восени заснували кілька урядових осередків. Коли настала реальна можливість відновити незалежність Польщі, а саме у день припинення військових дій на фронтах Першої світової війни, поляки проголосили створення самостійної держави. 11 листопада вважається днем відновлення Польської держави.

Важливий висновок з історії українсько-польських відносин впливає з тієї істини, що тривале історичне протистояння і непорозуміння між двома великими слов'янськими народами, тісно пов'язаними між собою, завжди вело до їхньої взаємної національної катастрофи, навіть втрати свободи і державності, а відтак вигравали більш могутні сусіди.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області. Ф.4. Наджупан Ужанського комітату.
2. Országos Levéltár. Budapest. Belügyminisztériumi Iratok. K. 148.
3. Зашкільняк Леонід, Крикун Микола. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752с.
4. Історія Центрально-Східної Європи: посібник/ за ред. Леоніда Зашкільняка. Львів, 2001. 658 с.
5. Пристер Е. Краткая история Австрии/ пер. с нем. М., 1952. 509 с.
6. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918/ пер. з англ. Львів, 2002. 268 с.
7. Цольнер Еріх. Історія Австрії / пер. з нім/ Львів, 2001. 712 с.
8. Kovács Endre. Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Budapest, 1973. 342 L.
9. История Польши в трех томах. Т.І. М., 1956. 706 с.
10. Норман Девис. История Европы. Пер. с англ. М., 2006. 943 с.

REFERENCES

1. *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State archive of Transcarpathian region]*. – F.4. Nadzhupan Uzhanskoho komitatu [in Ukrainian].
2. Országos Levéltár. Budapest. Belügyminisztériumi Iratok [Budapest. Ministry of Interior Papers]. K.148 [in Hungarian].

3. Zashkilniak, L., & Krykun, M. (2002). *Istoriia Polshchi. Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnyv* [History of Poland. From ancient times to the present day]. Lviv [in Ukrainian].
4. Zashkilniak, L. (Ed.). (2001). *Istoriia Tsentralno-Skhidnoii Yevropy* [History of Central and Eastern Europe]. Lviv [in Ukrainian].
5. Pryster, E. (1952). *Kratkaia istoriia Avstrii* [A Brief History of Austria]. Moskva [in Russian].
6. Teilor, A. J. P. (2002). *Habsburzka monarkhiia 1809-1918* [Habsburg Monarchy 1809-1918]. Lviv [in Ukrainian].
7. Tsolner, E. (2001). *Istoriia Avstrii* [History of Austria]. Lviv [in Ukrainian].
8. Kovács, E. (1973). *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában* [Hungarians and Poles in history]. Budapest [in Hungarian].
9. *Istoriya Pol'shi v trekh tomakh* [History of Poland in three volumes]. T.Í. (1956). Moskva [in Russian].
10. Norman, D. (2006). *Istoriya Yevropy* [History of Europe]. Moskva [in Russian].

УДК 327-043.7(477+470):341.24+341.9

DOI: 10.24144/ 2218-5348.2019.1-2(19-20).67-82

*Артёмов Іван,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ВИКЛИКИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ЯК КАТАЛІЗАТОР ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються сучасні виклики збройної агресії проти України, аналізуються базові положення Великого договору з РФ, порівнюється формат двосторонніх відносин між Україною та Росією з часів отримання незалежності до сьогодні.

За результатами досліджень експертів, політиків, і зокрема академіка Володимира Горбуліна, зроблено висновки та окреслено етапи погіршення зазначених відносин. Наводяться приклади кульмінації у відносинах двох сторін, зокрема аналізуються наслідки для України та ЄС «газових воєн» 2006-2009 рр.

Простежуються етапи зростання напруги в контексті перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі, що в кінцевому підсумку привело до анексії Криму.

Автор наводить конкретні приклади застосування Росією комплексного підходу щодо України з використанням наявних важелів впливу в енергетичній, економічній, суспільно-політичній та гуманітарно-інформаційній сферах.

Наголошено, що інтенсивність, характер і цільова спрямованість практичних дій РФ стосовно України мали стратегічну ціль встановлення протекторату над нашою державою і досягнення стратегічної мети, а саме територіального розділу України та включення Півдня і Сходу до складу Російської Федерації. В подальшому ставилися завдання створення маріонеткового уряду на теренах Центральної України і відмежування від західної частини нашої держави як основного «порушника спокою».

На підставі наведених аргументів, що базуються на висновках експертів Володимира Горбуліна та Олександра Литвиненка, автор прогнозує подальший розвиток українсько-російських відносин. Разом з цим автор повністю поділяє висновок експертів про те, що в Україні на рубежі 2020-2025 рр. є тільки два шляхи: або стати сильною державою, або зіштовхнутися з реальною небезпекою в перспективі.

Ключові слова: Україна, Росія, Великий договір, Крим, агресія, зовнішня політика, мінські угоди, нормандський формат, небезпека, перспективи.

The article highlights the contemporary challenges of armed aggression against Ukraine, analyzes the basic provisions of the Great Treaty with Russia, compares the format of bilateral relations between Ukraine and Russia since independence.

According to the research of experts, politicians, and in particular academician Vladimir Horbulin, conclusions were drawn and the stages of deterioration of bilateral relations were outlined. The examples of the culmination of the relations between the two parties are given, in particular, the consequences for Ukraine and the EU of the gas wars 2006-2009 are analyzed.

The stages of tension increase in the context of the Black Sea Fleet presence in Sevastopol are traced, which eventually led to the annexation of Crimea.

The author gives specific examples of Russia's application of a comprehensive approach to Ukraine using the available levers of influence in the energy, economic, social, political and humanitarian fields.

It was emphasized that the intensity, nature and purpose of the practical actions of the Russian Federation towards Ukraine had the strategic purpose of establishing a protectorate over our country and achieving a strategic goal, namely the territorial division of Ukraine and the inclusion of the South and East in the Russian Federation. The task was to set up a puppet government in the territory of Central Ukraine and to distinguish it from the Western part of our state as the main "troublemaker".

Based on the above arguments, based on the findings of experts Vladimir Horbulin and Alexander Litvinenko, the author predicts the further development of Ukrainian-Russian relations on the eve of the meeting of the President of Ukraine in the Normandy format on the situation in the East of Ukraine and in the energy sector. At the same time, the author fully shares the experts' opinion that there are only two ways in Ukraine at the turn of 2020-2025: either to become a strong state or to face a real danger in the future.

Keywords: *Ukraine, Russia, the Great Treaty, Crimea, aggression, foreign policy, Minsk agreements, Norman format, danger, prospects.*

У лютому 2020 р. минає 5 років з часу анексії Автономної Республіки Крим і м. Севастополь Російською Федерацією. Після Криму розпочалась активна фаза військового протистояння та окупація окремих районів Донецької та Луганської областей.

За даними ООН число жертв в Україні від бойових дій оцінюється такими цифрами [1]:

УВКПЛ ООН оцінює загальну кількість жертв конфлікту в Україні (з 14 квітня 2014 р. по 31 жовтня 2019 р.) у 41 000 – 44 000 осіб: 13 000-13 200 загиблих (щонайменше 3 345 цивільних осіб, у тому числі 298 загиблих на борту рейсу МН17 «Малазійських авіаліній» 17 липня 2014 р., приблизно 4 100 українських військових та приблизно 5 650 членів озброєних груп); та 29 000 – 31 000 поранених (приблизно 7 000 – 9 000 цивільних осіб, приблизно 9 500 – 10 500 українських військових і приблизно 12 500 – 13 500 членів озброєних груп).

Загиблі цивільні особи у загальній кількості загиблих у конфлікті. У загальній кількості смертей, пов'язаних з конфліктом (приблизно 13 000 – 13 200), цивільні особи становлять 25-26 відсотків (щонайменше 3 345).

Таблиця 1

**Втрати серед цивільних осіб протягом усього періоду конфлікту,
за роками**

(осіб)

Період	Загиблі	Поранені	Всього
1 січня – 31 жовтня 2019 р.	25	130	155
2018 р.	55	224	279
2017 р.	117	487	604
2016 р.	112	476	588
2015 р.	954	>2000	>3000
14 квітня – 31 грудня 2014 р.	2082*	>4000	>6000
Всього	23345	>7000	>10000

* У тому числі 298 загиблих на борту рейсу МН17 «Малазійських авіаліній» 17 липня 2014 р.

Джерело:[1]

Російська збройна агресія кардинально змінила воєнно-політичну обстановку як довкола України, так і на Європейському континенті загалом, а також всередині нашої країни. Анексія Криму, окупація окремих районів Донецької і Луганської областей, утримання під російським контролем Придністров'я сформували «трикутник» реальних загроз Україні. Кожна з його «вершин» відіграє свою специфічну роль в антиукраїнській політиці Кремля. Їх сукупність може забезпечити Росії довготривалий негативний вплив на формування та реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики України, передусім щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. У разі ж реалізації намірів Росії розмістити свою авіабазу на території Білорусі «геометрія» воєнних загроз Україні доповниться північною «вершиною» – відмічав Володимир Горбулін [2].

Актуальність статті полягає в узагальненні існуючих в останні роки викликів у відносинах з Російською Федерацією та оцінці «млявого»

реагування на них президентів України Віктора Ющенка та Віктора Януковича.

По-перше, почемо з умов Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією від 1 квітня 1999 р.

Після підписання цього документа послідовно було підписано ще 147 міждержавних договорів та угод. Все розпочалося з вирішення долі Чорноморського флоту – найважливішої проблеми під час укладання нових відносин між Росією та Україною. Завдяки досягнутим домовленостям було створено міжнародно-правову базу для майбутнього російсько-українських відносин – платформу, на якій вони могли розвиватись на благо народів обох держав, миру, стабільності і співробітництва в Європі.

Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією складається з 41 статті. У ньому підкреслено, що *відносини між нашими дружніми рівноправними і суверенними державами ґрунтуються «на взаємоповазі і довірі, стратегічному партнерстві і співпраці»*, що розглядається як важливий чинник зміцнення глобальної та регіональної стабільності. Обидві держави, сказано у Договорі, «будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загально визнаних норм міжнародного права».

У частині 1 статті 4 [3] зазначено, що держави виходять з того, що «добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами зміцнення стабільності і безпеки в Європі і в усьому світі. Вони здійснюють тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Вони вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки» [4].

Згідно зі ст. 40 [3] Договору, він укладався на десятирічний термін і «його дія буде потім автоматично продовжуватися на наступні десятирічні періоди, якщо жодна з Високих Договірних Сторін не заявить іншій Високій Договірній Стороні про своє бажання припинити його дію шляхом письмового повідомлення не менше ніж за шість місяців до закінчення чергового десятирічного періоду».

Велику увагу було приділено забезпеченню захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, гарантуванню прав осіб, які належать до національних меншин, повністю і

ефективно здійснювати свої права людини і основні свободи та користуватися ними без будь-якої дискримінації в умовах повної рівності перед законом. Також Сторони зобов'язувались забезпечити сприятливі економічні, фінансові і правові умови для підприємницької та іншої господарської діяльності підприємств і організацій, свободу транзиту осіб, вантажів і транспортних засобів через свої території відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права. Країни були зобов'язані приділити особливу увагу розвитку співробітництва в забезпеченні функціонування національних паливно-енергетичних комплексів, транспортних систем і систем зв'язку та інформатики, сприяючи збереженню, раціональному використанню і розвитку комплексів та єдиних систем, що склалися у цих галузях.

На сьогоднішній день існує багато суперечок навколо статті 6 Договору, де йдеться про те, що Сторони зобов'язуються утримуватися «від участі або підтримки будь-яких дій, спрямованих проти другої Високої Договірної Сторони», «не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти другої Сторони», а також не допускати, «щоб її територія була використана на шкоду безпеці другої Сторони».

18 вересня 2008 р. президент РФ Д. Медведев, приймаючи в Олександрійському залі Кремля вірчі грамоти у посла України в Росії К. Грищенка, заявив: «Народи Росії і України нерозривно зв'язують по-справжньому братерські відносини і особливі відчуття пошани і взаємної довіри» [5]. Отже, незважаючи на взаємні претензії, Україна та Росія все ж таки продовжили дію Договору.

Україна була налаштована будувати відносини з Росією на принципах добросусідства, рівноправ'я, з повагою до незалежності кожного з народів, права суверенної нації формувати свою політику з ключових внутрішніх і зовнішніх питань. 1 жовтня 2008 р. було зроблено правову пролонгацію функціонування цього Договору ще на 10 років, таким чином, і Україна, і Росія з розумінням підійшли до того, наскільки важливі основоположні принципи цієї Угоди для розвитку у перспективі наших двосторонніх відносин [6].

Подальші дії РФ щодо України засвідчили системне одностороннє трактування умов Великого договору на основі не рівноправного партнера, а «меншого» брата. Наведемо підтвердження цього висновку.

По-перше, починаючи з 2006 р. Росія для реалізації своїх цілей застосовує комплексний підхід з використанням впливу на Україну в енергетичній, економічній і гуманітарно-інформаційній сферах. Яскравим прикладом такого тиску стали відомі події «газових війн» 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр. [7].

По-друге, відбувається послідовна компрометація політики України в цих сферах від двосторонніх відносин до впливу на геополітично-глобальному рівнях [8].

По-третє, основним полігоном для відпрацювання політики Кремля щодо України є Крим з метою отримання вирішального впливу на політику Києва, особливо в контексті загроз національній безпеці [9].

Підписання Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (так звані «Харківські угоди») засвідчило започаткування нового етапу тиску на Україну, особливо в контексті базування у Севастополі Чорноморського флоту [10].

Широкий спектр прихованих загроз для України від РФ можна продовжувати, але найбільш синтезовано вони згруповані в статті для «Дзеркала тижня» екссекретаря Ради національної безпеки України академіка Володимира Горбуліна і доктора політичних наук Олександра Литвиненка [11]. На їх думку, російський наступ на Київ розпочнеться упродовж найближчих п'яти років (**прим. – стаття вийшла друком у 2009 р.**).

На думку експертів, нові плани щодо України були озвучені у серпневій заяві російського президента Дмитра Медведєва і у близькому за змістом розгорнутому виступі депутата Державної думи РФ Костянтина Затуліна у травні 2009 року. «Йдеться фактично про ультиматум, що збереження територіальної цілісності України зумовлюється її переходом до «особливих відносин» з РФ, а фактично – до російського протекторату над слабкою Україною», – зазначають Горбулін і Литвиненко.

При тому, на думку фахівців, у Кремля поки відсутній детальний план досягнення цієї мети, і Росія готова діяти ситуативно. «Мова не про розроблений план дій, а саме про стратегічні цілі та завдання, напрями і пріоритети. Поточні конкретні дії Москви визначатимуться перебігом ситуації і насамперед реакцією України», – наголошують експерти.

В. Горбулін і О. Литвиненко не виключали, що протекторат над Україною не є кінцевою зовнішньополітичною ціллю Російської Федерації. «Не виключено, що встановлення протекторату може розглядатися лише як перехідний етап для подальшого територіального розділу України, ймовірно на три частини, за моделлю, оприлюдненою, швидше за все, російською розвідкою в італійському геополітичному журналі *Limes*», – припускали фахівці.

У зазначеній моделі, за словами Горбуліна і Литвиненка, йдеться про пряме включення Півдня і Сходу України до складу РФ, створення маріонеткового уряду на теренах Центральної України та відмежування від Західної як основного «порушника спокою».

«Агресивна політика Кремля щодо України викликана не діями Києва, а потребами Росії, як їх усвідомлює нинішнє керівництво держави. Тобто навіть кардинальна зміна Україною політичного курсу не призведе до істотної корекції російської політики та не відмінить уже визначених цілей», – відзначали експерти [12].

«Підпорядкування України, або принаймні її південно-східної частини, Кремлю має істотно поліпшити ситуацію в РФ. Зокрема, пом'якшити демографічні проблеми, забезпечити надійний транзит енергоносіїв до Європи, значно збільшити економічний потенціал, насамперед у машинобудуванні, сільському господарстві, унеможливити отримання США територіального плацдарму у безпосередній близькості від Москви», – констатують експерти.

«У Кремлі усвідомлюють, що історичне «вікно можливостей» щодо України для Москви доволі коротке і може зачинитися вже десь після 2015 року, після становлення нового покоління українських еліт, – відзначають експерти. – Отже, «наступ на Київ» розгорнеться вже найближчим часом і буде рішучим та безпощадним».

Як засвідчує сьогоднішня, передбачення В. Горбуліна щодо подальшого розвитку конфліктогенних чинників в українсько-російських відносинах стали реальністю.

З огляду на обсяг статті, наведемо коротку хронологію розвитку подій, яка майже на сто відсотків підтвердила передбачення політичних аналітиків щодо розвитку російсько-українських відносин.

Хронологія початку російсько-української війни

18 лютого 2014 р. – спроба силового розгону Майдану.

20 лютого – наступ протестувальників, масове застосування вогнепальної зброї проти них.

21 лютого о 16:52 – Верховна Рада України прийняла Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” (положень 2004 року).

22 лютого – в умовах самоусунення Президента України і Верховного Головнокомандувача Збройних Сил Віктора Януковича від виконання конституційних повноважень, відповідно до Конституції України на Голову Верховної Ради України було покладено виконання обов'язків Президента України. У стислі строки призначили нове керівництво органів сектору безпеки й оборони, сформуvalи новий уряд України, відновили діяльність органів виконавчої влади в Києві та регіонах.

Події у Криму. Окупація

20 лютого 2014 року – Дата початку збройної агресії, зафіксована на відомчій медалі Міноборони Росії “За повернення Криму”.

23 лютого – Найбільший мітинг проросійських сил у Севастополі. З трибуни вперше пролунали заклики не визнавати нову українську владу.

Бутафорне “обрання” на площі “народного мера” Севастополя – російського бізнесмена Олексія Чалого. Цього ж дня відбувся мітинг у Москві із закликами до поділу України на три частини, направлення російських “добровольців” для проголошення Малоросії зі столицею в Харкові. В російській пресі розгорнулася істерія про “незаконну київську хунту” й “порятунок російськомовного населення України від фашистів-бандерівців”.

24 лютого – кораблі ВМФ РФ, які здійснювали охорону морської акваторії в районі проведення Сочинської олімпіади, прийняли на борт в Новоросійську “зелених чоловічків” (російських військовослужбовців без розпізнавальних знаків ЗС РФ, яких використовували для захоплення адміністративних будівель та блокування українських військових частин на території АРК та Севастополя) з бойовою технікою та вийшли курсом на Севастополь.

26 лютого – мітинги під Верховною Радою АРК: один – проросійських організацій з вимогою автономії у складі Росії (близько 2 тисяч учасників), інший – місцевих українських патріотів і кримських татар за територіальну цілісність України (зібрав 5–10 тисяч учасників). Проросійські сили очікували, що Верховна Рада АРК ухвалить рішення про заклик щодо допомоги Росії. Щоб не допустити цього, зібрався проукраїнський мітинг. Між учасниками виникли сутички, постраждало 30 осіб. Кримський парламент під тиском відмовився від гучних заяв.

27 лютого – російські військові без розпізнавальних знаків заблокували парламент та уряд АРК у Сімферополі.

28 лютого – Верховна Рада Автономної Республіки Крим під наглядом російських військовослужбовців із 31-ї десантно-штурмової бригади ЗС РФ проголосувала за проведення референдуму про статус Криму, призначила представника партії “Русское единство” Сергія Аксьонова головою уряду Криму.

16 березня – відбувся псевдореферендум про статус Криму. Зрежисований Росією захід бойкотували кримські татари та проукраїнськи налаштоване населення. За оголошеними організаторами результатами, 96,77% учасників проголосували “за воз’єднання Криму з Росією на правах суб’єкта Російської Федерації”. Конституційний Суд України визнав неконституційною постанову Верховної Ради АР Крим, згідно з якою провели референдум.

18 березня в Москві президент Росії Володимир Путін, “голова Ради міністрів Республіки Крим” Сергій Аксьонов, “спікер Верховної Ради Республіки Крим” Володимир Константинов і “Голова Координаційної ради з організації управління по забезпеченню життєдіяльності Севастополя” Олексій Чалий підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії.

21 березня – Путін підписав указ про ратифікацію договору про прийняття Криму до складу РФ.

25 березня – захоплено останню військову частину, що тримала український прапор в Криму – тральщик ВМС “Черкаси”. Автономна Республіка Крим і Севастополь окуповані ЗС РФ.

26 березня – українські військові взяли під контроль радіонавігаційну станцію “Марс-75” у Генічеську (Херсонська область), яку Чорноморський флот РФ незаконно утримував з 1998 року і, всупереч рішенням судів, не допускав на її територію співробітників державної виконавчої служби та правоохоронців України [13].

Другий, затяжний етап військового протистояння розпочався після втрати Україною окремих районів Донецької і Луганської областей і продовжується донині. Як будуть в подальшому розвиватися події на Сході України, покаже час.

У той же час вимогою сьогодення є перезавантаження не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики держави. Вважаємо дуже актуальною, у контексті вищенаведеного, потребу врахувати пропозиції Володимира Горбуліна [11]:

- негайно відновити політичну стабільність на основі елітного і суспільного консенсусу щодо європейського шляху розвитку України. Політична конкуренція не має набувати руйнівних форм і загрожувати безпеці держави. Україна має нарешті вилікувати небезпечний комплекс віктимної поведінки;

- на такій основі необхідно відновити ефективність державної влади. Отже, слід, по-перше, подолати багатополюсність виконавчої влади;

- по-друге, слід подолати політичний принцип призначення на посади у виконавчій владі. Основним критерієм для призначення державних службовців має бути їх професіоналізм, репутація та відданість інтересам держави, а не належність до певної політичної сили. Нарешті мають бути розділені адміністративні та політичні посади;

- по-третє, необхідно значно знизити рівень корумпованості державного апарату. Для цього слід здійснити дерегуляцію економіки, ухвалити та забезпечити застосування вже розробленого антикорупційного законодавства, забезпечити антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів, а також слід посилити поліційну складову боротьби з корупцією, зокрема провівши кілька показових судових процесів;

- по-четверте, слід реформувати Збройні сили виходячи з умов невступу України протягом найближчих п'яти років до НАТО, а також із завдання неприйнятної шкоди можливому агресору, насамперед в асиметричний спосіб. При цьому слід виходити з неможливості різкого збільшення фінансування оборонного бюджету. Отже, слід забезпечити кардинальне скорочення ЗС без втрати потенціалу для розгортання на їх

основі повноцінної армії, сконцентрувавши наявні матеріально-фінансові, кадрові та інтелектуальні ресурси на двох-трьох основних напрямках. Практику ж проведення парадів до Дня незалежності, важливих для патріотичного виховання, слід доповнити, а може, й на певний період замінити проведенням військових навчань у регіонах України;

Довідково. Якщо на початок агресії чисельність Збройних сил становила 150 тис. осіб, то сьогодні службу несуть 255 тис. військовослужбовців, з яких лише 20 тис. осіб строкової служби. Підготовка сучасного військового – це великозатратні видатки. Для прикладу: Великобританія – **250 тис. фунтів**; Німеччина – **220 тис. євро**; Польща – приблизно **100 тис. євро**; Росія – **83 тис. євро**; Албанія – **20-25 тис. євро**; Україна – у 2017р. **8 тис. євро**, а у 2018 р. – **12 тис. євро**.

Бюджет Міністерства оборони також змінився за цей період: 2014 р. бюджет Міноборони становив 27 млрд. грн.; у 2015 р. – 42 млрд. грн.; у 2016 р. – 57 млрд. грн.; у 2017 р. – 64 млрд. грн.; 2018 р. – 86 млрд. грн. [14]. Бюджетом України на 2020 р. передбачено вже 245 млрд. грн. [15].

- по-п'яте, необхідно створити ефективну розвідку і контррозвідку, сконцентровані на вирішенні кількох чітко визначених завдань. При цьому варто усвідомлювати, що основна проблема полягає не в обсягах фінансування, а в нинішньому стані відповідних структур;

- по-шосте, варто активізувати інформаційну кампанію, спрямовану як на населення України, так і на Росію, інші країни СНД і Європи. Метою цієї кампанії має стати роз'яснення української політики, її цілей, засобів і перебігу, формування позитивного іміджу держави, пропаганда культурних, економічних та інших досягнень України. Ключовим завданням повинен бути розвиток англійських інформаційних ресурсів про Україну, принаймні переклад чинного українського законодавства та створення сучасних англійських мережевих сторінок державних органів.

Визначаючи державну політику, необхідно виходити з того, що російськомовне населення України — це важливий чинник суспільного розвитку, що існуватиме принаймні ще два-три покоління. Отже, необхідні термінові розробка і реалізація цілеспрямованої державної програми щодо російськомовних громадян України, яка передбачала б проведення російськомовної проукраїнської пропагандистської кампанії, підтримку у Криму, на Півдні і Сході України російськомовних ЗМІ відповідного спрямування тощо. Необхідно сприяти створенню і розвитку демократично, проєвропейсько орієнтованих громадських і політичних організацій, що працюватимуть у російськомовному середовищі.

На закінчення статті відзначимо активізацію діяльності законодавчих гілок влади в Україні, які останніми роками прийняли надважливі правові акти, реалізація яких дозволить мінімізувати існуючі виклики для України. Назвемо лише окремі з них, а саме:

- Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [16];
- Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [17];
- Закон України «Про національну безпеку України» [18];
- Указом Президента України затверджено рішення РНБО «Про Стратегію національної безпеки України» [19], основними цілями якої є: мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаного державного кордону України тощо;
- Указом Президента України затверджено рішення РНБО «Про нову редакцію воєнної доктрини України» [20]. Воєнна доктрина України є концептуальним документом, що аналізує сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, визначає принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до загрози воєнного конфлікту, застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Важливою платформою вирішення проблем Донбасу стали підсумки саміту Нормандської четвірки, який відбувся 9 грудня ц. р. у Парижі. Свідченням цього є положення Комюніке саміту, в якому зазначено таке:

1. Невідкладні заходи зі стабілізації ситуації в зоні конфлікту:

Сторони віддані повній та всеохоплюючій імплементації режиму припинення вогню, підкріпленого реалізацією всіх необхідних заходів з підтримки режиму припинення вогню до кінця 2019 року.

Вони підтримають розробку та імплементацію оновленого плану з розмінування на основі рішення Тристоронньої контактної групи про протимінну діяльність від 3 березня 2016 року.

Вони підтримають домовленість у рамках Тристоронньої контактної групи щодо трьох додаткових ділянок розведення з метою розведення сил і засобів до кінця березня 2020 року.

Вони заохочують Тристоронню контактну групу сприяти звільненню та обміну утримуваних осіб, пов'язаних з конфліктом, до кінця року на основі принципу "всіх на всіх", починаючи з "усіх встановлених на всіх встановлених", при розумінні, що міжнародним організаціям, включно з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), буде надано повний і безумовний допуск до всіх утримуваних осіб. Вони підтримають досягнення протягом 30 днів домовленості в рамках Тристоронньої контактної групи про нові пункти пропуску через лінію розмежування, виходячи передусім з гуманітарних критеріїв.

Вони нагадують, що Спеціальна моніторингова місія (СММ) Організації безпеки і співробітництва в Європі має бути спроможною

використовувати усі можливості мандата (від 21 березня 2014 року) і мати безпечний і надійний доступ на всій території України з метою повного виконання свого мандата.

2. Заходи з імплементації політичних положень Мінських угод: Сторони висловлюють зацікавленість у досягненні домовленостей у рамках нормандського формату (Н4) і Тристоронньої контактної групи щодо всіх правових аспектів особливого порядку місцевого самоврядування (особливого статусу) окремих районів Донецької та Луганської областей – як зазначено в Комплексі заходів щодо виконання Мінських угод від 2015 року - для забезпечення його дії на постійній основі.

Вони вважають за необхідне інкорпорувати "формулу Штайнмаєра" в українське законодавство згідно з версією, узгодженою Н4 та Тристоронньою контактною групою.

3. Подальші кроки:

Вони просять своїх міністрів закордонних справ та політичних радників забезпечити виконання досягнутих домовленостей, і вони погодилися провести ще одну зустріч у цьому форматі впродовж чотирьох місяців стосовно політичних та безпекових умов, серед іншого – для організації місцевих виборів [21].

Реалізація положень саміту вкрай важлива. За словами В.П. Горбуліна, в Україні на рубежі 2020-2025 рр. є тільки два шляхи: або стати сильною державою, або зіштовхнутися з реальною небезпекою [2]. Будемо сподіватися, що Україна вибере перший шлях.

Список використаних джерел

1. ООН порахувала жертви бойових дій на Донбасі серед цивільних і комбатантів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/oon-zvit-ghertvy-donbas/30272212.html>
2. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. – 474 с.
3. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною від 31 травня 1997 р. / Верховна Рада України [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
4. Закон України «Про міжнародні договори України» 29 червня від 2004 року // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 137.
5. Україна хоче отримати від "Газпрому" гарантії завантаження ГТС газом. URL: // <http://www.newsru.ua/finance/21aug2010/gaz.html>.
6. Медведєв вважає, що ніщо не завадить братерським відносинам України та Росії. URL: <http://kyiv.comments.ua/country/2008/09/18/143432.html>.

7. Ісевич Є. Україна-Росія: газові війни, а що далі? // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (15). /ред. кол.: І.В.Артьомов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. 244 с. С.69-72.
8. Тодоров І., Тодорова Н. Українські міжрегіональні відмінності в контексті російської агресії проти України в 2014-2015 рр. // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1 (14). / ред. кол.: І.В. Артьомов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. 236 с. С. 29-42.
9. Власюк О. В., Кононенко С. В. Актуальні аспекти вдосконалення моделі національної безпеки України // Стратегічна панорама: щоквартальний науково-практичний журнал / за заг. ред. Горбуліна В.П. Київ, 2017, Вип. 1. С.17-23.
10. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (укр/рос). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_359
11. Експерти: Стратегічною ціллю РФ є встановлення протекторату над Україною. URL: https://dt.ua/POLITICS/eksperti_strategichnoyu_tsillyu_rf_e_vstanovlennya_protectoratu_nad_ukrayinoyu.html
12. Експерти: Агресія проти України зумовлена внутрішньою ситуацією в РФ. URL: https://dt.ua/POLITICS/eksperti_agresiya_proti_ukrayini_zumovlena_vnutrishnoyu_situatsieyu_v_rf.html
13. До 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny>
14. Артьомов І.В. Правові та зовнішньополітичні засади національної безпеки України: актуальні аспекти // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1 (20). / ред.кол.: І.В. Артьомов (гол.ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. 292 с. С.55-56.
15. Рада проголосувала за Держбюджет на 2020 рік: основні цифри. URL: https://24tv.ua/opublikovali_tekst_proyektu_byudzhetu_na_2020_rik_osnovni_tsifri_n1206081
16. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
17. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/paran2>
18. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

20. Про нову редакцію Воєнної доктрини України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/n0016525-15>

21. Декларація саміту "нормандської четвірки": повний текст. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/12/10/7104049/>

REFERENCES

1. OON porakhuvava zhertvy boyovykh diy na Donbasi sered tsyvil'nykh i kombatantiv [The UN has counted civilian and combatant casualties in the Donbas]. *radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/oon-zvit-ghertvy-donbas/30272212.html> [in Ukrainian].

2. Horbulin, V. P., Vlasyuk, O. S., Libanova, E. M., Lyashenko, O. M. (2015). *Donbas i Krym: tsina povnennya [Donbass and Crimea: return price]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

3. Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Rosiys'koyu Federatsiyeyu i Ukrayinoyu vid 31 travnya 1997 r. [Friendship, Cooperation and Partnership Agreement between the Russian Federation and Ukraine of May 31, 1997]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [in Ukrainian].

4. *Zakon Ukrayiny «Pro mizhnarodni dohovory Ukrayiny» 29 chervnya vid 2004 roku (1992) [Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine”]*. No. 10. – St. 137 [in Ukrainian].

5. Ukrayina khoche otrymaty vid "Hazpromu" harantiyu zavantazhennya HT·S hazom [Ukraine wants to get gas supply guarantee from Gazprom]. *newsru.ua*. Retrieved from <http://www.newsru.ua/finance/21aug2010/gaz.html> [in Ukrainian].

6. Medvedyev vvazhaye, shcho nishcho ne zavadyt' braters'kym vidnosynam Ukrayiny ta Rosiyi [Medvedev believes that nothing will hurt the brotherly relations of Ukraine and Russia]. *kyiv.comments.ua*. Retrieved from <http://kyiv.comments.ua/country/2008/09/18/143432.html> [in Ukrainian].

7. Isevych, YE. (2015). Ukrayina-Rosiya: hazovi viyny, a shcho dali? [Ukraine-Russia: Gas Wars, What's Next]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 2 (15), 69-72. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].

8. Todorov I., & Todorova, N. (2015). Ukrayins'ki mizhrehional'ni vidminnosti v konteksti rosiys'koyi ahresiyi proty Ukrayiny v 2014-2015 rr. [Ukrainian Interregional Differences in the Context of Russian Aggression against Ukraine in 2014-2015]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 1 (14), 29-42. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].

9. Vlasyuk, O. V., & Kononenko, S. V. (2017). Aktual'ni aspekty vdoskonalennya modeli natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Actual Aspects of

Improving the Model of National Security of Ukraine]. *Stratehichna panorama – Strategic Panorama, 1, 17-23*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Uhoda mizh Ukrayinoyu ta Rosiys'koyu Federatsiyeyu z pytan' perebuvannya Chornomors'koho flotu Rosiys'koyi Federatsiyi na terytoriyi Ukrayiny (ukr/ros) [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the stay of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the territory of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_359 [in Ukrainian].

11. Eksperty: Stratehichnoyu tsillyu RF ye vstanovlennya protektoratu nad Ukrayinoyu [Experts: The Russian strategic goal is to establish a protectorate over Ukraine]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/eksperti_strategichnoyu_tsillyu_rf_e_vstanovlennya_protektoratu_nad_ukrayinoyu.html [in Ukrainian].

12. Eksperty: Ahresiya proty Ukrayiny zumovlena vnutrishn'oyu sytuatsiyeyu v RF [Experts: Aggression against Ukraine is caused by internal situation in Russia]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/eksperti_agresiya_proti_ukrayini_zumovlena_vnutrishnoyu_situatsiyeyu_v_rf.html [in Ukrainian].

13. Do 5-richchya vid pochatku zbroynoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny [To the 5th anniversary of the beginning of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *uinp.gov.ua*. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny> [in Ukrainian].

14. Art'omov, I.V. (2018). Pravovi ta zovnishn'opolitychni zasady natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: aktual'ni aspekty [Legal and foreign policy principles of national security of Ukraine: current aspects]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times, 1 (20), 55-56*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].

15. Rada proholosovala za Derzhbyudzheth na 2020 rik: osnovni tsyfry. [The Council voted for the State Budget for 2020: key figures.]. *24tv.ua*. Retrieved from https://24tv.ua/opublikovali_tekst_proyektu_byudzhetu_na_2020_rik_osnovni_tsifri_n1206081 [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrayiny «Pro zabezpechennya prav i svobod hromadyan ta pravovyy rezhym na tymchasovo okupovaniy terytoriyi Ukrayiny» [The Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Occupied Territory of Ukraine”]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrayiny «Pro osoblyvosti derzhavnoyi polityky iz zabezpechennya derzhavnogo suverenitetu Ukrayiny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh u Donets'kiy ta Luhans'kiy oblastiakh» [The Law of Ukraine "On Features of State Policy for Ensuring State Sovereignty of Ukraine in Temporarily

Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Regions"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/paran2> [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrayiny «Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny» [Law of Ukraine "On National Security of Ukraine"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].

19. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 6 travnya 2015 roku "Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 "On the National Security Strategy of Ukraine"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].

20. Pro novu redaktsiyu Voyennoyi doktryny Ukrayiny [On the new version of the Military Doctrine of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/n0016525-15> [in Ukrainian].

21. Deklaratsiya samitu "normands'koyi chetvirky": povnyy tekst [Normandy Four Summit Declaration: Full Text]. *euointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/12/10/7104049/> [in Ukrainian].

УДК 329.1/.6-043.86(477)(1-32)

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).83-110

Шелемба Михайло,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Шелемба Марта,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТИПОВІ ТА ДЕВІАНТНІ РЕГІОНИ У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджується типовість / девіантність регіонів у контексті еволюції української партійної системи впродовж парламентських та місцевих електоральних циклів. Дослідження зазначеного показника здійснено за допомогою обчислення евклідової відстані, запропонованої Р. Туровським.

Окреслено існуючі типології регіонів залежно від типовості / девіантності, а також запропоновано визначення регіонально девіантних регіонів. Здійснено аналіз регіонів за вказаною ознакою на основі результатів парламентських виборів (1998 р., 2002 р., 2006 р., 2012 р., 2014 р.) та виборів до органів місцевого самоврядування (2010 р., 2015 р.).

Ключові слова: партійна система, політична партія, типові / девіантні регіони, евклідова відстань.

The study investigates typical / deviant regions in the context of the evolution of the Ukrainian party system supporting parliamentary and local electoral cycles. The study of this indicator was achieved to examine the Euclidean model.

It is indicated that the results of the 1998 parliamentary elections highlight the development of a party system that allows for opposition atypical regions. The distance at this time was an ideological struggle, and in the past has constantly dispersed in the vector "east-west". The description describes that for the results of the 2002 parliamentary elections, there is a transition from the ideological component of opposition in the electoral space to the component structure / opposition of the ruling political forces. A Euclidean survey of the 2006 election results, showing that what happens in the party system survey, using the factors used, using regional authorities in the area, and so on. According to the results of the 2012 parliamentary elections, the level of the national party system exists only

once, when a formal functional system of the party system is used, the political party on a large scale is represented in different regions. Research on the results of the 2014 parliamentary elections has shown, having reconciled a significant split of electoral preferences in your vinyl class of small party systems. This tendency was in opposition to a certain growth of the national party system in Ukraine.

Keywords: *party system, political party, typical / deviant regions, Euclidean distance.*

Постановка проблеми. Процес рівномірності (однорідності) підтримки політичних партій у регіонах у період виборів на різних рівнях визначає ступінь націоналізації політичних акторів загальнодержавну націоналізацію партійної системи. Тому націоналізація партійної системи країни залежить від типу поведінки регіонів під час тих чи інших виборів. У наукових джерелах зазначається: важливими ідентифікаторами такої поведінки є типовість, яка обумовлює те, що регіони (населення) демонструють схожі тенденції в голосуванні, як і вся країна, або ж нетиповість (девіантність), що передбачає певні розколи у голосуванні порівняно із загальнодержавними трендами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання типовості/девіантності регіонів досліджувались авторами на теоретичному (в працях С. Мейнверінга і Т. Скаллі, Р. Хармела, Л. Свазенда, І. Григор'єва, Ф. Васселаї, Д. Карамані, Р. Туровського), емпіричному (в працях Д. Карамані, Д. Бошлера, В. Емануеле, Дж. Тіеманна, Р. Туровського, Г. Голосова, І. Григор'єва, Ю. Якименка, Ю. Остапця) рівнях. Незважаючи на існування певних напрацювань у цій сфері дослідження, на сучасному етапі існує потреба визначення типовості/девіантності електоральної підтримки на регіональному та загальнонаціональному рівнях.

Мета статті – охарактеризувати типові/девіантні регіони в контексті розвитку партійної системи України. Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

- 1) вивчення теоретико-методологічних основ типовості / девіантності електоральної поведінки;
- 2) обчислення рівня евклідової відстані упродовж парламентських та місцевих електоральних циклів 1994–2015 рр.
- 3) визначення чинників, що впливають на рівень типовості та девіантності регіонів.

Результати дослідження. Аналіз поділу регіонів на типові й девіантні під час виборів у контексті фактичних результатів націоналізації партійної системи країни в наукових колах здійснюється переважно із використанням параметричного показника евклідової відстані. Зміст такого показника ґрунтовно визначив Р. Туровський [4, с.172]. Вчений стверджує, що

евклідова відстань демонструє відмінності в електоральній підтримці на рівні кожного з регіонів та країни загалом, політичні партії демонструють той або інший рівень націоналізації, а регіони – типовість чи нетиповість голосування за цих політичних акторів. На такому твердженні й побудований підхід, який на основі типологізації регіонів дає змогу доповнити вивчення націоналізації партійної системи. Досліджуваний показник визначається за відповідною формулою [4, с. 172].

Для методологічного обґрунтування аналітичної роботи важливо встановити критерії оцінки показника. Аналіз теоретично-методологічних та емпіричних матеріалів засвідчує, що за умов низького значення показника (менше 1) спостерігається типовість голосування в регіонах, і регіони зараховують до категорії типових [4, с.172]. За умов високого значення показника (понад 1) існує нетипове (девіантне) голосування, а регіони вважають нетиповими. Сформувалась певна наукова традиція класифікувати ці регіони за класами: опозиційні (регіон голосує проти провладних політичних партій), лояльні (конформістські) – спостерігається висока громадська активність на виборах, регіон залежить від влади, провладної партії, не демонструє опозиційного спротиву тощо; сепаратистські (регіони вважаються слабо інтегрованими в умови політичного простору країни, мають електоральні переваги стосовно підтримки вузькорегіональних політичних сил, можуть створювати сепаратистську загрозу для держави). У такій категорії пропонуємо використовувати також регіональну девіантність, що передбачає електоральну підтримку вузькорегіональних політичних сил, які не становлять загрози національній безпеці, але спрямовані на реалізацію інтересів певних регіональних політиків. На підставі зазначеного ми розробили класифікацію типів регіонів країни відповідно до характеру типовості / девіантності електоральної підтримки політичних партій під час виборчих процесів (табл. 1). У нашій класифікації визначено існуючі типології регіонів залежно від вказаної ознаки, а також запропоновано встановлення регіонально девіантних регіонів.

Практика дослідження евклідової відстані регіонів та її зіставлення зі станом націоналізації набуває поширення у РФ. У розширення методології, та створення картини девіантних і типових регіонів країни вагомий внесок зробив Р. Туровський.

Ця проблематика висвітлена у статті Ю. Остапця та Р. Манайло-Приходько, які оцінили евклідову відстань регіонів за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. в Україні [1]. У рамках нашого дослідження зіставимо результати націоналізації партійної системи й евклідової відстані регіонів згідно з результатами парламентських і місцевих виборів за 1998–2015 рр.

Таблиця 1

Класифікація типів регіонів країни залежно від характеру типовості / девіантності електоральної підтримки політичних партій під час виборчих процесів

За ставленням до влади	Електоральні уподобання	
	Типові	Девіантні
Лояльні	Лояльно типові (стандартна лояльність електоральної підтримки провладних політичних сил)	Лояльно девіантні (висока електоральна підтримка провладних політичних сил)
Опозиційні	Опозиційно типові (стандартна опозиційність електоральної підтримки провладних політичних сил)	Опозиційно девіантні (висока електоральна підтримка опозиційних політичних сил)
Нейтральні		Регіонально девіантні (висока електоральна підтримка вузькорегіональних політичних сил, які не становлять загрози національній безпеці, але спрямовані на реалізацію інтересів певних регіональних політиків)

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 1998 р. наведена у таблиці 2.

Як засвідчують дані, у 1998 р. в Україні було виокремлено: шість нетипових регіонів у розрізі електоральної участі у формуванні партійної системи.

Дніпропетровська область виявила високоопозиційну девіантність, підтримавши ВО «Громада» (так звана регіональна політична сила), яке очолював П. Лазаренко. Під час парламентських виборів 1998 р. партія позиціонувала себе як опозиційна до влади. Підтримка цієї партії в регіоні пов'язана з дією фактора централізму. Політики ВО «Громада», як і його очільник (П. Лазаренко), походили з Дніпропетровської області. Фактично цей регіон не може вважатись опозиційним. Електоральна підтримка пов'язана радше з впливом окремих політиків зазначеної політичної сили, частковим використанням ресурсів регіональної влади на рівні території.

Таблиця 2

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 1998 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1	2	3
I. Типові		
Вінницька	0,56	Помірна електоральна підтримка провладного курсу, лівої ідеології
Волинська	0,79	Підтримка правоцентристської ідеології, близька до нетипової через високу підтримку правоцентристів
Донецька	0,74	Достатньо висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону, лояльність до провладного курсу. Високе значення евклідової відстані (близьке до нетипового) засвідчує про вплив фактору центризму представників лівих політичних сил у регіоні, лояльність до лівої ідеології та провладного курсу
Житомирська	0,37	Помірна підтримка лівої ідеології, спостерігається підтримка правоцентристської ідеології
Запорізька	0,43	Достатньо висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону, простежується певна підтримка правоцентристської ідеології
Київська	0,34	Переважає підтримка лівої ідеології, існує помірна підтримка правоцентристської ідеології
Кіровоградська	0,42	Переважає підтримка лівої ідеології, спостерігається помірна підтримка правоцентристської ідеології
Луганська	0,97	Велика підтримка лівої ідеології, типова для регіону. Високе значення евклідової відстані засвідчує про вплив фактора центризму представників лівих політичних сил у регіоні. Значення, близьке до нетипового через високу лояльність до лівої ідеології та провладного курсу
Миколаївська	0,60	Висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону, існує помірна підтримка правоцентристської ідеології
Одеська	0,37	Достатньо висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону; існує помірне підтримання правоцентристської ідеології
Полтавська	0,52	Значна підтримка лівої ідеології, типова для регіону; спостерігається помірна підтримка правоцентристської ідеології
Сумська	0,70	Значна підтримка лівої ідеології, типова для регіону; простежується помірна підтримка правоцентристської ідеології
Харківська	0,54	Переважає підтримка лівої ідеології, типова для регіону
Херсонська.	0,43	Переважає підтримка лівої ідеології, типова для регіону

Хмельницька.	0,51	Висока підтримка лівої ідеології, помірна підтримка правоцентристської ідеології
Черкаська	0,60	Значна підтримка лівої ідеології; помірна підтримка правоцентристської ідеології
Чернівецька	0,41	Середній рівень електоральної підтримки провладного курсу, лівої ідеології, помірна підтримка правоцентристської ідеології
Чернігівська	0,50	Велика підтримка лівої ідеології; помірна підтримка правоцентристської ідеології
м. Київ	0,56	Середній рівень електоральної підтримки провладного курсу, лівої ідеології, помірна підтримка правоцентристської ідеології
АР Крим	0,75	Переважає підтримка лівої ідеології, типова для регіону. Значення близьке до нетипового через високу лояльність до лівої ідеології та провладного курсу
м. Севастополь	0,91	Переважає підтримка лівої ідеології, типова для регіону. Значення близьке до нетипового внаслідок високої лояльності до лівої ідеології та провладного курсу
II. Нетипові		
Дніпропетровська обл.	1,18	Висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону; спостерігається помірна підтримка правоцентристської ідеології. Нетипове підтримання регіональної партії – ВО «Громада», що одержала найвищу підтримку в цьому регіоні. Опозиційна девіантність
Закарпатська	1,24	Нетипова для регіону підтримка політичної партії, що лобіює інтереси бізнесу, лояльна девіантність регіону, яка проявляється у підтримці партії провладного курсу
Івано-Франківська	1,35	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу
Львівська	1,27	Опозиційна девіантність регіону, підтримання провладного курсу
Рівненська	1,02	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу
Тернопільська	1,30	Опозиційна девіантність регіону, підтримання провладного курсу
Націоналізація партійної системи за 1998 р.	Пдм = 0,637. Пгг = 0,4*	

*Довідка: так Пдм – індекс націоналізації партійної системи за методологічним підходом М. Джонса і С. Мейнверінга; Пгг – індекс націоналізації партійної системи за методологічним підходом Г. Голосова.

Лояльну девіантність під час цих парламентських виборів виявила Закарпатська область, оскільки продемонструвала високу електоральну підтримку провладної політичної сили, що лобіює інтереси бізнесу. В цьому

випадку, як засвідчують матеріали досліджень, можна акцентувати на ймовірності використання адміністративного ресурсу. Адже очільники політичної партії – В. Медведчук, Л. Кравчук, В. Онопенко – вагомо впливали на рівень різних органів управління, користуючись сталими зв'язками. Унаслідок високої підтримки в Закарпатській області політична сила отримала у 1998 р. місце в парламенті.

Чотири області Західного регіону (Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська) опинились у складі нетипових електоральних регіонів через опозиційну девіантність. Вони продемонстрували опозиційність до провладного курсу. В цьому разі вирішальною була ідеологічна складова, і така ситуація, з нашого погляду, найхарактерніша для регіонів, аніж підтримка електоратом Закарпатської області провладної партії.

Типові регіони у 21 контексті електоральної участі в партієтворенні. Серед цих регіонів можна виокремити: регіони, що демонструють електоральну поведінку, близьку до нетипової: 1) Донецька, Луганська області, Автономна Республіка Крим, м. Севастополь, де спостерігається достатньо висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону. Високе значення евклідової відстані засвідчує вплив фактора централізму представників лівих політичних сил у регіоні. Значення, близьке до нетипового, у цих регіонах пов'язане з високою лояльністю до лівої ідеології та провладного курсу; 2) Волинська область, яка характеризується підтримкою правоцентристської ідеології, близької до нетипової через високу підтримку правоцентристів (НРУ);

– регіони, що демонструють помірну електоральну поведінку провладного курсу, лівої ідеології (Вінницька область);

– регіони, котрі виявляють помірну підтримку лівої ідеології, правоцентристської ідеології (Житомирська область);

– регіони, яким притаманна підтримка лівої ідеології, певна підтримка правоцентристської ідеології (Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, м. Київ);

– регіони, що засвідчили підтримку лівої ідеології, типової для регіону (Харківська, Херсонська).

Процес структуризації партійної системи, продемонстрований середнім рівнем націоналізації (табл. 2), спричинив, на нашу думку, появу опозиційних нетипових регіонів.

Чотири області західного макрорегіону визначили фактичну підтримку правоцентристської політичної сили, що була ідеологічним суперником традиційних для 1998 р. лівих політичних сил. Відтак у цей

період відбувалася ідеологічна боротьба, а в країні спостерігався розкол за вектором «схід-захід». Відбувалося формування національно орієнтованого електорату в рамках названих регіонів.

Електорат регіону Центральної України (Дніпропетровська область) формально вирізнявся опозиційною нетиповістю, але більшою мірою можна зауважити початок практики використання впливу на виборчий процес певних політиків у межах території.

Існував лояльний нетиповий регіон (Закарпатська область), що продемонстрував підтримку провладної партії антинаціонального спрямування. У регіоні під час виборів використовувались адміністративні ресурси, вплив окремих політиків, близьких до влади.

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2002 р. наведена в таблиці 3.

Таблиця 3

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2002 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1	2	3
1. Типові		
Вінницька	0,75	Підтримка проєвропейських національно орієнтованих політичних сил, помірна електоральна підтримка лівої ідеології
Дніпропетровська.	0,80	Висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону, середній рівень підтримки провладних політичних сил
Житомирська	0,19	Підтримка проєвропейських національно орієнтованих політичних сил, помірна електоральна підтримка лівої ідеології, незначна підтримка провладних партій
Закарпатська	0,8	Підтримка проєвропейської національно орієнтованої політичної сили, близька до нетипової, певна підтримка політичної сили, близької до владного курсу
Запорізька	0,84	Висока підтримка лівої ідеології, типова для регіону, середній рівень підтримки провладних політичних сил
Київська	0,43	Переважає підтримка проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
Кіровоградська	0,60	Переважає підтримка лівої ідеології, помірна підтримка провладної політичної сили та національно орієнтованих політичних сил
Миколаївська	0,79	Домінує типова підтримка лівих політичних сил; достатньо вагома підтримка провладних політичних сил

Одеська	0,70	Переважає типова підтримка лівих політичних сил; починає формуватись орієнтир на підтримку провладних політичних сил
Полтавська	0,89	Домінує підтримка лівої ідеології, спостерігається помірною підтримкою національно орієнтованих політичних сил, невелика підтримка провладних політичних сил
Сумська	0,45	Переважає підтримка лівої ідеології; простежується помірною підтримкою національно орієнтованих політичних сил та провладних політичних сил
Харківська	0,83	Має перевагу підтримка лівих політичних сил; починає формуватись орієнтир на підтримку провладних політичних сил
Херсонська	0,65	Переважає підтримка лівої ідеології, типова для регіону, з'являється також орієнтир на підтримку національно орієнтованих політичних сил та провладних сил
Хмельницька	0,55	Переважає підтримка проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
Черкаська	0,6	Має перевагу підтримання проєвропейських національно орієнтованих політичних сил; спостерігається помірною електоральною підтримкою лівої ідеології, незначна підтримка провладних партій
Чернівецька.	0,99	Підтримка проєвропейської національно орієнтованої політичної сили, близька до нетипової, певна опозиційність до провладного курсу
Чернігівська	0,36	Рівномірно помірною підтримкою проєвропейських політичних сил та сил лівої ідеології; існує помірною підтримкою провладних партій
м. Київ	0,69	Високий рівень електоральної підтримки проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
АР Крим	0,87	Переважає підтримання лівої ідеології, типова для регіону; з'являється також орієнтир на підтримку національно орієнтованих політичних сил та провладних сил
2. Нетипові		
Донецька	1.29	Лояльна девіантність, підтримка провладного руху, лівих сил, які також лояльні до провладного курсу. Переважає підтримка провладної партії через дію фактора центризму (багато представників провладної партії походили з Донбасу, мали там бізнес-інтереси, керували промисловістю напряду й опосередковано), ймовірність використання адміністративного ресурсу; існувала підтримка лівої ідеології, яка поступилася першій політичній силі за рівнем голосів
Луганська.	1.08	Лояльна девіантність, підтримка провладного руху, лівих сил, які також лояльні до провладного курсу. Переважає типова підтримка лівих політичних сил,

		починає формуватись орієнтир на підтримку провладних політичних сил
Івано-Франківська	2,31	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу, підтримка проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
Львівська	1,72	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу, підтримка проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
Рівненська	1,29	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу та проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
Тернопільська	1,93	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу й проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
Волинська.	1,42	Опозиційна девіантність регіону, підтримка провладного курсу та проєвропейських національно орієнтованих політичних сил
м. Севастополь	1,01	Лояльна девіантність, підтримка провладного руху, лівих сил, які також лояльні до провладного курсу. Переважає підтримка лівої ідеології, типова для регіону, з'являється орієнтир на підтримання провладних сил, незначна підтримка національно орієнтованих політичних сил
Націоналізація партійної системи за 2002 р.	Пдм = 0,612. Пгг = 0,493*	

*Довідка: так Пдм – індекс націоналізації партійної системи за методологічним підходом М. Джонса і С. Мейнверінга; Пгг – індекс націоналізації партійної системи за методологічним підходом Г. Голосова.

За результатами парламентських виборів 2002 р. було виокремлено:

Вісім нетипових регіонів у розрізі електоральної участі у формуванні партійної системи: Донецька, Луганська області та м. Севастополь виявили високу лояльну девіантність, підтримку провладного руху, лівих сил, які також лояльні до провладного курсу. Причому Донецька область, яка вважалась типовим регіоном, що підтримує ліву ідеологію, продемонструвала стрімке зростання прихильності до влади, провладних політичних сил. З огляду на фактор центрizmu (концентрація політиків провладних політичних сил в регіоні) й використання адміністративного ресурсу, було забезпечено високий рівень нетиповості підтримки (або її надвисокого рівня).

Нетиповим, з нашого погляду, видається те, що електорат Донецької області швидко зміг відмовитись від ідеологічних орієнтирів і почати активно підтримувати провладні політичні сили без певного ідеологічного фундаменту.

П'ять областей Західної України (Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Волинська області) вирізняються опозиційною

девіантністю електоральної поведінки, підтримкою провладного курсу, підтримкою проєвропейських, національно орієнтованих політичних сил (ВБ ПП «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», ВБ ПП «Виборчий блок Юлії Тимошенко»).

Як справедливо зазначають Ю. Остапець та Р. Манайло-Приходько, з 2002 р. в Україні почали зникати ідеологічні протистояння в електоральному просторі. Їх замінила у випадку названих п'яти областей Західної України розбіжність або протистояння стосовно правлячої влади.

Існувало 19 типових регіонів у рамках електоральної участі в партієтворенні країни:

– Вінницька та Чернігівська області – з підтримкою проєвропейських, національно орієнтованих політичних сил, помірною електоральною підтримкою лівої ідеології. Щодо цих двох регіонів спостерігаємо зміну електоральної прихильності, оскільки під час попередніх парламентських виборів їх виборці надавали більшу перевагу комуністам;

– Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська – з підтримкою лівої ідеології, типової для регіонів, і провладних політичних сил. У цих регіонах починає формуватися орієнтир на підтримку провладних партій, практикується використання адміністративного ресурсу;

– Житомирська, Черкаська, Хмельницька області – з переважною підтримкою проєвропейських, національно орієнтованих політичних сил, лівої ідеології, провладних політичних сил. Тут простежується зміна електоральної прихильності від підтримки лівих на попередніх парламентських виборах до переважання в голосуванні за національно орієнтовані опозиційні партії;

– Закарпатська область – із підтримкою проєвропейської національно орієнтованої політичної сили, близької до нетипової, певною підтримкою провладної політичної сили. Національно орієнтовані опозиційні сили тут змогли під час виборчої кампанії в 2002 р. здобути прихильність виборців регіону і змінити електоральний орієнтир попередніх виборів на провладний курс;

– Київська, Чернівецька області, м. Київ – з переважанням підтримки проєвропейських, національно орієнтованих політичних сил;

– Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим орієнтовані переважно на підтримку лівої ідеології, помірну підтримку провладної політичної сили та національно орієнтованих політичних сил.

Досліджуючи процес структуризації партійної системи, продемонстрований середнім рівнем націоналізації, який частково зріс за результатами парламентських виборів в Україні в 2002 р. порівняно з 1998 р., спостерігаємо існування:

1. Опозиційних нетипових регіонів (як уже згадувалось, п'ять областей Західного регіону), орієнтованих на протистояння стосовно правлячої влади. У 2002 р. відбувся перехід від ідеологічної складової протистояння в електоральному просторі до складової підтримки / протистояння провладних політичних сил. У цьому випадку провладними були антиєвропейські політичні партії, проросійські, спрямовані на підтримання діючої влади, бізнес-інтересів певних груп або осіб.

2. Лояльних нетипових регіонів (Донецька, Луганська області, м. Севастополь), що демонструють підтримку провладного руху, лівих сил, які також лояльні до провладного курсу. Тут у процесі виборів для забезпечення високої підтримки використовувались адміністративні ресурси, вплив окремих політиків, близьких до влади.

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2006 р. наведена у таблиці 4.

Таблиця 4

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2006 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1. Типові		
Дніпропетровська	0,65	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади, певна підтримка демократичної, проєвропейської політичної сили з огляду на фактор централізму (Ю. Тимошенко –лідер Блоку Юлії Тимошенко проживає у Дніпропетровську)
Житомирська	0,59	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Закарпатська	0,69	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Запорізька	0,90	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Кіровоградська	0,60	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Миколаївська	0,84	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Одеська	0,79	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Полтавська	0,54	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу

Сумська.	0,92	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Харківська	0,87	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Херсонська	0,37	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Хмельницька .	0,98	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Чернівецька.	0,92	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Чернігівська	0,81	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
м. Київ	0,99	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
2. Нетипові		
Донецька.	1,87	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Луганська	1,72	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Івано-Франківська	1,65	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Львівська	1,47	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Рівненська.	1,10	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Тернопільська	1,46	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Волинська	1,34	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Київська	1,18	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Вінницька.	1,05	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
Черкаська	1,03	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу
АР Крим	1,16	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади

м. Севастополь	1,46	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади
Націоналізація партійної системи за 2006 р.	Пдм = 0,641. Пгг = 0,5402. IPNrg + IPNcnt + IPNloc = IPNc = (1,025 + 0,06 + 1,409) / 3 = 0,831.*	

*Довідка: Пдм – індекс націоналізації партійної системи відповідно до методологічного підходу М. Джонса і С. Мейнверінга; Пгг - індекс націоналізації партійної системи згідно з методологічним підходом Г. Голосова; IPNc – індекс націоналізації партійної системи за авторським методологічним підходом; IPNrg - націоналізація партій за результатами парламентських виборів у регіонах; IPNcnt - націоналізація партій за кандидатами від політичних партій у регіонах; IPNloc - націоналізація партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування

Аналіз стану типовості / девіантності регіонів за результатами парламентських виборів 2006 р. дав змогу дійти висновку, щов Україні електоральна поведінка регіонів за результатами парламентських виборів 2006 р. була структурованішою з огляду на покращення структуризації партійної системи. Серед нетипових регіонів можна виокремити: вісім областей, які засвідчують лояльну девіантність електоральної поведінки, підтримку провладного демократичного, проєвропейського курсу. Це 5 традиційних областей Західного регіону, Київська, Вінницька та Черкаська області. Зміна політичних орієнтирів виборців останніх трьох областей була забезпечена ефективною передвиборчою кампанією політичних сил вказаного напрямку. Чотири регіони вирізнялись опозиційною девіантністю електоральної поведінки, підтримкою євроскептицизму, регіоналізму, опозицією до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади. Попри типову електоральну поведінку цих територій, дуже високий рівень підтримки названої політичної сили засвідчує вплив фактора центризму, використання впливу регіональної влади на місцях та ін.

Дані таблиці 4 дають змогу з-поміж типових регіонів за результатами парламентських виборів 2006 р. виокремити такі: регіон, де переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, існує опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади, певна підтримка демократичної, проєвропейської політичної сили з огляду на фактор центризму (Дніпропетровська область); регіони, в яких переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу (м. Київ, Житомирська, Закарпатська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська області). У трьох останніх регіонах ситуація під час виборів дещо змінилась, оскільки раніше електорат здебільшого підтримував ліву ідеологію. На це великою мірою вплинули зміни часу, політичного режиму тощо;

– регіони, у котрих переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади. Це – Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області.

Такі електоральні уподобання загалом були типовими для цих регіонів у 2006 р. Структуризація партійної системи за результатами парламентських виборів вплинула часткову зміну рівня націоналізації партійної системи України.

Типовість / девіантність регіонів за результатами місцевих виборів 2006 р. подана у таблиці 5.

Таблиця 5

Типовість / девіантність регіонів за результатами місцевих виборів 2006 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1	2	3
1. Типові		
Вінницька.	0,62	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Дніпропетровська	0,64	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади, певна підтримка демократичної, проєвропейської політичної сили з огляду на фактор центризму (Ю. Тимошенко – лідер Блоку Юлії Тимошенко – проживає у Дніпропетровську), підтримка регіональної партії – Блок Лазаренка; СП
Житомирська	0,37	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Закарпатська	0,49	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Запорізька	0,76	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Київська	0,79	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
Кіровоградська	0,50	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Львівська	0,64	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
Миколаївська	0,77	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Одеська	0,70	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Полтавська	0,30	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Рівненська	0,76	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)

Сумська	0,57	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Тернопільська	0,92	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
Харківська	0,94	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Херсонська	0,38	Переважає підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Хмельницька	0,64	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Черкаська	0,62	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
Чернівецька	0,44	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
Чернігівська	0,45	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
м. Київ	0,74	Переважає підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП (за меншого рівня підтримки)
2. Нетипові		
Донецька	1,66	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Луганська	2,05	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП
Івано-Франківська	1,09	Лояльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
Волинська	1,)	Лояльна девіантність регіону, підтримка провладного демократичного, проєвропейського курсу; СП
АР Крим	1,36	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; переважання підтримки регіональної партії (за Януковича); СП
м. Севастополь	1,06	Опозиційна девіантність регіону, підтримка євроскептицизму, регіоналізму, опозиція до діючої проєвропейської національно орієнтованої влади; СП*
Націоналізація партійної системи за місцевими виборами 2006 р.	IPNloc = 1,409*	

*Довідка: IPNloc –індекс націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування; СП – орієнтир електоральної поведінки збігається з парламентськими виборами.

Аналізуючи дані, доходимо висновку: – поділ регіонів України за ступенем типовості електоральної поведінки за парламентськими та місцевими виборами в Україні 2006 р. збігався, що великою мірою пов'язане з відповідністю у часі проведення двох виборчих кампаній; –за результатами двох виборів (парламентських та місцевих) 2006 р. найбільша девіантність електоральної поведінки спостерігалася у Донецькій та Луганській областях.

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2012 р. наведена у таблиці 6.

Таблиця 6

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2012 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1	2	3
1. Типові		
Вінницька	0,87	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади
Волинська	0,89	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади
Дніпропетровська	0,45	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Житомирська	0,51	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Закарпатська	0,39	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Запорізька	0,68	Переважає підтримка провладної проросійської партії, що типово для регіону
Київська	0,61	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Кіровоградська	0,32	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Миколаївська	0,59	Переважає підтримка провладної проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил

Одеська	0,66	Переважає підтримка провладної проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил
Полтавська	0,89	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Рівненська	0,76	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Сумська	0,54	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Харківська	0,67	Переважає підтримка провладної проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил
Херсонська	0,45	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Хмельницька	0,64	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Черкаська	0,64	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Чернівецька	0,71	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
Чернігівська	0,57	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії
м. Київ	0,96	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії

2. Нетипові

Донецька	1,59	Лояльна девіантність регіону, підтримка провладної проросійської партії
Луганська	1,40	Лояльна девіантність регіону, підтримка провладної проросійської партії
Івано-Франківська	1,41	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади

Львівська	1,49	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади
Тернопільська	1,33	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади
АР Крим	1,06	Лояльна девіантність регіону, підтримка провладної проросійської партії, певна підтримка демократичних сил
м. Севастополь	1,24	Лояльна девіантність регіону, підтримка провладної проросійської партії
Націоналізація партійної системи за 2012 р.	Пдм = 0,691. Пгг = 0,6. IPNrg + IPNcnt + IPNloc = IPNc = (0,7192 + 0,0685 + 1,001) / 3 = 0,596.*	

* Довідка: Пдм – індекс націоналізації партійної системи згідно з методологічним підходом М. Джонса і С. Мейнверінга; Пгг – індекс націоналізації партійної системи відповідно до методологічного підходу Г. Голосова; IPNc – індекс націоналізації партійної системи за авторським методологічним підходом; IPNrg – індекс націоналізації партій за результатами парламентських виборів у регіонах; IPNcnt – Індекс націоналізації партій за кандидатами від політичних партій в регіонах; IPNloc – індекс націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування

За даними розрахунків можемо констатувати, що результати парламентських виборів 2012 р. виявили існування:

1. Чотирьох регіонів, які характеризувались лояльною девіантністю електоральної поведінки, підтримкою провладної проросійської партії. Зазначимо також, що один з цих регіонів (Автономна Республіка Крим) вирізняється середнім рівнем підтримки демократичних сил (ПП ВО «Батьківщина»). Підтримка проросійських сил є типовою для цих регіонів, але такий її високий рівень пов'язаний з масштабним використанням адміністративного ресурсу в регіонах.

2. Трьох регіонів Західної України, які вирізнялись опозиційною девіантністю електоральної поведінки, підтримкою демократичного, проєвропейського курсу, опозиційністю до діючої проросійської влади. Це характерно для Західної України, але через масове використання адміністративного ресурсу скоротилась кількість регіонів, що в минулому вирізнялись масштабною підтримкою демократичних національних сил у державі.

3. Двох регіонів, які переважно підтримали демократичний, проєвропейський курс, виявивши опозиційність до діючої проросійської влади (Вінницька та Волинська області). Така електоральна орієнтація достатньо типова для цих регіонів, оскільки на попередніх парламентських та місцевих виборах 2006 р. вони засвідчили аналогічну підтримку демократичного курсу країни.

4. Регіонів 16, які продемонстрували переважну підтримку демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, певну підтримку провладної партії. Останнє великою

мірою пов'язане з використанням адміністративного ресурсу, який був тоді акумульований у влади.

5. Регіону, де переважає підтримка провладної проросійської партії, що типово для регіону (Запорізька область). Порівняно з попередніми виборами електоральна поведінка регіону не змінилась.

6. Трьох регіонів (Миколаївська, Одеська, Харківська області), які засвідчили переважну підтримку провладної проросійської партії, певну підтримку демократичних, проєвропейських сил. Те, що в цих регіонах спостерігається середній рівень підтримки демократичних, проєвропейських сил, підтверджує певні зміни в електоральних перевагах населення, незважаючи на масштабне використання адміністративного ресурсу.

Як засвідчують дані, рівень націоналізації партійної системи показує невелике зростання, пов'язане з формальною стабілізацією партійної системи країни, курсом політичних партій на більш масштабне представлення у межах всіх регіонів.

Типовість / девіантність регіонів за результатами місцевих виборів 2010 р. подана у таблиці 7. Результати дослідження свідчать що під час місцевих виборів в Україні 2010 р. існували два регіони з лояльно девіантною електоральною поведінкою з підтримки проросійських партій. Це – Донецька та Луганська області. У процесі парламентських виборів їх поведінка була схожою. П'ять регіонів Західної України та м. Київ вирізнялись опозиційною девіантністю до проросійських політичних сил, але під час парламентських виборів радикальну опозиційність демонстрували лише три західних регіони.

Усі регіони, які вирізнялись типовою підтримкою демократичних сил, почали сприяти провладній проросійській партії з огляду на використання адміністративного ресурсу.

Таблиця 7

Типовість / девіантність регіонів за результатами місцевих виборів 2010 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1	2	3
1. Типові		
Вінницька	0,95	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП та була певна підтримка провладної партії). У рамках підтримки демократичної політичної сили виборці голосували за технічну ПП «Єдність» (очільник – екскмер м. Києва О.Омельченко)
Волинська	0,94	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП та існувала певна підтримка провладної партії)

Дніпропетровська	0,67	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (Пл)
Житомирська	0,63	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (Пл)
Запорізька	0,79	Переважає підтримка провладної проросійської партії, що типово для регіону (СП)
Київська	0,53	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (Пл)
Кіровоградська	0,66	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП)
Миколаївська	0,90	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (СП)
Одеська	0,67	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (СП)
Полтавська	0,51	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (Пл)
Сумська.	0,57	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП)
Харківська	0,58	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (СП)
Херсонська	0,54	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (Пл)
Хмельницька	0,63	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП)
Черкаська	0,54	Переважає підтримка проросійської партії, існує підтримка демократичних проєвропейських сил (Пл*)
Чернівецька	0,74	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП)
Чернігівська	0,59	Переважає підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади, існує підтримка провладної партії (СП)
АР Крим	0,98	Переважає підтримка провладної проросійської партії, що є типовим для регіону (СП з меншим рівнем підтримки)
м. Севастополь	0,78	Переважає підтримка провладної проросійської партії, що є типовим для регіону (СП з меншим рівнем підтримки)
2. Нетипові		
Донецька	1,7	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладної проросійської партії (СП)
Луганська	1,32	Лоаяльна девіантність регіону, підтримка провладної проросійської партії (СП)
Івано-Франківська	1,41	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади (СП)

Закарпатська	1,39	Регіональна девіантність, підтримка вузькорегіональної політичної сили (Єдиний центр), підтримка провладної проросійської політичної сили (К*)
Львівська	1,92	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади (СП)
Рівненська	1,07	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади (СП)
Тернопільська	1,84	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади (СП*)
м. Київ	1,89	Опозиційна девіантність регіону, підтримка демократичного, проєвропейського курсу, опозиційність до діючої проросійської влади (ВП*)
Націоналізація партійної системи за місцевими виборами 2010 р.	IPNloc = 1,001*	

*Довідка: IPNloc –Індекс націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування; СП –орієнтир електоральної поведінки співпадає з парламентськими виборами; Пл – полярна відмінність з результатами парламентських виборів – переважна підтримка проросійської партії та існування підтримки демократичних сил; К – кардинально інший характер голосування; ВП – вищий рівень підтримки політичних сил порівняно з парламентськими виборами.

Зауважимо, що під час місцевих виборів Закарпатська область виявила регіональну девіантність, підтримавши вузькорегіональну політичну силу (Єдиний центр), яку очолював В. Балоба. Ця політична сила надала підтримку провладній проросійській політичній силі.

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2014 р. подано у таблиці 8.

Таблиця 8

Типовість / девіантність регіонів за результатами парламентських виборів 2014 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1. Типові		
Вінницька	0,71	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Волинська	0,61	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Дніпропетровська	0,73	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил, середній рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм
Житомирська	0,34	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Закарпатська	0,44	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил

Запорізька	0,77	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил, середній рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм
Івано-Франківська	0,78	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Київська	0,40	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Кіровоградська	0,26	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Львівська	0,68	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Миколаївська	0,51	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил, середній рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм
Одеська	0,75	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил, середній рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм
Полтавська	0,55	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Рівненська	0,51	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Сумська	0,29	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Тернопільська	0,71	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Херсонська	0,38	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Хмельницька	0,39	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Черкаська	0,35	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Чернівецька	0,51	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
Чернігівська	0,48	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
м.Київ	0,55	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил
2. Нетипові		
Донецька	1,43	Опозиційна девіантність регіону, підтримка проросійського курсу, євроскептицизм, опозиційність до діючої влади
Луганська	1,39	Опозиційна девіантність регіону, підтримка проросійського курсу, євроскептицизм, опозиційність до діючої влади
Харківська	1,13	Опозиційна девіантність регіону, підтримка проросійського курсу, євроскептицизм, опозиційність до діючої влади
АР Крим	Виборів не було	

м. Севастополь	Виборів не було	
Націоналізація партійної системи за 2014 р.	$P_{dm} = 0,754$ $P_{gg} = 0,63$; $IPN_{rg} + IPN_{cnt} + IPN_{loc} = IPN_c = (0,831 + 0,079 + 1,018) / 3 = 0,643^*$	

* Довідка: P_{dm} – індекс націоналізації партійної системи відповідно до методологічного підходу М. Джонса і С. Мейнверінга; P_{gg} – індекс націоналізації партійної системи згідно з методологічним підходом Г. Голосова; IPN_c – індекс націоналізації партійної системи за авторським методологічним підходом; IPN_{rg} – індекс націоналізації партій за результатами парламентських виборів в регіонах; IPN_{cnt} – індекс націоналізації партій за кандидатами від політичних партій в регіонах; IPN_{loc} – індекс націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування.

Відтак можемо констатувати, що в Україні за результатами парламентських виборів 2014 р. було сформовано:

1. Три регіони з опозиційною девіантністю електоральної поведінки, підтримкою проросійського курсу, євроскептицизмом, опозиційністю до діючої влади. Це Донецька, Луганська та Харківська області, населення яких упродовж тривалого періоду перебувало під впливом проросійських політиків.

2. Чотири регіони з переважанням підтримки демократичних, проєвропейських сил, середнім рівнем підтримки проросійської політичної сили, опозиційної до діючої влади (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська області).

Загалом названі регіони, крім Запорізької області, й на попередніх парламентських виборах демонстрували схожу електоральну поведінку. Зменшення підтримки проросійської політичної сили здебільшого пов'язане зі скороченням можливостей використання адміністративних ресурсів;

3. Регіони 18, що демонструють переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил. Багато з них, зважаючи на усунення можливості використання адміністративного ресурсу на користь проросійських політичних сил, виявили таку підтримку в складний для України період. Це пов'язане з тим, що розкол країни за вектором «Схід–Захід» мав штучний характер.

Попри усунення вагомого розколу електоральних уподобань, у країні під час парламентських виборів 2014 р. виникла система малих партій. Ця тенденція з'явилась на противагу певному зростанню рівня націоналізації партійної системи в Україні.

Типовість / девіантність регіонів за результатами місцевих виборів 2015 р. подана у таблиці 9.

Таблиця 9

Типовість / девіантність регіонів за результатами місцевих виборів 2015 р.

Регіон (область)	Евклідова відстань	Характер поведінки регіону
1. Типові		
Вінницька	0,44	Переважання підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)

Волинська	0,74	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Житомирська	0,38	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Запорізька	0,98	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил, вагомий рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм (СП)
Івано-Франківська	0,61	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Київська	0,37	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Кіровоградська	0,47	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Львівська	0,66	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Миколаївська	0,81	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил, середній рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм (СП)
Одеська	0,86	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил, середній рівень підтримки проросійського курсу, євроскептицизм (СП)
Полтавська	0,56	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Рівненська	0,65	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Сумська	0,53	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Тернопільська	0,64	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Херсонська	0,71	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Хмельницька	0,94	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Черкаська	0,75	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Чернівецька	0,39	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
Чернігівська	0,47	Переважає підтримка демократичних, проєвропейських політичних сил (СП)
2. Нетипові		
Донецька	Виборів не було	
Луганська	Виборів не було	
Дніпропетровська	1,26	Опозиційна девіантність регіону, підтримка проросійського курсу, євроскептицизм, опозиційність до діючої влади (через вплив регіональних політиків); середній рівень підтримки демократичних сил (Пл*)
Закарпатська	1,25	Регіональна девіантність, підтримка

		вужькорегіональної політичної сили (ПП «Єдиний центр»), підтримка демократичних політичних сил (СП; СМ*)
м. Київ	1,08	Лояльна девіантність, підтримка провладної політичної сили, демократичних сил (СП)
Харківська	1,46	Опозиційна девіантність регіону, підтримка проросійського курсу, євроскептицизм, опозиційність до діючої влади (через вплив регіональних політиків). Підтримка Партії «Відродження», яка представлена колишніми членами Партії регіонів (СП*)
АР Крим	Виборів не було	
м. Севастополь	Виборів не було	
Націоналізація партійної системи за місцевими виборами 2015 р.	IPNloc = 1,018*	

*Довідка: IPNloc –Індекс націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування; СП – орієнтир електоральної поведінки співпадає з парламентськими виборами; Пл – полярна відмінність з результатами парламентських виборів – переважна підтримка проросійської партії та існування підтримки демократичних сил; СМ – підтримка, схожа до підтримки на попередніх місцевих виборах

Аналіз даних засвідчує, що під час місцевих виборів електоральна поведінка більшості регіонів залишалась незмінною, окрім двох областей: 1. Закарпатської; вона, як і на попередніх місцевих виборах, демонструвала підтримку вужькорегіональної політичної сили (ПП «Єдиний центр»), хоча, як і під час парламентських виборів 2014 р., засвідчувала підтримку демократичних сил; 2. Дніпропетровської; вона відрізнялась опозиційною девіантністю, підтримкою проросійського курсу, євроскептицизмом, опозиційністю до діючої влади через вплив регіональних політиків, середнім рівнем підтримки демократичних сил. Під час парламентських виборів у 2014 р. регіон переважно орієнтувався на голосування за демократичні, національні політичні партії. Щодо голосування на місцевих виборах, за цим регіоном, як підтверджують матеріали аналітичних даних, спостерігалось багато виборчих маніпуляцій, траплялися випадки підкупу виборців різними політичними силами; ті ж самі заборонені технології забезпечення електоральної підтримки, що практикували за часів В. Януковича.

Висновки. Отже, ми дійшли висновків, що за результатами парламентських виборів 1998 р. спостерігається структуризація партійної системи, з'являються опозиційно нетипові регіони. Відтак у цей період відбувалася ідеологічна боротьба, а в країні спостерігався розкол за вектором «Схід-Захід». Результати парламентських виборів 2002 р. показали, що відбувається перехід від ідеологічної складової протистояння в електоральному просторі до складової підтримки / протистояння провладних політичних сил. Дослідження евклідової відстані за результатами виборів 2006 р. засвідчило, що

відбувається збільшення структуризації партійної системи, спостерігається вплив фактора централізму, використання впливу регіональної влади на місцях та ін. Як засвідчують дані результатів парламентських виборів 2012 р., рівень націоналізації партійної системи показує невелике зростання, пов'язане з формальною стабілізацією партійної системи країни, курсом політичних партій на більш масштабне представлення у межах всіх регіонів. Дослідження результатів парламентських виборів 2014 р. підтвердило, що, попри усунення вагомого розколу електоральних уподобань, у країні виникла система малих партій. Ця тенденція з'явилась на противагу певному зростанню рівня націоналізації партійної системи в Україні.

Список використаних джерел

1. Остапеч Ю., Манайло-Приходько Р. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 17 квіт. 2018 р.)*. Чернівці, 2018. С. 77–83.
2. Пархоменко С. Регіональні партії: чи є загроза національній безпеці. Дата оновлення: 31.07.2018. URL: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html> (дата звернення: 01.12.2019).
3. Ротар Н. Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*: зб. матеріалів всеукр. науково-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовт. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 247–249.
4. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития: анализ, хроника, прогноз*. 2016. № 1(80). С. 162–180.
5. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязчивой национализации к новой регионализации. *Полития: анализ, хроника, прогноз*. 2012. № 3(66). С. 100–120.
6. Угрин Л. Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні. Регіональний вимір політичного процесу в Україні: матеріали міжрегіональної науково-практ. конф. Львів: ЦПД, 2007. С. 4–16.
7. Фесенко В. Партійна система України: чинники формування і трансформація. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство*. Київ, 2003. С. 158–165. URL: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html> (дата звернення: 01.12.2019).
8. Шелемба М. Регіональні політичні партії в контексті дослідження процесу націоналізації (за результатами місцевих виборів 2015 р.). *Грані*. 2019. Вип. 1. С. 78–85.

REFERENCES

1. Ostapec Yu., Manajlo-Prihodko R. Tipovi chi deviantni: rozrahunok evklidovoyi vidstani dlya analizu osoblivostej regionalnogo golosuvannya v Ukrayini na parlamentskih viborah 1998–2014. Rozvitok politichnoyi nauki: yevropejski praktiki ta nacionalni perspektivi: materiali VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Chernivci, 17 kvit. 2018 r.). Chernivci, 2018. 77–83[in Ukrainian].
2. Parhomenko S. Regionalni partiyi: chi ye zagroza nacionalnij bezpeci. Data onovlennya: 31.07.2018. Retrieved from: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html>[in Ukrainian].
3. Rotar N. Institucionalni chinniki formuvannya regionalnih politichnih rezhimiv. Politichni procesi suchasnosti: globalnij ta regionalnij vimiri: zb. materialiv Vseukr. naukovo-prakt. konf. (Ivano-Frankivsk, 12–13 zhovt. 2017 r.). Ivano-Frankivsk, 2017, 247–249[in Ukrainian].
4. Turovskij R. Nacionalizaciya i regionalizaciya partijnyh sistem: podhody k issledovaniyu. Politiya: analiz, hronika, prognoz. 2016. № 1(80), 162–180 [in Russian].
5. Turovskij R. Elektoralnoe prostranstvo Rossii: ot navyazchivoj nacionalizacii k novej regionalizacii. Politiya: analiz, hronika, prognoz. 2012. № 3(66), 100–120[in Russian].
6. Ugrin L. Vpliv regionalnih identichnostej na politichnij proces v Ukrayini. Regionalnij vimir politichnogo procesu v Ukrayini: materiali mizhregionalnoyi naukovo-prakt. konf. Lviv: CPD, 2007, 4–16[in Ukrainian].
7. Fesenko V. Partijna sistema Ukrayini: chinniki formuvannya i transformaciya. Ukrayina – problema identichnosti: lyudina, ekonomika, suspilstvo. Kiyiv, 2003, 158–165. Retrieved from: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html> [in Ukrainian].
8. Shelemba M. Regionalni politichni partiyi v konteksti doslidzhennya procesu nacionalizacii (za rezultatami miscevih viboriv 2015 r.). Grani. 2019. Vip. 1, 78–85[in Ukrainian].

УДК 327(437.6+470+571): 620.91+621.039

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).111-120

Купар Діана,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СЛОВАЦЬКО-РОСІЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

У статті досліджується економічна та політична складова словацько-російського співробітництва у сфері ядерної енергетики у кінці ХХ – на початку ХХІ століття. На сьогоднішній день у Словаччині діють чотири атомні енергоблоки та два будуть введені в експлуатацію у 2020 р. Ключова роль у забезпеченні поставок ядерного палива та технічного обслуговування належить саме російським компаніям. Це створює значні ризики для Словаччини, яка майже повністю залежна від російських енергоресурсів.

Ключові слова: енергетична стратегія; енергетичний баланс; ядерне паливо; атомна електростанція; Словацька республіка; Російська Федерація.

The article deals with the main factors of the Slovak-Russian cooperation in the field of nuclear energy, its dynamics and development prospects. The author analyzes the main energy strategies of both countries and the basic documents in the field of energy policy. Special attention is paid to political aspects of the Slovak-Russian cooperation in the nuclear energy industry. Slovakia has four operational nuclear reactors, two reactors at Mochovce are expected to be operational in 2020. Russian companies have a key role in supplying nuclear fuel to these nuclear power plants and providing all kinds of technical support. At the legislative level, the energy policy of the Slovak Republic is formed within the framework of the objectives of the European Union's energy policy, which envisage a high level of energy security and competitiveness. In practice, Slovakia is only deepening its dependence on the Russian Federation, undermining its own energy security and that of the European Union as a whole. Russia has widely used the practice of using energy as a means of political pressure. The Russian government continues to stimulate nuclear reactor export with state funds. Many Slovak politicians also express their positive attitude towards deepening energy cooperation between the countries. This is a clear confirmation of the high degree of Russian influence on the political elite of Central European countries.

Keywords: *energy strategy; energy balance; nuclear fuel; nuclear power plant; The Slovak Republic; Russian Federation.*

Ядерна енергетика як джерело чистої безвуглецевої енергії відіграє дедалі вагомішу роль у світовому енергетичному балансі. Зменшення запасів викопного палива, зростання енергетичної залежності країн та наміри Європейського Союзу щодо скорочення викидів вуглекислого газу на 40 % до 2030 р., з одного боку, підтверджують необхідність розвитку ядерної енергетики в Європі, проте аварії на Чорнобильській АЕС в Україні й АЕС «Фукусіма» в Японії змусили громадськість серйозно замислитися про можливі негативні наслідки використання такого виду енергії.

Для країн Центральної Європи, які характеризуються високим рівнем енергетичної залежності, атомна енергетика може стати ключем для вирішення багатьох проблем. Проте побудова нових реакторів, чи оновлення існуючих, є дуже тривалим і дорогим проектом. Більшість існуючих реакторів у регіоні були побудовані за радянськими технологіями, і на сьогоднішній день Росія намагається зберегти свої позиції в регіоні. Словацько-російське співробітництво у сфері ядерної енергетики є яскравим прикладом успішної реалізації планів Москви щодо утримання сфер впливу в регіоні.

Метою дослідження є вивчення словацько-російського співробітництва в ядерній сфері у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., його економічної та політичної складові.

Під час дослідження проблеми автором були використані документи, які визначають основи здійснення енергетичної політики Словацької Республіки та Російської Федерації, а саме «Енергетична політика Росії на період до 2035 р.»[8], «Стратегія енергетичної безпеки Словацької Республіки» [11], «Закон про енергетику та доповнення деяких законів» [20], «Комплексний національний план з питань енергетики та клімату на 2021-2030 роки»[12]. Нами також було проаналізовано значну кількість матеріалів з офіційних сайтів Міністерства економіки Словацької Республіки та Міністерства енергетики Російської Федерації, а також публікації інформаційно-аналітичного характеру української, російської та словацької преси.

Вивченню політичних та економічних відносин Росії і країн Центрально-Східної Європи присвячено низку робіт російських вчених Інституту економіки РАН. Словацько-російські відносини і сфері енергетики висвітлені в таких працях: «Росія та Центрально-Східна Європа: взаємовідносини в 2008-2009 рр.» [5]; «Російський фактор в енергетичній політиці країн Центральної та Південно-Східної Європи» [4].

Ставши членом Європейського Союзу, Словаччина прийняла європейську енергетичну політику і почала здійснювати реформи

енергетичного сектору. Енергетична політика Словацької Республіки формується в рамках завдань та цілей енергетичної політики Європейського Союзу, які передбачають зниження викидів вуглекислого газу, збільшення енергетичної ефективності та ширшого використання відновлюваних джерел енергії. Стратегічна мета енергетичної політики Словаччини базується на трьох основних принципах європейської енергетичної політики, а саме: енергетичній безпеці, конкурентоспроможності, стабільності [13]. Основним документом, який регулює енергетичну політику Словаччини на сучасному етапі, є «Енергетична політика Словацької Республіки» (2014 р.). У рамках імплементації третього енергетичного пакету ЄС 31 липня 2012 р. був прийнятий новий Закон про енергетику та доповнення деяких законів, який спрямований в першу чергу на захист прав споживачів та посилення конкурентного середовища на газовому ринку [20].

У жовтні 2019 р. уряд Словацької Республіки схвалив Комплексний національний план з питань енергетики та клімату на 2021-2030 роки, який передбачає зростання частки відновлюваних джерел в енергетичному балансі країни до 19,2 %, що на 5,2 % більше, ніж у стратегії до 2020 р. У плані також зазначається, що після введення в експлуатацію недобудованих блоків у Моховце буде проблематично збільшити частку відновлюваних джерел в енергобалансі (в енергетичній стратегії ЄС до 2030 запланована частка відновлюваних джерел енергії становить 32 %) [12].

Атомній енергетиці належить провідна роль у забезпеченні Словацької Республіки електроенергією. Частка ядерного пального в енергетичному балансі країни 24 %. Атомні електростанції Словаччини «Богуніце» та «Моховце» були побудовані за сприяння СРСР та оснащені радянськими реакторами водяного типу. В 1972 р. було завершено будівництво першої в регіоні АЕС «Богуніце – 1», на якій були встановлені два реактори типу ВВЕР-440 за участі підприємств «Атомстройекспорт» та «Шкода». Ця електростанція пропрацювала до 1977 р. Енергоблоки «Богуніце – 2» потужністю 440 Мвт, розроблені підприємством «Атоменергопроект» розпочали роботу в 1984 та 1985 рр. Перший та другий енергоблоки АЕС «Моховце» розпочали роботу в 1998 та 1999 рр. Вони також оснащені реакторами типу ВВЕР-440. Будівництво третього та четвертого енергоблоків було призупинене в 1992 р. На сьогоднішній день в Словаччині діють чотири атомні енергоблоки та два знаходилися в процесі будівництва. Власником та оператором АЕС «Богуніце-2» та «Моховце» є компанія «Словацькі електростанції» [14].

Після завершення будівництва двох блоків АЕС «Моховце» в 1998 та 2000 рр. і до 2006 р. Словаччина повністю забезпечувала себе електроенергією і навіть була експортером. У зв'язку з приєднанням Словаччини до Європейського Союзу уряд взяв на себе зобов'язання достроково закрити енергоблоки 1 та 2 АЕС в Ясловське Богуніце.

Європейський Союз зобов'язався надати фінансову допомогу для цього. Для Словацької Республіки створено Міжнародний фонд підтримки виведення з експлуатації АЕС «Богуніце», яким керує Європейський банк реконструкції та розвитку [19].

Після закриття першого та другого енергоблоків АЕС «Богуніце» в 2006 та 2008 рр. Словаччина перетворилася на імпортера електроенергії. Так, якщо в 2005 р. виробництво електроенергії становило 31 294 Гвт, а споживання становило – 28 572 Гвт, то в 2009 р. виробництво електроенергії впало до 26 074 Гвт при споживанні – 27 386 Гвт [13].

Під час газової кризи в січні 2009 р. Р. Фіцо виступав із заявами про відновлення роботи другого енергоблоку АЕС «Богуніце», оскільки Словаччина не могла забезпечити свою потребу в електроенергії [18]. Прем'єр-міністр неодноразово виступав із заявами про те, що згода попередніх урядів на закриття першого та другого блоків АЕС «Богуніце» була «енергетичною зрадою» Словаччини [15].

Відповідно до Енергетичної стратегії Росії до 2035 р. російська атомна енергетика становить 5 % світового ринку атомної електрогенерації, 15 % світового ринку реакторобудування, 45 % – збагачення урану, 15 % світового ринку конверсії відпрацьованого палива та забезпечує 8 % світового видобутку природного урану. Зовнішній виклик для енергетики Росії, як зазначається в документі, полягає в кардинальному посиленні конкуренції на зовнішніх енергетичних ринках. Посилюється «конкурентна боротьба за утримання та нарощування частки на ключових традиційних і нових енергетичних ринках» [8]. Однак Росія докладает максимальних зусиль для утримання контролю над Євразійським енергетичним ринком.

Російська компанія «Атомстройекспорт» брала у часті у роботах по модернізації третього та четвертого енергоблоків АЕС «Богуніце». Зокрема в період з 2005 по 2008 рр. було проведено заміну апаратури контролю нейтронного потоку на обох енергоблоках, а в період з 2007 по 2008 рр. – заміну переривників системи управління та захисту реактора [2].

В лютому 2005 р. уряд Словаччини схвалив продаж найбільшого енергетичного підприємства Словаччини «Словацькі електростанції» італійській енергетичній компанії Енел. Відповідна угода була підписана 17 лютого 2005 р. Енел стала власником 66 % акцій за суму в 850 млн. євро. Однією з основних вимог уряду було не тільки придбання підприємства як єдиного активу, але також залучення значних інвестицій у розширення виробничих потужностей. Р. Фіцо, будучи лідером в той час опозиційної партії «Смер», піддав гострій критиці продаж акцій підприємства «Словацькі електростанції», ставлячи під сумнів готовність італійської компанії до значних капіталовкладень у розвиток словацької енергетики [9]. Участь у приватизаційному тендері взяло також російське акціонерне товариство «ЕЕС Росії», проте, за словами тодішнього міністра економіки П. Руско

тендерна комісія виявила стурбованість щодо стану енергетичного сектора Росії. Російська сторона в цьому рішенні вбачала винятково політичний контекст [4, с. 226].

У лютому 2007 р. АТ «Словацькі електростанції» оголосило про наміри добудови третього та четвертого блоків АЕС «Моховце» [17]. Відповідно до договору про Євроатом будь-які нові ядерні проекти та інвестиції повинні спочатку узгоджуватися з Європейською Комісією. 15 липня 2008 р. Європейська Комісія постановила, що за умов виконання низки рекомендацій інвестори можуть розпочинати роботу по завершенню будівництва двох реакторів АЕС «Моховце» [10].

У 2008 р. російське акціонерне товариство «ТВЕЛ» виграло тендер на постачання російського ядерного палива для словацьких АЕС «Моховце» (1 та 2 блоки) та «Богуніце» (3 та 4 блоки). В тендері бала участь також японо-американська компанія «Вестінгхаус», яка єдина у світі пропонує реальну альтернативу російському пальному для реакторів типу ВВЕР, проте саме Росія прагне закріпити в довгостроковій перспективі статус ексклюзивного постачальника ядерного палива на словацький ринок. 17 листопада 2008 р. були підписані контракти на поставки палива для всіх діючих блоків словацьких АЕС, які періодично поновлювалися протягом наступних років [5, с. 200].

У квітні 2008 р. під час візиту до Братислави прем'єр-міністра РФ В. Зубкова російська сторона запропонувала словацьким колегам долучитися до створення Центру із збагачення урану в Ангарську, що забезпечило б їй гарантовані поставки палива. Попередньо у серпні 2007 р. співголовою Російсько-словацької ділової ради було обрано президента компанії «Атомстройекспорт» С. Шматко [4, с. 232].

У червні 2009 р. офіційно розпочався процес завершення будівництва третього та четвертого енергоблоків АЕС «Моховце» з реакторами ВВЕР-440. Основним субпідрядником при виготовленні необхідного обладнання ядерного острова другої черги станції за результатами тендера 2008 р. було обрано чеський завод «Шкода-ЯМ» (Skoda-JS), який входить у структуру російської групи ОМЗ. Відповідний контракт на суму більше 517 млн. доларів був підписаний 11 червня 2009 р. На початку переговорного процесу російська сторона сподівалася, що «Шкода-ЯМ» укладе договір генпідряду на проведення будівельно-монтажних робіт вартістю більше 2 млрд. євро. Проте АТ «Словацькі електростанції» прийняло рішення добудовувати енергоблоки самостійно, в результаті чого «Шкода-ЯМ» перетворилася на субпідрядника і підписала набагато менш вигідний контракт, ніж очікувалося [5, с. 201]. Строки завершення будівництва неодноразово переносилися і в жовтні 2016 року оцінювалися як - 2018 р. для 3-го енергоблоку і 2019 р. для 4-го енергоблоку.

17 листопада 2009 р. в Москві в під час другого засідання словацько-російської робочої групи з атомної енергетики, яке відбулося в рамках діяльності Міжурядової комісії з економічного і науково-технічного співробітництва між Словаччиною та Росією, була узгоджена і підписана довгострокова програма словацько-російського співробітництва в галузі атомної енергетики, яка передбачає участь російських підприємств у модернізації діючих блоків словацьких АЕС та подальшого розвитку атомної енергетики в країні [6].

У добудові третього та четвертого енергоблоків АЕС «Моховце» також бере участь ЗАТ «Атомстройекспорт». 11 травня 2010 р. компанія підписала контракт з АТ «Словацькі електростанції» на постачання систем внутрішнього реакторного контролю, вимірювання концентрації бору і підсистеми вимірювання рівня теплоносія в реакторній установці. У кінці червня 2010 р. досягнуто домовленості з АТ «Словацькі електростанції» на постачання системи моніторингу нейтронного шуму всередині реактора і 25 лютого 2011 р. підписано відповідне доповнення до контракту [1].

Росія також прагне до тісної співпраці зі словацькою стороною у плані подальшого розвитку атомної енергетики та участі у високотехнологічних проєктах, пов'язаних із застосуванням ядерних технологій у промисловості та медицині. Російські спеціалісти брали участь у створенні Міжнародного лазерного центру в Братиславі, Центру протонно-променевої терапії в м. Ружомберок та науково-дослідного підприємства «Циклотронний центр» [3]. Для просування російських атомних технологій у листопаді 2012 р. компанія «Русатом Оверсіз» зареєструвала в Словаччині свій маркетинговий офіс. Продовжується російсько-словацька співпраця по виведенню з експлуатації трьох зупинених 1 та 2 АЕС «Ясловске Богуніце» та АЕС «А1».

Ефективна співпраця у сфері енергетики була однією з головних тем переговорів Міжурядової комісії з питань економічного та науково-технічного співробітництва між Словацькою Республікою та Російською Федерацією, яка проходила 16 жовтня 2018 р. у Татранській Ломниці. Словацьку делегацію очолив міністр економіки П. Жига, а російську делегацію – міністр промисловості та торгівлі Д. Мантуров. За словами П. Жиги «хороша економічна співпраця з Росією важлива для нашої країни, а також має вирішальне значення для енергетичної безпеки» [16]. Ця заява є досить незвичною, якщо врахувати задекларований Словаччиною курс на диверсифікацію джерел енергопостачання.

У травні 2019 р. Словаччина відклала запланований запуск третього та четвертого енергоблоків АЕС «Моховце» внаслідок численних протестів з боку сусідньої Австрії, пов'язаних з побоюваннями щодо безпеки експлуатації нових реакторів [7].

5 червня 2019 р. компанія «ТВЕЛ» і словацька компанія «Словацькі електростанції» знову підписали контракти щодо постачання ядерного палива на АЕС Словаччини на 2022-2026 роки з можливістю продовження угоди до 2030 року. Документи були підписані в Москві у присутності прем'єр-міністрів Росії та Словаччини Дмитра Медведєва і Петера Пеллегріні.

Поглиблення словацько-російської співпраці у сфері ядерної енергетики не може не викликати занепокоєння на тлі високої енергетичної залежності Словаччини від російських енергоресурсів. На сьогоднішній день Словаччина імпортує з Росії близько 90 % енергетичної сировини. Це створює великі ризики для економічного та політичного життя країни, адже Росія розцінює експорт енергоресурсів як важіль політичного впливу та інструмент реалізації власних геополітичних цілей. Така висока залежність від однієї країни-постачальника суперечить принципам енергетичної політики країни, закріпленим на законодавчому рівні. Атомна енергетика займає провідне місце у забезпеченні країни електроенергією, а ключова роль у забезпеченні поставок ядерного палива та технічного обслуговування належить російським компаніям. Вартими уваги є також численні висловлювання словацьких політиків, які підтверджують високий ступінь російського впливу на політичну еліту країн Центральної Європи.

Список використаних джерел

1. АЭС «Моховце» URL: <http://www.atomstroyexport.ru/about/projects/current/mohovce/>
2. ЗАО «Атомстройэкспорт» URL: <http://www.atomstroyexport.ru/resources/daf709004b06c8d68d8aadfa0721735a/rus.pdf>
3. О российско-словацких торгово-экономических отношениях URL: <http://rusemb.sk/rus/russia-and-slovakia/spravka/>
4. Российский фактор в энергетической политике стран Центральной и Юго-Восточной Европы/ отв. ред. к.г.н. Н.В. Куликова. – М.: ИЭ РАН, 2010. – 286 с.
5. Россия и Центрально-Восточная Европа: взаимоотношения в 2008-2009 гг. / отв. ред. И.И. Орлик. — М.: ИЭ РАН, 2010. – 264 с.
6. РФ и Словакия подписали долгосрочную программу сотрудничества в атомной энергетике URL: <http://www.atominfo.ru/news/air8097.htm>
7. Словаччина перенесла запуск нових реакторів АЕС «Моховце» через заперечення Австрії. URL: <https://ua.112.ua/svit/slovachchyna-perenesla-zapusk-novykh-reaktoriv-aes-mokhovtse-cherez-zaperechennia-avstrii-490781.html>

8. Энергетическая стратегия России на период до 2035 года URL: <http://ac.gov.ru/files/content/1578/11-02-14-energostrategy-2035-pdf.pdf> http://minenergo.gov.ru/activity/energostrategy/index.php?sphrase_id=304721
9. Cabinet seals privatization deal URL: <http://spectator.sme.sk/articles/view/18770/3/>
10. EC delivers opinion on nuclear power plant URL: http://spectator.sme.sk/articles/view/32435/3/ec_delivers_opinion_on_nuclear_power_plant.html
11. Energy Policy of the Slovak Republic 2014. URL: <https://www.mhsr.sk/uploads/files/47NgRIPQ.pdf>
12. Integrovaný národný energetický a klimatický plán na roky 2021 – 2030 URL: <https://www.mhsr.sk/uploads/files/zsrwR58V.pdf>
13. Navrh energetickej politiky Slovenskej republiky. Maj 2013 URL: <http://www.mhsr.sk/navrh-novej-energetickej-politiky-sr/140507s>
14. Nuclear Power in Slovakia URL: <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-O-S/Slovakia/>
15. Nuclear reactor closed despite state grumbling URL: <http://spectator.sme.sk/articles/view/26208/2/>
16. P. Žiga: Dobrá ekonomická spolupráca s Ruskom je pre Slovensko dôležitá URL: <https://www.economy.gov.sk/press/p-ziga-dobra-ekonomicka-spolupraca-s-ruskom-je-pre-slovensko-dolezita>
17. SE to complete Mochovce nuclear power plant URL: <http://spectator.sme.sk/articles/view/26870/10/>
18. Slovak government plans to restart nuclear reactor URL: http://spectator.sme.sk/articles/view/34070/3/slovak_government_plans_to_restart_nuclear_reactor.html
19. Vyradovanie jadrových elektrární URL: <https://www.mhsr.sk/energetika/jadrova-energetika-v-sr/vyradovanie-jadrovych-elektrarni>
20. Zákon z 31. júla 2012 o energetike a o zmene a doplnení niektorých zákonov / URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2012-251>

REFERENCES

1. AES “Moxovce” [Nuclear power plant “Mochovce”]. (n.d.). *atomstroyexport.ru* Retrieved from <http://www.atomstroyexport.ru/about/projects/current/mohovce/>[in Russian]
2. ZAO “Atomstrojeksport” [JSC Atomstroyexport]. (n.d.). *atomstroyexport.ru* Retrieved from <http://www.atomstroyexport.ru/resources/daf709004b06c8d68d8aadfa0721735a/rus.pdf>[in Russian]
3. O rossijsko-slovackih torgovo-ekonomicheskikh otnosheniyah [Russian-Slovak trade and economic relations]. (n.d.). *rusemb.sk* Retrieved from <http://rusemb.sk/rus/russia-and-slovakia/spravka/>[in Russian]

4. Kulikova, N.V. (Eds.). (2010) *Rossijskij faktor v energeticheskoj politike stran Central'noj i Yugo-Vostochnoj Evropy* [The Russian factor in the energy policy of the countries of Central and Southeastern Europe] Moskva: IE RAN [in Russian]
5. Orlik, I.I. (Eds.). (2010) *Rossiya i Central'no-Vostochnaya Evropa: vzaimootnosheniya v 2008-2009 gg.* [Russia and Central-Eastern Europe: Relations in 2008-2009] Moskva: IE RAN [in Russian]
6. RF i Slovakiya podpisali dolgosrochnuyu programmu sotrudnichestva v atomnoj energetike [Russia and Slovakia signed long-term cooperation program in nuclear energy]. (n.d.). *atominfo.ru* Retrieved from <http://www.atominfo.ru/news/air8097.htm> [in Russian]
7. Slovachchyna perenesla zapusk novykh reaktoriv AES "Mokhovtse" cherez zaperechennia [Slovakia has delayed the launch of new Mokhovce reactors due to Austria's objections]. (n.d.). *ua.112.ua* Retrieved from <https://ua.112.ua/svit/slovachchyna-perenesla-zapusk-novykh-reaktoriv-aes-mokhovtse-cherez-zaperechennia-avstrii-490781.html> [in Ukrainian]
8. Energeticheskaya strategiya Rossii na period do 2035 goda [Energy Strategy of the Russian Federation until 2035]. (n.d.). *ac.gov.ru* Retrieved from <http://ac.gov.ru/files/content/1578/11-02-14-energostrategy-2035-pdf.pdf> http://minenergo.gov.ru/activity/energostrategy/index.php?sphrase_id=304721 [in Russian]
9. Cabinet seals privatization deal (n.d.). *spectator.sme.sk* Retrieved from <http://spectator.sme.sk/articles/view/18770/3/> [in English]
10. EC delivers opinion on nuclear power plant (n.d.). *spectator.sme.sk* Retrieved from http://spectator.sme.sk/articles/view/32435/3/ec_delivers_opinion_on_nuclear_power_plant.html [in English]
11. Energy Policy of the Slovak Republic 2014 (n.d.). *mhsr.sk* Retrieved from <https://www.mhsr.sk/uploads/files/47NgRIPQ.pdf> [in English]
12. Navrh energetickej politiky Slovenskej republiky. Maj 2013 [Draft Energy Policy of the Slovak Republic. May 2013]. (n.d.). *mhsr.sk* Retrieved from <http://www.mhsr.sk/navrh-novej-energetickej-politiky-sr/140507s> [in Slovak]
13. Integrovaný národný energetický a klimatický plán na roky 2021 – 2030 [Integrated National Energy and Climate Plan for 2021-2030] (n.d.). *mhsr.sk* Retrieved from <https://www.mhsr.sk/uploads/files/zsrwR58V.pdf> [in Slovak]
14. Nuclear Power in Slovakia (n.d.). *world-nuclear.org* Retrieved from <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-O-S/Slovakia/> [in English]
15. Nuclear reactor closed despite state grumbling (n.d.). *spectator.sme.sk* Retrieved from <http://spectator.sme.sk/articles/view/26208/2/> [in English]
16. P. Žiga: Dobrá ekonomická spolupráca s Ruskom je pre Slovensko dôležitá [P. Žiga: Good economic cooperation with Russia is important for Slovakia]. (n.d.). *economy.gov.sk* Retrieved from <https://www.economy.gov.sk/>

press/p-ziga-dobra-ekonomicka-spolupraca-s-ruskom-je-pre-slovensko-dolezita [in Slovak]

17. SE to complete Mochovce nuclear power plant (n.d.). *spectator.sme.sk* Retrieved from <http://spectator.sme.sk/articles/view/26870/10/> [in English]

18. Slovak government plans to restart nuclear reactor (n.d.). *spectator.sme.sk* Retrieved from http://spectator.sme.sk/articles/view/34070/3/slovak_government_plans_to_restart_nuclear_reactor.html [in English]

19. Vyrad'ovanie jadrových elektrární [Decommissioning of nuclear power plants]. (n.d.). *mhsr.sk* Retrieved from <https://www.mhsr.sk/energetika/jadrova-energetika-v-sr/vyradovanie-jadrovych-elektrarni> [in Slovak]

20. Zákon z 31. júla 2012 o energetike a o zmene a doplnení niektorých zákonov [Act of 31 July 2012 on energy and amending certain laws]. (n.d.). *zakonypreludi.sk* Retrieved from <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2012-251> [in Slovak]

УДК 338.48 – 048.87 (477.87+437)

DOI:10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).121-131

Павлишин Любов,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри туризму

Товт Юлія,
магістр другого року навчання,
факультет туризму та міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СПІВПРАЦЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ПАРТНЕРСЬКИМИ КРАЯМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

У статті аналізується співробітництво Закарпатської області з партнерськими країнами у Чеській республіці в області туризму. Офіційна регіональна співпраця нашого краю розглядається з такими чеськими країнами: Височина, Пардубіцький край, Устецький край та Краловоградський край.

Ключові слова: туризм, Закарпаття, Чеська республіка, співробітництво.

The paper analyzes the Transcarpathian cooperation with partner countries in the Czech Republic in the field of tourism. The official regional cooperation of our region is considered with the following Czech territories: Vysochina, Pardubik region, Ustetsky region and Kralovogradsky region. The basis for cooperation is the current legal framework and concluded agreements on cooperation. Transcarpathian regional state administration and regional council have signed cooperation agreements with many regions of neighboring states. Based on the possibilities of using the experience of the neighboring regions of Europe, among the promising directions of tourism development in Ukraine are the attraction of investments in the given market, improvement of public-private partnership, improvement and popularization of the health insurance system of the population, advertising activity on promotion of health-improving product and creation of own-health product brand. Fruitful regional cooperation is one of the first steps that promotes Ukraine's European integration.

Keywords: tourism, Transcarpathia, Czech Republic, cooperation.

Постановка проблеми. Регіональна співпраця Закарпаття з партнерськими країнами у Чеській республіці – важлива складова євроінтеграційних процесів в Україні. Юридичною підставою такого

співробітництва є Договір про дружні відносини та співробітництво між Чеською республікою та Україною, підписаний 26 квітня 1995 року, з урахуванням давніх традицій і зв'язків, які пов'язують ці обидві країни, двосторонньої зацікавленості та переконанням, що розвиток співробітництва між обома регіонами сприятиме поглибленню добрих стосунків і взаємовигідних контактів між обома сторонами, керуючись бажанням зміцнити свої стосунки при дотриманні чинного законодавства, двосторонніх домовленостей між Україною та Чехією й інших нормативно-правових актів та рішень, пов'язаних із кожним з регіонів [1].

Закарпаття є наймолодшою областю України, унікальною за своїм геополітичним розташуванням та природно-кліматичними особливостями. Закарпатську область називають західними “воротами” України у Європейський Союз. Закарпаття підтримує добросусідські партнерські відносини з європейськими країнами, що сприяє зміцненню міждержавних зв'язків та вирішенню регіональних проблем. Регіональне співробітництво та розбудова прикордонної інфраструктури для Закарпаття - один із найважливіших пріоритетів. Область має тісні економічні і гуманітарні зв'язки зі всіма прикордонними регіонами сусідніх країн. Основою для співробітництва є чинна нормативно-правова база і укладені угоди про співпрацю. Закарпатська обласна державна адміністрація та обласна рада підписали угоди про співпрацю не тільки з прикордонними регіонами сусідніх держав, але й з віддаленішими країнами Європи: Хорватії, Іспанії, Німеччини та інших. Проте для наукового дослідження варто виділити та проаналізувати співпрацю нашого краю саме з чеськими партнерами, адже нас тісно пов'язує спільне минуле.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти розвитку туризму у країнах Центрально-Східної Європи та України знайшли відображення у роботах таких вітчизняних вчених, як О.М. Ветітнев, І.І. Волкова, В.Ф. Казаков, М.П. Мальська, В.А. Набедрик, А.Ю. Парфіненко, В.І. Стафійчук, Р.І. Сухов, О.О. Федякін, Р.В. Корсак, В.В. Гарагонич, а також відображені у працях закордонних вчених Е. Кауфман, Х. Мюллера, Х. Нарштедт та інших.

Мета статті полягає в аналізі регіонального співробітництва у сфері туризму між Закарпатською областю України та краєм Височина, Пардубіцьким краєм, Устецьким краєм та Краловоградський краєм Чеської Республіки.

Виклад основного матеріалу. Історично так склалось, що Закарпаття було частиною різних європейських держав. І кожна з них залишила по собі певну спадщину. Наш край і досі має тісні зв'язки з однією із провідних країн Центральної Європи – Чехією, адже рівно століття тому Закарпаття ввійшло до складу Першої Чехословацької Республіки. Саме в цей період туризм починає розглядатись як окрема галузь народного господарства. На території

Підкарпатської Русі було виявлено значний потенціал туристичних ресурсів для розвитку туристично-рекреаційного комплексу. Чехи розбудовували туристичну інфраструктуру - дороги, залізниці, готелі, заклади харчування, вдосконалювали якість пропонованих послуг, розвивали зацікавлення пам'ятками історії, архітектури, народних промислів, побуту.

Розвитку туризму на Підкарпатській Русі приділяв велику увагу Клуб чеських туристів. Для прийому туристів було відкрито або відремонтовано більше двох десятків туристичних притулків, облаштовано місця для ночівлі у будівлях державних установ та закладів гостинності. Промарковано майже 1000 км туристичних маршрутів. Значна увага приділялася популяризації туристичного потенціалу Закарпаття. Домінували екскурсійний, культурно-пізнавальний та активний напрями відпочинку.

Нині наша область є частиною незалежної України, та зв'язки з Чехією не обірвались, а співпраця між регіоном під Карпатами та краями Чехії протягом останніх кількох років активно розвивається. Дуже тісні контакти Закарпатська обласна рада підтримує з кількома чеськими регіонами. Нещодавно минуло десять років співпраці з краєм Височина, гарні напрацювання є з Пардубіцьким, Устецьким та Краловоградцьким краями. Височина пішла шляхом виділення коштів із власного бюджету в межах п'яти мільйонів крон щороку. Краловоградцький край зробив наголос на чинні європейські програми підтримки. Зокрема, для студентства – програма «Еразмус»; місцеве самоврядування, туризм тощо. Це відкриває можливість використання євросоюзівських коштів, що наразі надзвичайно актуально для нашого регіону.

У 2018 році в рамках Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016-2020 роки були виділені кошти на реалізацію проекту „Чеський туристичний маршрут” [24]. Проте вже від 2008 року проект маркування туристичних маршрутів фінансується урядом Чеської Республіки через благодійне товариство «Людина в скруті». Тому до цієї акції були залучені не тільки місцеві природоохоронці, й десятки чеських та польських волонтерів. Ініціаторами та виконавцями маркування у Закарпатській області були: Карпатська туристична асоціація, інтернет портал karpaty.net.ua та Закарпатський гірський пошуково-рятувальний загін. Метод маркування заснований на принципах маркування Клубу чеських туристів (КСТ) та польських РТТК[4].

Першим адміністративним краєм Чеської Республіки, що розпочав співробітництво із Закарпатською областю, став край Височина. Відповідно до ст. 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, Указу Президента України “Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин” № 841/96 від 18.09.1996 р., одинадцята сесія Закарпатської обласної ради V скликання 23 жовтня 2007 р. прийняла рішення “Про встановлення

партнерства між Закарпатською областю та краєм Височина Чеської Республіки” [8]. Відповідно до цього рішення голова Закарпатської обласної державної адміністрації підписав угоди про співробітництво з краєм Височина Чеської Республіки. Цьому передували офіційні візити представників Височини до Закарпаття. Відносини між Закарпатською областю та краєм Височина можна назвати одним з успішних прикладів співпраці регіонів України та країн ЄС. Наслідком цієї співпраці є поява Благодійного фонду «Віза», завдяки якому вже було реалізовано чимало спільних українсько-чеських проєктів. Фонд створено з метою надання підтримки партнерству, укладеному між краєм Височина Чеської Республіки і Закарпатською областю України для реалізації спільних проєктів. [10]. Його голова, ексочільник Закарпатської облради Володимир Чубірко розповів, що ініціатива дружби між двома регіонами виникла у чеської сторони: «Троє представників краю Височина відвідали місця, де збереглась чехословацька спадщина. І вони поглянули на те, у яких важких умовах живуть закарпатці у сільській місцевості. І тому чеські посадовці вирішили подати руку допомоги нашому краю». Політик зауважив, що чехи не просто хотіли допомогти Закарпаттю: «Вони не мали на меті лише вкласти кошти в якийсь проєкт. Їхня філософія полягає у тому, щоб був створений своєрідний саморегульований механізм: кожна витрачена чеська коруна йшла на створення таких проєктів, завдяки яким громади могли заощаджувати кошти і далі розвиватись» [18].

У співпраці із Закарпаттям чеські партнери зробили акцент на культурних (вшанування пам’яті воїнів, облаштування чеських меморіалів та парків, встановлення пам’ятних дошок) та освітніх зв’язках (ремонт школи, дитсадків, вивчення чеської мови) і т.д. Найбільшими проєктами за історію співпраці є відремонтована ЗОШ №3 з поглибленим вивченням чеської мови в Ужгороді, дитячі садки у Великій Копані та Стужиці, а також сквер Масарика в Ужгороді, що надзвичайно важливо для популяризації „Чеського туристичного маршруту” Ужгородом.

Варто зауважити, що гості з Чехії стежать за подальшою долею об’єктів, у які вкладені їхні кошти, адже кожен проєкт є у реєстрі. Крім того, перед початком роботи над об’єктом укладається трьохстороння угода між Закарпаттям, Височиною та представниками населених пунктів. Принагідно на Закарпатті активно бувають сенаторські перевірки, які спостерігають за роботою відновлених об’єктів [7]. Врешті, після спільної роботи, у закладах встановлюється дошка, на якій позначено, що об’єкт був відновлений завдяки співпраці краю Височина та Закарпатської області. Як вже було вище зазначено, найбільше чеські партнери допомагають найбіднішим громадам Закарпаття і дають поштовх до їх розвитку. Одним з таких населених пунктів, який сповна на собі відчув європейську фінансову підтримку, є село Стужиця Великоберезнянського району [5]. Це село є найпівнічнішим у

Закарпатській області, адже воно розташоване неподалік гори Кременець, де перетинаються межі одразу трьох країн – Польщі, Словаччини та України. Також Стужиця відома й найстарішим деревом у краї – Дідо-Дубом, якому вже кількасот років. Для того, щоб популяризувати ці туристичні візитівки, що є гордістю населеного пункту, необхідно модернізувати об'єкти інфраструктури, без яких неможливим є розвиток туризму у краї. І саме завдяки співпраці Закарпаття та Чехії тут були оновлені дитячий садок, школа та сільська амбулаторія. Після співпраці з іноземними партнерами жителі села Стужиця повірили у те, що завдяки спільним діям з іноземними партнерами у межах рідного села можна змінювати життя його мешканців на краще.

Важливою складовою розвитку туристичних destinations є мистецький туризм. Прикладом такої співпраці є участь закарпатської делегації у прем'єрі фільму “Микола – знову в Колочаві” за романом І. Ольбрахта, де головні ролі зіграли юнаки і дівчата з дитячих будинків чотирьох країн – Чехії, Словаччини, Польщі й України. Зйомки відбувались в селі Колочава на Міжгірщині. Шестеро осіб, двоє у головних ролях – народний месник Шугай та Ержіка, – вихованці Вільшанського дитячого будинку Закарпаття. Фільм буде показано після міжнародного кінофестивалю “Розумові здібності”. “Цей міжнародний проєкт є доказом того, що люди з обмеженими розумовими можливостями не тільки дивляться кіно, а можуть активно сприяти розширенню його здобутків. Просто їм треба трохи допомогти”, – заявив гетьман краю Височина І. Бегоунека [6]. На виконання укладеного Договору в рамках реалізації освітніх проєктів відбулася зустріч чеської делегації в Ужгородському національному університеті 27 – 29 квітня 2011 р. Обговорено перспективи співпраці УжНУ з чеським регіоном та Високою політехнічною школою м. Їглава. Професори обох університетів визначилися щодо можливості спільної підготовки спеціалістів у галузі туризму, інженерних наук та медицини. Йшлося про співпрацю у медицині, точних науках, спільній розробці магістерських програм із урахуванням стандартів Європейського Союзу, взаємне визнання дипломів вищих навчальних закладів, обмін студентами і викладачами, можливість друку у Науковому віснику Їглавської політехніки статей науковців. Сторони домовилися, що до наступної зустрічі на факультетах обох університетів буде визначено механізм співпраці та підписано відповідну угоду [12, 13].

З метою налагодження контактів із законодавчим органом у жовтні 2011 р. відбувся офіційний візит закарпатської делегації до Праги з представниками Сенату Чеської Республіки – М. Вистрчілом та П. Пітгартом. У Сенаті було створено клуб “Друзі Закарпаття” – групу (38 чеських сенаторів), яка буде відстоювати інтереси Закарпатської області у різноманітних проєктах, зокрема і грантових [14]. За ініціативи чеської

сторони 16 березня 2011 р. відбулася урочиста церемонія підписання пролонгації Договору про співробітництво Закарпаття та Височини на невизначений термін [15] у сесійній залі Мукачівської міської ради, у присутності Надзвичайного і Повноважного Посла Чеської Республіки в Україні І. Почуха, гетьмана краю Височина І. Бегоунека, сенатора Чеської Республіки, віцегетьмана краю Височина М. Вистрчіла інших поважних гостей Чехії, депутатів обласної ради [11]. Під час відзначення 5-ї річниці з дня підписання Угоди про співробітництво між краєм Височина (Чеська Республіка) та Закарпатською областю (Україна) староста міста Пельгржимов Л. Бамбула та Мукачівський міський голова З. Лендел, керуючись положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування та підтримуючи двосторонні зв'язки на рівні громадських та культурно-національних об'єднань, мистецьких, творчих колективів, спортивних організацій, закладів освіти та охорони здоров'я, мешканців міст, депутатів та органів виконавчої влади, підписали Угоду про співробітництво між містами Мукачево Закарпатської області та Пельгржимов Чеської Республіки [5]. У цій угоді зазначається, що сторони домовилися «запровадити довгострокові дружні взаємовигідні відносини між містами Мукачево (Україна) та Пелгржимов (Чеська Республіка), як містами-партнерами, сприяти взаємному культурному обміну, шляхом організації та проведення різних спільних культурних заходів та обміну інформацією в цій сфері, співпрацювати та обмінюватися досвідом про місцеве самоврядування, брати участь в програмах і проектах з розвитку міст, громадських та неурядових організацій, благодійних фондів та інших установ, підтримувати контакти між діловими колами, представниками малого бізнесу, співпрацювати в науці, освіті, культурі, мистецтві, релігії, охороні здоров'я та навколишнього середовища, соціальному захисті, спорті, туризмі, обмінюватись інформацією, досвідом та фахівцями у цих сферах [16].

У 2015 році Закарпаття та Пардубіцький край підписали меморандум про поглиблення співпраці. На Закарпатті перебувала чеська делегація з партнерського краю Пардубіце [19]. Сторони домовилися про: продовження проектів розвитку в соціальній сфері Закарпаття; співробітництво та обмін викладачів і учнів загальноосвітніх шкіл обох регіонів; підтримку наукової та освітньої співпраці між університетами двох регіонів, а саме Пардубицьким університетом та Ужгородським національним університетом, зокрема у галузі охорони історичної та культурної спадщини; підтримку зусиль органів місцевого самоврядування, творчих колективів для налагодження контактів у сфері культури, здійснення найближчим часом конкретних проектів, які включають у себе: обмін фольклорними колективами; співпрацю бібліотек; організацію пленерів для студентів художніх шкіл та молодих художників; обмін художніми виставками; захист культурної спадщини, в тому числі

реставрацію пам'яток культури; розвитку контактів у сфері соціального захисту і реабілітації громадян, туризму та рекреації; налагоджувати контакти на рівні громад міст і сіл обох регіонів.

Закарпаття спільно зі словацьким Пряшівським самоврядним краєм та чеським Пардубіцьким краєм за підтримки Вишеградського фонду здійснюють проєкт з розвитку туризму і підтримки малого і середнього бізнесу [20].

2017 року Закарпаття почало співпрацю з іще одним партнером – Устецьким краєм. 29 червня 2017 року в Ужгороді відбулася урочиста церемонія підписання Угоди про співробітництво між Закарпатською обласною радою та Устецьким краєм Чеської Республіки. Скріпили її своїми підписами голова Закарпатської обласної ради Михайло Рівіс та гетьман Устецького краю Олдржих Бубенічек. Після вітального слова голова облради Михайло Рівіс означив пропозиції Закарпатської області для інвестиційних проєктів у соціальній сфері та економіці, а також шляхи та форми реалізації партнерської угоди [22].

Чеська делегація також долучилася до участі у Міжнародній туристичній виставці-ярмарок «Тур'євроцентр – Закарпаття 2017». В ході візиту було озвучено приємну звістку: в рамках відновлення роботи аеропорту «Ужгород» йдеться про запуск регулярного авіарейсу «Ужгород-Прага». Мовилось і про встановлення партнерських зв'язків між Ужгородським національним університетом та Університетом Яна Євангеліста Пуркіне Усті – над – Лабем, а також про підписання Угоди між Агенціями розвитку двох партнерських країв. Було обговорено і питання участі Закарпатського турпродукту в рамках просування Устецького краю в Арабських Еміратах, а також створення благодійного фонду «Богемія» для здійснення спільних з Устецьким краєм проєктів.

З 2017 року Закарпаття отримало ще одного чеського партнера. У ході роботи 8 сесії облради крайові обранці ухвалили рішення «Про встановлення партнерства між Закарпатською областю України та Кралоградецьким краєм Чеської Республіки». У документі зазначається, що метою цього договору є розвиток взаємних контактів та співробітництва між Закарпатською областю та Кралоградецьким краєм у формі одноразових і довгострокових проєктів та діяльності у різних сферах життя [23].

Угода є важливою для Закарпаття. Адже вона сприятиме розвитку взаємних контактів та співробітництва між краями у формі одноразових і довгострокових проєктів та діяльності у різних галузях. Йдеться про економічний розвиток, шкільну справу й професійну освіту, науково-технічне співробітництво, управління і захист навколишнього середовища, культурну та природну спадщину, туризм, розвиток сіл і міст, а також культурне, громадське та спортивне життя, сільське господарство, піклування про людські ресурси та ін. [25].

Висновки. Співпраця Закарпаття з чеськими партнерами у сфері туризму є сьогодні важливою складовою у контексті досліджень українсько-чеських зв'язків. Розвиток туризму та інфраструктури є пріоритетним напрямом економіки Закарпаття. Спираючись на можливості використання досвіду сусідніх регіонів Європи, серед перспективних напрямів розвитку туризму в Україні можна виділити приваблення інвестицій, поліпшення державно-приватного партнерства, зведення нових закладів та повне переоснащення старих, вдосконалення та популяризацію системи медичного страхування населення, рекламну діяльність з просування лікувально-оздоровчого продукту та створення власного автентичного бренду. Період першої Чехословацької Республіки (1919–1939 рр.), коли наш край входив до її складу, залишив у закарпатців приємні спогади. І вельми позитивним є те, що вже й на державному рівні зафіксовано прагнення спільно розширяти та відновлювати наші зв'язки і взаємну співпрацю у загальноєвропейському контексті. Кожен край Чехії вносить свою специфіку в загальний зміст співпраці з Закарпаттям. Плідна регіональна співпраця – це один з перших кроків, який сприяє євроінтеграції України. Подібні транскордонні контакти лише переконуватимуть українців у тому, що альтернативи євроінтеграції України та співпраці з успішними країнами-сусідами ЄС немає.

Список використаних джерел

1. Угода про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою від 06.10.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_101
2. Микита В. Висоти Височіни і Закарпаття стають ближчими / В. Микита, І. Діус. Ужгород : ПП “Аутдор-Шарк”, 2012. С. 23.
3. Рішко М. П'ять років плідної співпраці // Мукачівська Ратуша [Текст]. 2012. № 12 (105). 22 берез. С. 1.
4. Друзі Закарпаття з Чехії // Новини Закарпаття. 2012. № 32 (3889). С. 1, 2.
5. 5 років, 25 проектів, клуб друзів і дружба без термінів // Старий Замок. Паланок. 2012. № 11 (1097). С. 3. 22 – 28 берез.
6. Ň. Zadrazil. Zakarpati je perspektivni region, soudi hejtman kraje Vysočina. Podkarpatska Rus / Ň. Zadrazil // Časopis Společnosti přátel. Podkarpatske Rusi, 2008. № 1.
7. Radim Hošek. Zástupci Kraje Vysočina prodloužili partnerskou smlouvu se Zakarpatskou oblastí Ukrajiny // Kraj Vysočina. Ěšičník pro občany Vysočiny. [S. p. : s. n.]. 2012. S. 12.
9. Про встановлення партнерства між Закарпатською областю та краєм Височина Чеської Республіки: Рішення одинадцятої сесії Закарпатської обласної ради V скликання № 384 від 23.10.2007 р. URL: <http://zakarpatrada.gov.ua/>.

10. Договір про співробітництво між Закарпатською областю (Україна) та Височиною (Чеська Республіка) URL: [http:// zakarpat-rada.gov.ua/](http://zakarpat-rada.gov.ua/).
11. Бильов В. Фонд “ВІЗа: Закарпаття-Височина” засновано в Ужгороді [URL: <http://zakarpat-rada.gov.ua/>].
12. Романенчук А. Висоти Височіни і Закарпаття стають ближчими і вищими. Ужгород-Іглава URL : <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.
13. УжНУ підпише договір з чеським університетом краю Височина URL: <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.
14. УжНУ і Іглавська політехніка домовилися про співпрацю URL: <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.
15. В чеському сенаті створять клуб “Друзі Закарпаття” URL: <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.
16. Про додаткову Угоду щодо співробітництва між Закарпатською областю (Україна) та краєм Височина (Чеська Республіка) :Додаткова угода до Договору про співробітництво. Рішення дев’ятої сесії VI скликання № 431 від 02.03.2012 р. URL: <http://zakarpat-rada.gov.ua>
17. Угода міст побратимів URL: [http:// www.mukachevo-city.org/](http://www.mukachevo-city.org/)20.
18. Креативна ідея – розвивати Карпати як окремий євро регіон. Інтерв’ю з головою Закарпатської обласної ради Михайлом Рівісом. 27.03.2018. „Голос України”. URL: <http://www.golos.com.ua/article/301189>
19. Співпраця України та Чехії на прикладі Закарпаття: колосальні здобутки. URL: <https://pmg.ua/life/58512-spivprasya-ukrainy-ta-chekhii-na-ryklad-i-zakarpattya-kolosalni-zdobutky>
20. Закарпаття та Пардубіцький край підписали меморандум про поглиблення співпраці. Прес-служба обласної ради URL: <https://vrada.gov.ua/zakarpattya-ta-pardubitskyj-kraj-pidpysaly-memorandum-pro-pohlyblennya-spivpratsi/>
21. Вишеградська четвірка матеріально підтримує євроінтеграцію України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25126292.html>
22. На Закарпаття прибуває делегація Пардубіцького краю Чеської Республіки. Прес-служба обласної ради . URL: <https://zakarpat-rada.gov.ua/na-zakarpati-perebuvaje-delehatsiya-pardubitsko-ho-kraju-cheskoji-respubliky/>
23. Закарпаття та Устецький край офіційно уклали договір про співпрацю. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/171594-Zakarpattia-ta-Ustetskyi-krai-Chekhii-ofitsiino-uklady-dohovir-pro-spivpratsiu-FOTO>
24. Краловоградський край Чехії теж виявив бажання подружитися із Закарпаттям. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/115105> 20 вересня 2017р.
25. Розпорядження голови Закарпатської обласної державної адміністрації. № 184 від 26.03.2018 „Про внесення змін до плану заходів на 2018 рік для реалізації Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській

області на 2016 – 2020 роки” URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/180326_0184.pdf

26. Закарпаття та Краловоградецький край офіційно стали партнерами. Час Закарпаття. URL: <http://chas-z.com.ua/news/57825>

REFERENCES

1. Ugoda pro druzhni vidnosy`ny` i spivrobitny`cztvo mizh Ukrayinoyu ta Ches`koyu Respublikoyu vid 06.10.1995. [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_101

2. My`ky`ta V. Vy`soty` Vy`sochiny` i Zakarpattya stayut` bly`zhchy`my` [Tekst] / V. My`ky`ta, I. Dias. Uzhgorod : PP “Atdor-Shark”, 2012. S. 23.

3. Rishko M. P`yat` rokiv plidnoyi spivpraci / M. Rishko // Mukachivs`ka Ratusha [Tekst]. 2012. №12 (105). 22 berez. S. 1.

4. Druzi Zakarpattya z Chexiyi // Novy`ny` Zakarpattya [Tekst]. 2012. № 32 (3889). S. 1, 2. rokiv, 25 proektiv, klub druziv i druzhba bez terminiv // Stary`j Zamok. Palanok [Tekst]. 2012. № 11 (1097). S. 3. 22 – 28 berez.

5. Ň. Zadrazil. Zakarpati je perspektivni region, soudi hejtman kraje Vysočina. Podkarpatska Rus / Ň. Zadrazil // Časopis Společnosti přátel [Text]. — Podkarpatske Rusi, 2008. — № 1.

6. Radim Hošek. Zástupci Kraje Vysočina prodloužili partnerskou smlouvu se Zakarpatskou oblastí Ukrajiny // Kraj Vysočina. ěšičnik pro občany Vysočiny [Text]. — [S. p. : s. n.]. — 2012. — S. 12. 8. Pro vstanovlennya partnerstva mizh Zakarpats`koyu oblastyu ta krayem Vy`sochy`na Ches`koyi Respubliky` [Elektronny`j resurs] : Rishennya ody`nadcyatoyi sesiyi Zakarpats`koyi oblasnoyi rady` V skly`kannya # 384 vid 23.10.2007 r. – Rezhy`m dostupu: <http://zakarpatrada.gov.ua/>.

7. Dogovir pro spivrobitny`cztvo mizh Zakarpats`koyu oblastyu (Ukrayina) ta Vy`sochy`noyu (Ches`ka Respublika) [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu: <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.

8. By`l`ov V. Fond “VIZA: Zakarpattya-Vy`sochy`na” zasnovano v Uzhgorodi [Elektronny`j resurs] / V. By`l`ov. — Rezhy`m dostupu: <http://zakarpat-rada.gov.ua/>. 11. Romanenchuk A. Vy`soty` Vy`sochiny` i Zakarpattya stayut` bly`zhchy`my` i vy`shhy`my`. Uzhgorod-Yiglava [Elektronny`j resurs] / A. Romanenchuk, I. Dias. — Rezhy`m dostupu : <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.

9. UzhNU pidpy`she dogovir z ches`ky`m universy`tetom krayu Vy`sochy`na [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu : <http://zakarpat-rada.gov.ua/>.

10. UzhNU i Yiglavs`ka politexnika domovy`ly`sya pro spivpracyu [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu : <http://zakarpat-rada.gov.ua/>. 14. V

ches`komu senati stvoryat` klub "Druzi Zakarpattya" [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu : <http://zakarpattya-rada.gov.ua/>. 15.

11. Pro dodatkovu Ugodu shhodo spivrobotny`chtva mizh Zakarpats`koyu oblastyu (Ukrayina) ta krayem Vy`sochy`na (Ches`ka Respublika) [Elektronny`j resurs]: Dodatkova ugoda do Dogovoru pro spivrobotny`chtvo. Rishennya dev'yatoyi sesiyi VI skly`kannya # 431 vid 02.03.2012 r. — Rezhy`m dostupu : <http://zakarpattya-rada.gov.ua>

12. Ugoda mist pobraty`miv [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu : <http://www.mukachevo-city.org/>. 20.

13. Kreaty`vna ideya - rozvy`vaty` Karpaty` yak okremy`j yevroregion. Intervyu z golovoyu Zakarpats`koyi oblasnoyi rady` My`xajlom Ravisom.27.03.2018. „Golos Ukrayiny`” [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu: <http://www.golos.com.ua/article/301189>

14. Spivpracya Ukrayiny` ta Chexiyi na pry`kladi Zakarpattya: kolosal`ni zdobutky`. [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu : <https://pmg.ua/life/58512-spivpracya-ukrainy-ta-chekhii-na-prykladi-zakarpattya-kolosalni-zdobutky>

15. Zakarpattya ta Pardubicz`ky`j kraj pidpy`saly` memorandum pro pogly`blennya spivpraci [Elektronny`j resurs]: Pres-sluzhba oblasnoyi rady` Rezhy`m dostupu : <https://vrada.gov.ua/zakarpattya-ta-pardubitskyj-kraj-pidpysaly-memorandum-pro-pohlyblennya-spivpratsi/>

16. Vy`shegrads`ka chetvirka material`no pidtry`muye yevrointegraciyu Ukrayiny`. [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/25126292.html>

17. Na Zakarpattya pry`buvaye delegaciya Pardubicz`kogo krayu Ches`koyi Respubliky`. [Elektronny`j resurs]: Pres-sluzhba oblasnoyi rady` Rezhy`m dostupu: <https://zakarpattya-rada.gov.ua/na-zakarpatti-perebuvaje-delehatsiya-pardubitskoho-krayu-cheskoji-respubliky/>

18. Zakarpattya ta Ustecz`ky`j kraj oficijno uklaly` dogovir pro spivpracyu [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupu: <https://zakarpattya.net.ua/News/171594-Zakarpattya-ta-Ustetskyi-krai-Chekhii-ofitsiino-uklady-dohovir-pro-spivpratsiu-FOTO>

19. Kralovogradecz`ky`j kraj Chexiyi tezh vy`yavy`v bazhannya podruzhy`ty`sya iz Zakarpattyam. [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu: http://uzhgorod.net.ua/news/115105_20_2017r

20. Rozporyadzhennya golovy` Zakarpats`koyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi. # 184 vid 26.03.2018 „Pro vnesennya zmin do planu zaxodiv na 2018 rik dlya realizaciyi Programy` rozvy`tku tury`zmu i kurortiv u Zakarpats`kij oblasti na 2016 – 2020 roky`” [Elektronny`j resurs]. — Rezhy`m dostupu: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/180326_0184.pdf

21. Zakarpattya ta Kralovogradecz`ky`j kraj oficijno staly` partneramy` [Elektronny`j resurs]: Chas Zakarpattya — Rezhy`m dostupu: <http://chas-z.com.ua/news/57825>

УДК 94(437.1) "1268/1270"

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2(19-20).132-145

Ліхтей Ігор,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри античності, середньовіччя та
історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УТВЕРДЖЕННЯ ВЛАДИ ЧЕСЬКОГО КОРОЛЯ ПРШЕМИСЛА ОТАКАРА II В КАРИНТІЇ І КРАЙНІ (1268 – 1270 рр.)

У статті висвітлено процес утвердження влади чеського короля Пршемисла Отакара II в Каринтії та Крайні. У 976 р. Каринтія стала герцогством, володарі якого на перших порах часто змінювалися. У 1077 р. спадковими правителями герцогства Каринтії стала родина Еппенштейнів. Однак у 1122 р. ця родина вимерла, і до влади в Каринтії прийшли Шпангайми. У січні 1256 р. помер Каринтійський герцог Бернгард II Шпангаймський, і владу перебрав його первісток Ульріх III. На той час він уже був герцогом Крайни, владу над якою отримав завдяки шлюбу з єдиною спадкоємицею цього територіального князівства. Герцог Ульріх III Шпангаймський перебував у родинних зв'язках із чеським королем Пршемислом Отакаром II, доводився йому кузеном. У 1268 р. Ульріх III заповів свої володіння Пршемислові Отакарові II й таким чином позбавив права на їх успадкування свого молодшого брата Філіппа. Наступного року Ульріх III помер, і Філіпп висунув свої претензії на спадщину брата. У цьому його підтримав угорський король Іштван V. Натомість Пршемисл Отакар II уклав із Іштваном V перемир'я й наприкінці 1270 р. утвердив своє панування в Каринтії та Крайні.

Ключові слова: Пршемисл Отакар II, Ульріх III Шпангаймський, Філіпп Шпангаймський, Іштван V, Чеське королівство, герцогство Каринтія, герцогство Крайна, Зальцбургське архієпископство, Аквілейський патріархат.

The article I.Likhtei covers the process of power strengthening of the Czech king Przemysl Ottakar II in Carinthia and Kraina. In 976 Carinthia became a duchy, whose rulers often changed at first. In 1077 the family of Eppenstein became the hereditary ruler of the duchy of Carinthia. However, in 1122 the family became extinct and the Shpangeims came to power in Carinthia. In January 1256 Carinthian duke Bernhard II of Shpangeim died and his firstborn son Ulrich III took the power. By that time, he was already the Duke of Kraina, over which he gained the power through marriage to the sole heir of that territorial principality.

The Duke Ulrich III of Shpangeim was in a family relationship with the Czech King Przemysl Ottakar II, they were cousins. In 1268 Ulrich III bequeathed his possessions to Przemysl Ottakar II and thus deprived the rights of their inheritance by his younger brother Philip. Next year Ulrich III died and Phillip made his claim to his brother's inheritance. He was supported by the Hungarian king Istvan V. However, Przemysl Ottakar II did not give up - he made a truce with Istvan V and at the end of 1270 confirmed his domination in Carinthia and Kraina.

Keywords: *Przemysl Ottakar II, Ulrich III of Shpangeim, Philip of Shpangeim, Istvan V, the Czech Kingdom, the Duchy of Carinthia, the Duchy of Kraina, the Archbishopric of Salzburg, the Aquileian Patriarchate.*

Постановка проблеми. В середині XIII ст. Чеське королівство стало відігравати більш вагомую роль у суспільно-політичному житті Центральної Європи. Авторитет і могутність країни особливо зросли за правління Пршемисла Отакара II (1253 – 1278). В умовах послаблення Священної Римської імперії цей чеський володар намагався активно реалізувати ідею утворення універсальної монархії, яка мала об'єднати під його скіпетром території деяких сусідніх держав.

У 1253 р. після смерті свого батька Вацлава I (1230 – 1253) Пршемисл Отакар II став повновладним чеським володарем. На той момент ситуація у Священній Римській імперії була неспокійною. Серйозну небезпеку для її правителя Конрада IV (1250 – 1254), сина і спадкоємця імператора Фрідріха II Штауфена, становив антикороль Вільгельм Голландський (1247 – 1256). Його було обрано ще в 1247 р. частиною знаті, опозиційно налаштованої до Штауфенів. Щоправда, Вільгельм не мав авторитету серед німецьких князів, його владу визнавали лише частково, переважно в регіоні нижнього Рейну. Після того, як 21 травня 1254 р. у військовому таборі біля поселення Лавелло (південь Італії) Конрад IV помер, в історії імперії настав період міжкоролів'я (*interregnum*, 1254 – 1273). На той час єдиний син покійного, теж Конрад, який прописався в історії за італійською зменшувальною формою свого імені як Конрадин, не мав ще й двох років. Він народився у шлюбі Конрада IV з Єлизаветою фон Віттельсбах, донькою рейнського пфальцграфа і баварського герцога Оттона II Ясновельможного (1214 – 1253) з династії Віттельсбахів. Саме під його опікою і знаходився Конрадин.

Наприкінці листопада 1253 р. Оттон II Ясновельможний помер, і влада перейшла до його сина Людвіга II Віттельсбаха (1253 – 1294), при дворі якого надалі виховувався й Конрадин. У 1255 р. спадщину Оттона II Ясновельможного було поділено між Людвігом II та його братом Генріхом XIII. В результаті, Людвіг II Віттельсбах зберіг владу над Верхньою Баварією і пфальцграфством Рейнським. Решта ж території герцогства, точніше Нижня Баварія, перейшла під владу Генріха XIII Віттельсбаха (1255

– 1290). Щоправда, обидва брати послуговувалися герцогським титулом [7, с.150; 10, р.388 – 389].

Попри те що Конрадин був ще дитям, він отримав титул герцога Швабії й претендував на королівський трон Сицилії та Єрусалима. Успадкуванню Конрадином німецького трону протидіяла папська курія [2, с.339 – 340; 3, с 195 – 196, 213 – 214; 5, с.208]. Після смерті 1256 р. Вільгельма Голландського відбулися нові вибори. В результаті у 1257 р. на німецькому троні знову опинилося двоє володарів – Річард Х Корнуельський (1257 – 1272), рідний брат англійського правителя Генріха III, і Альфонс X Кастильський (1257 – 1274), онук короля Філіппа Швабського (1198 – 1208), дядька Фрідріха II Штауфена [1, с.60 – 61, 2, с.339 – 340, 372; 5, с.208 – 212].

З обома німецькими королями Пршемисл Отакар II підтримував добрі стосунки і з їх мовчазної згоди утверджував своє панування в альпійському регіоні. Ще наприкінці 1251 року, після того, як у Австрійському герцогстві вимерла чоловіча частина династії Бабенбергів, Пршемислові Отакарові II вдалося здобути це осиротіле територіальне князівство. Своє панування в Австрійському герцогстві він легітимізував завдяки шлюбу (укладеному заднім числом) з останньою представницею династії Бабенбергів – Маргаритою. В ході протиборства з угорським королем Белою IV (1235 – 1270) чеський правитель підкорив також герцогство Штирію (1261). У 1265 р. Річард Корнуельський призначив Пршемисла Отакара II захисником імперського маєтку на правобережжі Рейну. Чеський король використав свою нову посаду та приєднав до своїх володінь Егерський край, тобто регіон у чесько-німецькому прикордонні з центром у м.Егер (нині – місто Хеб у Чеській Республіці – *І.Л.*). Такі дії Пршемисла Отакара II спричинили війну з баварськими герцогами Віттельсбахами, яка закінчилася в 1267 р. компромісним примиренням [6, с.67 – 72; 20, s.3 – 150; 22, 223 – 227; 25, s.15 – 41, 26, s.97 – 130]. Відтак у сфері інтересів Пршемисла Отакара II опинилася Каринтія і Крайна.

Мета дослідження. Позаяк дискусійні питання утвердження влади Пршемисла Отакара II в герцогствах Каринтії і Крайні ще не були предметом докладного вивчення в українській історичній славистиці, то пропонується студія є спробою заповнити ще одну лаку минулого Чеської держави.

Джерельною основою для підготовки статті послужили передусім аннали й хроніки, написані в тих чи інших регіонах сучасних Австрії й Німеччини, а також матеріали чеського, угорського та австро-фрейзінгенського дипломатарію. На особливу увагу заслуговує текст Подебрадської угоди 1268 року.

Результати дослідження. У 976 р. Каринтія стала герцогством, володарі якого на перших порах часто змінювалися. У 1077 р. спадковими правителями герцогства Каринтії стала родина Еппенштейнів. Однак у

1122 р. ця родина вимерла, і до влади в Каринтії прийшли Шпангайми, які володарювали тут до 1269 р.[4, s.35].

Важливу роль у житті Каринтії відіграло Зальцбурзьке архієпископство, яке було засноване ще у VIII ст. У 1246 р. архієпископом Зальцбурга було обрано Філіппа з роду Шпангаймів (пом.1279 р.). Він був сином каринтійського герцога Бернгарда II та Юдіти, сестри чеського короля Вацлава I, тобто кузеном Пршемисла Отакара II.

Слід відзначити, що Філіпп та його старший брат Ульріх III з дитинства були тісно пов'язані з королівською родиною у Празі. Близько 1237 р. Вацлав I призначив Ульріха управителем Вроцлава. Натомість Філіпп, якому було уготовано церковну кар'єру, у 1239–1240 роках став пробстом Вишеградського капітулу і на деякий час королівським канцлером. Та попри це, він виношував плани щодо отримання після смерті батька Каринтії. Аби зберегти спадкові права на Каринтійське герцогство, Філіпп навіть ухилився від висвячення в духовний сан і управляв Зальцбурзьким архієпископством як “обраний архієпископ” [8, с.110; 20, s.69 – 70; 26, s.106].

Заповзятий та не позбавлений військового хисту, Філіпп досить швидко не лише зміцнив своє становище, але й суттєво розширив володіння архієпископства. У січні 1256 р. помер Каринтійський герцог Бернгард II, і владу перебрав його первісток Ульріх III, тобто старший брат Філіппа Шпангаймського. Ще в 1248 р. Ульріх III, завдяки шлюбу з Агнесою фон Андекс-Меран (пом. 1260 р.), яка була спадкоємицею Крайни, отримав у володіння й це герцогство.

Новий герцог, як і його батько, й надалі підтримував дружні стосунки з празьким керманічем, а в його канцелярії трудилися міністеріали чеського походження, які вдосконалювали свій фах ще за Бернгарда II. Взаємною прихильністю з Пршемислом Отакаром II був пов'язаний і Філіпп Шпангаймський, який не полишав намірів стати герцогом Каринтії. Однак Пршемисл Отакар II прагнув, аби Філіпп Шпангаймський якомога довше залишався на архієпископському престолі в Зальцбурзі, адже через нього чеський король мав можливість тримати під контролем баварські справи. Задля цього Пршемисл Отакар II матеріально підтримував свого кузена.

Втім, становище Філіппа Шпангаймського дедалі ускладнювалося. Поки папою був Іннокентій IV (1243 – 1254), він мав певний захист. Та його наступник, папа Олександр IV (1254 – 1261), не мав наміру задовільняти самолюбство Філіппа Шпангаймського. Врешті-решт витівки архієпископа Зальцбурга, його світський спосіб життя й суперечки з капітулом настільки обурили Олександра IV, що той не стримався й відкрив на нього карну справу [20, s.70; 26, s.106, 140].

Неспокійно було і в Зальцбурзькому архієпископстві. Так, “Гарстенські аннали” повідомляють, що в 1256 р. “Філіпп, архієпископ Зальцбурга, після багатьох турнірів, нестерпних для його церкви, які він

урочисто провів у Мюльдорфі, зазнав нападок з боку своїх міністеріалів і каноніків, позаяк багато хто сумнівався, наскільки він відповідає [сану] єпископа”[14, р.600].Того ж таки 1256 р. частина зальцбурзьких каноніків позбавила Філіппа архієпископства й обрала своїм новим пастирем єпископа Зеккау – Ульріха фон Кірхберга, який колись був протонотаріусом канцелярії Бабенбергів. Його активно підтримував баварський герцог Генріх XIII Віттельсбах.

Однак Філіпп не надто зважав на Генріха XIII Віттельсбаха і на бажав поступатися архієпископським престолом на користь Ульріха фон Кірхберга. За допомогою чеського правителя Філіпп зумів утримати свою перевагу і на початках успішно боронив власні інтереси у папській курії. Ситуація в Зальцбурзі ставала дедалі більш напруженою. І хоча 1258 р. Ульріха фон Кірхберга було затверджено в Римі й відбулося його висвячення в сан (за умови виплати в папську скарбницю 4 тис. марок сріблом), – Філіпп не здавався. Довідавшись про те, що його позбавлено архієпископської кафедри, він став злісно виступати проти каноніків та міністеріалів, плондрував і спопеляв їхні землі, грабував і підпалював церковні маєтки. В результаті Ульріх фон Кірхберг так і не зумів утвердитися в Зальцбурзі і був архієпископом радше титулярним, ніж фактичним.

Герцог Ульріх III підтримував близькі стосунки із чеською королівською родиною і був відданим союзником Пршемисла Отакара II. Він діяв на боці чеського короля не лише під час суперечки через Зальцбурзьке архієпископство, владу над яким не зміг утримати молодший брат герцога Філіпп, але і в подальшому служив йому вірою та правдою, надаючи допомогу в інших справах. Щоправда, Ульріх III не мав спадкоємців, тож для Пршемисла Отакара II майбутня доля Каринтії була стратегічно важливою. Як відомо, Ульріхів брат Філіпп вже давно виношував плани стати герцогом Каринтії. Однак, на думку чеського дослідника В.Ванічека, його кандидатура, мабуть, була неприйнятною ні для Пршемисла Отакара II, ні для частини населення Каринтії. Для чеського короля було важливо взяти під свій безпосередній контроль Каринтію й пов’язану з нею Крайну. Задля реалізації своїх намірів він, за влучним висловом В.Ванічека, обрав шлях регіонального консенсусу [24, s.124].

На початку грудня 1268 р. Пршемисл Отакар II запросив до Чехії герцога Ульріха III та двох графів з альпійського прикордоння – Альберта II Гройче-Тирольського й Ульріха фон Гайнбурга. Відтак 4 грудня 1268 р. всі вони зустрілися в Подебрадах, де герцог Ульріх III уклав із Пршемислом Отакаром II угоду щодо успадкування Каринтії. У грамоті, виданій з цього приводу, Ульріх III акцентує увагу на своїй бездітності, на добрих родинних взаєминах із Пршемислом Отакаром II, який неодноразово проявляв до нього щирі любов, а тому в разі смерті всі його землі, маєтки і ленні території повинні відійти до чеського короля. На зустрічів Подебрадах були також

присутні вишеградський пробст і канцлер Чеського королівства магістр Петра брненський пробст Конрад [13, num.573, p.152 – 154].

Отже, Пршемисл Отакар II став спадкоємцем володінь свого племінника, хоча безпосередньо про Каринтію як імперське герцогство при цьому навіть не згадувалося, тобто угода містила непевне означення того, що саме Ульріх III заповідав. До того ж, призначення на посаду в імперському герцогстві належало до компетенції німецького короля. На думку Йозефа Жемлічки, той факт, що в підписаній у Подебрадах угоді не йдеться про “*ducatus*” чи “*principatus*” (саме така назва мала б вживатися при означенні герцогства), а мовиться про анонімні землі, маєтки й ленні володіня, є свідченням тогочасних реалій в цьому регіоні. Герцогська влада на території Каринтії, а також пов’язаної з нею Крайни, де Шпангайми утвердили своє панування завдяки першому шлюбу Ульріха III з Агнесою фон Андекс-Меран, була зруйнована претензіями з боку впливових родів і великих церковних ленів (Зальцбурга, Гурка, Бамберга, Аквілеї та ін.).

З Подебрадського акта, як слушно наголошує далі Й. Жемлічка, зиск отримав лише чеський король, тоді як Філіпп Шпангаймський опинився на лаві запасних. Тож немає жодного сумніву в тому, що саме Пршемисл Отакар II був зацікавлений у появі цього документа. Водночас угода мала стати запобіжним кроком у разі висунення претензій на спадщину Ульріхової другої дружини Агнеси, доньки Гертруди Бабенберг [26, s.140].

Отже, підписанням угоди в Подебрадах герцог Ульріх III, у володінні якого перебували світські маєтки роду Шпангаймів, позбавив спадку свого брата Філіппа. Втім, невдовзі для Філіппа несподівано з’явилася можливість отримати престижний і фінансово привабливий церковний бенефіцій. Так, 8 вересня 1269 р. в Чівідале помер Аквілейський патріарх Грегоріо ді Монтелонго (1251 – 1269), який був першим італійцем на цьому давньому престолі. Це сталося під час повторного нападу на землі Аквілеї графа Альберта II Гройче-Тирольського. В умовах серйозної загрози зібрання станів Фріуля 14 вересня 1269 р., тобто вже через тиждень після смерті Грегоріо ді Монтелонго, обрало Ульріха III капітаном і управителем патріархату. Однак Ульріх III дав чітко зрозуміти фріульцям, що господарем ситуації є чеський король. Водночас йому здалося, що брат Філіпп може отримати відшкодування за втрату спадщини через угоду в Подебрадах, якщо отримає сан патріарха Аквілеї. Такому, не надто приємному, рішенню Аквілея скорилася, й 23 вересня 1269 р. Філіппа, який так і не мав священницького сану, обрали патріархом [23, s.131 – 143, 25, s.124 – 125].

Однак уже 27 жовтня 1269 р. Ульріх III помер. Утративши відданого союзника, Пршемисл Отакар II відрядив до Каринтії брненського пробста Конрада. Як свідок укладення угоди в Подебрадах він повинен був перебрати під чеську владу замки каринтійської знаті та герцогський маєток. На цей раз активність чеського короля наразилася на несподівану перешкоду: на опір

аквілейського електа Філіппа, який переоцінив власні шанси й 2 листопада 1269 року в Люблянці (Крайна) назвався законним спадкоємцем і принцем землі (*verusheret princepsterre*). Щоправда, спочатку він не надто афішував свої справжні наміри. Несподівано Пршемисла Отакара II також зрадив пробст Конрад, який був готовий підтримати виступ Філіппа фальшивим свідченням про зібрання в Подебрадах. Підсилити претензії Філіппа мала підроблена задля цього грамота короля Вільгельма Голландського, згідно з якою Каринтію як імперське лено нібито було передано братам Ульріхові й Філіппові у спільне управління [9, p.798; 17, p.651; 19, num. 1, p. 1; 21, s.65 – 66; 24, 125]. Однак Пршемисл Отакар II не бажав відмовлятися від своїх намірів і вже в січні 1270 року прийняв титул герцога Каринтії й володаря Крайни та Віндицької марки [20, s.204; 24, s.125]. Натомість Філіпп Шпангаймський у боротьбі за владу над Каринтією кинувся шукати підтримки в особі сина й співправителя угорського монарха Бели IV, молодшого короля (з 1262 р.) Іштвана V [15, p. 510].

На початку лютого 1270 року чеський правитель скликав до Відня низку світських можновладців та церковних ієрархів. До Відня, зокрема, прибуло кілька графів на чолі з братами Альбертом II і Менгартом Гройче-Тирольськими, а також єпископи Бріксена, Бамберга, Фрейзінгена, Пассау, Гурка й Оломоуца. Присутність таких поважних представників світської знаті та кліру свідчила про авторитет чеського монарха за межами власного королівства, який за їх участі намагався вирішити дві проблеми. По-перше, Пршемисл Отакар II прагнув посприяти Фрідріхові з роду Веттінів, який був нареченим його доньки, зійти на німецький трон. Інтереси Веттінів при цьому репрезентувала група графів із центральних регіонів Німеччини на чолі з Оттоном фон Орламюнде, для яких сходження Фрідріха на трон відкривало нові можливості. По-друге, чеський король хотів якнайшвидше врегулювати суперечку з Філіппом Шпангаймським за Каринтію й утвердити свою владу у Крайні. Під час перебування у Відні єпископи Бруно Бріксенський і Конрад Фрейзінгенський визнали сюзеренітет Пршемисла Отакара II над своїми маєтками в Каринтії та Крайні [12, num. 284 – 285, p.309 – 311; 13, num. 603, p.199 – 201, num.605, p.202 – 203; 24, s.127; 26, s.144], а отже – і легітимність його прав на успадкування цих герцогств. Крім того, вчинок згаданих єпископів був відповіддю на дії Філіппа Шпангаймського, який спричинив дестабілізацію в регіоні.

Очевидно, Пршемисл Отакар II іменував у Відні й нових високопосадовців для управління Штиріїю та Каринтією. Так, капітаном Штирії став чеський маршалок, бургграф звиковський Пуркарт з Яновиць (*zvíkovský purkrabí Purkart z Janovic*). Натомість капітаном Каринтії було призначено графа Ульріха фон Гайнбурга, який, за збігом обставин, був єдиним представником місцевої знаті, присутнім при підписанні угоди в Подебрадах. Чеський король одружив його із каринтієюською герцогинею

Агнес (донькою Гертруди Бабенберг), вдовою покійного Ульріха III Шпангаймського. Нове подружжя не становило для Пршемисла Отакара II конкуренції в Каринтії, а навпаки – могло стати противагою Філіппові Шпангаймському. Граф Ульріх фон Гайнбург отримав від Пршемисла Отакара II нові маєтки, тож за сприятливих обставин його рід з часом міг сподіватися навіть на отримання влади герцога [24, s.128].

Після цього розпочалася підготовка широкомасштабної акції проти Філіппа Шпангаймського. Перш за все, чеська дипломатія спричинилася до того, що в серйозній небезпеці опинилися володіння Філіппа Шпангаймського в Італії. Йдеться про союзну угоду, яку 1 травня 1270 р. уклали в Чівідале каноніки Аквілейського патріархату й фріульська знать (*canoniciecclesiaeAquileginensisnecnonlaiciterraeForiJulii*) у союзі з Пршемислом Отакаром II [19, num.21; 24, s.128].

Як відомо, прагнення Філіппа Шпангаймського здобути Каринтію активно підтримував молодший угорський король Іштван V, який після смерті 3 травня 1270 р. Бели IV став одноосібним володарем країни. В останні роки свого правління Бела IV, очевидно, обмірковував питання доцільності того, аби угорський трон успадкував саме Іштван V. Однак після того, як 1269 р. раптово помер його другий син – Бела молодший, протидіяти цьому не було сенсу.

Про важке становище Бели IV та його найближчого оточення свідчить і лист, який він надіслав чеському королю. У ньому Бела IV просив Пршемисла Отакара II, аби той прихистив його дружину, доньок і всіх “наших баронів, які залишилися вірними”. Попри те, що лист є формуляром і має незвичну структуру, в його вірогідності, на думку Й.Жемлічки, не доводиться сумніватися, головним чином через подальші події. Річ у тому, що невдовзі після смерті Бели IV до Чехії прибула перша хвиля угорської еміграції на чолі з його донькою Анною, матір’ю Пршемислової дружини Кунігунди. Вона привезла до Праги частину угорських коронаційних регалій [26, s.146].

Такий поворот подій серйозно підривав позиції Іштвана V. Крім того, Іштван V не погоджувався з претензіями чеського правителя на Каринтію і Крайну, адже формально Угорщина також мала спадкові права на ці землі. На законність Пршемислових прав на Каринтію і Крайну кинула тінь і та обставина, що Ульріхова вдова Агнеса свою спадщину заповіла угорському королеві, котрий доводився їй родичем [18, s.47 – 48]. Таким чином, визривала чергова сутичка Пршемисла Отакара II з Арпадовичами за альпійські території.

Задля протидії Пршемислові Отакарові II амбітний Іштван V (1270 – 1272) навіть відновив античеську коаліцію у складі Угорщини, Баварії й Малопольщі (Краківщини). У цій ситуації Пршемисл Отакар II прибув у травні 1270 року до Знойма, аби зайнятися організацією захисту кордонів

свого королівства. Та позаяк від Іштвана V надійшла пропозиція зустрітися та врегулювати суперечку мирним шляхом, то військові операції не набули значного розмаху.

Ворогуючі сторони досягли компромісу у Брні, де 6 липня 1270 р. було домовлено про погодження до дня св. Гавла (16 жовтня) умов примирення та про зустріч двох королів біля Пожоні (Братислави). При цьому Пршемислові Отакарові II довелося визнати факт перебування Філіппа Шпангаймського на боці Угорщини, що підсилило надії останнього на успіх. На перемовини чеський володар прибув у супроводі численної шляхти зі своїх земель, нового зальцбурзького архієпископа Фрідріха фон Вальхена, а також єпископів Пассау, Бамберга, Фрейзінгена і Зеккау. Разом зі своєю свитою він зупинився в Гайнбурзі [20, s.215 – 217; 24, s.130].

Очевидно, 16 жовтня 1270 р. два монархи, Пршемисл Отакар II та Іштван V, зустрілися на острівці посеред Дунаю між містами Пожонь і Потендорф, куди їх з невеликим супроводом доправили на човнах. Одним із основних джерел про цю подію є хроніка Отокара Штирійського. Її автор, зокрема, пише про недовіру, що панувала між обома королями, про непідготовленість дипломатів Іштвана V, а також вказує на улесливий характер мирних переговорів. Чеський і угорський правителі дійшли згоди про продовження перемир'я до Дня св. Мартина (11 листопада), а відтак – ще на два роки. Позаяк Філіпп Шпангаймський порушив перемовини нападом на італійське місто Порденоне, сюзереном якого був Пршемисл Отакар II, а отже, вийшов з переговорного процесу, то Іштван V припинив бути гарантом його інтересів [11, num.39, p. 41; 16, v.10325 – 10445, p.136 – 138; 20, s.217; 26, s.147 – 148].

Чеський король використав перемир'я, щоб перебрати владу в Каринтії та Крайні, а відтак негайно вирушив на південь. З фрагментарних і подекуди суперечливих свідчень довідуємося, що вже в листопаді 1270 р. військо Пршемисла Отокара II зайняло Люблян. Це місто було опорним пунктом Філіппа Шпангаймського, якому тепер довелося змиритися з реальністю й задовольнитися визначеними прибутками. Представники знаті (Вільям фон Шарфенберг, Миколай фон Ловенберг), які чинили спротив чеському володареві, кинулися шукати прихисток в Угорщині. Серед дослідників немає одностайності з приводу того, чи було проведено символічний ритуал посаження Пршемисла Отокара II на кам'яний трон каринтійських герцогів. Так, В.Ванічек вважає, що ця подія мала місце, тоді як Й.Жемлічка не дає ствердної відповіді на це питання [24, s.131; 26, s. 147 – 148]. Так чи інакше, але наприкінці 1270 р. Пршемисл Отакар II утвердив своє панування над Каринтією і Крайною.

Узагальнюючи викладений матеріал, можемо зробити такі **висновки**. Наприкінці 60-х років XIII ст. чеський король Пршемисл Отакар II став претендувати на герцогство Каринтію, де володарював його бездітний кузен

Ульріх III Шпангаймський. Він був також герцогом Крайни, владу над якою отримав завдяки шлюбу з єдиною спадкоємицею цього територіального князівства. У грудні 1268 року Ульріх III Шпангаймський підписав у м. Подебради угоду, згідно з якою передавав Пршемислові Отакарові II всі спадкові права на свої володіння. Таке рішення суперечило намірам Ульріхового брата Філіппа, який теж висував претензії на Каринтію і Крайну. В якості компенсації Філіпп отримав в управління Аквілейський патріархат. Та коли після смерті Ульріха III в Каринтію було призначено королівського капітана, то Філіпп не бажав з цим миритися й робив усе задля встановлення тут своєї влади. Щоправда, він не розрахував власні сили і врешті-решт наприкінці 1270 р. Пршемисл Отакар II досягнув мети й заволодів Каринтією і Крайною.

Список використаних джерел

1. Брокгауз. Історія Німеччини у світлинах / пер. з нім. К. : Юніверс, 2010. 568 с. (серія "Історична думка").
2. Вис Э.В. Фридрих II Гогенштауфен / [пер. с нем. Е.Б.Каргиной]. М.: АСТ : Транзиткнига, 2005. 378 с. (Историческая библиотека).
3. Глогер Б. Император, Бог и дьявол. Фридрих II Гогенштауфен в истории и легенде / [пер. с нем. А.Беленькой]. СПб. : Евразия, 2003. 288 с.
4. История Словении / Л.А.Кирилина, Н.С.Палько, И.В.Чуркина; отв. ред. И.В.Чуркина. СПб: Алетей, 2011. 480 с.
5. Лампрехт К. История германского народа / [пер. с немецкого П.Николаева]. М.: Типо-литография В. Рихтеръ, 1895. Томъ второй. Части III и IV. 656 с.
6. Ліхтей І. Універсалістські тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Отакара II (1253–1278) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород : Видавництво Валерія Падяка, 2000. Вип. 5: До 55-річчя заснування Ужгородського державного університету та історичного факультету. С.67–75.
7. Семёнов И.С. Христианские династии Европы. Династии, сохранившие статус владетельных. Генеалогический справочник. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 494 с.
8. Цольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іванчук. Львів : Літопис, 2001. 712 с.
9. Annales Sancti Rudperti Salisburgenses a. 1 – 1286 (Tab.V) / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI [1851]. Tomus IX. P. 758 – 810.
10. Anonymi chronicon Bavaricum Ab A.C.1253. ad. A.C.1518.// Rerum Boicarum Scriptores: Nusquam Antehac Editi Quibus Vicinarum Quoque

Gentium nec non Germaniae universae Historiae Ex Monumentis Genuinis Historicis Et Diplomaticis Plurimum Illustrantur. Tomus I. / Ex Membranis & Chartis vetustis collegit, descripsit ac Monitis praevis indiceque copioissimo instruxit atque edidit Andreas Felix Oefelius Monacensis, Augustae Vindelicorum, 1763. - p. 388 – 391;

11. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus=Árpádkori új okmánytár.

12. köt. / megbizásából közzé teszi Wenzel Gusztáv. Budapest : Eggenberger, 1874. 707 p.

12. Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis: Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich / hrsg. J. Zahn (Fontes rerum Austriacarum. 2. Abt., Diplomataria et acta; Bd. 31). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1870. 469 p.

13. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. – Praha : Academia, 1981. – Tomi V, fasciculis secundus, Inde ab a. MCCLXVII ad a. MCCLXXVIII / condidit Gustavus Friedrich ; ediderunt Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. – 621 p.

14. Continuatio Garstensis a. 1182 – 1257. / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. – Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI [1851]. Tomus IX. P. 593–600.

15. Continuatio Mellicensis a. 1124–1564. / Ed. W. Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. – Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI [1851]. Tomus IX. P. 501–535.

16. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters / Nach den Abschriften Franz Lichtensteins ; herausgegeben von Joseph Seemüller. – Hannover : Hahnsche Buchhandlung, MDCCCLXXX (1890). Tomus V. Pars I. Ottokars Österreichische Reimchronik. 720 p. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt ; T. 5, P. 1).

17. Historia annorum 1264-1279. // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI [1851]. Tomus IX. P. 649 – 654.

18. Marsina R. Přemysl Otakar II. a Uhorsko / Richard Marsina // Folia Historica Bohemica 1/ ved. red. Josef Žemlička. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1979. Praha, 1979. S. 37 – 65.

19. Monumenta historica ducatus Carinthiae. Funfter Band. Die Karntner Geschichtsquellen 1269 – 1286. Herausgegeben von Hermann Wiessner. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956. 511 p.

20. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253-1271) / Václav Novotný. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 1937. 499 s. (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných ; kniha LXI.).

21. Ogris A. Vztah Přemysla Otakara II. ke korutanskému vévodství na pozadí politického vývoje ve 13. století /Alfred Ogris //Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. : sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě. – Praha : Rakouský kulturní institut : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. – S. 65 – 66.

22. Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526 / Hlavní redakce Jaroslav Purš, Miroslav Kropilák. – Praha : Academia, 1980. – 645 s.

23. Riedmann J. Hrabata z Tyrol-Gorice a Přemysl Otakar II. - vliv českého krále v severovýchodní Itálii /Josef Riedmann// Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. : sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě. – Praha : Rakouský kulturní institut : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. - S. 131-143.

24. Vaníček V. Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310 / Vratislav Vaníček. – Praha–Litomyšl : Paseka, 2002. –760 s.

25. Vaníček V. “Otakarovská” středovýchodní Evropa a říšské interregnum (1245/50–1273) / Vratislav Vaníček // Pocta králi : k 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II. / Libor Jan, Jiří Kacetyl a kolektiv. – Brno ; Znojmo : Matice moravská pro projekt Pocta králi železnému a zlatému 2008 : Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010. – S.15 – 45.

26. Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků / Josef Žemlička. – Praha : Lidové noviny, 2011. – 752 s. – (Edice Česká historia, sv.25).

REFERENCES

1. Annales Sancti Rudperti Salisburgenses a. 1 – 1286 (Tab.V). Wattenbach,W. (Ed.). (1851).In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*.Georgius Henricus Pertz (Ed). Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani. Tomus IX, p. 758 – 810.

2. Anonymi chronicon Bavaricum Ab A.C.1253. ad. A.C.1518. (1763). In: *Rerum Boicarum Scriptores: Nusquam Antehac Editi Quibus Vicinarum Quoque Gentium nec non Germaniae universae Historiae Ex Monumentis Genuinis Historicis Et Diplomaticis Plurimum Illustrantur*. Tomus I. Ex Membranis & Chartis vetustis collegit, descripsit ac Monitis praevis indiceque copioissimo instruxit atque edidit Andreas Felix Oefelius Monacensis – Augustae Vindelicorum: Sumptibus Ignatii Adami & Francisci Antonii Veith Bibliopolarum, p.388 – 391.

3. Brokgauz. (2010) *Istoriya Nimechchy`ny` u svitly`nax*. Per. z nim. Kyiv: Yunivers, 568 p.

4. Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis: Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich

(1870). Zahn, J. (Ed.) In : *Fontes rerum Austriacarum*. 2. Abt., Diplomataria et acta; Bd. 31. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 469 p.

5. Continuatio Garstensis a. 1182 – 1257. Wattenbach, W. (Ed.). (1851). In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Georgius Henricus Pertz (Ed). Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani. Tomus IX, p. 593–600.

6. Continuatio Mellicensis a. 1124–1564. Wattenbach, W. (Ed.). (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Georgius Henricus Pertz (Ed). Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani. Tomus IX, p. 501–535.

7. Cz'ol'ner, E. (2001). *Istoriya Avstriyi*, L'viv, 712 p.

8. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters (1890). Nach den Abschriften Franz Lichtensteins; herausgegeben von Joseph Seemüller. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt*. Tomus V. Pars I. Ottokars Österreichische Reimchronik. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 720 p.

9. Gloger B. (2003). *Imperator, Bog i d'javol. Fridrih II Gogenshtaufen v istorii i legende*, per. s nem. A. Belen'koj. SPb.: Evrazija, 288 s.

10. Gusztáv, W (Ed.). (1874). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus=Árpád kori új okmánytár*, 12. köt. Budapest : Eggenberger, 707 s.

11. Historia annorum 1264-1279. (1851). In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Georgius Henricus Pertz (Ed). Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani. Tomus IX, p. 649 – 654.

12. Kirilina, L.A., Pal'ko, N.S., Churkina I.V. (2011). *Istoriya Slovenii*. SPb: Aletejya, 480 p.

13. Lamprecht, K. (1895). *Istorijagermanskagonaroda*; per. snemeckago P. Nikolaeva. M.: Tipo-litografija V. Rihter. Tomvtoroj. Chasti III i IV. 656 p.

14. Lixtej, I. (2000).

Universalists`kitendenci yivzovnishnij polity`ciches`kogokorolya Prshemy`sla Otakara II (1253–1278). *Naukovy`jvisny`kUzhgorods`kogouniversy`tetu. Seriya: Istoriya*. Uzhgorod: Vy`davny`cztvo Valeriya Padyaka, Vol. 5: Do 55-richch yazasnuvannya Uzhgorods`kogoderzhavnogouniversy`tetutaistory`chnogofakul`tetu, p. 67–75.

15. Marsina, R. (1979). Přemysl Otakar II. a Uhorsko. In. *Folia Historica Bohemica* I. Josef Žemlička (Ed). Praha : Ústav československý chasvětových dějin ČSAV, p. 37 – 65.

16. Monumenta historica ducatus Carinthiae. Funfter Band. Die Karntner Geschichtsquellen 1269 – 1286. – Herausgegeben von Hermann Wiessner. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956. – 511 p.

17. Novotný, V. (1937). *České dějiny. Dílu I. Část 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253 – 1271)*. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 499 s. (Laichterův výbor nejlepších spisů poučných ; kniha LXI.).

18. Ogris, A. (1998). Vztah Přemysla Otakara II. ke korutanskému vévodství na pozadí politického vývoje ve 13. století. In: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.* : sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě. Praha : Rakouský kulturní institut : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, p. 65-66.
19. Purš, J., Kropilák, M. (Ed). (1980). *Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526.* Praha : Academia, 1980, 645 p.
20. Riedmann, J. (1998), Hrabata z Tyrol-Gorice a Přemysl Otakar II. - vliv českého krále v severovýchodní Itálii. In: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století : Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.* : sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě. Praha : Rakouský kulturní institut : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, p. 131-143.
21. Semjonov, I. S. (2002). Hristianskie dinastii Evropy. Dinastii, sohranivshie status vladatel'nyh. Genealogicheskij spravochnik. Nauch. red. E. I. Kuksina. Predisl. O. N. Naumov. M.: OLMA-PRESS, 494 p.
22. Šebánek, J., Dušková S. (Ed.) (1981). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae.* Praha : Academia. Tomi V, fasciculis secundus, Inde ab a. MCCLXVII ad a. MCCLXXVIII; condidit Gustavus Friedrich, 621 p.
23. Vaníček, V. (2002). *Velké dějiny zemi Koruny české. Svazek III., 1250–1310.* Praha–Litomyšl: Paseka. 760 p.
24. Vaníček, V. (2010). “Otakarovská” středovýchodní Evropa a říšské interregnum (1245/50–1273). In: *Poctakráli: k 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II.* Libor Jan, Jiří Kacetl a kolektiv. Brno; Znojmo: Maticemoravská pro projekt Poctakráli železnému a zlatému 2008: Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, p.15 – 45.
25. Vis, Je. V. (2005). *Fridrih II Gogenshtaufen; per. snem.* E. B. Karginoj. M.: AST: Tranzitkniga, 378 p.
26. Žemlička, J. (2011). *Přemysl Otakar II. Kráľnarozhraní věků.* Praha: Lidové noviny, 752 p. (Edice Česká historia, sv.25).

НАУКОВІ РОЗВІДКИ СТУДЕНТІВ

УДК 323.28

Бенце Вівіен,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН 2004-2019 рр.

У статті розглянуто події та тенденції, що спостерігалися в українсько-угорських відносинах з часів набуття Україною незалежності до сьогодні. Досліджено проблемні питання в українсько-угорських відносинах, які особливо загострилися останнім часом, в першу чергу через зміну зовнішньополітичного курсу Угорщини та актуалізацію угорського чинника у внутрішній політиці України.

Метою статті є розкриття особливостей формування українсько-угорських відносин у 2004-2019 рр.

Сучасні українсько-угорські відносини сформувалися відразу після проголошення Україною незалежності. Угорщина однією з перших визнала незалежність України, підписала з нашою державою низку ключових угод. Протягом 1991-2010 рр., тобто упродовж двох десятиліть, в українсько-угорських стосунках спостерігалися як періоди активної взаємодії, так і значного зменшення інтенсивності політичного діалогу. Проте загалом зберігалось бажання обох країн розбудовувати відносини на взаємовигідній, добросусідській основі. На жаль, з приходом до влади в Угорщині консервативного уряду В. Орбана та обранням ним курсу на побудову “Великої Угорщини” в українсько-угорських відносинах спостерігається певна напруга, яка посилилась після анексії Криму та російської інтервенції.

Основними проблемними питаннями в українсько-угорських відносинах, на думку угорської сторони, є порушення прав угорської національної меншини та вимоги автономії для угорців Закарпаття, претензії угорської влади до нового Закону України “Про освіту”. Угорська влада навіть вдалася до шантажу, погрожуючи Україні переглянути Угоду про асоціацію з ЄС та блокуючи співпрацю України та НАТО. Тому з огляду на важливість розвитку партнерства між Україною та Угорщиною, надзвичайної актуальності набуло питання нормалізації українсько-угорських відносин на умовах досягнення консенсусу з усіх проблемних питань.

Ключові слова: Угорщина, Україна, українсько-угорські відносини, транскордонне співробітництво, договір, угода.

The article examines the events and trends that have been observed in Ukrainian-Hungarian relations since Ukraine gained independence. Problematic issues in Ukrainian-Hungarian relations, which have become especially acute recently, have been investigated, primarily due to the change in Hungary's foreign policy and the actualization of the Hungarian factor in Ukraine's domestic policy.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the formation of Ukrainian-Hungarian relations in 2004-2019.

Modern Ukrainian-Hungarian relations have emerged immediately after Ukraine's declaration of independence. Hungary is one of the first to recognize Ukraine's independence and sign a number of key agreements. During 1991-2010, that is, for almost twenty years, there were both periods of active engagement and a significant reduction in political dialogue in Ukrainian-Hungarian relations. However, the desire of both countries to build relationships on a mutually beneficial, neighborly basis remained in general. Unfortunately, with the coming to power in Hungary of the conservative government of V. Orbán and his election to build a Greater Hungary, there has been some tension in Ukrainian-Hungarian relations, which has intensified since the annexation of Crimea and Russian intervention.

The main problematic issues in the Ukrainian-Hungarian relations are the violation of the rights of the Hungarian national minority and the requirement of autonomy for the Hungarians of Transcarpathia, the claim of the Hungarian authorities to the new Law of Ukraine "On Education". The Hungarian authorities have even resorted to blackmail by threatening Ukraine to revise an association agreement with the EU and blocking Ukraine-NATO cooperation. Therefore, considering the importance of developing a partnership between Ukraine and Hungary, the issue of normalization of Ukrainian-Hungarian relations on terms of reaching consensus on all problematic issues became extremely relevant.

Keywords: *Hungary, Ukraine, ukrainian-hungarian relations, cross-border cooperation, contract, agreement.*

Вступ. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що сьогодні в умовах розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів важливу роль у зовнішній політиці всіх держав світу відіграють міжнародні відносини, що виступають в ролі взаємозв'язку між національними економіками. Для забезпечення постійного товароруху, руху капіталу, міграції робочої сили на світовому ринку необхідна постійна підтримка двосторонніх і багатосторонніх міждержавних відносин.

Українсько-угорські міждержавні відносини мають досить тривалу історію, яка сягає коріннями співпраці в рамках соціалістичного табору. Адже Угорщина за часів існування Радянського Союзу була активним його союзником, проте розпад СРСР та, відповідно, соціалістичного табору змусили країну кардинально поміняти зовнішню політику [1, с. 179]. Угорщина обрала курс на євроінтеграцію. Відповідно, коли Україна отримала

незалежність, Угорщина підтримала її євроінтеграційні прагнення. Угорщина однією з перших визнала незалежність України, підписала з нашою державою низку ключових угод. Протягом 1991-2010 рр., тобто упродовж двох десятиліть, в українсько-угорських стосунках спостерігалися як періоди активної взаємодії, так і значного зменшення інтенсивності політичного діалогу. Проте загалом зберігалося бажання обох країн розбудовувати співпрацю на взаємовигідній, добросусідській основі. На жаль, з приходом до влади в Угорщині консервативного уряду В. Орбаната, обранням ним курсу на побудову “Великої Угорщини” в українсько-угорських відносинах спостерігається певна напруга, яка посилилась після анексії Криму та російської інтервенції. Основними проблемними питаннями, на думку угорської сторони, є порушення прав угорської національної меншини та вимоги автономії для угорців Закарпаття, претензії угорської влади до нового Закону України “Про освіту”. Угорська влада навіть вдалася до шантажу, погрожуючи Україні переглянути угоду про асоціацію з ЄС та блокуючи співпрацю України та НАТО. Тому, з огляду на важливість розвитку партнерства між Україною та Угорщиною, надзвичайної актуальності набуло питання нормалізації українсько-угорських відносин на умовах досягнення консенсусу з усіх проблемних питань.

Метою статті є розкриття особливостей формування українсько-угорських відносин у 2004-2019 рр.

Виклад основного матеріалу. Формуванню двосторонніх відносин України та Угорщини сприяла низка факторів. Україна є найбільшим сусідом Угорщини зі значними природними ресурсами та великим внутрішнім ринком, а також споконвічним сусідством двох етносів і активними міжетнічними контактами; Україна та Угорщина тісно пов’язані спільними інтересами у сфері безпеки в широкому розумінні цього поняття – від військового до екологічного; у політичному та економічному розвитку обох країн значне місце відводиться включенню їх у європейську мережу транспортних коридорів – автомобільних, залізничних і водних [2, с. 11].

Сучасні українсько-угорські відносини склалися відразу після проголошення Україною незалежності в 1991 році. За кілька місяців до цього відбувся візит Л. М. Кравчука (який на той час займав посаду Голови Верховної Ради УРСР) до Будапешта, під час якого було підписано дев’ять важливих двосторонніх документів, що, по суті, заклали фундамент договірно-правової бази українсько-угорських відносин. Цими документами була Декларація про основи відносин між Україною та Угорською Республікою, Консульська конвенція, Декларація про принципи співробітництва щодо забезпечення прав національних меншин. Декларація про основи відносин та Консульська конвенція де-юре визнавали Україну як незалежну країну [9, с. 79].

Завдяки підписанню Декларації про принципи співробітництва у сфері забезпечення прав національних меншин склалося українсько-угорське співробітництво щодо забезпечення цих прав, систематично проводяться засідання змішаної Міжурядової комісії з питань забезпечення прав національних меншин. Конструктивне співробітництво та постійні консультації здійснюються і в галузі імплементації закону Угорщини про угорців, які проживають у сусідніх країнах.

Необхідність підписання Декларації про принципи співробітництва щодо забезпечення прав національних меншостей була зумовлена тим, що в Україні на Закарпатті проживає чисельна угорська національна меншина (150 тис. чол.), а в Угорщині – значно менше українців (близько 10 тис). У Декларації обидві країни визнали, що вони поважають основні права і свободи національних меншин. Важливим пунктом документа стало зобов'язання України і Угорщини створити для національних меншин такий статус, який забезпечував би їм ефективну участь у державних справах. Особливістю механізму контролю за виконанням положень Декларації є те, що він був створений як на національному рівні, так і на двосторонньому, тобто міжнародному рівні.

3 грудня 1991 року Угорщина стала третьою країною світу (після Польщі та Канади), яка визнала незалежність України, і цього ж дня встановила дипломатичні відносини з Україною та відкрила посольство Угорської Республіки в Україні, яке стало першим зарубіжним посольством у незалежній Україні. Україна відкрила посольство в Угорщині 24 березня 1992 року в м. Будапешт, воно стало першим дипломатичним представництвом України за кордоном[5, с. 81].

6 грудня 1991 року прем'єр-міністр Угорщини Йозеф Антал та Президент України Леонід Кравчук в Києві підписали Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною та Угорською Республікою, який став першим базовим політичним документом двосторонніх відносин, підписаним незалежною Україною. Цей договір набув чинності 16 червня 1993 року. З того часу відносини України та Угорщини розвивалися по висхідній.

Розробка цього документа проходила досить складно. Перший варіант, підготовлений до весни 1991 р., не включав питання про кордони та угорську національну меншину на Закарпатті. Принцип недоторканності кордонів було включено до проекту договору пізніше, після погоджень на рівні експертів. У другому проекті вже фігурувала пропозиція, що виключала взаємні територіальні претензії, а також стаття, що фіксувала права національних меншин[4, с. 17].

Статтею 2 Договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою зазначалося, що “сторони поважають територіальну цілісність, не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної”.

Стаття 8 Договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою зобов'язувала сторони всіляко сприяти розвитку контактів між регіональними і місцевими органами самоврядування, а також заохочувати транскордонне співробітництво у всіх галузях, всебічно сприяти розширенню контактів між своїми громадянами як на індивідуальній основі, так і по лінії державних, громадських та інших організацій.

Незважаючи на те, що Договір було прийнято двома сторонами, окремі його положення і сьогодні викликають суперечки серед угорських законодавців. Таке негативне ставлення зумовлене тим, що внаслідок підписання Паризького мирного договору 1947 р. дві третини території та чверть етнічного угорського населення опинилися за межами Угорської держави. Спірні території ввійшли до складу Чехословаччини, Румунії, Радянського Союзу та Югославії, тому національні інтереси закарпатських угорців стали важливим елементом суперечок угорських урядів [10, с. 98].

Етапом оптимізації прикордонних відносин між двома країнами стало підписання в травні 1995 року Договору про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу у прикордонних питаннях.

Після вступу Угорщини до ЄС 2004 року українсько-угорські відносини розвиваються в напрямі активізації вектора європейської інтеграції України та розвитку прикордонного співробітництва [11, с. 41]. Однак тривала добросусідська співпраця не переросла в значні спільні ініціативи на міжнародній арені. Так, Угорщина не долучилася до створеної 2 грудня 2005 року в Києві Спільноти демократичного вибору, до якої увійшли Грузія, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Румунія, Словенія, Україна та Естонія.

Станом на 1 січня 2019 р. договірно-правова база між Україною та Угорщиною налічує 88 чинних міжнародних договорів та міжнародних документів, які регулюють двостороннє співробітництво практично в усіх сферах. Протягом 2004-2019 рр. між Україною та Угорщиною було підписано близько 30 документів щодо різних умов співпраці [12].

Сьогодні з перемінним успіхом продовжується робота над проектами: Договору між Україною та Угорщиною про соціальне забезпечення, міждержавної Угоди про взаємне визнання документів про освіту та наукові ступені, виданих в Україні та Угорщині, а також Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорщини про контроль прикордонного руху в спільних пунктах пропуску через кордон та Угоди про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорщини про контроль прикордонного руху в пунктах пропуску через державний кордон для автомобільного та залізничного сполучення.

Дослідження комплексу українсько-угорських відносин неможливе без вивчення культурних взаємин країн і, відповідно, визначення змісту в цьому контексті такого поняття, як "культурна політика".

Історичні традиції українсько-угорських культурних взаємин та розмаїття їхніх проявів на сучасному етапі історичного розвитку свідчать про прагнення обох народів до взаємного пізнання й збереження культурної спадщини.

Важливою культурною та іміджевою подією для України є участь її посольства у традиційному дипломатичному ярмарку, який проводиться щороку в Будапешті об'єднанням дружин дипломатів "Diplomatic Spouses Budapest". 2018 року Україна була представлена на цьому благодійному дипломатичному ярмарку вчетверте. Всього в цьому заході взяли участь близько 46 акредитованих в Угорщині дипломатичних місій. На українському стенді були розміщені інформаційні матеріали про Україну, картини українських дітей і професійних художників, сувеніри, національна кондитерська продукція, горілчані вироби, національна символіка, вишиті рушники, фольклорні роботи українських майстрів. Також тут було широко представлено страви української кухні, які отримали високу оцінку відвідувачів ярмарку, а також унікальні вироби ручної роботи з українською вишивкою. Кошти, зібрані під час ярмарку, були передані на благодійність [12].

У взаємодії з Державним самоврядуванням українців Угорщини і Товариством угорської культури Угорщини здійснюється активна робота у таких важливих напрямках, як висвітлення найбільш яскравих фактів культурно-історичної спадщини України, подій культурного, політичного, соціально-економічного життя сучасної України, відзначення пам'ятних дат та ювілеїв. Так, щорічно проводяться заходи з відзначення Дня Соборності України, вечори пам'яті Т. Г. Шевченка; поминальні заходи з нагоди річниці Чорнобильської трагедії та Дня пам'яті жертв політичних репресій, поминальні заходи з нагоди Дня пам'яті жертв голодоморів.

Українсько-угорське співробітництво у сфері освіти відбувається у таких напрямках:

- взаємодія між Міністерством освіти та науки України і Міністерством людських ресурсів Угорщини;
- пошук, встановлення та налагодження зв'язків і розвиток співробітництва між українськими та угорськими навчальними закладами різних ступенів акредитації і фахової спрямованості;
- залучення українських студентів та молодих спеціалістів до участі у конкурсах на отримання стипендій з метою навчання у закладах вищої освіти Угорщини та інших країн ЄС;
- забезпечення освітніх потреб української національної меншини в Угорщині і угорської національної меншини в Україні [6, с. 50].

Підтримуються активні зв'язки з низкою закладів вищої освіти Угорщини, зокрема Будапештським університетом "Корвінус", Будапештським університетом ім. Л. Етвеша, Центральноєвропейським Університетом (м. Будапешт), Інститутом Короля Сигізмунда (м. Будапешт),

Сегедським університетом (м. Сегед), Інститутом ім. Кароя Естерхазі (м. Егер), Ніредьгазькою вищою школою (м. Ніредьгаза) тощо [12].

Науково-технічне співробітництво є одним з найважливіших чинників економічного, культурного та суспільного зростання, а також являє собою один з найефективніших видів міжнародної співпраці.

Між Україною та Угорщиною діє двостороння Міжурядова комісія з питань наукового та технічного співробітництва.

Співпраця між науковими установами України та Угорщини здійснювалася на підставі положень Угоди між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво у сфері науки і технологій, а також Спільної українсько-угорської Комісії з питань науково-технологічного співробітництва [8, с. 67].

Серед пріоритетних напрямів двосторонньої співпраці у сфері науки і технологій варто зазначити такі:

- фундаментальні дослідження з низки актуальних проблем природничих, соціальних, гуманітарних наук;
- новітні технології енергозбереження у галузях промисловості;
- охорона довкілля і питання сталого розвитку;
- новітні технології діагностики та лікування найбільш поширених та складних захворювань;
- технології вирощування і захисту сільськогосподарських культур, мікробіологія;
- інформаційні технології.

Відносини між Україною та Угорщиною у сфері військового і військово-технічного співробітництва вважаються одним із чинників підтримки стабільності в регіоні та будуються відповідно до щорічного Плану двостороннього співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Угорської Республіки.

У сучасному світі однією з основних рушійних сил економічного розвитку є двосторонні торговельні відносини, які сьогодні становлять 80% усіх міжнародних відносин.

Українсько-угорські торговельно-економічні відносини, після певного спаду у 2014-2016 рр., показують позитивну динаміку. Так, за результатами 2018 року загальний товарообіг між Україною та Угорщиною зріс у порівнянні з 2017 р. на 19,1% і склав 2 млрд 914 млн дол. США, що майже досягло показників 2013 року. Позитивним фактором є те, що у зовнішній торгівлі з Угорщиною зберігається позитивне сальдо, яке зросло упродовж 2017-2018 рр. Адже загалом по зовнішній торгівлі ситуація протилежна – торгове сальдо негативне і зростає кожного року [12].

Розглянемо, як політичні сили в Угорщині сприймають сьогодні співробітництво з Україною. Так, правляча партія “Фідес” (близько 160 представників у парламенті) підтримує європейську інтеграцію України

та сприймає Київ як важливого торговельного партнера. Проте політична криза в Україні та збройний конфлікт з Росією призвели до ускладнення позиції “Фідес”, оскільки не вкладалися в основний елемент зовнішньої політики уряду В. Орбана, спрямований на збереження прагматичних економічних відносин з Російською Федерацією. Через це “Фідес” як правляча партія зайняла обережну позицію щодо ситуації в Україні. Відповідно до колективної позиції ЄС офіційний Будапешт підтримує усі санкції ЄС щодо Росії. З іншого боку, як представники уряду, так і високопоставлені члени “Фідес” неодноразово підкреслювали збитки, яких завдають угорській та європейській економіці ці санкції, і стверджували, що без прагматичних економічних відносин із Росією ЄС не зможе відновити свою конкурентоспроможність.

Найбільшою проросійською політичною партією в Угорщині є Націоналістична ультраправа партія “Йоббик”, яка вважається одним із найвизначніших членів мережі крайніх правих союзників Кремля в ЄС (більше 20 представників у парламенті)). Позиція представників партії “Йоббик” є суто проросійською та слово в слово повторює основні аргументи російської пропаганди. Ця партія постійно використовує питання угорських меншин в Закарпатті, намагаючись отримати політичні вигоди, і позиціонує себе як єдиний і справжній захисник угорських національних інтересів. Зв’язки партії з Кремлем сьогодні широко відомі та стали предметом детального розслідування. Протягом останніх років провідні представники партії “Йоббик” відвідували численні політичні заходи в Росії та встановлювали тісні зв’язки з російськими політиками й високопосадовцями. Партія “Йоббик” намагається створити напруженість між Угорщиною та Україною шляхом прямих провокацій на території нашої держави. “Йоббик” критикує уряд В. Орбана за “потурання волі західних країн” замість обстоювання інтересів угорців. Представники партії “Йоббик” були спостерігачами на так званих “виборах” у Криму та на Донбасі й позиціонували ці події як можливий прецедент для реалізації сепаратистських прагнень угорців Закарпаття.

Говорячи про підсумок українсько-угорських відносин у 2004-2019 рр., варто наголосити, що двостороннє співробітництво України та Угорщини наблизилося до можливого за цих історичних обставин рівня добросусідства, дружби та взаємовигідної взаємодії. Події 2014-2019 рр. дещо знижують цей оптимізм, оскільки зміна зовнішньополітичного курсу Угорщини, прорахунки українських політиків, призвели до охолодження цих відносин.

Для України в середньостроковій перспективі побудова зовнішньої політики щодо Угорщини зводиться до вибору одного з трьох реалістичних варіантів: “статус кво”, “проактивний”, “нівелюючий”.

Збереження “статус кво” є найбільш вірогідним варіантом розвитку двосторонніх українсько-угорських відносин. У короткостроковій перспективі відсутні чинники здатні здійснити суттєвий вплив на динаміку двосторонніх відносин як зі знаком “плюс”, так і “мінус”. Однак концепт “статус кво” є неприйнятним з точки зору глобального поступального розвитку, оскільки неперестояння екзогенним трансформаціям в перспективі призведе до згасання двосторонньої активності. При цьому збереження поточного стану речей є для України невігідним варіантом, який не дозволить вплинути на домінування угорської сторони в двосторонніх відносинах [7, с. 21].

Перехід України до проактивної політики ускладнюється насамперед позицією Європейського Союзу, а не Угорщини. Роблячи спроби активізації зовнішньої політики, українська сторона повинна бути готова до можливого включення європейських інститутів в процес розгляду спірних питань і надання ними підтримки угорській стороні. Водночас відсутні сигнали про те, що політика Угорщини щодо України зазнаватиме суттєвих змін. З прийняттям Закону України “Про освіту” спостерігається його ситуативне використання як фактора тиску, що вже спричинило посилення конфронтаційних настроїв, зміну дипломатичної риторики та нівелювання досягнутих результатів добросусідських відносин.

Територіальне фокусування залишиться невід’ємною частиною угорської зовнішньої політики, а активізація діяльності проугорських утворень в Закарпатській області вимагає від України прийняття адекватних заходів реагування. Мова не йде про симетричну відповідь, оскільки в українській системі координат зовнішньої політики щодо Угорщини питання закордонного українства не належить до першочергового. У зв’язку з цим насамперед необхідно визначити допустимі межі експансії угорських інтересів та розробити заходи, спрямовані на зниження їхнього впливу в Закарпатській області. В цьому контексті потрібна переорієнтація зусиль у конструктивній частині двостороннього співробітництва та заміщення регіональних питань національними ініціативами, з акцентуванням діалогу на вищому рівні на перспективи економічного, енергетичного, транспортного, оборонного співробітництва.

Висновки. Варто зазначити, що двосторонні міждержавні відносини України та Угорщини охоплюють співпрацю в політичних, торговельних, культурних, гуманітарних, міграційних, соціальних сферах. Історично так склалося, що Угорщина стала однією з перших країн, з якою у молодій Україні сформувалися дипломатичні відносини на початку 90-х років минулого століття. Практично двадцять років українсько-угорські відносини плідно розвивалися, демонструючи добросусідські настрої. Проте сьогодні подібне партнерство опинилося під загрозою через зміну зовнішньополітичного курсу Угорщини (загравання з Росією, конфронтація з

окремими європейськими інституціями), реалізацію урядом В. Орбана політики “Великої Угорщини”, яка передбачає максимальну підтримку угорців за кордоном, помилкових дій українських політиків. З огляду на важливість українсько-угорських відносин для нашої держави в політичній, економічній, транскордонній та інших сферах співробітництва ця ситуація є неприпустимою, тому Україні в найближчому майбутньому вкрай необхідно вжити заходів щодо нормалізації українсько-угорських відносин на умовах досягнення консенсусу з усіх проблемних питань.

Список використаних джерел

1. Артёмов І. В., Віціан Т. Стан українсько-угорського транскордонного співробітництва в контексті євроінтеграційного курсу держави. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 38. С. 179–190.
2. Білан В. М. Українсько-угорське співробітництво: формування системи міждержавних відносин у 1990-х роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія”. Львів, 2004. 20 с.
3. Бутирський А., Бутирська І. Українсько-угорські відносини на сучасному етапі. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2018. № 4. С. 42–45.
4. Віднянський С. В. Українсько-угорські відносини: проблемні питання та роль історичної науки. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 1. С. 16–25.
5. Голош М. Українсько-угорські відносини новітньої доби та їх вплив на європейську інтеграцію. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2018. Вип. 1. С. 78–86.
6. Держалюк М. С. Активізація діяльності Угорщини у регіоні та Україна. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 1. С. 48–56.
7. Підгрушний Г. П., Коваль К. П., Молнар Й. Й., Гомокі Є. Українсько-угорське прикордоння: можливості та перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. *Український географічний журнал*. 2017. № 4. С. 20–30.
8. Скиба І. І. Українсько-угорські міждержавні взаємини (1991-2008 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*. 2010. Вип. 24. С. 67–75.
9. Ткач Д. І. Українсько-угорські відносини новітньої доби. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. Вип. 15. С. 78–89.
10. Ткач Д. І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія. К. : МАУП, 2014. 271 с.
11. Шляхова Я. В. Угорщина: вступ до ЄС як шлях до стабільності (у контексті розвитку українсько-угорських торговельних відносин). *Бізнес Інформ*. 2015. № 4. С. 41–46.

12. З історії Посольства України в Угорщині. *Посольство України в Угорщині* : веб-сайт.URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/ua/embassy/history> (дата звернення – 07.11.2019).

REFERENCES

1. Artomov, I. V., Vitsian, T. (2008). Stan ukraïnsko-uhorskoho transkordonnoho spivrobitnytstva v konteksti yevrointehratsiïnoho kursu derzhavy. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy,38,179-190. [in Ukrainian].
2. Bilan, V. M.(2004). Ukraïnsko-uhorske spivrobitnytstvo: formuvannia systemy mizhderzhavnykh vidnosyn u 1990-kh rokakh.[in Ukrainian].
3. Butyrskiy, A., Butyrskaya I. (2018). Ukraïnsko-uhorski vidnosyny na suchasnomu etapi. Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny, 4, 42-45.[in Ukrainian].
4. Vidnianskyi, S. V. (2018). Ukraïnsko-uhorski vidnosyny: problemni pytannia ta rol istorychnoi nauky. Stratehichni priorytety, 1, 16-25.[in Ukrainian].
5. Holosh, M. (2018). Ukraïnsko-uhorski vidnosyny novitnoi doby ta yikh vplyv na yevropeïsku intehratsiïu. Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist,1,78-86. [in Ukrainian].
6. Derzhaliuk, M. S. (2018). Aktyvizatsiia diïalnosti Uhorshchyny u rehioni ta Ukraina, M. S. Derzhaliuk, Stratehichni priorytety,1,48-56.[in Ukrainian].
7. Pidhrushnyi, H. P., Koval, K. P., Molnar, Y. Y., Homoki,E. (2017). Ukraïnsko-uhorske prykordonnia: mozhlyvosti ta perspektyvy rozvytku v konteksti yevropeïskykh intehratsiïnykh protsesiv. Ukraïnskyi heohrafichnyi zhurnal,4,20-30.[inUkrainian].
8. Skyba, I. I. (2010). Ukraïnsko-uhorski mizhderzhavni vzaiemyny (1991-2008 rr.). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia : Istoriiia. 24,67-75. [in Ukrainian].
9. Tkach, D. I. (2009). Ukraïnsko-uhorski vidnosyny novitnoi doby. Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy,15,78-89. [in Ukrainian].
10. Tkach, D. I. (2014). Suchasna Uhorshchyna v konteksti suspilnykh transformatsii. Kyiv, MAUP, 271. [inUkrainian].
11. Shliakhova, Ya. V. (2015). Uhorshchyna: vstup do YeS yak shliakh do stabilnosti (u konteksti rozvytku ukraïnsko-uhorskykh torhovelnykh vidnosyn). Biznes Inform,4,41-46. [in Ukrainian].
12. Z istoriyi Posolstva Ukrayini v Ugorshini. Posolstvo Ukrayini v Ugorshini. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/ua/embassy/history>

УДК 327-047.44(73+4-6ЄС)

Веклюк Марія,
студентка 1-го курсу магістратури
спеціальності «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Німеччина для України - найближчий сусід та надійний партнер. Федеративна Республіка надає найбільшу після США двосторонню допомогу та є найважливішим після Росії торговельним партнером України. Україна для Німеччини - це наріжний камінь європейської архітектури безпеки, країна, з якою вона підтримувала зв'язки ще з часів Київської Русі.

У статті розглянуто українсько-німецькі відносини з моменту їхнього встановлення і дотепер, які наділені певною динамікою, зумовленою розвитком сучасних міжнародних відносин та внутрішньополітичними особливостями обох держав. Початковий період двосторонніх відносин, охарактеризований формальним визнанням України як незалежної держави внаслідок досягнення домовленостей щодо без'ядерного статусу України, змінився конструктивними відносинами між Німеччиною й Україною. Створення ефективного інституційного механізму політичної співпраці у сфері євроінтеграційних проблем та питань двостороннього розвитку, а також розширення кола суб'єктів відносин засвідчили перехід до якісно нового етапу українсько-німецьких відносин. Позитивна динаміка відбувалася завдяки зусиллям і української, і німецької дипломатії, що підтверджує, на нашу думку, взаємне визначення стратегічної перспективи майбутніх двосторонніх відносин.

Ключові слова: українсько-німецькі відносини, Німеччина, Україна, німецька дипломатія, двосторонні відносини, сучасний стан.

Germany is Ukraine's closest neighbor and reliable partner. The Federal Republic provides the largest bilateral assistance after the United States and is Ukraine's most important trading partner after Russia. Ukraine for Germany is a cornerstone of European security architecture, a country with which it has been in contact since the time of Kievan Rus.

This article examines Ukrainian-German relations since their establishment and up to now, which are endowed with certain dynamics, which was conditioned by the development of modern international relations and the internal political features of both states. The initial period of bilateral relations, characterized by the formal recognition of Ukraine as an independent state as a result of reaching agreements on Ukraine's non-nuclear status, has changed with

the constructive relations between Germany and Ukraine. The creation of an effective institutional mechanism for political cooperation in the field of European integration problems and bilateral development issues, as well as the expansion of the range of subjects of relations, testified to the transition to a qualitatively new stage of Ukrainian-German relations. Positive dynamics were due to the efforts of both Ukrainian and German diplomats, which confirms, in our opinion, the mutual determination of the strategic perspective of the future bilateral relations.

Keywords: *Ukrainian-German relations, Germany, Ukraine, German diplomacy, bilateral relations, current state.*

Мета роботи: дослідити українсько – німецькі відносини на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень. Окреслену проблему вивчає як українська, так і зарубіжна історіографія. Зокрема Р. Кривонос у монографії «Німеччина у структурі європейської співпраці» [6, 73-75] аналізує особливості українсько-німецьких відносин з часу здобуття Україною незалежності до 2000 р. А. Кудряченко у статті «Україна-Німеччина: вектор співдії» [8, 149-157] проводить паралель між політикою урядів України та Німеччини, аналізує спільне та відмінне між ними. Його ж праця «Між двома полюсами: деякі питання взаємовідносин України, Польщі, Росії і Німеччини» [7, 14-19] присвячена взаємодії, спільній політиці та її наслідкам для кожної із зазначених країн.

У статті «Kleine Anfrage der Abgeordneten und der Fraktion. Assoziierungsabkommen zwischen der Ukraine und der Europäischen Union» [4] протиставляється офіційна позиція А. Меркель позиціям бізнес-еліти ФРН, зацікавленої у торговельно-економічних відносинах із Росією, розглядається тиск на канцлера з приводу українського питання. С. Фурса у статті «Северный поток-2: опасность проекта для Украины недооценили» [7] розглядає найактуальнішу тему на сьогодні, з'ясовує перспективи проєкту для України, Росії та Європи.

Розгляд обраної теми вимагає огляду широкого спектру джерел. Під час дослідження було використано комплекс міжнародних документів, хронологічні межі яких охоплюють період 1993 – 2019 рр. Серед них: Спільна декларація про основи відносин між Україною і ФРН (1993) , Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами (1994) , Документи мінських домовленостей (Мінськ-1, 2014 р., Мінськ-2, 2015 р.) , «Weissbuch» («Біла книга») з оборонних питань 2016 р. та ін.

Результати дослідження

Німеччина та Україна вже багато років поспіль тісно пов'язані між собою не надто інтенсивними двосторонніми стосунками. Попри це всередині Європейського Союзу Німеччина — це важливий і надійний партнер України. Федеративна Республіка Німеччина є як одним із

найбільших інвесторів, так і одним з найважливіших торговельних партнерів України. Німецькі політичні фонди здійснюють інтенсивну проектну роботу в Україні з українськими партнерами.

7 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини. Першим західним посольством в Україні також було посольство Німеччини.

Німецько–українські взаємини не розвивалися інтенсивно. Певний час Німеччина разом з іншими країнами Заходу розглядала вирішення європейських проблем, а також формування відносин з СНД, в тому числі й з Україною, винятково у контексті взаємин з Російською Федерацією. Наприкінці 1992 — на початку 1993 рр. урядові кола ФРН остаточно визначилися щодо помилковості орієнтації на Росію і необхідності розглядати відносини з Україною як самостійний і окремих напрям німецької зовнішньої політики, оскільки без суверенної України неможливо зберегти той статус–кво, який склався в Європі після об'єднання Німеччини, розвалу ОВД, а потім — й СРСР [1].

Врахування об'єктивного стану перехідного періоду і нових геополітичних реалій спонукало урядові кола обох держав до формування політико–правових засад двосторонніх відносин. У цей період розпочалося підписання широкого кола міждержавних угод. Зусилля обох сторін увінчалися офіційним візитом до Києва канцлера Г.Коля на чолі представницької делегації у червні 1993 року.

У ході візиту канцлера було підписано *Спільну Декларацію про основи відносин між Україною і Федеративною Республікою Німеччиною та Договір про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки*. Вони створили політико–правову базу співробітництва обох країн.

У *Спільній Декларації* обидві сторони підкреслювали, що вони впевнені у необхідності будівництва нової, об'єднаної на основі спільних цінностей Європи і перетворення її на континент миру, безпеки і співробітництва. Дві країни виступили з твердими намірами будувати взаємовідносини на обов'язковій міжнародно–правовій основі, керуючись при цьому принципами рівності, недискримінації та взаємної вигоди.

У *Договорі про розвиток широкомасштабного співробітництва* вказувалося, що договірні сторони сприятимуть торгівлі та співробітництву між підприємствами й організаціями обох держав шляхом належних заходів на основі національних законодавств і згідно з міжнародними зобов'язаннями. Сторони зобов'язалися надавати гарантії для експортних кредитів на максимально сприятливих умовах, дотримуючись засад національного і міжнародного права.

Оцінюючи ці два документи, необхідно зазначити, що й дотепер ці дві угоди продовжують залишатися найважливішими договірно–правовими засадами німецько–українського співробітництва [1].

У липні 2000 року в Німеччині відбулися треті українсько–німецькі міжурядові консультації на найвищому рівні. Вони продемонстрували життєздатність і ефективний характер цієї форми міждержавного співробітництва.

Завдяки наполегливій праці урядів та дипломатів обох країн впродовж першого десятиріччя було закладено політико–правову базу міждержавних відносин, яка налічує понад два десятки двосторонніх договорів та угод. Проте необхідно підкреслити, що до цих пір не укладено договору про основи двосторонніх відносин, як це було, наприклад, зроблено у відносинах ФРН із Польщею чи Росією. Українсько–німецькі відносини спираються на згадану *Декларацію* досить загального характеру.

Попри це можна констатувати, що відносини з Україною відіграють важливу роль у пріоритетах Німеччини на Сході. Як свідчить аналіз заяв німецьких державних діячів, німецькі урядові кола вважають, що необхідно, виходячи із зазначених вище стратегічних підходів, допомогти Україні у визначенні і зміцненні її геополітичного становища на двох рівнях, себто через сприяння зближенню з ЄС і НАТО та через субрегіональне співробітництво, насамперед з центральноєвропейськими країнами. Програми типу *Ініціатива «Карпатський єврорегіон»* розглядаються як важливі з точки зору можливості нового перерозподілу сил у Європі після розширення НАТО. З їхньою допомогою Україна швидше наблизитиметься до ЄС і НАТО через міжрегіональну кооперацію [1].

З 2004 по 2008 рр. Україну з робочими візитами відвідала А. Меркель з пропозиціями поліпшення економічного співробітництва держав.

Президент України Віктор Ющенко і Федеральний канцлер ФРН Ангела Меркель наголошували на необхідності продовження переговорів у форматі Україна-НАТО. Про це йшлося на їхній спільній прес-конференції у Києві за результатами переговорів.

Зокрема Ангела Меркель зазначила, що на бухарестському саміті НАТО було ухвалене принципове рішення, що Україна стане членом НАТО. При цьому вона наголосила, що жодна інша країна, яка не є членом НАТО, не може брати участі в дискусії щодо перспектив членства України.

У свою чергу Віктор Ющенко наголосив, що є великий прогрес у переговорах щодо євроатлантичних прагнень України.

Водночас він відзначив, що питання інтеграції України в НАТО є більш чутливим, і сторони дійшли згоди, що необхідно продовжити діалог, у тому числі на найвищому рівні.

«Необхідно формулювати компроміси, йдучи цією дорогою. Я є оптимістом. Ми рухаємося привальною дорогою, дорогою, яка влаштовує європейське співтовариство, Німеччину зокрема. Я переконаний, що і в цьому напрямі ми матимемо спільний успіх», – сказав Віктор Ющенко.

2-4 квітня 2008 року в Бухаресті відбувся саміт НАТО, на якому Рада НАТО ухвалила рішення відкласти до грудня приєднання України і Грузії до Плану дій щодо членства в НАТО. Серед країн, які відмовились підтримати приєднання цих держав до ПДЧ, були Німеччина і Франція [2].

Українські події 2014 р. сколихнули світ, викликавши жорстку та негативну реакцію щодо російського втручання, з боку провідних країн світу як на національному рівні, так і в рамках міжнародних організацій, у т. ч. ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО. Одну з провідних ролей у здійсненні Європейським Союзом тиску на Росію відіграла ФРН. Незважаючи на спроби Москви заперечити свою причетність до подій в Україні, факт збройної агресії Кремля був визнаний переважною частиною міжнародної спільноти.

У цьому зв'язку особливого резонансу в світі викликало звернення президента РФ В. Путіна до Ради Федерації Росії про дозвіл на застосування російських збройних сил на території України, який був негайно та одностайно наданий верхньою палатою російського парламенту. Вражаючим чинником для Заходу стала також і «масова підтримка» дій Кремля проти України у російському суспільстві, як це стверджувалося російськими ЗМІ.

Збройна агресія Росії проти України була сприйнята західними країнами та їх союзниками і партнерами як загроза світовій, регіональній та їх власній безпеці з боку режиму В. Путіна, що вимагало адекватної відповіді Москві. Дії Росії стосовно України були офіційно засуджені більшістю членів провідних міжнародних об'єднань у галузі колективної безпеки та розцінені як окупація українських територій і порушення Москвою усіх норм міжнародного права. Зокрема, саме такі висновки були зроблені в ході засідань Ради Безпеки ООН – 3 та 28 березня 2014 року, ОБСЄ – 20 березня 2014 року, а також Ради ЄС – 21 березня 2014 року (була підписана політична частина Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом).

Провідну роль у здійсненні Європейським Союзом тиску на Росію знову ж таки відіграла ФРН. У своєму виступі в Бундестазі А. Меркель чітко та однозначно звинуватила Росію у провокуванні конфлікту в Україні та порушенні територіальної цілісності Української держави, а також дестабілізації обстановки на всьому Європейському континенті. Водночас вона висловила наміри ЄС посилити санкції проти Росії у разі реалізації Москвою її планів щодо зміни статусу Кримського півострова [3].

З початком російсько-українського конфлікту в порядок денний ФРН включається безпековий формат. 31 січня – 2 лютого 2014 р. відбулася 50-та щорічна конференція з питань безпеки у Мюнхені, на якій Німеччина прийняла рішення щодо розширення участі у військових операціях за кордоном. Намагаючись сприяти владданню протистояння на українській території, спричиненого політичною кризою, А. Меркель 17 лютого 2014 р. у

Берліні провела зустріч з лідерами української опозиції В. Кличком та А. Яценюком, обговоривши з ними шляхи врегулювання ситуації.

6 березня 2014 р. на засіданні Європейської Ради канцлер ФРН підтримала рішення про запровадження трьох рівнів санкцій щодо Російської Федерації, спричиненого анексією Криму [4].

На сьогодні однією з найактуальніших тем є також будівництво «Північного потоку-2». Ще у 2005 р., після приходу до влади А. Меркель сприяла розвитку німецько-російських торговельно-економічних відносин і реалізації проекту «Північний потік» по дну Балтійського моря, що зачіпало українські інтереси. Загалом, у період українсько-російських «газових воєн» 2005-2006 рр. Німеччина не бажала ускладнювати відносини з «Газпромом», хоча й агітувала Росію приєднатися до Європейської енергетичної хартії, яка мала покінчити з монополією на європейському енергетичному ринку [6].

Прокладення «Північного потоку-2» вже розпочато, а на 2020 р. заплановано початок експлуатації. Оскільки він буде пролягати в обхід України, вона може втратити не лише 3 млрд доларів, які зараз щорічно отримує від транзиту газу через свою територію, але й геополітичний важіль впливу. «Частина газу перейде до Турецького потоку, інша до Північного потоку», – заявив представник НАК «Нафтогаз України» А. Коболев (7). Будівництво цього газопроводу різко засудили США, а в Єврокомісії заявили, що він «порушує принципи прозорості, недискримінації та рівного доступу. Україна ж, своєю чергою, продовжує бути надійним партнером і транзитером газу» [8]. Незважаючи на це, Німеччина, Фінляндія і Швеція видали всі дозвільні документи на будівництво і експлуатацію газопроводу. Проти будівництва виступили Польща, країни Балтії, Україна, Молдова, США і Данія. «Поява Nord Stream 2 матиме катастрофічні наслідки для енергетичної безпеки Європейського Союзу і збільшить залежність ЄС від російського «Газпрому», який вже постачає близько третини обсягів газу в ЄС», – повідомив тодішній міністр закордонних справ України П. Клімкін [9].

Основними ж механізмами взаємодії з Україною офіційний Берлін вважав економічні зв'язки й секторальну співпрацю.

Про український порядок денний майже не йшлося й у концептуальних документах зовнішньої політики ФРН. Приміром, у коаліційній угоді 18-го скликання Бундестагу Україна згадується лише в контексті Європейської політики сусідства.

Ситуація змінилася лише після початку російської анексії Кримського півострова та агресії на Донбасі. Програми основних політичних сил до виборів до Бундестагу, що відбулися 24 вересня 2017 року, містять згадки про врегулювання "української кризи", засудження агресивних дій РФ та участь Німеччини у "нормандському форматі".

Виняток становлять документи партій "Ліві" та "Альтернатива для Німеччини", риторика яких тяжіє до позиції офіційного Кремля.

Одночасно російська агресія проти України слугувала чинником трансформації механізмів політичного діалогу між Німеччиною та Україною.

По-перше, через ці події в числі механізмів українсько-німецької взаємодії активно почали застосовуватися політичні консультації. В цьому контексті слід згадати численні переговори та заснування в червні 2014 року "нормандського переговорного формату" з врегулювання кризи на Сході України за участі України, Німеччини, Франції та РФ.

Для Німеччини участь у ньому є засобом ствердження пріоритетності європейського виміру в зовнішній політиці. Для України ж діалог з німецькою стороною дає змогу розглядати російську агресію в контексті європейської безпеки [11].

По-друге, зазнав трансформації вимір українсько-німецьких відносин, пов'язаних з ЄС. Йдеться про діалог щодо імплементації *Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*.

Для німецької сторони цей процес становить інтерес, оскільки дозволяє зміцнити вплив Союзу в Східній Європі й наростити обсяги економічної та секторальної співпраці з Україною.

По-третьє, зазначене питання видається актуальним для німецької політики на тлі триваючої геостратегічної фрагментації інтеграційного простору ЄС. Гостроти йому додають економічні втрати, понесені після запровадження санкцій. Останні завдали економіці ФРН збитків у близько 11,1 млрд євро з 2014 по 2016 роки.

Водночас, на переконання Ангели Меркель, санкції є свідченням "нормативної сили" ЄС.

По-четверте, німецька сторона підтримала розширення зв'язків нашої держави з НАТО та створення трастових фондів з допомоги Україні під час саміту в Уельсі у вересні 2014 р., а також рішення щодо надання Україні Комплексного пакету допомоги з реформування сектора оборони, погодженого на саміті у Варшаві в липні 2016 р.

Свідченням поступових змін на концептуальному рівні зовнішньої політики щодо України є визнання Німеччиною РФ викликом для власної безпеки в новій редакції "Білої книги" з оборонних питань 2016 р.

Таким чином, попри той факт, що український вектор не був чітко концептуалізований в системі зовнішньої політики Німеччини, в умовах російської агресії Берлін взяв курс на підтримку України [11].

Це призвело до трансформації українсько-німецьких зв'язків із постановом в їх рамках політичного виміру, пов'язаного як з врегулюванням конфлікту на Сході України, так і з взаємодією в сфері безпеки та імплементацією Угоди про асоціацію.

Як наслідок, нинішній рівень українсько-німецьких зв'язків є безпрецедентно високим [5].

На сьогоднішній день у політичних силах Німеччини завершився процес зміни керівництва. Обрання Крамп-Карренбауер на пост лідерки ХДС у грудні 2018 р. та прихід Маркуса Зьодера до керма Християнсько-соціального союзу (ХСС) в січні 2019 р. завершили «зміну влади» в політичних силах «великої коаліції» — блоці ХДС/ХСС та Соціал-демократичній партії (СДПН). На партії «великої коаліції», як і на інші німецькі політсили, панує післявиборча атмосфера. 6 травня відбулися вибори до Європарламенту. Паралельно з ними пройдуть вибори до міської ради в Бремені. Пізніше, 1 вересня і 27 жовтня, відбудуться вибори в трьох «східних землях» — Бранденбурзі, Саксонії та Тюрингії відповідно.

Тож партіям нового-старого альянсу треба терміново шукати теми й меседжі для роботи з виборцями. І майбутнє євроінтеграції — чи не найочевидніша тема напередодні перегонів до Європарламенту. Чим, власне, й скористалася очільниця ХДС.

Що ж пропонує Крамп-Карренбауер? Більшість тез, які вона викладає у власній колонці, так чи інакше змістовно близькі до тексту коаліційної угоди або взагалі повторюють окремі з її формулювань. До таких, зокрема, можна віднести апеляції до «європейського мирного проекту», «унікальної історії успіху ЄС» та «солідарності на базі цінностей демократії та правової держави».

Окрім того, з коаліційного договору до статті лідера християнських демократів перекочували прагнення до ширшого залучення громадян до прийняття рішень на рівні ЄС, прискорення самих процедур прийняття рішень та наміри про перетворення ЄС на «простір інновацій».

Більше того, Крамп-Карренбауер наголосила на необхідності таких задекларованих німецькими коаліціантами кроків, як розширення оподаткування великих корпорацій, розбудова спільних інвестиційних механізмів на рівні ЄС, поліпшення функціонування спільних зовнішньополітичних та безпекових механізмів ЄС і, зрештою, подальша розбудова спільної кліматичної політики.

Водночас голова ХДС деталізує викладені в угоді положення про зміцнення внутрішньої безпеки ЄС та солідаризується з твердженням французького президента про необхідність вироблення спільних механізмів управління зовнішніми кордонами Союзу. В той час як канцлер з соціал-демократами апелюють до європейської солідарності, Крамп-Карренбауер критикує Європейський Союз за «централізм та європейський етатизм».

Тож не дивно, що низку кроків, котрі так чи інакше пропонує французький президент, голова християнських демократів прямо назвала неправильними. Передовсім це стосується традиційно чутливої для

Німеччини фінансової тематики, адже очільниця ХДС вважає помилковими наміри з упровадження спільного управління боргами в рамках єврозони.

Іншою «помилкою» Крамп-Карренбауер вважає «європеїзацію» систем соціального забезпечення та мінімальних заробітних плат.

У цьому разі новий лідер християнських демократів суперечить не лише главі французької держави. Вона прямо каже «ні» виконанню положень власного ж коаліційного договору [10].

Список використаних джерел

1. Кривонос Р. А. Німеччина у структурі європейської співпраці: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т», 2004. С. 73-75.
2. Ющенко і Меркель: необхідно продовжувати переговори Україна-НАТО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1185128.html>
3. ФРН – стабілізуючий чинник та рушійна сила у становленні і розвитку європейської демократичної України URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/frg-stabilizirujushhij-faktor-i-dvizhushhaja-sila-2/>
4. Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Alexander S. Neu... undder Fraktion. Assoziierungs abkommen zwischen der Ukraine und der Europaischen Union. URL: <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/010/1801083.pdf>
5. Україна у німецькому фокусі: як змінялася позиція Берліна. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/03/21/7079125/>
6. Газ без визи. URL: <https://rg.ru/2011/11/08/potok-site.html>
7. Северный поток-2: опасность проекта для Украины недооценили. URL: <https://politeka.net/news/economics/731217-severnyj-potok-2-opasnost-proekta-dlja-ukrainy>
8. European Commission “Nord Stream II”. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-1285_en.htm
9. Ukraine gas firm says Russians delaying gas talks as they spur work on Nord Stream II. URL: <https://www.reuters.com/article/russia-ukraine-gas/ukraine-gas-firm-says-russians-delaying-gas-talks-as-they-spur-work-on-nord-stream-2-idUSL8N1ZL32Z>
10. Німецька відповідь Макрону: як наступниця Меркель бачить майбутнє ЄС. URL: <https://lexinform.com.ua/v-sviti/nimetska-vidpovid-makronu-yak-nastupnytsya-merkel-bachyt-majbutnye-yes/>
11. Кудряченко А. Україна – Німеччина: вектор співдії . Віче. 1993. №7. С. 149-157.

REFERENCES

1. Kryvonos, R. A. (2004). *Nimechchyna u strukturi yevropeys'koyi spivpratsi [Germany in the structure of European cooperation]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyy un-t» [in Ukrainian].
2. Yushchenko i Merkel': neobkhidno prodovzhuvaty perehovory Ukrayina-NATO [Yushchenko and Merkel: Ukraine-NATO talks must continue]. *radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/1185128.html> [in Ukrainian].
3. FRN – stabilizuyuchy chynnyk ta rushiyna syła u stanovlenni i rozvytku yevropeys'koyi demokratychnoyi Ukrayiny [Germany is a stabilizing factor and a driving force in the formation and development of European democratic Ukraine]. *bintel.com.ua*. Retrieved from <http://bintel.com.ua/uk/article/frg-stabilizirujushhij-faktor-i-dvizhushhaja-sila-2/> [in Ukrainian].
4. Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Alexander S. Neu... undder Fraktion. Assoziierungs abkommen zwischen der Ukraine und der Europaischen Union. Retrieved from <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/010/1801083.pdf> [in German].
5. Ukrayina u nimets'komu fokusi: yak minyalasya pozytsiya Berlina [Ukraine in German Focus: How Berlin's Position Changed]. *euointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/articles/2018/03/21/7079125/> [in Ukrainian].
6. Gaz bez vizy [Gas without a visa]. *rg.ru*. Retrieved from <https://rg.ru/2011/11/08/potok-site.html> [in Russian].
7. Severnyy potok-2: opasnost' proyekta dlya Ukrainy nedootsinili [Nord Stream-2: the danger of the project for Ukraine was underestimated]. *politeka.net*. Retrieved from <https://politeka.net/news/economics/731217-severnyj-potok-2-opasnost-proekta-dlja-ukrainy> [in English].
8. European Commission “Nord Stream II”. *europa.eu*. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-1285_en.htm [in English].
9. Ukraine gas firm says Russians delaying gas talks as they spur work on Nord Stream II. *reuters.com*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/russia-ukraine-gas/ukraine-gas-firm-says-russians-delaying-gas-talks-as-they-spur-work-on-nord-stream-2-idUSL8N1ZL32Z> [in English].
10. Nimets'ka vidpovid' Makronu: yak nastupnytsya Merkel' bachyt' maybutnye YES [Macron's German response: Merkel's successor sees the future of the EU]. *lexinform.com.ua*. Retrieved from <https://lexinform.com.ua/v-sviti/nimetska-vidpovid-makronu-yak-nastupnytsya-merkel-bachyt-majbutnye-yes/> [in Ukrainian].
11. Kudryachenko, A. (1993). Ukrayina – Nimechchyna: vektor spivdiyi [Ukraine - Germany: vector of cooperation]. *Viche*, 7, 149-157 [in Ukrainian].

УДК 327.7-044.6(4-6ЄС)

Газдик Аліна,
студентка 4-го курсу
спеціалізації «Міжнародні відносини»
Науковий керівник доц. **Шелемба М.М**
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ ТА ПРАВОВОМУ ПОЛІ ЄВРОПАРЛАМЕНТУ ПІСЛЯ РОЗШИРЕННЯ ЄС

У статті розглядаються організаційні аспекти діяльності Європейського Парламенту, зміни в організаційному та правовому полі після найбільшого за всю історію розширення Європейського Союзу. Зосереджується увага на особливості внутрішньої структури Європейського парламенту як законодавчого органу Європейського Союзу.

Показано, що за своєю внутрішньою організаційною структурою та порядком роботи Європейський Парламент на сучасному етапі європейської міждержавної інтеграції є максимально наближеним у структурній, розпорядчій та номінаційній площинах до класичного парламенту національної держави як обраного народом вищого представницького органу.

Ключові слова: *Європейський Парламент, парламентська процедура, Європейський Союз, інституційна система.*

The article discusses organizational aspects of the European Parliament's activities, changes in the organizational and legal field after the largest ever enlargement of the European Union. The focus is on the specificities of the internal structure of the European Parliament as a legislative body of the European Union.

The article discusses organizational aspects of the European Parliament's activities, changes in the organizational and legal field after the largest ever enlargement of the European Union. The focus is on the specificities of the internal structure of the European Parliament as a legislative body of the European Union.

In the process of examining the structure and functioning of the European Parliament, it can be concluded that it is an important supranational body of the European Union with a considerable amount of authority, which has real leverage on processes occurring not only on the European continent, but throughout the world. At the same time, it is the only institution in the system of bodies of the European Union that is directly elected by citizens, in accordance with the EU Treaty.

The European Parliament at the present stage of European interstate integration is as close as possible in structural, regulatory and nomination plane to the classical parliament of a nation-state as a supreme representative body of the European Parliament. The growing role of supranational bodies of the European Union in the development and re the EU's common policy after the entry into force of the Treaty of Lisbon, gave a strong impetus to further transformations with a deepening of the integration component.

Keywords: *European Parliament, parliamentary procedure, European Union, institutional system.*

Постановка проблеми: Впродовж останніх років Європейський Парламент став важливим учасником законодавчого процесу Європейського Союзу, який поруч з такими інституціями, як Європейська Комісія та Рада ЄС, є одним з ключових органів влади на європейському просторі.

З моменту заснування Європейського Парламенту його позиції в системі керівних органів Європейського Союзу істотно зміцнилися. Із набуттям чинності Лісабонського договору у 2009 році, повноваження законодавчого органу розширились до повноважень Ради Міністрів Європейського Союзу. Завдяки Лісабонському договору був посилений демократичний контроль у Європейському Союзі, надавши більшої ролі Парламенту та парламентам держав-членів ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основний внесок у дослідження системи органів та інститутів ЄС та процесу прийняття рішень в Європейському Союзі зробили вчені та фахівці з держав-членів ЄС: Дж. Монкретьєн, Н. Ньюджент, О. Шмук, депутати Європейського Парламенту Р. Корбет, Ф. Якобс і М. Шеклтон. В українській політологічній науці дослідженню організаційно-правових засад, ролі та повноважень Європейського Парламенту присвячено мало уваги. Окремі аспекти можна знайти в працях таких науковців: В. Воронкова, Л. Гонюкова, О. Дергачова, А. Камінського, А. Круглашова, В. Малярчука, М. Обушного.

Мета статті полягає у вивченні організаційних аспектів діяльності Європейського Парламенту, змін в організаційному та правовому полі після найбільшого за всю історію розширення Європейського Союзу.

Для реалізації визначеної мети окреслено такі **завдання:** 1) визначити внутрішній механізм (склад; структура; система структурних підрозділів); 2) охарактеризувати організаційно-правові форми та методи діяльності.

Результати дослідження: Під складом Європейського Парламенту слід мати на увазі його чисельну кількість, встановлену нормами європейського права. У відповідності до пункту. 2 ст. 14 Лісабонського договору про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договір про заснування Європейського Союзу від 13 грудня 2007 р. [1], Європейський Парламент складається з представників громадян

Європейського Союзу, кількість яких не перевищує семисот п'ятдесяти депутатів та Голови, але не більше дев'яноста шести місць на одну державу-члена ЄС. Водночас, остаточне рішення, яке фіксує склад Європейського Парламенту, приймає одностайно Рада ЄС.

Пункт 3 ст. 14 Лісабонського договору передбачає порядок обрання членів Європейського Парламенту строком на п'ять років на загальних виборах шляхом прямого, вільного, таємного голосування [1]. Функціонування Європейського Парламенту, структура та склад, встановлюється його Внутрішнім регламентом (документ обсягом приблизно 250 сторінок включає 10 додатків та є за своєю правовою природою правилами процедури даного органу). Установчий акт Європейського Союзу дає змогу охарактеризувати склад Європейського Парламенту за кількома аспектами.

По-перше, чисельний склад Європейського Парламенту відповідно до норм європейського права дорівнює 751 члену, адже Голова Європейського Парламенту обирається з числа його членів (п. 4 ст. 14 Лісабонського договору) [1].

По-друге, безпосередній вплив на кількісно-квотний склад Європейського Парламенту відсутній в установчих договорах ЄС, тобто йдеться про деяку невідповідність квоти чисельності населення тієї чи іншої країни-члена ЄС і ця квота коливається від 6 до 96 представників при загальному складі у 751 депутат Європейського Парламенту.

По-третє, з 2009 по 2014 рр. у Європейському Парламенті була організаційно-правова модель депутата-спостерігача, що дозволило частково впровадити положення Лісабонського договору щодо збільшення чисельного складу ще до чергових парламентських виборів, своєрідно «оминувши» у такий спосіб загальновизнаний юридичний постулат про неможливість зворотної дії нормативно-правового акту.

Відносно структури Європейського Парламенту слід відзначити, що у загальному сенсі вона є класичною однопалатною, так само, як парламенти у більшості країн світу. Загальною рисою функціонування однопалатного Європейського Парламенту передбачається створення системи постійно діючих внутрішніх підрозділів, які в комплексі становлять внутрішньоорганізаційну структуру.

Внутрішньоорганізаційна структура Європейського Парламенту визначається його Регламентом, у відповідності до положень структурних елементів організаційної побудови цієї інституції. Діяльністю Європейського Парламенту керує Голова, який обирається терміном на два з половиною роки. Голова Європейського Парламенту, відповідно до чинних регламентних норм (ст. 19), наділений адміністративною, представницькою, дисциплінарною та норматворчою функціями, а саме, здійснює контроль за дебатами та діями Парламенту, превентує його у відносинах як всередині

Європейського Союзу, так і за його межами. Тільки Голова Європейського Парламенту має унікальне право дозволити депутатові виступати по одному питанню більше двох разів та може оголосити порушникові Регламенту осуд, що спричиняє заборону бути присутнім на засіданні від двох до п'яти днів. Крім цього, Голова наділений важливими повноваженнями підпису більшості законів та бюджету ЄС [2].

Надаючи Голові Парламенту широкий спектр повноважень з ведення засідань сесій, Регламент вказує, що Голова має право брати слово в ході обговорень, тільки з метою сповістити депутатів про зміст питання, якщо ж він бажає брати участь у дискусії, то він зобов'язаний покинути своє крісло головуючого на засіданні та повернутися на своє місце лише тоді, коли дискусія з даного питання вже завершена. Це означає, що регламентні норми спрямовані на недопущення адміністративного впливу Голови на політичну позицію депутатів під час обговорення та прийняття рішень, якщо такий вплив не пов'язаний з правомірним застосуванням дисциплінарних повноважень, що є досить корисною практикою сучасного європейського парламентаризму, заснованого на демократичних засадах організації та діяльності [2].

Отож, Голову Європейського Парламенту можна визначити як вищу посадову особу Парламенту, яка обирається зі складу депутатів терміном на два з половиною роки та наділена досить широкими повноваженнями в інституційному механізмі Європейського Союзу. Кандидатури Голови та членів Бюро повинні бути запропоновані за згодою самих кандидатів від імені однієї з політичних груп або щонайменше 13 депутатами (п. 1 ст. 12 Регламенту). Якщо в ході таємного голосування кандидат набирає абсолютну більшість голосів, він проголошується обраним. Європейський Парламент з метою більшої ефективності своєї роботи постановив, що, якщо після трьох турів голосування кандидати не наберуть абсолютної більшості голосів, то у четвертому турі балотуються ті два кандидати, що набрали найбільше число голосів в попередніх турах (ст. 13, 17 Регламенту).

Стосовно заступників Голови, то вони обираються за тією ж процедурою з урахуванням представництва різних країн і політичних груп. Повноваження заступників Голови виявляються зазвичай в заміщенні Голови у разі його відсутності через головування на засіданнях парламенту (ст. 19 Регламенту) та присутності на офіційних церемоніях. Загалом, Голова Європейського Парламенту має 14 заступників та 5 квесторів, які обираються одночасно (строком на той же термін що і Голова Парламенту) і входять під керівництвом Голови до складу Бюро Парламенту – колегіального органу керівництва внутрішньою організацією його роботи з адміністративних та дисциплінарних питань [2].

Питаннями порядку денного займається Конференція голів, до якої входять Голова Парламенту, керівники парламентських груп (фракцій) та

комісій (при цьому якщо йдеться про постійні комісії, то, відповідно до усталеної європейської парламентської практики, справедливо вживається і назва «комітет»), а також два представника від незалежних депутатів. Регламентними положеннями передбачене функціонування таких структурних підрозділів Парламенту, як Конференція голів парламентських комісій та Конференція голів міжпарламентських груп. Найважливіше розпорядче повноваження Конференції голів, яке відрізняє його правовий статус від правового статусу Бюро, розкривається через обов'язок Голови проконсультуватися з цим колегіальним органом щодо скликання надзвичайного пленарного засідання на прохання більшості депутатів Європейської Комісії або ж Ради Європейського Союзу.

Окрім цього, Конференція голів повинна намагатися приймати консенсуальні рішення, але за його відсутності проводиться процедура голосування з використанням зважених голосів, залежно від кількості депутатів, яких представляє той чи інший член Конференції.

Досить позитивним досвідом європейського парламентаризму в організаційно-розпорядчій площині є інститут квесторів, якими, відповідно до ст. 29 Регламенту, є посадові особи Європейського Парламенту, які відповідають за виконання адміністративних і фінансових завдань, що безпосередньо стосуються депутатів, вони ведуть спеціальний реєстр професійної діяльності депутатів. Для цього кожен член Парламенту зобов'язаний щорічно подавати квесторам декларацію, що містить відомості про його професійну діяльність та доходи [3].

До повноважень квесторів також належить видача перепусток особам, що відвідують Європарламент з метою надання депутатам інформації в межах їх мандата, в тому числі – представникам лобістських груп.

Отже, квестори за своїм правовим статусом є контролюючими посадовими особами, основним завданням яких є недопущення порушень регламенту, корупційних діянь, отримання неправомірної вигоди членами Парламенту. При цьому квестори мають дорадчий голос на засіданнях Бюро Парламенту, а також володіють фінансовими, господарськими та організаційними питаннями внутрішньої діяльності Парламенту. В загальному функціональна діяльність квесторів фактично забезпечує законність у реалізації правового статусу депутатами Європейського Парламенту, спираючись на прозорість у прийнятті рішень Парламентом в цілому.

Як вбачається, подібний досвід може бути визнаний корисним у сучасних умовах зміцнення українського парламентаризму та розглянутий у процесі подальшої конституційної модернізації вітчизняної системи вищих органів державної влади. Слід зазначити, що депутати Європейського Парламенту найбільше часу проводять не на пленарних засіданнях чи засіданнях керівних структурних підрозділів, а на засіданнях комісій, що є

взагалі притаманним для парламентів європейських країн (щомісяця пленарні засідання займають один тиждень, в той час, як для засідання комісій відводиться не менше, ніж два тижні на місяць). Аналіз процедурних правил внутрішньої організації Європейського Парламенту дає змогу констатувати наявність трьох видів комісій як допоміжних органів – окремих структурних підрозділів Парламенту, виділених за предметною профільною сферою правотворчого регулювання: 1) постійні комісії (комітети); 2) тимчасові спеціалізовані комісії; 3) слідчі комісії [4].

Комісії виконують основну роботу з підготовки проектів рішень для подальшого розгляду на пленарних засіданнях Європарламенту; комісії беруть участь у здійсненні установчої та бюджетно-фінансової діяльності Європарламенту; у здійсненні внутрішніх та зовнішніх функцій тощо. Комісії також надають можливість обговорення конкретних питань за участі представників Комісії та Ради ЄС. Парламентські комісії в рамках своєї компетенції здійснюють парламентський контроль за виконавчою владою [5].

Отже, комісії в межах своєї компетенції беруть участь у реалізації майже всіх відповідних загальних функцій Європейського Парламенту.

Ще одним специфічним інститутом Європейського Парламенту слід відзначити почесну посаду дуаєна, впровадження якої дозволило вирішити процедурну проблему ведення першого засідання Парламенту.

Дуаєном, за класичною парламентською традицією європейських країн, є найстарший за віком депутат Парламенту.

Дуаєн Європейського Парламенту головує на відкритті першої сесії Європейського Парламенту нового скликання при обранні Голови Парламенту і Бюро. При головуванні дуаєна допускається тільки обговорення питань виборів Голови й Бюро та перевірки повноважень новообраних депутатів. Як тільки вони вступають на посаду, дуаєн поступається своїм місцем Голові Парламенту.

Основною організаційно-правовою формою діяльності Європейського Парламенту є проведення сесій, в рамках яких депутати працюють як на пленарних засіданнях, так і на засіданнях постійних комісій, тимчасових спеціалізованих комісій, слідчих комісій, Бюро Парламенту, Конференції голів, Конференції голів парламентських комісій, Конференції голів міжпарламентських груп, політичних груп (фракцій). Всі означені методи парламентської діяльності є невід'ємними елементами парламентської сесії, які в сукупності дозволяють успішно реалізовувати Парламенту свої повноваження щодо здійснення нормативно визначених функцій:

- законодавчої;
- бюджетної;
- контрольної;
- зовнішньополітичної.

Найвищим органом європейських партій, уповноваженим приймати рішення, є з'їзд, який скликається щорічно, кожні два або три роки. В його роботі беруть участь члени правління та певна кількість делегатів, що визначається або за результатами виборів до Європейського Парламенту, або за чисельністю відповідної фракції в Парламенті, причому спеціально враховується ще й кількість населення відповідної держави-члена [7].

На з'їзді затверджують партійні статuti та рамковий політичний курс, ухвалюють спільну виборчу програму та обирають нове правління. До його складу входять представники всіх членських партій. Правління партій покликані втілювати у життя рішення з'їздів, представляти партії у міжнародних відносинах і визначати рамковий політичний курс у період між з'їздами [6].

Президії, що обираються із членів правління, репрезентують політичні партії в міжнародних відносинах, тоді як організаційна робота здійснюється генеральними секретаріатами.

Висновок. У процесі дослідження структури та функціонування Європейського Парламенту можна зробити висновок, що він є важливим наднаціональним органом Європейського Союзу зі значним обсягом повноважень, який має реальні важелі впливу на процеси, що відбуваються не лише на Європейському континенті, а й у цілому світі. При цьому він – єдина інституція в системі органів Європейської Унії, яка обирається безпосередньо громадянами, відповідно до Договору про ЄС. Європейський Парламент складається з представників народів держав, що об'єдналися у Співтовариство. Можна констатувати, що за своєю внутрішньою організаційною структурою та порядком роботи Європейський Парламент на сучасному етапі європейської міждержавної інтеграції є максимально наближеним у структурній, розпорядчій та номінаційній площі до класичного парламенту національної держави як обраного народом вищого представницького органу. Подібний конституційно-правовий статус Європейського Парламенту дає змогу зробити досить важливий концептуальний висновок про зростання ролі наднаціональних органів Європейського Союзу у розробленні та реалізації спільної політики ЄС після набуття чинності Лісабонським договором, який надав потужний імпульс до подальших перетворень з поглибленням інтеграційної складової.

Список використаних джерел

1. Лісабонський договір 2007 р. // Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union. 2007. 7 грудня.
2. Rules of Procedure. European Parliament. - Latest edition (16th), July 2004 // Official Journal. 2004. № L/52.

3. International relations European People's Party Group [Electronic resource] // EPP Group in the European Parliament [site]. Access mode: <http://www.epp.eu/beyondtheeu.asp?z=5C58>.

4. Європейський парламент як національний орган влади Європейського Союзу // Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. К.: НІСД, 2007. С. 248-267.

5. Івченко В. Парламент, який не має аналогів у світі // Євробюлетень. Січень 2004 р. С. 18-19.

6. Сергієнко Я.В. Інституційне реформування в сучасних концепціях об'єднаної Європи // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. К., 2010. Вип.94. Ч.1. С. 190-193.

7. Сливка Я. Ратифікація Лісабонської угоди: проблеми та перспективи // Актуальні проблеми міжнародних відносин у двох частинах: збірник наукових праць. К., 2010. Вип.88. Ч.1. С. 46-47.

REFERENCES

1. Lisabonskyu dohovir (2007) // Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union.

2. Rules of Procedure. European Parliament. - Latest edition (16th), July 2004 // Official Journal. 2004. № L/52.

3. International relations European People's Party Group // EPP Group in the European Parliament [site]. – access mode <http://www.epp.eu/beyondtheeu.asp?z=5C58>.

4. Evropeyskyu parlament yak nacionalnyy organ vlady Evropeyskogo Souzu [*The European Parliament as the national authority of the European Union*] Politychna systema y gromadske suspilstvo: evropeysky ta ukrainsky realyy. – 248-267.

5. Ivchenko V. (2004) Parlament yakyy ne maye analogiv u svity. [*Parliament that has no analogues in the world*] Evrobyulyten. 18-19.

6. Sergienko Y.V. (2010) Instytyciyne reformuvannya v suchasnyh koncepciyah obyednanoy Evropy. [*Institutional reform in modern concepts of a united Europe*] Aktualny problemy mizhnarodnyh vidnosyn, 190-193.

7. Slyvka Y. (2010) Ratufikaciya Lisabonskoy ugody: problemy ta perspektvy. [*Ratification of the Lisbon Treaty: challenges and prospects*] Aktualny problemy mizhnarodnyh vidnosyn, 46-47.

УДК 327-048.87(1-32)

*Гарбовська Деніса,
студентка 2-го курсу магіратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: доц. Мелеганич Г. І.*

ОСНОВНІ ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА РЕГІОНІВ

У статті досліджуються основні форми міжнародного співробітництва регіонів. Подається класифікація і теоретико-методологічні підходи до розуміння таких понять: транскордонне, міжрегіональне, міжтериторіальне та транснаціональне співробітництво. У статті розглядаються основні особливості понять, механізми регулювання цих процесів, їх форми, відмінності, спільні риси та функції у міжнародному співробітництві.

Ключові слова: *регіон, транскордонне співробітництво, міжрегіональне співробітництво, між територіальне співробітництво, транснаціональне співробітництво, регіональна політика, єврорегіон.*

This article explores the main forms of international cooperation between regions. The classification, theoretical and methodological approaches to understanding the following concepts are presented: cross-border, inter-regional, inter-territorial and trans-national cooperation. The basic features of concepts, mechanisms of regulation of the seprocesses, their forms, differences, common features and functions in international cooperation are considered in the article.

Keywords: *region, cross-border cooperation, inter-regional cooperation, inter-territorial cooperation, trans-national cooperation, regional policy, Euro-region.*

Актуальність. Глобалізація стала невід'ємним фактом сучасного життя, який впливає на політичну, економічну, соціальну і культурну сфери і викликає реакцію на загальноєвропейському, національному та регіональному рівнях. За сучасних умов розширення процесів глобалізації зростає роль транскордонного співробітництва у житті регіонів і громад та відкриваються нові можливості для активізації господарської діяльності на периферійних територіях та підвищення їх конкурентоспроможності.

Стан дослідження. Науковому дослідженню проблематики транскордонного співробітництва присвячені роботи І. Арт'омова, П. Беленького [1], О. Богородецької, В. Борщевського, М. Буффона, С. Гакмана, О. Жука [4], О. Овчара [8], В. Чужикова, В. Гоблик,

Г. Мелеганіч [6], Н. Мікули [7], Є. Рябініна, І. Студеннікова [10], Т. Коморніцкі, С. Устича, Ю. Цибульської та інших.

Мета статті є розглянути основні інституційні форми міжнародного співробітництва на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно з другої половини ХХ століття в Європі починають формуватися основні інституційні форми транскордонного співробітництва. Спочатку транскордонні відносини розвивалися спонтанно в формі співробітництва місцевих органів влади, регіональних прикордонних співтовариств та громадськості у розвитку економічних, культурних і соціальних зв'язків, обмінів, завдяки інтенсифікації руху населення на прикордонних територіях країн Бенілюксу з метою вирішення спільних проблем у захисті навколишнього середовища, працевлаштування, спільного використання медичного обладнання тощо [8, с. 22-23].

Поліваріантність європейських досліджень інституційно-правового виміру сфокусована на практичній реалізації так би мовити базового юридичного документа з питань транскордонного співробітництва – Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, яку було підписано у Мадриді 21 травня 1980 року. Саме у цьому документі було уперше введений термін "транскордонне співробітництво"[3].

В Конвенції транскордонне співробітництво визначається як " ...будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або органами влади, що знаходяться під юрисдикцією двох або кількох договірних сторін, а також укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей"[4, с. 19].

У цьому контексті слід звернути увагу ще на два пункти, які чітко відображені у наведеному міжнародному документі, а саме:

– транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначеної внутрішнім законодавством;

– вислів "територіальні общини або власті" означає общини, власті або органи, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визначаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави [3].

Створення Асамблеї Європейських регіонів у 1985 році визначило поняття регіон. В ст. 2, розділу 2 Статуту Асамблеї визначається, що "регіон, в принципі, визначає органи місцевої влади на рівні, який знаходиться безпосередньо після центрального уряду та мають політичне правопредставництва, втілюване обраною регіональною асамблеєю". В цьому ж Статуті визначається міжрегіональне співробітництво, під яким розуміють

будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних держав [1, с. 14].

Але виникла необхідність удосконалення категорійного апарату поняттям "міжтериторіального співробітництва", яке було введено Протоколом № 2 до Рамкової конвенції (1998). Це пов'язано з тим, що у міжнародні відносини можуть вступати, в залежності від національного законодавства, не лише регіони, які знаходяться безпосередньо після державного рівня, а й інші територіальні утворення та органи самоврядування нижчих рівнів і не обов'язково сусідні території (транскордонне співробітництво) [9].

"Міжтериторіальне співробітництво" означає будь-яку взаємоузгоджену діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними общинами та органами влади двох або більше договірних сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми органами влади, включаючи укладання між територіальними общинами та органами влади інших держав угод про співробітництво [1, с. 53].

На наш погляд, є деякі розбіжності у трактуванні ст. 1 Додаткового протоколу до Європейської рамкової конвенції [2], коли робляться висновки про необов'язковість наявності кордону для транскордонного співробітництва. Однак у преамбулі до Протоколу № 2 до цієї ж Конвенції вказується на те, що співробітництво транскордонне здійснюється між органами влади сусідніх територій, а між іноземними органами влади, які не є сусідами – міжтериторіальне [9].

Таким чином, наведений документ чітко роз'яснює різницю між транскордонним та міжтериторіальним співробітництвом. Транскордонне співробітництво здійснюється між територіальними общинами або властями країн-сусідів (прикордонні регіони Польщі та України, Румунії та України), тоді як міжтериторіальне співробітництво здійснюється між територіальними общинами або властями країн, що не є сусідами та не мають спільного кордону (регіони Італії та України, Великобританії та України).

Рада Європи у своїх документах розглядає транскордонне співробітництво як співробітництво, яке не є зовнішньою політикою конкретної держави, а торкається зв'язків між органами влади на локальному і регіональному рівнях; не є способом, за допомогою якого територіальні самоврядування наділяються компетенціями, які вони не можуть мати відповідно до їх внутрішнього законодавства; не є способом для створення нової форми локальних або регіональних органів влади. Транскордонне співробітництво не загрожує територіальній цілісності держави, воно регулює відносини сусідства на локальному або регіональному рівнях між територіальними об'єднаннями. Метою транскордонного співробітництва є подолання державного кордону як соціального, господарського, інфраструктурного і культурного бар'єрів. Це спосіб, за допомогою якого

регіони об'єднують свої зусилля з метою вирішення спільних проблем. Транскордонне співробітництво функціонує в межах повноважень, закріплених внутрішнім правовим законодавством [4, с. 55-56].

Воно проходить низку етапів свого розвитку, а саме: партнери досліджують прикордонні регіони; зближаються з інституційними структурами в межах обох держав; визначають переваги й напрями співпраці, сильні і слабкі риси в можливостях співпраці і території для спільної діяльності; формують інституційні структури; забезпечують процес реалізації й оцінки проектів.

Таким чином, відповідно до трактування цього поняття Радою Європи, транскордонне співробітництво передбачає планування, розробку і реалізацію спільних проектів між адміністраціями, громадськими об'єднаннями і комерційними структурами прикордонних територій країн-сусідів. Сфери транскордонного співробітництва можуть охоплювати розвиток прикордонної інфраструктури, туризм і рекреацію, екологію і охорону навколишнього середовища, боротьбу зі злочинністю, культурний обмін тощо [1, с. 77].

На основі цього науковці пропонують такі класифікації міжнародного співробітництва регіонів:

- міжтериторіальне, міжрегіональне та транскордонне (Н. Микула);
- транснаціональне, інтеррегіональне (міжрегіональне), транскордонне (А. Балян, Ганс-Мартін Чуді).

У *Таблиці 1* відображено основні відмінності між наведеними формами міжнародного співробітництва регіонів [4, с. 73-74].

Таблиця 1

Форми міжнародного співробітництва регіонів

Транскордонне співробітництво	Міжрегіональне (інтеррегіональне) співробітництво	Транснаціональне співробітництво
Безпосередня сусідська кооперація в усіх напрямках життєдіяльності між усіма регіональними та локальними органами влади вздовж кордонів із залученням усіх учасників співпраці	Співробітництво між регіональними та локальними органами влади переважним чином в окремих секторах (не у усіх сферах життєдіяльності) за участю обраних учасників	Співробітництво між країнами (інколи за певних обставин і між регіонами) у вирішенні конкретної теми (наприклад, територіальне впорядкування), що охоплює взаємопов'язані великі території

Більшою мірою організоване, позаяк має давні традиції (регіональні/локальні)	Не має інституцій в структурі, позаяк не має традицій	Організаційно, інституційно знаходиться в стадії розвитку
Внутрішньо пов'язане зі структурою Асоціації Європейських Прикордонних Територій (AEBR)	Внутрішньо пов'язане зі структурою Асамблеї європейських регіонів (VRE) чи, наприклад, Конференції прибережних периферійних європейських регіонів (CRPM)	Мережа є слаборозвиненою, утім, у міжнародному форматі існують певні ініціативи (наприклад, Рада Європи, Північна Рада, CRPM)

Таким чином, поняття "міжрегіональне співробітництво" не є ширшим, ніж міжтериторіальне, яке визначає право будь-якого територіального органу влади співпрацювати з будь-якими відповідними територіальними органами влади інших держав (за Конституцією України – АРК, області, райони, міста, міські райони, селища або села). А от міжрегіональне співробітництво окреслює правові рамки територій, що стоять на другому після центрального рівня (для України – це області та Автономна республіка Крим, м. Київ та м. Севастополь; для Швейцарії – кантони; для Австрії, Німеччини – землі; для Польщі – воєводства тощо) [8, с. 39].

Транскордонне співробітництво означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між співпрацюючими територіями. Можна вживати термін "міжтериторіальне транскордонне співробітництво", коли співпрацюють між собою прикордонні райони чи міста, але не можна говорити про транскордонне співробітництво держав, які не є сусідами [1, с. 69].

Отже, поняття "міжтериторіальне" та "міжрегіональне" можна вживати як ідентичні, якщо визначитися з поняттям регіон. Вище згадувалося визначення Асамблеї Європейських регіонів, але в науковій літературі воно є багатозначним і спроби уніфікувати цей термін не вдаються. Фактично, вживаючи термін регіон, чітко окреслюється значення в якому воно використовується в конкретному матеріалі. Якщо ж під територією розуміти різного рівня адміністративно-територіальні одиниці держави, включаючи й 2-й рівень безпосередньо після державного (тобто, в даному випадку – регіон), то поняття міжтериторіального буде включати і міжрегіональне співробітництво.

Проте саме регіони виступають найбільш керованою структурою, що займає рівновіддалене становище в управлінському просторі країни (центр –

регіони – міськради (райони) – громадянин); є історично найбільш стійкими територіальними утвореннями, що сформували за період свого існування відокремлені соціуми, деякі навіть з певним набором національних та етнічних ознак; сумірні за своїми розмірами з деякими країнами світу, являючи собою найбільш оптимальну структуру для позиціонування в зовнішньоекономічному просторі [6, с. 240].

Розглядати ж транскордонне співробітництво доцільно окремо, передусім тому, що в умовах транскордонного співробітництва проблем, які виникають та які необхідно вирішувати, є набагато більше, ніж тих, які виникають в стосунках територій (регіонів) різних держав. Часто ці проблеми носять об'єктивний характер – незалежний від людини: перенос забруднень на суміжні території, спільні водні ресурси тощо.

Загалом, транскордонне співробітництво спрямоване на подолання негативних аспектів існування кордонів та наслідків, які виникли на прикордонних територіях через їх розташування на національних околицях держав і має на меті поліпшення умов життя населення. Серед головних цілей такої співпраці:

- подолання існуючих стереотипів та упереджень по обидва боки кордону;
- усунення політичних та адміністративних бар'єрів між сусідніми народами;
- створення господарської, соціальної та культурної інфраструктури за умови формування спільних органів, господарюючих суб'єктів, осередків тощо [4, с. 17].

Знання та розуміння сусіда є так само важливими, як і формування довіри. Різноманітність проблем та потенційних можливостей розвитку по обидва боки кордону на просторах Європи призводить до того, що транскордонне співробітництво стає неминучим, бо служить втіленню в життя принципів міжнародного права в чітко визначеному регіональному аспекті [1, с. 61].

З огляду на те, що транскордонне співробітництво стосується всіх сфер життя суспільства, його нормативно-правове забезпечення умовно можна представити у чотирьох групах:

1) загальні європейські нормативні акти щодо функціонування та розвитку регіонів ("Європейська хартія місцевого самоврядування" (Страсбург, 1985 р.), "Хартія конгресу місцевих і регіональних органів влади Європи" (1994 р.), "Європейська хартія регіонального просторового планування" (Торремолінос, 1983 р.) та ін.);

2) європейське законодавство, що стосується безпосередньо транскордонного співробітництва ("Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами" (Мадрид, 1980 р.), два додатки до неї: Додатковий протокол (Страсбург, 1995 р.) та

Протокол № 2 (Страсбург, 1998 р.), "Європейська хартія прикордонних і транскордонних регіонів" та ін);

3) низка європейських документів, які регулюють різні аспекти транскордонного співробітництва ("Кіотська конвенція щодо спрощення та гармонізацію митних процедур", «Конвенція про комбіновані перевезення», "Європейська хартія регіональних мов і мов меншин" та ін.);

4) національне законодавство європейських країн (для України – Закон України "Про транскордонне співробітництво"(№ 1861-IV) від 24 червня 2004 р., який визначає зміст та основні положення транскордонного співробітництва в Україні; інші нормативно-правові акти) [7, с. 88-89].

У цілому міжнародне співробітництво регіонів здійснюється на підставі адміністративних, економічних або технічних угод, що укладаються місцевими органами влади прикордонних регіонів у межах їх повноважень. Типова угода містить широкий орієнтовний перелік сфер співробітництва, поставки товарів або надання послуг, серед яких: транспорт, дороги та автостради, спільні аеропорти, електро-, газо-, водопостачання; природоохоронні зони, місця відпочинку; екологічна безпека, освіта, професійна підготовка та дослідження; спільне використання медичних установ; спільні молодіжні та спортивні центри, табори; взаємодопомога у надзвичайних ситуаціях; проблеми, які стосуються мешканців прикордоння (зайнятість, житлово-комунальне господарство, соціальне страхування тощо); переробка відходів; аграрний сектор та інші [1, с.65].

Таким чином, транскордонне співробітництво є формою здійснення державної політики з урахуванням наддержавних інтеграційних процесів. З іншого боку, таке співробітництво є формою регулювання різноманітних спільних заходів суб'єктів прикордонних територій, але в першу чергу – зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Отже, транскордонне співробітництво є спільною діяльністю керівних органів прикордонних регіонів сусідніх держав у здійсненні стратегічного управління цими регіонами. Можна виокремити чотири рівня реалізації транскордонної співпраці:

– міжнародний рівень: реалізується політика загальноєвропейських інтересів, здійснюється координація національних регіональних політик для збалансованого розвитку європейського простору;

– державний рівень: виробляється національна політика транскордонного співробітництва та узгоджуються національні інтереси із загальноєвропейськими, а також здійснюється гармонізація національних та регіональних цілей;

– регіональний рівень: реалізується регіональна політика транскордонного співробітництва з урахуванням інтересів держави та місцевих органів влади, здійснюється координація між регіонами сусідніх країн.

На цьому рівні для здійснення співробітництва здебільшого створюються такі транскордонні утворення, як єврорегіони, міжнародні асоціації, організації, фонди та Робочі співтовариства;

– місцевий (локальний) рівень: здійснюється координація планів розвитку місцевої влади з істотною увагою до регіональних та національних інтересів, відбувається конкретна співпраця між суб'єктами прикордонних територій [8, с. 19].

З огляду на набутий досвід розвитку прикордонних відносин транскордонне співробітництво на місцевому рівні здебільшого здійснюється у таких формах: у рамках виконання проектів, шляхом прямих контактів, на рівні Робочих груп [10, с. 95].

Прикладом стратегічного забезпечення транскордонного співробітництва на наддержавному рівні є відповідний досвід ЄС. Як відомо, найпоширенішою формою транскордонного співробітництва в Європі є єврорегіон. Перший євро регіон "Єврорегіо" (Euregio) був заснований у 1958 р. Регіонами-учасниками стали землі Нижня Саксонія та Північний Рейн – Вестфалія у Республіці Німеччина та провінції Гелдерланд, Оверейсел та Дренте з боку Нідерландів. Учасниками стали міста Мюнстер, Енсхеде та Хенджело.

Практика функціонування євро регіонів у останні роки показала свою ефективність у справі ліквідації бар'єрів для вільного руху людей, товарів, послуг, капіталів. Німеччина, Польща, Чехія та інші країни створили єврорегіони по всьому периметру своїх кордонів, що зумовлювалося, зокрема, поглибленням євроінтеграційних процесів та удосконаленням механізмів фінансування регіонального розвитку в Європейському Союзі [7, с. 24-25].

Таким чином, єврорегіони – це одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів – на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво – місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Єврорегіони можуть створюватися як юридична або неюридична особа, мають свою організаційну структуру та визначені джерела фінансування [8, с 23].

Функціонування єврорегіонів як форми транскордонного співробітництва характеризується такими особливостями:

– створення єврорегіону не призводить до виникнення нового адміністративно-територіального утворення зі статусом юридичної особи;

– правове регулювання на території кожного з членів євро регіону здійснюється відповідно до чинного законодавства держави, у склад якої він входить;

– організаційна структура єврорегіону виконує координаційні функції і не має владних повноважень, а також не може підміняти органи влади, що діють на території кожного з його членів;

– у політичному сенсі єврорегіони не діють супроти національних інтересів держави; не є наднаціональним утворенням;

– у своїй діяльності єврорегіони не підміняють зовнішньополітичні функції держав, прикордонні території яких є членами єврорегіонів;

– необхідною умовою ефективного функціонування єврорегіонів є наявність чітко визначених спільних інтересів їх членів, зокрема, у розв'язанні таких проблем:

- зміцнення взаємної довіри та безпеки;
- вироблення спільної стратегії охорони довкілля, використання спільних водних ресурсів;

- вироблення спільної стратегії просторового розвитку транскордонного регіону;

- спільного використання енергетичних ресурсів;

- узгодження розвитку прикордонної інфраструктури;

- розвитку спільної підприємницької та інформаційної інфраструктури;

- ефективного використання людських ресурсів шляхом взаємного визнання їх професійної кваліфікації, створення єдиного ринку праці;

- підтримки спільних місцевих ініціатив органів місцевого самоврядування, громадських організацій [10, с. 94-95].

Найпростішою формою транскордонного співробітництва є прямі контакти між територіальними громадами – містами, селищами, які, здебільшого, мають неформальний характер та спрямовані на спільні дії у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Єврорегіони – найвища з організаційних форм. Вони можуть створюватися як юридична, так і як неюридична особа, мають свою організаційну структуру та визначені джерела фінансування [7, с. 124].

У свою чергу, існують інші форми транскордонного співробітництва. Крім єврорегіонів, в Україні іншою, новою, формою співробітництва є транскордонні кластери. Кластерна модель ведення господарства надзвичайно популярна в державах Європейського Союзу, оскільки вона зумовлена сприятливим поєднанням регіональних факторів і наступним розвитком зв'язків між підприємствами всередині самого кластеру. Транскордонне співробітництво у формі кластерів сприяє забезпеченню належного рівня вітчизняного виробництва, залученню інвестицій та підвищенню ефективності й розвитку самого регіону. Разом з тим в Україні

кластерна модель транскордонного співробітництва не набула поширення [8, с. 29-30].

Усе більше набуває розвитку така форма транскордонного співробітництва, як Європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС), які створені з метою полегшення та сприяння транскордонному, транснаціональному та/чи міжрегіональному співробітництву між членами ЄС з метою зміцнення економічного та соціального єднання [4, с. 5]. Створення та діяльність ЄУТС має певні особливості, відмінні від інших форм транскордонного співробітництва, а саме: ЄУТС є юридичною особою, учасниками якої можуть бути не лише держава, органи регіональної чи місцевої влади, а й громадські організації чи інші юридичні особи, які реалізують співробітництво на всіх рівнях регіональної політики ЄС (транскордонному, транснаціональному та міжрегіональному рівнях).

Висновок. Отже, міжнародне співробітництво на регіональному рівні – це досить складний та важливий процес, який може охоплювати широке коло сфер життєдіяльності та великі за своїми масштабами території. Такі поняття, як транскордонне, міжрегіональне, міжтериторіальне та транснаціональне співробітництво різняться у своїх трактуваннях, але все ж таки мають певні спільні риси. Загалом, ці види регіонального міжнародного співробітництва мають свій механізм регулювання (як на міжнародному, так і на національних законодавчих основах), форми, способів реалізації та методів фінансування. Можна з впевненістю стверджувати, що в умовах глобалізації саме міжнародне співробітництво стає все більш актуальним і привертає увагу багатьох науковців.

Список використаних джерел

1. Беленький П., Мікула Н. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні. // Регіональна економіка 2001. №3. С.61–74.
2. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями: Протокол, Міжнародний документ від 09 листопада 1995 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_099
3. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106
4. Жук О.П. Європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС). // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва : матеріали круглого столу, 28 квітня 2009 р. / відп. ред. Н.А. Мікула. Львів, ІРД НАН України, 2009. 109 с.

5. Комюніке Комісії Ради та Європейського Парламенту "Розширена Європа – Нові сусіди: Нова система стосунків з нашими східними та південними сусідами". Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495

6. Мелеганіч Г. Стратегічне значення транскордонного співробітництва для сталого розвитку регіонів України (на прикладі Закарпаття). // Мультикультуралізм та різноманітність у XXI столітті: Книга тез Міжнародна академічна конференція, Берегове, 27-28 березня 2018 р. / Під редакцією: ЕнікоНадь-Колоссварі-Сільвія Ковач. ТОВ «РІК-У». С. 240–244.

7. Мікула Н.А., Толкованов В.В. Транскордонне співробітництво: посібник. К.: Крамар, 2011. 259 с.

8. Овчар О.М. Розвиток транскордонного співробітництва в умовах Європейської політики сусідства. К.: НАДУ, 2010. 40 с.

9. Протокол №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями: Протокол, Міжнародний документ від 05 травня 1998 року №2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_520

10. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як крок до визначення концепції регіональної політики // На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів. / за ред. С. Максименка. К.: Логос. С. 94–95.

REFERENCES

1. Bieliienkyi, P.Yu., & Mikula, N. (2001). Formuvannia ta rozvytok systemy mizhrehionalnoho ta transkordonnoho spivrobitnytstva v Ukraini [Formation and development of the system of interregional and cross-border cooperation in Ukraine]. *Rehionalna Ekonomika– Regional Economy*, 3, 61-74 [in Ukrainian].

2. Dodatkovyi Protokol do Yevropeiskoi Ramkovoї Konventsii pro Transkordonne Spivrobitnytstvo mizh Terytorialnymy Obshchynamy abo Vlastiamy: Protokol Mizhnarodnyi dokument vid 09 lystopada 1995 roku [Additional Protocol to the European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities: Protocol, International Document of 09 November 1995]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_099 [in Ukrainian].

3. Komiiunike Komisii Rady ta Yevropeiskoho Parlamentu "Rozshyrena Yevropa – Novisusidy. Nova systema stosunkiv z nashymy skhidnymy ta pivdenmy my susidamy" [Communique of Commission of the Council and the European Parliament "An enlarged Europe - New neighbors: A new system of relations with our eastern and southern neighbors"]. *Povidomlennia Yevropeiskoi Komisii Dlia Rady Ta Yevropeiskoho Parlamentu*– Report from the European

Commission to the Council and the European Parliament. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495[in Ukrainian].

4. Mikula, N. A., & Tolkovanov, V. V. (2011). *Transkordonne Spivrobitnytstvo: Posibnyk* [Cross-border cooperation: a guide]. Kiev: Kramar[in Ukrainian].

5. Ovchar, O. M., & Kryvtsova, V. M., & Kaduk, N. I.(2010). *Rozvytok Transkordonnoho Spivrobitnytstva V Umovakh Yevropeiskoi Polityky Susidstva* [Development of cross-border cooperation in the context of the European Neighborhood Policy]. Kiev: NADU [in Ukrainian].

6. Melehanych, H. (March 27-28, 2018). *Stratehichne znachennya transkordonnoho sluzhinnya dlya staloho rozvytku rehional'noyi Ukrayiny (na prykladi Zakarpattya)* [Strategic importance of cross-border cooperation for sustainable development of Ukrainian regions (on the example of Transcarpathia)]. *Multykulturalizm ta riznomanitnist u 21 stolitti mizhnarodna: Knyha Tez Akademichna Konferentsiia – Multicultural is mand diversity in the 21st century: Book of abstacks International Academic Conference*. Berehove: RIK-U” LLC [Editedby: Eniko Nagy-Kolozsvari-Szilvia Kovacs] [inUkrainian].

7. *Protokol 2 do Yevropeiskoi Ramkovoї Konventsii pro Transkordonne Spivrobitnytstvo mizh Terytorialnymy Obshchynamy abo Vlastiamy: Protokol Mizhnarodnyi dokument vid 05 travnia 1998 roku* [Protocol No. 2 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities: Protocol International Document of 05 May 1998] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_520 [in Ukrainian].

8. Studennikov I. *Transkordonne Spivrobitnytstvo Yak Krok Do Vyznachennia Kontseptsii Rehionalnoi Polityky* [Cross-border cooperation as a step towards defining the concept of regional policy]. *Na shliakhu do Yevropy. Ukrainskiyi dosvid YevroRehioniv– On the Road to Europe. Ukrainian Experience of Euro Regions*, 94-95 [in Ukrainian].

9. *Yevropeiska Ramkova Konventsiiia pro Transkordonne Spivrobitnytstvo mizh Terytorialnymy Obshchynamy abo Vlastiamy* [The European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106[in Ukrainian].

10. Zhuk, O. P. (2009). *Yevropeiski Ugrupuvannia Terytorialnoho Spivrobitnytstva (YeUTS)* [European Groupings of Territorial Cooperation (EGTC)]. *Rozvytok Novykh Form Transkordonnoho Spivrobitnytstva Materialy Kruhl. Stolu– Development of New Forms of Cross-Border Cooperation: Round Table Materials*. Lviv, IRDNAS of Ukraine [in Ukrainian].

УДК 327:911,3

Глебена Вікторія,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ГЕОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ

Стаття націлена на систематизацію наукових підходів щодо основних ознак, які визначають зміст феномену геополітичної стратегії. Дослідження здійснено із застосуванням методу систематизації, що дало змогу виокремити та визначити основні сутнісні ознаки, враховані в трактуваннях, сформулювати певні наукові напрями (підходи) щодо вказаної проблематики. Основні наукові підходи щодо трактування визначені залежно від сутнісних ознак, які є визначальними відповідно до поглядів автора. Серед таких ознак виділено: ознаку реалізації геополітичних інтересів суб'єктів міжнародного простору; ознаку забезпечення просторових переваг на міжнародній арені; ознаку здатності країни реалізувати власні геополітичні інтереси на міжнародній арені; ознаку використання військової сили країни у зовнішньому просторовому вимірі країни як орієнтиру розвитку геостратегії; ознаку використання невійськових засобів у зовнішньому просторовому вимірі країни як орієнтир розвитку геостратегії; ознаку розвитку феномену геостратегії як напрямку геополітики держави; ознаку змінюваності характеру, залежно від владних управлінських рішень. З урахуванням зазначеного переліку ознак здійснено розробку авторського підходу до трактування сутності досліджуваного феномену геостратегії. Доведено, що представлене визначення має наукову новизну, оскільки вперше в його визначенні враховано основні сутнісні ознаки, які враховують тенденції наукової думки та відповідають розвитку цього феномену.

Ключові слова: геополітична стратегія, геополітика, вплив, держава, геополітичні інтереси, домінування, міжнародна арена, просторовий вимір.

The essence and main features of geopolitical strategies. The article aims to systematize scientific approaches to the main features that determine the content of the phenomenon of geopolitical strategy, and to define its universal interpretation, which will take into account their composition and characteristics. The following tasks are allocated for the realization of the stated purpose: 1) systematization of the main features of the phenomenon of geopolitical strategy; 2) formulation of the essence of the concept of geopolitical strategy, which would take into account the main composition of these essential features. The research

was carried out using the systematic approach and systematization method, which made it possible to identify and identify the main essential features taken into account in the interpretations, to formulate certain scientific directions (approaches) for the mentioned problems. The basic scientific approaches to interpretation are defined depending on the basic essential features which are decisive according to the views of the authors. Among the following features are: the feature of realization of geopolitical interests of subjects of international space; a sign of providing spatial benefits in the international arena; a sign of the country's ability to pursue its own geopolitical interests in the international arena; a sign of the use of the country's military force in the external spatial dimension of the country as a guideline for the development of geostrategy; a sign of the use of non-military means in the external spatial dimension of the country as a guideline for the development of geostrategy; a sign of the development of the phenomenon of geostrategy as a direction of geopolitics of the state; a sign of variability of character depending on the power management decisions. In view of the above list of features, an author's approach to the interpretation of the essence of the studied phenomenon of geostrategy was developed. It is proved that the presented definition has scientific novelty, because for the first time in its definition the basic essential features are considered, which take into account the tendencies of scientific thought and correspond to the development of this phenomenon.

Keywords: geopolitical strategy, geopolitics, influence, state, geopolitical interests, domination, international arena, spatial dimension.

Постановка проблеми. XXI ст. висуває безліч викликів та проблем, пов'язаних з визначенням пріоритетів у внутрішній та зовнішній політиці. У вирішенні цих проблемних аспектів важливе місце належить геополітиці, яка володіє певними традиціями, методологією, складовими теоретично-концептуального та прикладного характеру. До останніх відносять геополітичні стратегії держав, з яких визначаються механізми та способи досягнення геополітичних інтересів держав (наднаціональних об'єднань). На сучасному етапі розвитку наукової думки спостерігається становлення концептуалізації широкого спектру понять та категорій геополітики, які дозволяють оцінити формування геополітичного простору. Сучасний аналіз емпіричних досліджень свідчить, що на сьогоднішній день існує достатньо великий масив праць, присвячених формуванню, реалізації геополітичних стратегій тих або інших країн світу. Але відсутність універсального підходу до трактування сутності вказаного поняття свідчить про актуальність наукових розвідок за даним напрямом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення характеристик, місця, сутності феномену геополітичної стратегії (геостратегії) присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: З. Бжезінський, О. Вандам, В. Воронкова, Н. Діус, Д. Ключко, О. Косов,

С. Мальченков, Т. Михайлов, С. Парастатов, І. Храбан, В. Цимбурський, В. Шахов, В. Мадіссон, С. Юрченко тощо.

Мета статті – систематизація наукових підходів щодо основних ознак, які визначають зміст феномену геополітичної стратегії, та визначення її універсального трактування, що враховуватиме їх склад та характеристики. Для реалізації окресленої мети виділено такі завдання:

- 1) систематизація основних ознак феномену геополітичної стратегії;
- 2) формулювання сутності поняття геополітичної стратегії, яке б враховувало основний склад зазначених сутнісних ознак.

Результати дослідження

Розглянемо основні наукові підходи до визначення сутнісних ознак феномену геополітичної стратегії через оцінку існуючих підходів до характеристик та трактувань сутності досліджуваного поняття. В рамках дослідження буде використано метод системного підходу та систематизації, які дадуть змогу виокремити та визначити основні сутнісні ознаки, враховані в трактуваннях, сформулювати певні наукові напрями (підходи) щодо вказаної проблематики.

По-перше, можна відзначити найбільш поширений науковий підхід, який визначає сутність та характеристику геополітичних стратегій через ознаку реалізації геополітичних інтересів суб'єктів міжнародного простору (країн та об'єднань).

Слід проаналізувати трактування сутності досліджуваного поняття, сформульованого С. Парастатовим [8, с. 9] в рамках вказаного першого наукового підходу. Відповідно до твердження автора, геостратегія є ідеологією та сукупністю методів реалізації геополітичних устремлінь сучасних держав. Також в рамках визначення характеристики цього феномену дослідник розглядає геополітичну стратегію держави як інструмент формування та реалізації зовнішньополітичних завдань забезпечення країні домінування над конкурентами. Отже, можемо вважати, що автор під геополітичними устремліннями (інтересами) країни розуміє в тому числі досягнення домінування на міжнародній арені. Трактування С. Парастатова, на наш погляд, повністю відповідає теоретичним положенням окресленого наукового підходу щодо врахування геополітичних інтересів як пріоритетних у формулюванні сутності цього феномену.

Існує трактування сутності вказаного феномену, визначене З. Бжезінським і вказаного як перший науковий підхід щодо розуміння сутності поняття геостратегії, як реалізації геополітичних інтересів держави. За твердженням автора, геостратегія є стратегічним управлінням здійснення геополітичних інтересів країни [13, с. 12]. Вказане бачення цього поняття свідчить про достатньо узагальнююче, але цільне розуміння його природи та суті. Незважаючи на те, що З. Бжезінський не визначає складових та самого механізму реалізації вказаних інтересів, подане формулювання чітко показує

загальний можливий варіант їх реалізації. А саме, на погляд автора, через стратегічне управління, яке може включати широкий набір способів, напрямів, інструментів та загальний механізм. Відповідно, констатуємо, що трактування З. Бжезінського розроблено у широкому, узагальнюючому розумінні, в контексті першого наукового підходу до вказаної наукової проблеми.

Заслуговує на розгляд трактування сутності та характеристика геостратегії, яке представлено Д. Ключком [4], визначені в рамках першого наукового підходу. Автор стверджує, що геостратегія – це комплексна система засобів, методів, форм реалізації геостратегічних процесів певними політичними інститутами на рівні певних географічних просторів, вирішальна роль в якій належить забезпеченню геополітичних інтересів [4, с. 92]. Дослідник ґрунтовно доводить пріоритетність геополітичних інтересів в загальній системі геостратегії прикладом США. Автор зауважує, що сучасна геостратегія США (на початку ХХІ ст.) пов'язана виключно з орієнтиром на домінування через експансії та орієнтир на гегемонію в світовому просторі. Він зауважує, що для досягнення зазначених інтересів країною використовуються інформаційні та інші засоби [4, с. 61]. Можемо констатувати, що автор досить системно доводить прихильність до положень першого наукового підходу стосовно пріоритетного орієнтиру при визначенні сутності вказаного феномену на ознаку геополітичних інтересів країни.

Потребує вивчення формулювання сутності вказаного поняття, представлено в науковій праці І. Храбана [9], яке визначене з огляду на пріоритетний орієнтир на врахування геополітичних інтересів держави. Відповідно до твердження автора, геополітична стратегія є практичним проявом геополітики через розроблення доктрин, принципів, рекомендацій, документації державного та міждержавного характеру стосовно ключового напрямку діяльності країни (наднаціонального об'єднання) на світовому просторі, і реалізація її на практиці з метою забезпечення власних інтересів [9, с. 32]. Як бачимо, в даному трактуванні цільовим орієнтиром, як і в інших прихильників першого наукового підходу, виступають інтереси держави у геополітичному просторі. Окрім цього, дослідник розглядає геостратегію у якості практичного (прикладного) прояву геополітики держави на міжнародній арені.

В контексті першого наукового підходу існує трактування В. Шахова, В. Мадіссона [11, с. 53]. Згідно з їх визначенням, геостратегії країн є розробленням механізмів впровадження їх геополітичних інтересів, обумовлених геополітичними напрямками (основами) функціонування політичних акторів (держав) у міжнародному просторі. В рамках зазначеного формулювання показано практичний аспект реалізації геополітики, який проявляється в геостратегії, зроблено акцент на тому, що забезпечення

геополітичних інтересів країни є визначальним цільовим пріоритетом геостратегічного розвитку держав в зовнішньому середовищі.

Необхідно розглянути формулювання сутності вказаного поняття, визначене С. Мальченковим [6] в розрізі першого наукового підходу. За твердженням автора [6, с. 94], геостратегія є прикладною сферою геополітики, націленою на вироблення практичних рекомендацій в напрямі забезпечення національної безпеки та геополітичних інтересів країни. Вказане трактування С. Мальченкова виокремлює поряд з цільовим пріоритетом геополітичних інтересів також національну безпеку країни на міжнародній арені. Практичні рекомендації розглядаються дослідником у якості механізму реалізації цільових напрямів.

В рамках першого наукового підходу можна розглянути трактування сутності вказаного феномену, представлене В. Воронковою [2]. Авторка наголошує, що геостратегія є теорією та практикою реалізації життєво необхідних інтересів країни, наднаціональних об'єднань, інших міжнародних суб'єктів, комплексного механізму (системи скоординованих заходів, дій), націленого на забезпечення домінування, збільшення рівня могутності на геополітичному стратегічному рівні [2, с. 20]. Можна зазначити, що авторка як на узагальнюючому рівні (через вказівку на національні інтереси), так і на більш вузькому рівні (посилання на цільовий орієнтир, на домінування, ріст могутності держави) доводить, що геополітичні інтереси виступають пріоритетним напрямом розвитку геостратегії.

По-друге, заслуговує на вивчення науковий підхід, що передбачає розуміння геостратегії країни (наднаціонального об'єднання) в розрізі врахування ознак забезпечення геополітичних інтересів (могутності, домінування серед конкурентів), просторових переваг на міжнародній арені.

Положення зазначеного підходу відзначено в трактуванні сутності вказаного поняття, представленого в науковій праці С. Юрченка. Зокрема, автор наголошує, що геостратегія є ключовою категорією геополітики, яка визначає функціонування країни в міжнародному просторі і націлена на формування, підтримання, підвищення рівня власної могутності відповідно до існування у неї більш сприятливого просторового становища, яке забезпечене через використання засобів військового та невійськового характеру [12, с. 39]. Можемо відзначити, що ознака геополітичних інтересів показана дослідником при посиланні на орієнтир щодо досягнення високої могутності (домінування) в міжнародному просторі. Також автор пояснює можливість забезпечення задекларованої мети на домінування країни в геопросторі, пов'язані із впливом відповідних високих просторових переваг, і зазначається, яким чином ці переваги буде закріплено на рівні держави (військові, невійськові засоби). Тобто С. Юрченко наголошує, що привабливе просторове становище не може сприяти домінуванню в умовах геополітичного простору, для досягнення цільових орієнтирів домінування

потрібно додатково використовувати певний набір засобів, як військового, так і невійськового характеру. Певні тенденції відходу від військових засобів управління домінуванням в геополітичному просторі спостерігались на початку XXI ст. Але, з огляду на посилення позицій певних політичних гравців, які раніше не відігравали визначальної ролі в геополітиці (Китай, США, Індія, Туреччина тощо), на початку другого десятиліття XXI ст. військові засоби та інструменти впливу стали дуже вагомими у комплексі засобів впливу. Можна зауважити, що підхід С. Юрченка до формулювання сутності досліджуваного поняття є достатньо комплексним, оскільки в ньому об'єктивно враховано дві важливі ознаки, які характеризують природу вказаного феномену.

По-третє, слід виділити науковий підхід, націлений на розгляд феномену геополітичної стратегії крізь призму ознак здатності країни реалізувати власні геополітичні інтереси на міжнародній арені. Вказаний підхід пов'язаний, на наш погляд, не стільки з існуванням у держави (політичного актора) засобів та ресурсів для досягнення власних геополітичних інтересів (зокрема, домінування), скільки з вмінням управління створеними механізмами, доктринами, політикою, існуючими активами, просторовим розташуванням тощо.

В рамках вказаного третього наукового підходу можна проаналізувати трактування сутності зазначеного поняття, розроблене В. Цимбурським [10]. Автор стверджує, що геополітична стратегія є здатністю до перетворення фундаментальних геополітичних картин світу в завдання та цілі визначених гравців (країн), підкріплені наявними сценаріями, прогнозами та ресурсною базою. Відзначимо, що завдання та цілі автор ідентифікує з фундаментом геополітичних інтересів країн, вони є кінцевим результатом впровадження геостратегії за певними напрямками. Вказівка на здатність використання фундаментальних засад, прогнозів, засобів відповідає положенням третього наукового підходу. На наш погляд, посилення на здатність до впровадження геостратегії є аргументованим при формулюванні, підтверджує економічну природу цього поняття. А саме, можна назвати багато країн, які володіють просторовими передумовами, ресурсами, але не мають здатності до впровадження такого рівня геостратегії, який би міг забезпечити певні геополітичні інтереси щодо домінування в світі.

По-четверте, можна запропонувати відзначити науковий підхід стосовно трактування сутності вказаного феномену, що обумовлює необхідність врахування ознаки використання військової сили країни у зовнішньому просторовому вимірі країни. Як зазначалось вище, в світі відбувались зміни щодо пріоритетності використання військових засобів при реалізації геополітичних інтересів країни, але на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин відзначається поновлення актуальності цього пріоритету.

Відповідно до положень зазначеного наукового підходу, слід вивчити формулювання сутності оцінюваного феномену, наведене Т. Михайловим [7]. Зокрема, згідно з підходом дослідника, геостратегія є сферою, де здійснюється практичне використання військових засобів на рівні просторових показників [7, с. 88]. Можна зауважити, що вказане трактування, хоча і визначене на досить узагальнюючому рівні, але в ньому передбачено орієнтир на застосування військових засобів країни відповідно до її геополітичних позицій на міжнародній арені. Слід зазначити, що автор не вказує цільового орієнтиру використання геополітичних стратегій, що певним чином знижує характер теоретичного забезпечення трактування сутності цього феномену, не дає можливість комплексно зрозуміти його природу.

Існує інше трактування сутності досліджуваного поняття, визначене О. Вандамом [1] в рамках четвертого наукового підходу. Автор стверджує, що геостратегія є найважливішою інтегральною стратегією держави, передбачає її територіальні устремління, формування та відстоювання власної території, також відносини з сусідами та іншими політичними акторами на міжнародній арені [1]. Як бачимо, подане формулювання сутності зазначеного поняття визначене з огляду на орієнтир на використання державою військових засобів, оскільки реалізація територіальних устремлінь, формування власної території за рахунок територій інших держав можливі, переважно, через застосування силових (військових) впливів різного характеру.

Враховуючи існування сутнісної ознаки використання військової сили країни у зовнішньому просторовому вимірі країни, як орієнтиру розвитку геостратегії, можна запропонувати п'яту ознаку використання невійськових засобів у зовнішньому просторовому вимірі країни як орієнтиру розвитку геостратегії. Зокрема, до таких засобів можуть бути віднесені економічний вплив, інформаційний вплив, дипломатичний вплив тощо.

По-шосте, слід вказати на науковий підхід щодо оцінки сутності феномену геостратегії через її розуміння в якості наряду геополітики держави (ознака розвитку феномену геостратегії як наряду геополітики держави). Відповідно, геостратегія розглядається прихильниками цього підходу як складова геополітики, яка визначається нею для реалізації на практичному рівні (через відповідні механізми).

В рамках вказаного підходу можна дослідити формулювання сутності вказаного поняття, визначене Н. Діус [3]. Відповідно до підходу авторки, геостратегія є визначеним на рівні геополітики напрямом функціонування країн на міжнародній арені. Також дослідниця зауважує, що геостратегія в рамках геополітичних концепцій може реалізуватись із використанням військових (анексування територій), дипломатичних засобів впливу. На наш погляд, цей перелік можна розширити за рахунок: економічних засобів

геополітичного характеру (економічні санкції різних видів, квоти на продаж товарів, послуг на міжнародній арені тощо); інформаційних засобів, які можуть мати як військовий (гібридні інформаційні війни), так і невійськовий характер (інформаційна інтеграція політики держави за певними напрямками).

Згідно з положеннями п'ятого наукового підходу сформульовано трактування сутності поняття геостратегії в праці О. Косова [5]. Автор наголошує, що геостратегія є обумовленим геополітикою напрямом зовнішньополітичної діяльності держави, який може вирізнитись за масштабами (глобальна, регіональна, за країнами), за просторовим середовищем (морська, сухопутна, повітряна, космічна) [5, с. 18]. Можна зазначити відповідність змісту формулювання положення наукового підходу в розрізі посилання на розуміння геостратегії у якості складового елементу геополітики.

По-сьоме, слід відзначити, що геостратегія характеризується змінюваним у часі характером, що визначається зовнішньополітичним курсом, на рівні керівництва держави (наднаціонального об'єднання). Тому, на наш погляд, виокремлення такої ознаки цього поняття, як змінюваність характеру залежно від владних управлінських рішень, є актуальним та доцільним.

Вивчення основних наукових підходів щодо трактування сутності поняття геополітичної стратегії дозволило визначити перелік сутнісних ознак, що характеризують природу досліджуваного феномену, серед яких виокремлено:

- ознаку реалізації геополітичних інтересів суб'єктів міжнародного простору;
- ознаку забезпечення просторових переваг на міжнародній арені;
- ознаку здатності країни реалізувати власні геополітичні інтереси на міжнародній арені;
- ознаку використання військової сили країни у зовнішньому просторовому вимірі країни як орієнтиру розвитку геостратегії;
- ознаку використання невійськових засобів у зовнішньому просторовому вимірі країни як орієнтиру розвитку геостратегії;
- ознаку розвитку феномену геостратегії як напряму геополітики держави;
- ознаку змінюваності характеру, залежно від владних управлінських рішень.

Враховуючи ґрунтовність та об'єктивність зазначених ознак, що характеризують сутність досліджуваного поняття, нами здійснено спробу розробки його трактування з урахуванням основних положень та змісту. А саме, геополітична стратегія – це змінюваний напрям геополітики держави, пов'язаний із формулюванням та здатністю до реалізації механізму військових, економічних, дипломатичних, інформаційних засобів, націлених

на досягнення геополітичних інтересів в міжнародному просторі, обумовлених як зовнішніми просторовими, так і комплексом переваг внутрішнього характеру. В рамках вказаного формулювання враховано основні сутнісні ознаки, визначені в процесі дослідження. Можна з упевненістю стверджувати, що представлене трактування може вважатися універсальним, оскільки його зміст включає основні положення наукових підходів, існуючих в сучасних умовах розвитку наукової думки та становлення цього феномену в геополітичному просторі.

Висновки. Було систематизовано основні наукові підходи до трактування сутності поняття геополітичної стратегії. Їх визначено, залежно від основних сутнісних ознак, які є визначальними відповідно до поглядів авторів. Результати аналізу дозволили виокремити перелік таких ознак, це: зокрема ознака реалізації геополітичних інтересів суб'єктів міжнародного простору; ознака забезпечення просторових переваг на міжнародній арені; ознака здатності країни реалізувати власні геополітичні інтереси на міжнародній арені; ознака використання військової сили країни у зовнішньому просторовому вимірі країни, як орієнтиру розвитку геостратегії; ознака використання невійськових засобів у зовнішньому просторовому вимірі країни як орієнтиру розвитку геостратегії; ознака розвитку феномену геостратегії, як напряму геополітики держави; ознака змінюваності характеру, залежно від владних управлінських рішень. З урахуванням зазначеного переліку ознак здійснено розробку авторського підходу до трактування сутності досліджуваного феномену геостратегії. Доведено, що представлене визначення має наукову новизну, оскільки вперше в ньому враховано основні сутнісні ознаки, які висвітлюють тенденції наукової думки та відповідають розвитку цього феномену.

Список використаних джерел

1. Вандам А.Е. Геополитика и геостратегия. М.: Кучково поле, 2002. 272 с.
2. Воронкова В.Г. Концептуальні засади геополітики як нового соціально-філософського напряму ХХІ століття. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Вип. 41. С. 18 – 29.
3. Діус Н. Історіографія, сутність, методологічні основи та тенденції розвитку геополітичної проблематики України. Геополітика України: історія і сучасність. 2016. Вип. 2(17). С. 274 – 288.
4. Ключко Д. Геостратегічна дилема України: теоретико-методологічний аналіз та інституціональні рішення: дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Х., 2005. 203 с.
5. Косов А.П. Основы геополитики. Витебск: Учреждение образования «Витебский государственный университет имени П.М. Машерова», 2012. 109 с.

6. Мальченков С.А. Категория «геостратегический приоритет» в современной политической науке. Известия Саратовского университета. 2010. Вып. 3. С. 92 – 94.
7. Михайлов Т. Эволюция геополитических идей. М.: Издательство «Весь мир», 1999. 184 с.
8. Парастатов С.В. Геостратегия Российской Федерации на Балканах: состояние и тенденции развития (на примере российско-греческих отношений): автореф. дис. ...канд. полит. наук.: 23.00.04. Пятигорск, 2012. 24 с.
9. Храбан І. Конфігурація європейської безпеки в контексті реалізації національних інтересів України (воєнно-політичний аспект): дис... докт. політ. наук: 21.01.01. К., 2008. 462 с.
10. Цымбурский В. Геополитика как мировидение и род занятий. Дата оновлення: 06.11.2019. URL: http://www.polisportal.ru/files/File/pubvlication/Starie_publicacii_Polisa/C/1999-4-2-Cimburskiy_Geopolitika_kak_mirovidenie_i_rod_zanyatiy.pdf (дата звернення: 06.11.2019).
11. Шахов В., Мадіссон В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України. Вісник Національної академії державного управління. 2013. № 2. С. 44 – 56.
12. Юрченко С.В. Геостратегия США в процессе становления глобальной державы: дис... докт. полит. наук: 23.00.04. Симферополь, 2001. 430 с.
13. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 2016. 256 p.

REFERENCES

1. Brzezinski, Z. (2016). *The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
2. Dius, N. (2016). Istoriohrafiiia, sutnist, metodolohichni osnovy ta tendentsii rozvytku heopolitychnoi problematyky Ukrainy [*Historiography, essence, methodological bases and tendencies of development of geopolitical problems of Ukraine*]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist*, 274-288.
3. Kliuchko, D. (2005). Heostrategichna dylema Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy analiz ta instytutsionalni rishennia [*Geostrategic dilemma of Ukraine: theoretical and methodological analysis and institutional solutions*]: candidates thesis. Kharkiv.
4. Kosov. A.P. (2012). *Osnovy geopolitiki* [*Fundamentals of Geopolitics*]. Vitebsk: Uchrezhdeniye obrazovaniya «Vitebskiy gosudarstvennyy universitet imeni P.M. Masherova».
5. Khraban, I. (2008). Konfihuratsiia yevropeiskoi bezpeky v konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv Ukrainy (voienno-politychnyi aspekt)

[*Configuration of European security in the context of the realization of Ukraines national interests (military-political aspect)*]: PhD Thesis. Kyiv.

6. Malchenkov. S.A. (2010). *Kategoriya «geostrategicheskiy prioritet» v sovremennoy politicheskoy nauke [The category of “geostrategic priority” in modern political science]*. Izvestiya Saratovskogo universiteta, 92-94.

7. Mikhaylov. T. (1999). *Evolyutsiya geopoliticheskikh idey [The evolution of geopolitical ideas]*. Moskva: Izdatelstvo «Ves mir».

8. Parastatov. S.V. (2012). *Geostrategiya Rossiyskoy Federatsii na Balkanakh: sostoyaniye i tendentsii razvitiya (na primere rossiysko-grecheskikh otnosheniy) [Geostrategy of the Russian Federation in the Balkans: state and development trends (on the example of Russian-Greek relations)]*: Abstract of candidates thesis. Pyatigorsk.

9. Shakhov, V., Madisson, V. (2013). *Natsionalnyi interes i natsionalna bezpeka v heostrategii Ukrainy [National interest and national security in geostrategy of Ukraine]*. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia, 44-56.

10. Tsymburskiy. V. (1999). *Geopolitika kak mirovideniye i rod zanyatiy [Geopolitics as a vision and occupation]*. http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/C/1999-4-2-Cimburskiy_Geopolitika_kak_mirovidenie_i_rod_zanyatiy.pdf Accessed 06 November 2019.

11. Vandam. A.E. (2002). *Geopolitika i geostrategiya [Geopolitics and geostrategy]*. Moskva: Kuchkovo pole.

12. Voronkova, V.H. (2010). *Kontseptualni zasady heopolityky yak novoho sotsialno-filosofskoho napriamku KhKhI stolittia [Conceptual foundations of geopolitics as a new social and philosophical direction of the 21st century]*. Humanitarnyi visnyk ZDIA, 18-29.

13. Yurchenko. S. V. (2001). *Geostrategiya SShA v protsesse stanovleniya globalnoy derzhavy [US geostrategy in the process of becoming a global power]*: PhD Thesis. Simferopol.

УДК 323.173(460.23)

*Ільницька Вікторія,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: д.і.н., проф. Тодоров І.Я*

СЕПАРАТИСТСЬКИЙ РУХ У КАТАЛОНІЇ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність теми. В сучасному інформаційному світі сепаратистські настрої присутні у багатьох країнах. Однією з таких країн, де ця проблема відчувається роками і періодично проявляється, є Іспанія.

Регіональний сепаратизм в Іспанії на прикладі Каталонії формувався впродовж століть. Дослідження цього питання є дуже важливим, оскільки сепаратизм присутній і в наш час і, можливо, допоможе урядам інших країн у визначенні правильних правових дій щодо запобігання, уникнення сепаратистських проявів на території їхніх держав.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням сепаратизму в Каталонії займалися такі науковці: Монсеррат Клуа, яка у своїй роботі «Підйом руху незалежності у нинішньому каталонському націоналізмі» аналізувала причини росту кількості прихильників незалежності впродовж останніх десяти років [3]; Лурдес Франція писала про наслідки незалежності Каталонії від Іспанії, а також про вплив цього на економіку обох сторін [5]; Александра Капдевіла досліджувала у своїй праці ідеологічні та політичні аспекти каталонських парламентських груп [7]; українські науковці Людмила Лисенко, Людмила та Анатолій Карасевич свою статтю присвятили дослідженню сепаратистського руху в Каталонії та аналізу його наслідків для Іспанії [12].

Мета статті. Вивчення ключових чинників прояву сепаратизму в регіоні та методів їх врегулювання а також визначення можливих наслідків для Каталонії у разі здобуття нею незалежності від Іспанії.

Каталонія – високорозвинений адміністративний регіон, автономна область на північному сході Піренейського півострова між середземноморським узбережжям і Піренеями, яка має свою мову і культуру. Населення становить 7,5 млн осіб [1].

Ця область є найбагатшою в країні. На неї припадає близько 20% ВВП країни, а регіональна частка ВВП на душу населення перевищує загальнонаціональні показники понад (6000 євро). В Каталонії розташовані великі порти – Барселона, Таррагона, Паламос та інші. В регіон приїздить майже чверть мільйона туристів [5].

Корені напружених відносин Каталонії та Іспанії можна шукати ще за часів середньовіччя. Офіційно цей регіон став територією Іспанії тільки у XVIII столітті, до цього, будучи частиною Королівства Каталонії та Арагону. І вже у другій половині XIX століття зароджується рух за відокремлення від Іспанії [8].

Загалом той час став ключовим для історії каталонського сепаратизму. У другій половині XIX ст. почалося відродження регіону, яке співпало з промисловим переворотом. Цьому сприяло вдале розташування каталонських міст на березі моря. Іспанія була більш поляризованою країною, поділеною на промислові та аграрні регіони. Відповідно розподілялися і політичні вподобання іспанців. З одного боку – великі міста, де популярністю користувалися комуністи усіх гатунків, анархісти, синдикалісти та інші «ліві». З іншого – аграрна традиційна Іспанія, де селянство та мешканці маленьких містечок все ще підтримувало Церкву, короля та армію. Відбувся розкол суспільства [8].

Після громадянської війни 1936-1939 рр., коли Франциско Франко прийшов до влади, він розпочав з жорстких репресій проти всіх опонентів. Була скасована будь-яка автономія, утискалася мова, прихильників незалежності кидали за ґрати. Диктатура фактично закрила профспілки [2].

Після смерті Ф. Франко, 20 листопада 1975 року королем Іспанії став Хуан Карлос I. Він відразу ж почав процес переходу країни до демократії. У 1979 році Каталонія отримує автономний статус, закріплений у «Положенні про автономію», після якого отримала офіційний статус й каталонська мова. Було відновлено місцевий парламент та уряд (Женералітат) [2].

У 2006 р. іспанський парламент затвердив новий статут автономії Каталонії, який передбачав фінансову самостійність і закріпив право каталонців визначати своє політичне майбутнє [3].

У 2009-2010 рр. проводилися консультативні референдуми та опитування щодо незалежності в муніципалітетах і містах Каталонії [10].

13 грудня 2009 року в Каталонії відбувся масштабний неофіційний референдум щодо незалежності. У ньому взяли участь трохи менше 30 % осіб із правом голосу (в абсолютних цифрах — 700 тисяч мешканців зі 166 населених пунктів), але результат виявився далеко не на користь центрального уряду — 95 % із тих, хто проголосував, висловилися на підтримку незалежності Каталонії [9].

У 2013-му році, місцевий уряд призначив референдум про самовизначення Каталонії, який в результаті був заборонений парламентом Іспанії та Конституційним Судом країни. Замість нього на неофіційному соціопитуванні про політичне майбутнє Каталонії близько 80% місцевого населення підтримали ідею незалежності співтовариства в листопаді 2014 року. Каталонські сепаратисти працювали з громадською думкою

протягом кількох років, перш, ніж перейти до політичних баталій з Мадридом [9].

У 2016 р. сепаратистська коаліція «Разом за «так»», прийняла рішення про організацію референдуму про незалежність. Також був розроблений план здобуття незалежності Каталонії у випадку, якщо уряд у Мадриді відхилить пропозицію каталонських законодавців провести сепаратистський референдум [7].

1-го жовтня 2017 року відбувся нелегітимний референдум, на який виносилось питання щодо утворення незалежної від Іспанії Каталонії. Питання на референдумі звучало так: Чихочетеві, аби Каталонія стала незалежною державою у формі республіки? На бюлетенях це питання було надруковане 3-ма мовами :каталонською, іспанською та аранською (діалект, що має офіційний статус відповідно до Закону про лінгвістичну нормалізацію у Каталонії). Загальна кількість учасників становила 2,286,217 виборців (43,03% явки). «За» проголосувало 89,4% (2.044.038) від числа тих, хто прийшов на референдум, «проти» – 7,8% (177.547), «ні за,ні проти» – 2% (44.913), анульовано було 0,8% (19.719) [6].

Референдум про незалежність Каталонії від Іспанії скликався в обов'язковому порядку. Відповідно до закону, затвердженого в Парламенті Каталонського уряду (скасований Конституційним Судом Іспанії), якщо в парламенті є більше голосів «за», ніж «проти», Каталонська Палата проголошує незалежність протягом двох днів після оголошення результатів. В протилежному випадку регіональні вибори повинні бути скликані негайно [5].

Люди, які мають право голосу на виборах до парламенту Каталонії (приблизно 5,5 млн каталонців), відповідно мали право голосу на референдумі. Список виборців, який було використано на референдумі – той, що був визначений 30 березня 2017 року. Каталонці, що проживають за кордоном, зареєстровані в переписі як такі, що «отримують повідомлення від уряду протягом семи днів після схвалення указу», в силу чого вони можуть здійснювати право голосу. Ці голоси охороняються делегаціями Женералітату за кордоном [5].

До сьогоднішнього дня ситуація в Каталонії напружена, це відчують і в Мадриді. Значна частка населення вимагає визволення з під варті їхніх лідерів. Цікавим є факт, що 57% іспанців погодились би на те, щоб референдум проводився тільки за згодою центрального уряду і легально[4].

Щодо законності, запит про самовизначення незалежності Каталонії є незаконним відповідно до конституційного ладу. Стаття 145, пункт 1 Конституції Іспанії гласить: «Ні в якому разі не допускається федералізація автономних співтовариств» [1, с. 28].

Завданням номер один для іспанського уряду залишається недопущення окремих регіонів. Великою проблемою є те, що на території

Каталонії активно і досить вдало роками діяли пропагандистські організації, підтримувані партіями Женералітату. На сьогоднішній день їхній вплив не зменшується. Так «каталонська партія лівих», (Esquerra Republicana de Catalunya) 4-го травня заявила про те, що для того, аби «Республіка Каталонія» стала ефективною, необхідна підтримка населення кількістю трохи більше, ніж 50% голосів «за» незалежність. Ця партія представила політичний документ, який обговорювався на національній конференції в Барселоні 30-го червня та 1-го липня 2018-го року. На конференції розглянуто поточну ситуацію в процесі суверенітету та обговорено майбутню стратегію щодо досягнення побудови «Каталонської Республіки» [8].

Якби Каталонія отримала незалежність, перше, що вона б втратила – це членство в ЄС. Речник Єврокомісії Маргарітіс Схінас вже попередив Каталонію, що та опиниться за межами Євросоюзу, якщо надумає остаточно розірвати відносини з Іспанією. Якими б не були претензії Барселони до Мадрида, вони навряд чи переважають ті «бонуси», які отримає Каталонія, залишившись на самоті. А це і неможливість долучитися до знаних міжнародних спілок – таких, як ЄС, НАТО, ООН, неможливість скористатися підтримкою світових фінансових інститутів, неможливість отримати інвестиції, натомість цілком реальна перспектива стикнутися з торговельною блокадою, санкціями, територіальними суперечками тощо [7].

Автоматичний вихід з ЄС веде за собою й вихід з єврозони. Хоча Женералітат стверджує протилежне. Президент інституту європейських досліджень передбачає, що незалежність Каталонії почнеться з втрати компаній та капіталу. На виплати зарплатні робітникам регіон протягне до 100 днів. «Ніхто б не позичив кошти в євро Республіці Каталонія, тож їм прийшлося би друкувати свою власну валюту, яка б постраждала від серйозної інфляції» – заявив він [7].

Новоутворена республіка зазнала би повного бойкоту з іспанського боку. Був випадок у 2004-му році, коли лідер партії за незалежність вдавався до висловів, що були проти кандидатури Мадриду, як місце проведення Олімпійських ігор 2012 року. Тоді Іспанія бойкотувала індустрію «кави» – ігристого вина Каталонії. В компаніях з виробництва цього вина пішли роки, аби відновити свої продажі, більше того, одна з них переїхала пізніше в інший регіон [6].

Наслідки для Іспанії теж будуть негативними. Перш за все – це втрата найбагатшого регіону з усім його населенням. Згідно з останніми даними міністерства фінансів, Каталонія сплачує на 70 мільйонів євро більше до іспанського бюджету, ніж інші регіони країни. З них приблизно 11 млн євро уряд виділяє на допомогу біднішим регіонам [9].

56% з інвестицій в Іспанію, припали на розвиток інновацій в Барселоні у 2016 році. Каталонія є лідером за патентними запитами в країні; у 2016 році, 35% з 547 запитів по Іспанії, були зареєстровані саме в цьому

регіоні. На другому місці був Мадрид (20%). На території регіону знаходяться дві з шести атомні електростанції, котрі виробляють 40% енергії в країні. Це були б колосальні втрати [7].

Висновки. Отже, за весь час історії розвитку Каталонії та її відносин з Мадридом, можна точно сказати, що вони були часто напруженими. Даючи ширшу автономію регіону, складається враження, що центральний уряд цим втримував його у складі держави. Адже Каталонія для Іспанії є потужним економічним регіоном. Уряд Іспанії зреагував ще до початку референдуму, не лише словом, а й ділом. Було відправлено додаткову кількість поліції до регіону, яка пізніше вилучала сотні тисяч пропагандистських листівок та плакатів; уряд успішно заблокував доступ до сайтів референдуму, взяв на себе управління бюджетом регіону, аби жодне євро не було використане на проведення незаконного референдуму. В результаті уряд Мадриду скасував тимчасово автономію Каталонії і оголосив про позачергові вибори до Женералітату, у яких більшість мандатів отримали депутати-прихильники незалежності.

Щодо перспектив розвитку сепаратизму в цьому регіоні, можна сказати одне – цей феномен буде мати силу та прояви в суспільстві до тих пір, поки представники відокремлення від Іспанії будуть знаходитися при владі в Каталонії.

Список використаних джерел

1. (Не)законний референдум: чого хоче Каталонія // Hromadske. – 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/nezakonnyi-referendum-choho-khoche-kataloniia>.
2. Breve historia de un proceso independentista // lavanguardia. – 2016. – URL: <http://www.lavanguardia.com/politica/20161230/412969825085/ceo-historia-proceso-catalunya-independencia.html>.
3. Cluai Fainé M. Identidad y política en Cataluña: el auge del independentismo en el nacionalismo catalán actual / Monserrat Cluai Fainé // Quaderns-edel'Institut Català d'Antropologia. – 2014. URL: <https://www.raco.cat/index.php/QuadernsICA/article/viewFile/292821/38124>.
4. ERC cree que paralograrla “república” hay que superar el 50% de apoyo de los catalanes // El país. – 2018. URL: https://elpais.com/ccaa/2018/05/04/catalunya/1525429291_603923.html.
5. Francia L. Referéndum en Cataluña Si Cataluña se independizara, ¿qué pasaría con su economía y con la de España? / Lourdes Francia. – 2017. – URL: <http://www.rtve.es/noticias/20170928/si-cataluna-se-independizara-pasaria-su-economia-espana/1621588.shtml>.
6. Gozzer S. Lo que pierden España y Cataluña si se separan / Stefania Gozzer // BBC MUNDO. – 2017. URL: <http://www.bbc.com/mundo/noticias-internacional-41513571>.

7. Muntadas A.C. El perfil sociodemogràfic, ideològic i polític dels electors dels grups parlamentaris catalans. 2015 / Alexandra Capdevila Muntadas. Barcelona, 2016. 84 с. (Centred'Estudis d'Opinió (CEO)). (1; вип. 1). URL: http://ceo.gencat.cat/web/.content/30_estudis/03_publicacions/Apunts/2016_15_Apunts_perfilelectors.pdf
8. Referéndum Catalunya 2017 // lavanguardia. 2017. URL: <http://www.lavanguardia.com/politica/20171001/431688032104/referendum-1-o-en-directo.html>
9. Un Parlament fracturado declara la independència tras una votación secreta // El periódico. 2017. URL: <https://www.elperiodico.com/es/politica/20171027/parlament-declaracion-independencia-cataluna-6383895>.
10. Каталонський сепаратизм: історичні причини та майбутні наслідки // Інформатор. 2017. URL: <https://informato.rnews/katalonskyj-separatyzm-istorychni-prychyny-ta-majbutni-naslidky/>.
11. Кухалейшвілі Г. Каталонський сепаратизм [Електронний ресурс] / Георгій Кухалейшвілі // 112.ua. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.112.ua/statji/katalonskyi-separatyzm-serednovichna-romantyka-bez-perspektyv-412526.html>.
12. Лисенко Л. Г., Карасевич А. О. Прояви сепаратизму в Каталонії як чинник змін в Іспанії. 2013. URL: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2300/1/прояви/сепаратизму/в/каталонії/як/чинник/змін/в/іспанії.pdf>.
13. Референдуми щодо незалежності Каталонії (2009—2010) // Вікіпедія. – 2017. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдуми_щодо_незалежності_Каталонії_\(2009—2010\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдуми_щодо_незалежності_Каталонії_(2009—2010)).

УДК: 327(477+438):351.862.4

Костюк Софія,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціальності «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: доц. **Мелеганич Г.І.**

УКРАЇНСЬКО – ПОЛЬСЬКЕ РЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто ефективну співпрацю в галузі нових оборонних технологій між польською та українською сторонами, яка розпочалася кілька років тому. Це стосується розробки систем точного знищення боєприпасів та бойових націлів, польської оптоелектроніки та ін. У співпраці з іншими партнерами Польща може лобювати посилення участі України в ініціативах Європейського Союзу у сфері безпеки та посилити свою роль у існуючих форматах співробітництва. Процес обміну досвідом між військовими є прикладом багатосторонньої військової інтеграції, що базується на стандартах НАТО.

Ключові слова: безпека, НАТО, оборона, озброєння, Збройні Сили України, військово – технічне співробітництво, Польща, Україна.

The article discusses the effective cooperation in the field of new defense technologies between the Polish and Ukrainian sides, which began several years ago. This applies to the development of systems for the accurate destruction of ammunition and sights, Polish optoelectronics, etc. In cooperation with other partners, Poland can lobby for Ukraine's participation in European Union security initiatives and strengthen its role in existing cooperation formats. The exchange of experience between the military is an example of multilateral military integration based on NATO standards.

Keywords: security, NATO, defense, weapons, Armed Forces of Ukraine, military - technical cooperation, Poland, Ukraine.

Постановка проблеми. Російсько – український конфлікт та зростаюча напруженість на пострадянському просторі з 2014 року стимулювали геополітичне мислення та поставили питання безпеки в центр уваги Європи. Російський агресивний реваншизм, глибока внутрішня криза всередині Європейського Союзу та збройні конфлікти в сусідніх країнах ЄС впливають на дискусію щодо майбутнього розвитку країн Східної та Центральної Європи та потенціалу регіональної співпраці з огляду на

формальні кордони ЄС. Усі ці фактори підштовхували національні еліти Польщі та України шукати переосмислення співробітництва в галузі безпеки.

Аналіз наукових публікацій. Проблема українсько – польського співробітництва у сфері оборони є предметом дослідження низки науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти цієї проблеми, доцільно виокремити К. Зарембо, К. Максак та інших.

Метою статті є аналіз взаємовідносин Польщі та України у сфері оборони. **Основні завдання:** проаналізувати правові документи, які стосуються сфери оборони між країнами; дослідити військово – технічне співробітництво країн у межах НАТО; з'ясувати роль Польщі у модернізації української армії.

Виклад основного матеріалу. Польща та Україна мають дуже схожі оцінки загроз миру в Європі та безпеки своїх громадян – основним джерелом нестабільності та агресії є Росія: “Російська Федерація прагне зміцнити свої позиції у світовому балансі сил різними методами. Серед них: порушення міжнародного права, регулярне застосування сили та примусу у відносинах з іншими державами, спроби дестабілізації західних інтеграційних структур. Це створює загрозу головним чином для Польщі та інших країн регіону, а також для країн, зацікавлених у стабільному міжнародному порядку” [5].

Згідно з даними Міністерства оборони України за 2014 – 2017 роки, Польща є четвертим за величиною іноземним постачальником військової допомоги для української армії після США, Канади та НАТО [3, с. 8]. Після 2014 року суттєво зросла співпраця між оборонними секторами, що відображається в участі кількох десятків польських інструкторів у підготовці української армії, в тому числі й спецназу.

Варто також зазначити, що Польща та Україна аналогічно визначають завдання своїх країн у сфері оборони: збільшення бюджетів на оборону, модернізацію армії, збільшення її чисельної сили, розвиток територіальної оборони, модернізацію та розвиток оборонної галузі, а головне – визнаючи максимальну участь у структурах НАТО наріжним каменем їх оборонної політики (Польща як повноправний член альянсу; Україна, як свідчать останні законодавчі зміни, заяви президента та парламенту України, вирішила подолати всі перешкоди на шляху до членства).

Протягом багатьох років Польща підтримувала європейські прагнення значної частини українського суспільства, іноді сумніваючись, чи знайде позитивний кінець в найближчому майбутньому процес приєднання України до Європи. Сьогодні, коли ставиться під сумнів міжнародний порядок, коли порушуються міжнародне право та права людини, наші дії повинні бути чіткими. Захист кордонів та суверенітету України – це не лише обов'язок її громадян, а й міжнародної спільноти. Цілеспрямована і послідовна стратегія Заходу щодо “українського питання” вирішить більше, ніж просто майбутнє європейської безпеки. У цій ситуації військове співробітництво між

Польщею та Україною є логічним наслідком прийнятих ними оборонних концепцій, а НАТО є найбільш ефективною та перспективною платформою для її реалізації.

Не менш важливою є співпраця країн у межах НАТО, і Польща послідовно виступає за продовження та розширення політики відкритих дверей для України, яку підтримували на саміті НАТО у Варшаві в липні 2016 року. Вона підтримує амбітну програму колишнього президента Порошенка, яка передбачає, що українська армія досягне стандартів НАТО до 2020 року та зміцнить її бойові можливості, що є першим кроком у її можливому членстві в Альянсі. Однак у найближчі роки вступ України до НАТО є малоймовірним.

Під час саміту у Варшаві глави держав Північноатлантичного альянсу схвалили комплексний пакет допомоги для України. Він надає додаткову підтримку у п'яти тематичних сферах: консультування (включаючи захист критичної інфраструктури), реформування сектору безпеки та оборони, освіта та навчання, а також протидія саморобним вибуховим пристроям на Донбасі та експлуатація застарілої зброї.

НАТО підтримало процес формування підрозділів швидкої реакції прикордонної служби України. З цією метою США впровадили програму "Train and equip" тобто "Підготовка та оснащення" цілих підрозділів Збройних Сил України по секторам, які в першу чергу потребують реформування. У програмі врахований досвід застосування військ в сучасних конфліктах, який охоплює навчання та озброєння військових підрозділів [4].

Дуже важливою ініціативою, особливо в частині обміну досвідом та підготовки України до процесу вступу в НАТО, є створення багатонаціональної бригади LITPOLUKRBRIG, що складається з солдатів з Литви, Польщі та України. Литовсько – польсько – українська бригада включає понад 4000 солдатів, які щодня перебувають у дислокуванні своїх домашніх частин. Штаб бригади знаходиться в Любліні, Польща. Наразі тут розміщено 58 польських офіцерів, 18 українських офіцерів та 5 литовських. Їх термін повноважень триває три роки, з можливістю подальшого продовження. Польща першою отримала право призначити командира багатонаціональної бригади. Також військовослужбовці бригади брали участь у командно - контрольованому навчанні "Saber Guardian" в Болгарії, і у навчанні "Rapid Trident", проведеному Армією Сполучених Штатів в Україні.

Також в рамках найбільшого військового навчання НАТО "Анаконда 2016" механізований батальйон литовсько – польсько - української бригади (LITPOLUKRBRIG) проходив оборонну підготовку на польському полігоні Нова Демба. У 2016 році метою їхнього навчання було відпрацювання маневрів на прикладі спільної оборонної операції в умовах гібридних загроз. Одним із сценаріїв також була протидія "гібридній" війні. Зокрема, військові

НАТО і союзників взяли до уваги елементи ведення війни, які спостерігаються в останніх конфліктах, включаючи війну в Україні [1].

Після початку бойових дій на Донбасі Україна зацікавилася придбанням особистого спорядження для солдатів у Польщі, а саме сучасних шоломів та бронежилетів. Перші поставки були успішно завершені влітку 2014 року. Постачальником була “Lubawa SA”. 19 грудня 2014 року в Києві польська компанія уклала угоду про стратегічне співробітництво з українською державною компанією з озброєнь UKROBORONPROM. Її головною метою – впровадити на український ринок продукцію, яку пропонує “Lubawa SA”, спираючись на багаторічні урядові контракти.

Вступ компанії “WB Electronics” на український ринок – виробника безпілотних літальних апаратів (безпілотників) та систем спостереження, здатних працювати вдень і вночі, був дуже важливим для військових операцій на сході України. Важко уявити будь-який сучасний збройний конфлікт без дронів, що передають зображення бою в режимі реального часу, а також дозволяють здійснювати командування, ефективну координацію та керівництво артилерійським вогнем. Контракти, підписані найбільшою польською приватною компанією з озброєнь “WB Electronics”, значно поліпшили обладнання безпілотних систем в українських підрозділах.

Найбільший польський виробник сучасних оборонних технологій може похвалитися успішною оборонною співпрацею з Києвом. Компанія “Ożarowska” не тільки забезпечує Міністерство національної оборони України безпілотним розвідувальним обладнанням, озброєними безпілотниками, але і ефективно співпрацює у галузі зв'язку. Вони виробляють та поставляють іноземним реципієнтам власні конструктивні боєприпаси, тобто дистанційно керовані ракети Warmate [6].

Одним із форм двостороннього співробітництва є пошук нових форм співпраці у модернізації та виробництві військової техніки. Один з потенційно цікавих проектів є план побудови польсько-українського багатофункціонального вертольота. Ця ідея виникла в дискусіях під час закупівлі вертольотів для польської армії. Розвиток такої машини в рамках співпраці польської та української авіаційної промисловості є можливим, хоча, звичайно, потребує значних фінансових ресурсів та часу, оптимально від 7 до 10 років. Цікавою є перспектива модернізації транспортних вертольотів Мі-8 та Мі-17, які вже належать польській армії. Це може бути реалізовано за участі українських виробників літаків, що випускають двигуни “Мотор Січ”.

Ще однією формою співпраці у рамках модернізації військової техніки є танки. Вони повинні бути оснащені сучасними системами управління вогнем, відстеженням цілей, здатністю спостереження в різних умовах. Польща має досвід модернізації танків Т-72. Їх нова версія відома під назвою РТ-91 Twardy (“Еластична”).

Незважаючи на великий потенціал співпраці у галузі оборонної промисловості, він використовується не повністю. Після анексії Криму український військово – морський флот втратив значну частину своїх бойових кораблів і перебуває на стадії відновлення своєї військово – морської складової. Маючи місце для будівництва і ремонту бойових кораблів різного класу, а також досвід для його будівництва, Польща та Україна можуть налагодити співпрацю, особливо при проектуванні та будівництві мінних есмінців і десантних кораблів, необхідних для ВМС України.

Пошук нових напрямів військово – технічного співробітництва обговорюється паралельно з правовими питаннями. Основним документом польсько - українського оборонного співробітництва є “Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері оборони” [2]. Вона була підписана у Варшаві 2 грудня 2016 року, на 25-ту річницю визнання Польщею незалежності України, в присутності нинішнього президента Анджея Дуди та колишнього президента України Петра Порошенка. Угода між Польщею та Україною є основою для подальшої співпраці та надає стратегічний поштовх для партнерства між Києвом та Варшавою в умовах сучасних проблем безпеки у Центрально – Східній Європі. Генеральна угода встановлює 24 напрями співпраці, зокрема військовий зв’язок, проведення науково – дослідних робіт для потреб збройних сил, розробки, модернізації, виготовлення і поставки оборонного обладнання, співпраця в сфері оборонної промисловості, військової підготовки, військової медицини та ін.

Також передбачено співробітництво в різних формах, зокрема у вигляді обміну спільних технічних програм з розробки, озброєння і техніки, двосторонніх та багатосторонніх військових навчань, безоплатного передання та дарування озброєння, товарів подвійного призначення і небойового військового майна.

Висновки. Співпраця або спільне виробництво зброї, а також підтримка Польщею навчального процесу та адаптації української армії до стандартів НАТО зміцнить безпеку обох країн у регіоні Центральної та Східної Європи та дозволить розвинути стратегічне партнерство. Слід підкреслити, що у військовому вимірі польсько – українські відносини відповідають рангу стратегічного партнерства.

Список використаних джерел

1. В Польше стартуют крупнейшие военные учения “Анаконда – 2016” с участием Украины. URL: https://zn.ua/WORLD/v-polshe-startuyut-krupneyshie-voennye-ucheniya-anakonda-2016-s-uchastiem-ukrainy-215576_.html.

2. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері оборони//законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_002-16.

3. Кононьчук В. Політика України щодо Польщі: погляд з Варшави. Київ: Friedrich eberto stiftung, 2018. 12 с.

4. Украинскую армию будут учить по стандартам НАТО, — Порошенко. URL: https://24tv.ua/ru/ukrainskuyu_armiyu_budut_uchit_po_standartam_nato_poroshenko_n492201.

5. Defense Concept of the Republic of Poland. URL: http://www.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2017/06/korp_web_13_06_2017.pdf, 24.

6. Stokrotka na drony, czyli jak zbroimy Ukrainę. URL: <http://grm-rpwebvarnish.newscyclecloud.com/Przemysl-Obronny/311269942-Stokrotka-na-drony-czyli-jak-zbroimy-Ukraine.html/>.

REFERENCES

1. The largest military exercises “Anaconda – 2016” with the participation of Ukraine will start in Poland. URL: https://zn.ua/WORLD/v-polshe-startuyut-krupneyshie-voennye-ucheniya-anakonda-2016-s-uchastiem-ukrainy-215576_.html.

2. General Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on Defense Cooperation // Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_002-16.

3. Kononchuk V. Ukraine's policy towards Poland: a view from Warsaw / V. Kononchuk. Kyiv: Friedrich eberto stiftung, 2018. 12 p.

4. The Ukrainian army will be trained according to NATO standards, - Poroshenko. URL: https://24tv.ua/en/ukrainskuyu_armiyu_budut_uchit_po_standartam_nato_poroshenko_n492201.

5. Defense Concept of the Republic of Poland. URL: http://www.mon.gov.pl/d/pliki/dokumenty/rozne/2017/06/korp_web_13_06_2017.pdf, 24.

6. Stokrotka na drony, czyli jak zbroimy Ukrainę. URL: <http://grm-rpwebvarnish.newscyclecloud.com/Przemysl-Obronny/311269942-Stokrotka-na-drony-czyli-jak-zbroimy-Ukraine.html/>.

УДК 327-047.44(73+4-6ЄС)

*Лазарчук Анна,
студентка 1-го курсу магістратури
спеціальності «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

АНАЛІЗ ВЗАЄМОВІДНОСИН США – ЄС У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Європейський Союз – це економічний та політичний союз 28 держав-членів, що розташовані здебільшого у Європі. З початку свого існування Європейський Союз ріс, міцнішав, утворивши до того часу небачений та невідомий тип держави – наддержаву. Заявивши про себе як впливового актора в міжнародному житті, Європейський Союз став конкурентом Сполученим Штатам Америки.

Сполучені Штати Америки, після розпаду біполярної системи, є найпотужнішою державою в світі. Вони мають великий вплив на політику інших держав, організацій.

Статтю присвячено аналізу взаємовідносин Сполучених Штатів та Європейського Союзу в сучасному світі, в період обрання нових облич в ЄС, та вплив новообраних посадовців на стосунки наддержав.

***Ключові слова:** Європейський Союз, Сполучені Штати Америки, економіка, політика, безпека.*

The European Union is an economic and political union of 28 Member States, mainly located in Europe. Since its inception, the European Union has grown, strengthened, forming until then an unprecedented and unknown type of state – the superpower. Having declared itself as an influential actor in international life, the European Union has become a competitor to the United States of America.

The United States, after the collapse of the bipolar system, is the most powerful nation in the world. They have a great influence on the policies of other states and organizations.

The article deals with the analysis of relations between the United States and the European Union in the modern world, during the election of new faces in the EU, and the influence of newly elected officials on the relations of the superpowers.

Today, the European Union and the United States have close relations in almost all areas, namely political, economic, security etc. These relationships were formed naturally because Europe and the United States of America share a unique historical and cultural heritage. They are characterized by the same political values and democratic principles. The main points of contact for them are the

protection of human rights, democratization, stability and security, the general economic and social development of countries.

US-EU bilateral relations play a crucial role in world politics. Most decisions on the development of the human community on a planetary scale are made by these two players.

Keywords: *European Union, United States of America, economy, politics, security.*

Мета роботи – дослідити взаємовідносини Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Тема взаємовідносин цих двох могутніх політичних акторів завжди була, є і буде актуальною, адже їхній вплив на світове співтовариство є помітним на всіх континентах, у всіх сферах. Важливою подією не тільки у США, але й у Європі стало обрання нового президента Сполучених Штатів – Дональда Трампа – людини неоднозначної, нової в політичному колі. Сьогодні в Європі проходить переобрання державних діячів. Новий президент Європарламенту, новий Європарламент та депутати створюють новий виклик для відносин США-ЄС.

Аналіз останніх досліджень. Тему взаємовідносин двох могутніх гравців досліджували багато науковців як у самих Сполучених Штатах, так і поза його межами. Серед євроатлантичної наукової спільноти можна виділити праці Зб. Бжезинського, що у «Великій шахівниці» писав про зв'язок та вплив США на Євросоюз через НАТО, Г. Кіссінджера, чия думка є досі значущою як у Сполучених Штатах, так і в світі, який у праці «Дипломатія» описує політику та цілі США. Серед представників вітчизняної наукової спільноти, що досліджують проблематику лідерства в сучасній системі міжнародних відносин, слід відзначити Є. Макаренка, чия праця «Міжнародні інформаційні відносини» має важливе значення для стратегії формування міжнародної інформаційної безпеки. Конкретні напрями зазначеної проблеми досліджували Д. Лакішик, І. Погорська, яка часто співпрацювала з Д. Лакішиком, В. Вакулич, що описує відносини США та ЄС і перспективи поширення інтеграційного процесу в Європі.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз і Сполучені Штати започаткували свої дипломатичні відносини 1953 року. Відносини між ЄС і США є дуже значною складовою світових міжнародних відносин, оскільки це найбільші економічні та військові держави світу (навіть якщо у ЄС немає спільної оборонної політики), вони домінують у світовій торгівлі, відіграють провідну роль у міжнародних політичних відносинах, і те, що вони декларують, має велике значення для більшої частини решти країн світу.

Щоб зрозуміти всю суть стосунків між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом, потрібно проаналізувати як сферу співробітництва, так і протистояння.

Сьогодні трансатлантичне партнерство набуває характеристик, властивих інтеграції: спільні історична та культурна спадщини, спільні цінності (демократія, права людини, ринкова економіка), високий ступінь економічних і торговельних зв'язків, співпраця в галузі безпеки. Відносини між США та інститутами ЄС розвиваються на інституціональній основі (НАТО) і через постійні прямі контакти [1].

У стратегічному сенсі досліджуване співробітництво будується на основі концепцій європеїзму і атлантизму. Якщо європеїстським вектором у зовнішній політиці зазвичай іменують прагнення європейських країн до тісної взаємодії та здійснення спільної політики, то курс, спрямований на підтримку стратегічних союзницьких відносин із Сполученими Штатами, характеризують як атлантистський. Сучасний класик геополітичної думки Збігнєв Бжезинський вважає, що Європа є «природним союзником Америки», її «глобальним партнером». Дійсно, спільні точки дотику США-ЄС – це енергія, безпека і глобальні проблеми, тому цю співпрацю можна класифікувати як стратегічне партнерство для вирішення глобальних проблем.

Новітньою тенденцією, що характеризує відносини ЄС – США, є зміна статусів у бік рівноправності. Сьогодні поглибився процес переосмислення геополітичного статусу Європи стосовно Сполучених Штатів Америки. Європейський Союз прагне відігравати самостійну роль, виконувати політичну функцію, відмінну від тієї, що реалізується ним нині, – «функцію важливого, але все ж таки молодшого партнера США». Після того, як на пост президента США був обраний Барак Обама, сторонам знову вдалося дійти до загального розуміння багатосторонності міжнародного співробітництва європейців і американців. За словами колишнього американського президента Б. Обами, «Америка надто часто недооцінювала головну роль Європи у світі», про що він заявив під час свого європейського турне на саміті, присвяченому Великій двадцятці і річниці організації НАТО [2].

Після закінчення фінансової кризи економічне піднесення дозволило зробити прогнози аналітиків щодо перспектив ЄС стати глобальною супердержавою, поряд із США та Китаєм. У численних публікаціях зазначається, що ЄС має достатньо потенціалу для реалізації цієї мети, з огляду на менші масштаби втрат порівняно з США.

Сьогодні ці перспективи стають питанням часу. Останньою перешкодою ЄС на цьому шляху є подолання бюрократичних механізмів для узгодження спільних дій і прийняття рішень на внутрішньому рівні.

У цьому напрямі вже зроблено низку важливих кроків. Зокрема, набуття чинності Лісабонським договором стало основою для нових змін, які стосуються системи прийняття рішень. Ним ліквідовано систему трьох опор, розширено коло питань, для прийняття рішень з яких необхідна кваліфікована більшість голосів у Раді міністрів, а також запроваджено довгострокове головування в Європейській раді.

Між США і ЄС існують і розбіжності, викликані різним геополітичним становищем обох спільнот у світі. Відсутність солідарності у деяких питаннях міжнародних відносин можна визначити як різницю стратегій (ведення дипломатії та військових дій), відмінності в потенціалі (військова міць); інституційну невідповідність США як єдиної національної держави та ЄС як такої, що все ще проходить стадію інтеграції у майбутньому єдиного органу (формування наддержавних інституцій, що здійснюють зовнішню політику об'єднання і включення нових членів до його складу); історичну зосередженість першочергового національного інтересу в зовнішній політиці у відмінних регіонах світу [3]. Незважаючи на різницю в американських і європейських інтересах і стратегіях, між двома партнерами не розгортається, наприклад, серйозної торговельної конкуренції. Процеси, які відбуваються у західному світі, цілком закономірні: вони – природний результат змін у співвідношенні економічних потенціалів Європи та США на початку нового тисячоліття. У кожної сторони є свої торговельні інтереси, але вони, в цілому, не надто різні. Євросоюз і Сполучені Штати вкрай рідко не координують свою діяльність і не ведуть спільну роботу. Економічні відносини США та ЄС є вигідними для обох сторін, торгівля та фінансові ринки є важливою складовою частиною успіху Європи. ЄС і США спільно виробляють майже 60% світової промислової продукції, їх щоденний внутрішній товарообіг становить 2 млрд. дол. США, при цьому обсяг трансатлантичної торгівлі сягає приблизно 370 млрд дол на рік [2].

Прихід до влади в США Дональда Трампа сколихнув Європу. З його обранням відбулися деякі зміни у відносинах США-ЄС. Одними з перших дій новообраного президента США стали впровадження мит на імпорт сталі з ЄС (а також з Канади та Мексики). З цих країн буде стягуватися 25% мита, а з алюмінію – 10%. Європейці до останнього намагалися уникнути цього загрозливого торгового конфлікту зі США, але цього їм не вдалося. Усі залишилися на своїх позиціях. Хоча США роблять ставку на двосторонні угоди, ЄС наполягає, щоб усе відповідало правилам Світової організації торгівлі (СОТ). Принципи вільної торгівлі та взаємних угод захищатимуться й надалі, заявив міністр економіки Німеччини Петер Альтмаєр на міністерському засіданні Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у Парижі.

Голова Конфедерації асоціацій німецьких роботодавців (BDA) ІнгоКраммер (IngoKramer) аналогічної думки. «Якщо США перестануть дотримуватись правил міжнародної торгівлі, то обов'язково потрібна спільна сильна відповідь ЄС», – сказав він після рішення Вашингтона. Це означає перелам у трансатлантичній торгівлі, оскільки США протягом десятиліть вважалися лідерами відкритих ринків та вільної конкуренції.

ЄС пропонував провести переговори щодо спрощення процедур торгівлі з американськими компаніями, але умовою для цього назвав тривале

звільнення від нових американських мит на сталь та алюміній. Втім, американці проігнорували цю пропозицію. І навіть на випадок цього ЄС ретельно підготувався. Єврокомісарка з питань торгівлі Сесілія Мальмстрьом заявила, що ЄС звернеться зі скаргою до Світової організації торгівлі, і вже зроблено перший крок. У СОТ підтвердили, що отримали від Євросоюзу запит на консультації зі США в рамках організації. ЄС також вживатиме й інших заходів для захисту європейської економіки і запровадить у відповідь мита на американські товари [4].

Більше того, в жовтні 2019 року США запровадили нові рекордні мита на імпорт з ЄС. Мита були запроваджені на низку європейських товарів у відповідь на субсидії ЄС для авіаційного гіганта Airbus. США ще на початку жовтня оголосили, що можуть впровадити штрафні тарифи на суму \$7,5 млрд для компенсації збитків, завданих Boeing незаконною, на думку США, допомогою ЄС концерну Airbus.

СОТ підтвердила аргумент США про те, що Airbus отримав мільярди доларів незаконних субсидій, що дало виробнику літаків несправедливу перевагу перед американським конкурентом Boeing.

Нові тарифи включають мито в розмірі 10% на літаки Airbus і 25% на сільськогосподарські продукти, такі, як французьке вино, італійський сир та шотландський віскі.

До списку товарів входять печиво, саямі, масло та йогурт, светри, пуловери, вироби з кашеміру та вовняний одяг, оливки з Франції та Іспанії, вино, ковбаса, німецька кава [5].

В політичній сфері також відбулися зміни у відносинах США-ЄС. Адміністрація президента США Дональда Трампа понизила дипломатичний статус представництва Євросоюзу в США, офіційно не повідомивши про це Брюссель. Зниження рангу місії - з дипломатичним статусом держави-члена до рівня міжнародної організації, вірогідно, відбулося в кінці минулого року. Дипломати вважають, що це могло бути здійснено наприкінці жовтня - на початку листопада 2018 року.

У зазначений період співробітники представництва звернули увагу на те, що глава місії Девід О'Салліван не отримав запрошення на низку заходів, що відбувались у Вашингтоні. Зокрема, на церемонію прощання з 41-м президентом США Джорджем Бушем-старшим 5 грудня він був запрошений не у звичайному хронологічному порядку, а у кінці списку. Звернувшись до організаторів похорону, представництво ЄС отримало відомості про фактичну зміну статусу місії [6]. Європейські дипломати сприйняли це як знак охолоджених відносин між Вашингтоном та Брюсселем при президенті Трампі [10].

З приходом президента Трампа до влади певною мірою змінились відносини США-ЄС у межах відносин з НАТО. Принаймні, поверхово зростаюча напруга між президентом США та багатьма його союзниками по

НАТО стосується грошей. Розподіл тягарів, як його називають, давно став головним питанням на самітах НАТО. Дональд Трамп – не перший президент, який наголосив на цьому питанні. Президент США Дональд Трамп неодноразово скаржився, що члени НАТО в Європі не витрачають достатньо коштів на альянс. Для президента Трампа Німеччина – один із найбагатших партнерів Вашингтона, водночас є найбільшим правопорушником, навіть більше, веде переговори з Російською Федерацією про газові угоди [7]. Ангела Меркель у відповідь сказала, що Європа «вже не може покладатися на союзників" після Трампа і Brexit». Пані Меркель також заявила, що хоче дружніх відносин з обома країнами, а також з Росією[8].

Трамп вважає, що США не повинні нести тягар фінансування оборони континенту, адже на США припадає майже 70% загальних витрат на оборону всіх членів НАТО.

За оцінками НАТО, США у 2018 році витратили приблизно 3,4% ВВП на оборону.

В одному з документів Лондонського міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS) було підраховано, що прямі витрати США на європейську безпеку становлять менше 6% від загальних витрат на оборону.

Сюди входять гроші для управління НАТО як організацією та для оборонної діяльності США в Європі - витрати на ракетні та інші оборонні системи та військово-цивільний персонал, розміщений на континенті. Ця сума становила \$ 35,8 млрд (28,4 млрд фунтів стерлінгів) у 2018 році.

У 2014 році всі члени НАТО погодились збільшити витрати на оборону до 2% ВВП до 2024 року.

Станом на березень 2019 року, за інформацією НАТО, лише шість країн, крім США, за попередній рік витратили 2% або більше свого ВВП на оборону. Це Греція, Великобританія, Естонія, Польща, Латвія та Литва.

Більшість членів НАТО в минулому році витратили на це приблизно від 1% до 1,99%.

Загалом європейські видатки на оборону зростають з 2014 року, причому збільшується вони в основному в країнах Центральної та Східної Європи, хоча темпи зростання сповільнилися минулого року. Є ще одна мета, яку члени НАТО мають виконати до 2024 року – щоб 20% їхніх оборонних витрат було спрямовано на придбання та розробку обладнання.

Станом на 2018 рік, за оцінками, 15 країн НАТО, крім США, виконали це завдання.

Щодо військового персоналу, то у розпал холодної війни в Європі було понад 400 000 військових, сьогодні ж США мають трохи більше 65 000 діючих службовців у Європі, включаючи Туреччину.

Сьогодні Німеччина приймає найбільшу кількість американських сил у Європі, за нею йдуть Італія, Великобританія та Іспанія. Але найбільше

разове розміщення американського персоналу за кордоном не в Європі – в Японії, велика кількість, також у Південній Кореї.

Однією з ключових складових прихильності США до Європи є система протиракетної оборони.

Вона покликана щоб допомогти захистити від потенційних ударів балістичних ракет з-за меж континенту, особливо на Близькому Сході. Наземні ракетні майданчики знаходяться в Румунії та Польщі, а радіолокаційна система розміщена в Туреччині. Ракети перехоплювачів також перевозяться на борту військових кораблів США, що курсують у Середземномор'ї. Розгортання цієї системи викликало критику з боку Росії, яка сприймає її як загрозу[9].

Висновки. Сполучені Штати Америка та Європейський Союз – дві наддержави-гегемони в сучасних міжнародних відносинах. Взаємовідносини їх були завжди тісними, зважаючи на політичну, ідеологічну, економічну цілісність. З обранням нового президента США – Дональда Трампа, ці відносини хоч і погіршилися, та все ж співпраця ЄС і США є вагомою. Між США та ЄС і надалі ведеться жвава торгівля, хоча і з новими умовами та митами; вони і надалі тримають спільну позицію щодо російської агресії, але Німеччина взяла курс і на поліпшення взаємовідносин з РФ; США звинувачують європейських членів НАТО у недостатньому фінансуванні, чому, на думку автора, дійсно є вагомими причини.

Отже, з викладеного вище можна зробити висновок, що взаємовідносини США-ЄС за Дональда Трампа стали іншими, ніж за президентства Барака Обами. Відносини Б. Обами з ЄС були чи не найтіснішими у період нового тисячоліття. Але довга спільна історія, ідеологія, демократичні цінності, економіка, безпека та багато іншого не дозволять кардинально змінити відносини США та ЄС в гіршому напрямі, незважаючи на зміну очільників як у ЄС, так і в Сполучених Штатах.

Список використаних джерел

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999. 256 с
2. Лакішик Д. М. Відносини США та ЄС: проблеми і перспективи. URL:http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pmv/2012_5/ar208221.pdf
3. Лакішик Д. М. Стан і перспективи консолідованої міжнародної політики США і ЄС / 107. 2012. URL:<http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/218/194>
4. Сабіне К. ЄС-США: Розпочинається торгова війна // DeutscheWelle. 2018. URL : <https://www.dw.com/uk/>
5. США запровадили рекордні мита на імпорт з ЄС // Економічна Правда. 2019. URL:<https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/18/652700/>

6. США понизили статус представництва ЄС у Вашингтоні //DeutscheWelle. 2019. URL :<https://www.dw.com/uk/>
7. Can Nato survive US President Donald Trump? / BBC News. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44767847>
8. Merkel: Europe can no longer rely on allies after Trump and Brexit //BBC News. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-40078183>
9. Trump: What does the US do for Nato in Europe? // BBC News. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-44717074>
10. US returns diplomatic status of EU representative in Washington //Euractiv. 2019. URL: <https://www.euractiv.com/section/all/news/us-returns-diplomatic-status-of-eu-representative-in-washington/>

REFERENCES

1. Bzhezyns'kyy, Z. (1999) Velyka shakhmatnaya doska [The Grand Chessboard]. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya [in Russian].
2. Lakishyk D. M. Vidnosyny SSHA ta YES: promlemy i perspektyvy [US-EU Relations: Challenges and Prospects]. Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pmv/2012_5/ar208221.pdf [in Ukrainian].
3. Lakishyk D. M. Stan I perspektyvy konsolidovanoj mizhnarodnoj politykt SSHA i YES 2012 [Status and outlook for US and EU consolidated international policy] – Retrieved from: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/218/194> [in Ukrainian].
4. Sabine K. YES-SSHA: Rozpochynaye torhuvaty vinoyu 2018 [Begins the trade war] / Kinkarts Sabine // Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/> [in Ukrainian].
5. SSHA zaprovadyly rekordni myty na import iz YES 2019 [The United States has imposed record duties on imports from the EU] - Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/18/652700/> [in Ukrainian].
6. SSHA ponizyly status predstavnytstva YES u Vashynhtoni 2019 [US downgrades EU Delegation to Washington]. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/> [in Ukrainian].
7. Can Nato survive US President Donald Trump? [bbc.com](https://www.bbc.com/news/world-europe-44767847) Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44767847> [in English]
8. 8. Merkel: Europe can no longer rely on allies after Trump and Brexit [bbc.com](https://www.bbc.com/news/world-europe-40078183) Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-40078183> [in English]
9. Trump: What does the US do for Nato in Europe? [bbc.com](https://www.bbc.com/news/world-44717074) Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-44717074> [in English]
10. US returns diplomatic status of EU representative in Washington. [euractiv.com](https://www.euractiv.com/section/all/news/us-returns-diplomatic-status-of-eu-representative-in-washington/) Retrieved from: <https://www.euractiv.com/section/all/news/us-returns-diplomatic-status-of-eu-representative-in-washington/> [in English]

УДК: 327.8(470):341.638

*Лупич Анастасія,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: доц. Андрейко В.І.*

САНКЦІЇ ЯК ВІДПОВІДНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРИМУСУ В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ НА ПРИКЛАДІ АНТИРОСІЙСЬКИХ САНКЦІЙ

У статті здійснений аналіз різних видів санкцій як інструменту примусу на прикладі досвіду санкцій проти Росії.

Було досліджено, що економічні санкції як інструмент зовнішньоекономічної політики переслідують мету чинити тиск на певну державу з тим, щоб змусити її уряд припинити допущені порушення і прийняти рішення різного рівня значущості. Наведено перелік міжнародних інструментів впливу на протиправні дії держави-агресора. Проаналізовано питання ефективності запровадження економічних санкцій проти країни-порушника. Також, у результаті проведеного аналізу, автор визначив, що з введенням економічних санкцій Росія може зіткнутися з серйозними проблемами нестачі низки продовольчих товарів, ліків, комплектуючих виробів та напівфабрикатів.

Було проаналізовано, що, не враховуючи низки суперечностей в самому змісті санкцій, вони будуть і далі залишатися одним із ключових інструментів у міжнародній політиці. Варто зазначити, що роль і місце економічних санкцій у зовнішній політиці багато в чому будуть залежати від співвідношення зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних інтересів в системі пріоритетів урядів держав.

***Ключові слова:** санкції, Росія, економіка, Україна, напад, примус, курс, військові дії, відносини, агресія, економічні санкції, міжнародний злочин, анексія, територіальна цілісність.*

In the article were analyzed various types of sanctions as a tool of force, based on the experience of sanctions against Russia.

Economic sanctions as an instrument of foreign economic policy are aimed to put pressure on a certain state in order to compel its government to stop any violations. The list of measures of international instruments is proposed to influence the wrongful acts of the aggressor state. Also, it has been analyzed the question of the effectiveness of economic sanctions aimed on counteracting country infringer. Also, as a result of the analysis, the author determined that with the

beginning of economic sanctions, Russia may face serious problems with the absence of food, medicine, components and products.

It has been analyzed that, count out a number of contradictions in the content of sanctions, they will continue to be one of the main instruments in international politics. It was mentioned, that the role and place of economic sanctions in foreign policy will largely depend on the balance of foreign economic and foreign policy interests in the system of priorities of the governments of the states.

Keywords: *sanctions, Russia, economy, Ukraine, attack, force, violence, military action, relations, aggression, economic sanctions, international crime, annexation, territorial integrity.*

Дискусії про ефективність міжнародних санкцій і їх масштабність сьогодні в центрі міжнародної, насамперед, європейської політики. У широкому сенсі слова санкція – це засіб впливу, спрямований на обмеження будь-якого виду діяльності [3]. Санкції виражаються в забороні на реалізацію різних торговельних і економічних домовленостей, заходів політичної діяльності певної компанії або держави в цілому. Подібного роду обмеження можуть бути частковими або повними. Наприклад, якщо розглядати санкції в сфері торгівлі, заборона може поширюватися на імпорт або експорт окремого товару. Повноцінна санкція ж має на увазі заборону на всі економічні відносини компанії або країни з іншими суб'єктами ринкової економіки. Найпоширенішими в застосуванні й водночас найбільш суперечливими у використанні є міжнародні економічні санкції, під якими зазвичай розуміють розрив наявних економічних угод або обмеження доступу до економічних ресурсів держави-об'єкта.

Міжнародні санкції – це особлива форма міжнародно-правової відповідальності за порушення державою міжнародних угод. Вони являють собою економічні та політичні заходи примусу, які застосовуються державами та міжнародними організаціями проти держав, які ухиляються від відповідальності за скоєні ними міжнародні правопорушення. Міжнародні санкції включають як економічні, так і неекономічні методи впливу на державу, його економіку та фінанси.

Особливої актуальності зазначена тема набуває на фоні загострення російсько-українських відносин між державами в 2014 році у зв'язку з окупацією Криму Російською Федерацією, а пізніше і з діями Росії на Донбасі та агресивною зовнішньою політикою Росії загалом.

Отже, мета статті полягає в здійсненні аналізу різних видів санкцій як інструменту примусу, використовуючи досвід Росії.

Ефективність санкцій можна аналізувати та визнавати успішними або невдалими виключно з огляду на результати прискіпливого дослідження всього процесу їх реалізації, а саме, від розроблення и прийняття резолюцій

Радою Безпеки ООН до запровадження і виконання державами санкційних заборон та настанов певного результату. Рівень ефективності санкцій залежить від дотримання умов правового характеру[1].

Для застосування санкційного механізму з високою долею успіху щодо певної країни часто потрібна тісна співпраця країни, що ініціювала запровадження санкцій з іншими державами. Було досліджено, що запровадження санкцій Європейським Союзом проти Російської Федерації, яка є найбільшим енергетичним та третім торгівельним партнером ЄС, є успішною практикою, яка потребувала значних зусиль щодо переговорів між самими країнами-членами ЄС з метою прийняття одностайного рішення[10]. Проте, слід зазначити, що Європейський Союз є не єдиним суб'єктом міжнародного права, який запровадив санкції щодо Російської Федерації. З початку 2014 року санкції щодо Росії були запроваджені Парламентською асамблеєю Ради Європи та 41 державою. Серед них 28 країн-членів ЄС та такі країни, як Японія, що приєдналась до санкцій ЄС та США в березні 2014 року, зупинивши переговори щодо віз, військового співробітництва та інвестицій, Швейцарія, яка наклала санкції на фізичних осіб-резидентів Росії та приєдналась до санкцій ЄС щодо російських банків, Канада, що поширила санкції на російські компанії воєнно-промислового, фінансового та енергетичного секторів.

Ознакою приєднання України до обмежувальних ініціатив міжнародної спільноти було ухвалення Верховною Радою Закону України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції» [7].

Завдання Закону України «Про санкції» полягає в захисті національних інтересів, суверенітету й територіальної цілісності, протидії тероризму, відновленню порушених прав українських громадян[7]. Цей документ став безпрецедентним для українського законотворення.

Було проаналізовано, що санкційний механізм є проявом та маркером процесу ізоляції або самоізоляції держави-агресора. Курс на ізоляцію часто викликаний погіршенням політичних стосунків між державами або перспективою збройного конфлікту. Наприклад, контрзаходи Російської Федерації на санкції Заходу з приводу її агресії в Україні поглиблюють міжнародну ізоляцію Росії. У той самий час як офіційна російська влада стверджує, що Росія не прагне до ізоляції і сприймає ЄС як свого основного зовнішньоторговельного партнера.

Політика самоізоляції у такому випадку характерна для авторитарних та тоталітарних країн. Власне реалії сучасного глобалізованого світу унеможливають успішний розвиток і модернізацію держави за умов її відгородження від загальнонаціональних процесів. Результатом дотримання режиму самоізоляції є системний застій, економічна стагнація та науково-технічна відсталість держави, що у підсумку викликає падіння рівня життя громадян і ставить під сумнів легітимність діючої влади. Головною умовою

збереження влади в таких умовах стає формування ідеології національного розвитку, яка буде виправдовувати методи самоізоляції[6].

Не менш важливим чинником є також бажання агресора применшити свою роль у розв'язанні конфліктів задля уникнення санкцій з боку інших країн та міжнародних організацій, а також для недопущення втрати свого авторитету та позицій на світовій арені. Ще однією причиною відмови від масштабного застосування військової сили є намагання країн-агресорів встановити свій контроль над об'єктами агресії без надмірних для них збитків, що можуть зашкодити нападникам у реалізації власних геополітичних та економічних інтересів.

Отже, використання санкційного механізму в сучасних умовах виправдано змінами самої природи військових дій. Поява гібридних війн та їх проведення можливо скорегувати та протидіяти їм лише за певного алгоритму використання санкцій.

Використання санкцій має і певні суттєві недоліки. Вони є дієвими лише за умови наявності широкої солідарності у світовому співтоваристві або навіть на рівні регіону з проблемних питань. Відсутність такої міждержавної солідарності робить марними спроби остаточно поставити крапку у нелінійному військовому протистоянні. Варто зазначити, що санкційний механізм є практично неспроможним захистити від так званої консцієнтальної зброї, тобто ураження свідомості громадян, «екранних технологій», руйнування способів і форм ідентифікації особистості стосовно фіксованих спільнот, що приводить до зміни форм самовизначення.

Загалом становлення санкційного механізму пов'язане з мирним розв'язанням конфліктів, заохоченням демократії, дотриманням прав і свобод людини, розвитком діалогу, переговорів, формуванням консенсусу і мирним вирішенням суперечностей, зміцненням демократичних інститутів, зменшенням нерівності всередині країн та між ними, протидії більшості форм військової агресії[8]. Санкційна діяльність України повинна оцінюватися як загальне прийняття цінностей ЄС та відображення їх в національній практиці, міжнародній та регіональній політиці. Фактичний шлях до припинення власного позаблокового статусу підштовхує нашу країну до перегляду ставлення до використання санкцій будь-якого характеру та спрямованості на будь-який термін тривалості у часі.

Санкції встановлюють своєрідний санітарний кордон навколо держави-порушника і цим надають змогу уникнути застосування сили з його сторони навіть у контексті непрямой дії. Крім того, у застосуванні санкцій треба зважати на явище сомалізації при характеристиці території, підконтрольної терористичним організаціям «ДНР» і «ЛНР». Така сомалізація без відповідної санкційної реакції з боку світового співтовариства та української влади може перетворитися на незворотній процес без власного вектору дії[6].

Розглянемо більш детально вплив міжнародних антиросійських санкцій на економіку держави. Санкції ЄС проти Росії були введені 17 березня 2014, другий етап санкцій розпочався 20 березня, третій – у липні 2014. Приводом для введення санкцій проти Росії послужило визнання нею загальнокримського референдуму і входження Криму до складу Росії. Подальше посилення санкцій було пов'язано із загостренням ситуації на сході України, так як організатори санкцій звинуватили Росію в поставці туди зброї та підриві територіальної цілісності України. Наступний виток санкцій західні країни мотивували подіями, пов'язаними з катастрофою малайзійського боїнгу.

Санкції проти Росії підтримали Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація північноатлантичного договору, «Велика сімка», Європейський Союз. Наступні країни ввели санкції проти Росії: Великобританія, Німеччина, Латвія, Франція, США, Австралія, Албанія, Ісландія, Канада, Ліхтенштейн, Молдова, Норвегія, Нова Зеландія, Чорногорія, Швейцарія, Японія.

Варто виділити такі основні ризики російської економіки в умовах введення міжнародних економічних санкцій:

1. Орієнтація російської економіки на експорт переважно нафти і газу, що визначає залежність федерального бюджету від нафтогазових доходів, а отже, від попиту на ці енергоносії на світовому ринку і від цін на них. Так, частка нафтогазових доходів в доходах федерального бюджету зросла з 30,2% у 2004 р до 46,1% в 2013 р, а його ненафтогазовий дефіцит збільшився з 1,8 до 9,7% ВВП. Якщо в передкризовому 2007р. при ціні на нафту 69,3 дол. США за барель федеральний бюджет був виконаний з профіцитом 5,4% ВВП, то в 2012 р при ціні на нафту 110,5 дол. США за барель – з дефіцитом 0,06% ВВП[1].

2. Домінування в російській економіці сировинного сектора, причому з великим відривом від інших, що при погіршенні зовнішньоекономічної ситуації генерує ризики для підприємств інших секторів економіки, чії портфелі замовлень орієнтовані на попит з боку нафтогазових компаній.

3. Низький рівень розвитку високотехнологічного сектора, в той час, коли наукомісткі галузі і виробництва відіграють стратегічну роль у забезпеченні якості та темпів розвитку економіки кожної країни. Сьогодні відставання Росії по застосовуванню технологічних нормам від країн-лідерів – США, Японії, Тайваню – становить приблизно 20–25 років. Промислова продукція високого ступеня переробки становить близько 7% російського експорту, в той час, як у Німеччині аналогічний показник перевищує 80%.

4. Слабкий розвиток банківської системи – лише один російський банк (Ощадбанк Росії) входить до списку 50 найбільших банків світу. За даними рейтингового агентства «Standard & Poor's», російський банківський сектор є

найбільш уразливим серед банківських систем семи найбільших ринків, які розвиваються, що створює загрозу ліквідності в умовах кризових ситуацій.

5. Слабкий розвиток вітчизняного сільського господарства, яке, за оцінками експертів, відстає від передових країн як мінімум на 40 років. Втрати врожаю досягають 30%, тільки 2% усіх сільгоспугідь обробляються у зв'язку з землезберігаючими технологіями, питомі витрати електроенергії в кілька разів вищі, ніж у Європі та США. Непомірно високі ціни на паливно-мастильні матеріали унеможливають організацію високорентабельного сільгоспвиробництва. Високий ступінь зношеності сільськогосподарської техніки та низька продуктивність працюючих машин не дозволяють російським аграріям повноцінно конкурувати із західними фермерами, що при високій частці імпортованих товарів є стратегічною загрозою для Росії.

6. Високі темпи інфляції в порівнянні з економіками розвинутих зарубіжних країн. Так, за підсумками 2018 року темпи інфляції в Росії становили 4,2% [12], у той час, як в США і в країнах єврозони цей показник становить 1,91 і 1,66 відповідно.

7. Низький рівень продуктивності праці – по продуктивності праці в окремих галузях Росія відстає від ЄС і США більш, ніж в 30 разів. За даними інформаційного агентства «Фінмаркет», Росія відстає по продуктивності праці не тільки від розвинених країн, а й від низки держав колишнього СРСР. При цьому темпи зростання заробітної плати випереджають темпи зростання виробництва, що підсилює зниження конкурентоспроможності російської економіки.

У торговому балансі Росії її головними партнерами залишаються країни ЄС, Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) та СНД (табл. 1), найбільші з них – Китай і Німеччина.

У структурі зовнішньої торгівлі Росії по групах країн особливе місце займає Європейський Союз, на частку якого в 2018 р. доводилося 42,2% імпорتنих поставок і 53,8% експорту російської продукції. На другому і третьому місцях знаходяться країни АТЕС та СНД.

Таблиця 1

Основні торгові партнери Росії (за даними на 2018 р.)

Найменування	Частка імпорту, %	Частка експорту, %
Країни ЄС	42.2	53.8
Країни АТЕС	34.3	18.9
Країни СНД	13.0	14.0

Найбільшим торговельним партнером Росії в 2018 році став Китай, товарообіг з яким становив 108,3 млрд дол. США. На другому місці з показником 59,6 млрд дол. США – Німеччина, при цьому, слід зазначити, що обсяги торгівлі з цією країною впали на 19,3%. Товарообіг з Нідерландами виріс у 2018 році на 19,4% до 47,2 млрд дол. США, з Білоруссю – на 11,0% до 34 млрд дол. США, Італією – на 12,7% до 27 млрд дол. США[12].

Обсяги зовнішньої торгівлі Росії з Туреччиною становили 25,56 млрд дол. США (18,32% до рівня 2017 року), Польщею – 21,68 млрд дол. (ріст на 31,2%), Сполученими Штатами – 25,02 млрд дол. (ріст на 7,86%), Республікою Корея – 24,84 млрд дол. (ріст на 28,85%), Сполученим Королівством – 9,4 млрд дол. США (ріст на 5,8%)[12].

Таким чином, можна зробити висновки, що у результаті введених економічних санкцій Росія може зіткнутися з серйозними проблемами нестачі низки продовольчих товарів, ліків, комплектуючих виробів та напівфабрикатів.

1. Російський фармацевтичний ринок, частка імпортової продукції на якому перевищує 70%, значною мірою залежить від поставок імпортних ліків з країн Європи (на найбільших європейських постачальників припадає 71,8%, на США – 4,7% і на Індію – 6,1%). А лікарські засоби – це стратегічно важлива продукція, і обійтися без неї протягом тривалого часу країна не зможе.

2. Економіка Росії надмірно залежить від імпорту механічного обладнання, запасних частин, ядерних реакторів та ін. Забезпечити власні потреби в цьому сегменті Росія в короткостроковій перспективі не зможе, але в той же час більше 25% імпорту згаданої продукції надходить з країн Європи та США.

3. Існує загроза стабільності експортних поставок нафти через можливої відмови США від купівлі російської нафти. Основна частка експорту нафти припадає на країни Європи – 67,5%, другий партнер – це Китай, на частку якого припадає 16,85% російської нафти, і третє місце займає США – 6%. Так як в європейській структурі споживання нафти на частку російської доводиться 46,38% всієї нафти, Європі буде економічно не вигідно оголошувати ембарго і позбавляти себе енергоресурсів. У швидкий термін відновити постачання не вдасться, тому з цієї точки зору Європа є надійним партнером. Навпаки, США, виступаючи головним ініціатором санкцій, здатні оголосити ембарго і припинити купівлю російської нафти, так як вона становить всього 5% від їх загального споживання.

4. Газова галузь Росії практично повністю орієнтована на країни Європи і СНД. Так, до Європи через трубопроводи надходить 64,7% російського газу, до країн пострадянського простору – 27,85%, залишилася частка – до Азії у вигляді зрідженого природного газу. Вітчизняні сировинні компанії повністю залежні від європейського газового ринку, в той час як

Європа більш диверсифікувала свої торгівлі відносини, частка російського газу в структурі імпорту становить 34,46%, другим постачальником виступає Норвегія, третім – Нідерланди. США задовольняють свої потреби в газі за рахунок Канади і, за оцінками економістів, з урахуванням сланцевої революції зацікавлені в тому, щоб Європа поступово стала переходити на американський сланцевий газ. В даний час для більшості країн Європи російський газ – найважливіша стаття імпорту, але надалі ситуація може змінитися не на користь Росії[4].

5. Введення санкцій негативно вплинуло на курс російської валюти. Так як залежність російської валюти від зовнішньополітичного курсу країни сильна, то вже після введення першого і другого пакетів санкцій в березні 2014 намітило планомірне зростання курсу долара. З квітня по червень рубль зміцнив свої позиції, однак з введенням третього пакета санкцій в липні курс рубля по відношенню до долара США значно знизився.

6. Рейтингове агентство «Standard & Poor's» (S&P) – дочірня компанія корпорації «McGraw-Hill», займається аналітичними дослідженнями фінансового ринку, Рейтингові оцінки S&P позначаються буквами: від оцінки AAA, що присвоюється виключно надійним емітентам, до оцінки D, що присвоюється емітенту, який оголосив про дефолт. Між оцінками AA та B можуть бути проміжні оцінки, які позначаються знаками плюс та мінус (наприклад, BBB +, BBB і BBB-). В кінці квітня 2018 S&P знизило довгостроковий рейтинг Росії за зобов'язаннями в іноземній валюті з BBB (задовільний) до BBB- (нижче задовільного). Подальший прогноз за рейтингом Росії – «негативний». Довгостроковий рейтинг у національній валюті був знижений з BBB + до BBB, прогноз по ньому також «негативний». Рейтинг короткострокових зобов'язань в іноземній валюті був знижений з A2 до A3, короткостроковий рейтинг в національній валюті підтверджений на рівні A2. Раніше, в березні 2018 р., інші міжнародні рейтингові агентства з «великої трійки» («Fitch і Moody's») також погіршили прогнози по суверенних рейтингах РФ[10].

Зниження суверенного рейтингу призведе до того, що зовнішні запозичення на фінансових ринках стануть дорожче у зв'язку зі збільшенням премії за ризик, можуть також виникнути обмеження доступу російським корпораціям до зовнішніх джерел фінансування.

7. Приплив іноземних інвестицій знаходиться в прямому зв'язку із зовнішньополітичним курсом. Якщо США перервали переговори з Росією з питань торгівлі та інвестицій до вирішення конфлікту навколо України, то, на думку фахівців, Європою не буде вжито аналогічних заходів, оскільки через європейські офшори проходить значний потік інвестицій як із Росії до Європи, так і навпаки. Здійснивши аналіз структури іноземних інвестицій у Росію, можна побачити, що США виступають далеко не головним інвестором, на їх частку припадає 2,7% всіх іноземних інвестицій. Однак при

скороченні інвестицій від США можуть постраждати такі галузі, як виробництво коксу та нафтопродуктів (12% надходять із США) і виробництво машин і устаткування (28,1%).

8. Можливі санкції на російську банківську систему й іноземні рахунки. Саме тут США мають найбільші важелі тиску на Росію, однак застосовувати економічні санкції проти Росії у цій сфері для США небезпечно, оскільки, за деякими оцінками, обсяг російських державних коштів, що знаходяться на рахунках у США, становить близько 400 млрд дол. США. Росія є великим власником доларів США, а отже, заморожувати російські активи – це небезпечне рішення для американської валютної системи, яке могло б викликати ланцюгову реакцію і суттєво послабити довіру російського ринку до американської валюти.

Багато експертів вважають високими ризики дестабілізації стану російської економіки, а отже, і бюджетної стійкості в середньостроковій перспективі через події на Україні та міжнародні економічні санкції. Серед можливих наслідків варто виділити погіршення умов запозичення, посилення відтоку капіталу, ослаблення курсу рубля, прискорення інфляції, подальше скорочення інвестицій.

На думку експертів, найбільш негативні наслідки для Росії матимуть обмеження, що накладаються на експорт у нашу країну високих технологій та доступ російських банків до дешевих кредитних ресурсів. Через санкції склалися несприятливі умови для зовнішніх запозичень і припливу іноземних інвестицій[2].

У короткостроковому і середньостроковому періодах у Росії достатньо резервів для компенсації здебільшого можливих економічних втрат, пов'язаних з санкціями, в той же час ескалація напруженості може знизити приріст ВВП до 0,5–0,7% вже у 2020 р. У більш тривалій перспективі санкції можуть зробити істотний вплив на зниження бюджетної стійкості, а також погіршення умов і скорочення можливостей для модернізації при обмеженні імпорту технологій, інвестицій і передових практик[10].

У той же час, за оцінкою низки російських експертів, санкції Заходу здатні стати стимулом для розвитку російської економіки, перш за все для аграрного сектора. Також санкції Заходу можуть переорієнтувати Росію на ринки Азії та Латинської Америки.

Варто зазначити, що нинішнє українсько-російське протистояння справляє серйозний вплив на фінансову ситуацію не лише в Росії, але і в Україні та на макроекономічні аспекти їхнього розвитку. В російській економіці такі зміни більшою мірою відбуваються під впливом західних санкцій щодо Росії у зв'язку з її політикою щодо України.

Для деяких секторів російської економіки нинішнє протистояння з Україною теж матиме негативні наслідки. Причому безпосередній вплив цього протистояння, мабуть, найбільше позначиться на стані російського

військово-промислового комплексу. Що ж стосується інших секторів російської економіки, то внаслідок її масштабів нинішнє українсько-російське протистояння справлятиме на них переважно опосередкований вплив – через санкції західних держав щодо Росії за її військову агресію проти України[9].

Загалом негативний вплив західних санкцій проти Росії в поєднанні з несприятливою кон'юнктурою на міжнародних сировинних ринках протягом трьох найближчих років (насамперед ідеться про значне падіння цін на нафту) може створити доволі серйозні проблеми для розвитку російської економіки.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що санкції – це все ж жорстка сила. Від міжнародних санкцій передусім страждає економіка, а економіка – це основа сучасної державності. Враховуючи збитки в результаті дії санкцій, можна говорити про те, що санкції перешкоджають реалізації зовнішньоекономічних інтересів, що не може не відбитися на поляризації політичних еліт. Разом з тим санкції певним чином, хоча і не завжди ефективним, сприяють реалізації зовнішньополітичних інтересів. Таким чином, виникає проблема принесення зовнішньоекономічних інтересів у жертву зовнішньополітичним. Не враховуючи суперечностей в самому змісті санкцій, вони будуть і далі залишатися одним із ключових інструментів у міжнародній політиці. Варто зазначити, що роль і місце економічних санкцій у зовнішній політиці багато в чому будуть залежати від співвідношення зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних інтересів в системі пріоритетів урядів держав.

Список використаних джерел

1. David C. Saha. The economics of sanctions between Russia and the West Available from: URL <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1435-blogs-review-the-economics-of-sanctions-between-russia-andthe-west>.
2. EU Commission Press Release 03.08.2017 // www.europa.eu. – Retrieved from: https://europa.eu/rapid/press-release_MEX-17-2341_en.htm
3. Hossein A. Economic Sanctions: Examining Their Philosophy and Efficacy: Praeger, 2003. – 240 p.; Elliott K. A. Analyzing the Effects of Targeted Sanctions. In Smart Sanctions, edited by D. Cortright and G. Lopez.: Rowman and Littlefield, 2002. P. 171–182; Willem J. M. van Genugten. United Nations sanctions: effectiveness and effects, especially in the field of human rights; a multi-disciplinary approach. – Intersentia, 1999. 161 p.
4. Бюджетне послання Президента РФ В. В. Путіна від 13 червня 2013 "Про бюджетну політику в 2014-2016 роках" URL: <http://www.base.garant.ru/70394910>
5. Василенко В.А. Международно-правовые санкции. Київ, 1982. С.77.

6. Глобалізація, "сомалізація" та транснаціональна державність: рецепти майбутнього / В. О. Пермінов // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Державне управління. 2010. Т. 125, Вип. 112. С. 121–126.
7. Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 40, ст.. 2018) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51915
8. Кулицький С., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. СІАЗ НБУВ. Економічні аспекти нинішнього українсько-російського протистояння. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:ekonomichni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350
9. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс: Минтис, 1973. С. 278.
10. Міжнародні санкції // Біржовий лідер. URL: <http://www.profi-forex.org/wiki/mezhdunarodnye-sankcii.html>
11. Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України. Аналітичний центр «Борисфен Інтел». 2014 рік. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-war/#gw4>
12. Федеральная служба государственной статистики. Статистический обзор по Российской Федерации за 2018 год, № 1 (102) – 2019, URL: https://gks.ru/bgd/regl/b19_06/Main.htm

REFERENCES

1. David C. Saha The economics of sanctions between Russia and the West [Electronic resource] / David C. Saha. – Available from : <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1435-blogs-review-the-economics-of-sanctions-between-russia-andthe-west>;
2. EU Commission Press Release 03.08.2017 // www.europa.eu. – Retrieved from: https://europa.eu/rapid/press-release_MEX-17-2341_en.htm;
3. Hossein A. Economic Sanctions: Examining Their Philosophy and Efficacy: Praeger, 2003. – 240 p.; Elliott K. A. Analyzing the Effects of Targeted Sanctions. In Smart Sanctions, edited by D. Cortright and G. Lopez.: Rowman and Littlefield, 2002. P. 171–182; Willem J. M. van Genugten. United Nations sanctions: effectiveness and effects, especially in the field of human rights; a multi-disciplinary approach. – Intersentia, 1999. 161 p;
4. Byudzhethneposlannya Prezidenta RF V. V. Putina vid 13 chervnya 2013 "Probyudzhethnepolitiku v 2014-2016 rokah" [Electronic resource]. URL: base.garant.ru/70394910;
5. Vasilenko V. A. Mezhdunarodno-pravovyie sankcii. Kiev, 1982. p. 77;

6. Globalizaciya, "somalizaciya" tatransnacionalnaderzhavnist: receptimajbutnogo V. O. Perminov, Naukovipraci [Chornomorskogoderzhavnogo universitetu imeniPetraMogilikompleksu "Kiyevo-Mogilyanskaakademiya"]. Ser.: Derzhavneupravlinnya. - 2010. - T. 125, Vyp. 112. - p. 121-126;
7. ZakonUkrainyvid 14.08.2014 № 1644-VII «Prosankciji» (VidomostiVerkhovnojiRady (VVR), 2014, № 40, st. 2018) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51915;
8. Kuluckij S., kand. ekon. nauk, starsh. nauk. spivrob. SIAZNBUV. Ekonomichniaspektynynishnyohoukrajinsko-rosijskohoprotystoyannya.URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:ekonomichni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350;
9. Kuris P.M. Mezhdunarodnye pravo narusheniyai otvetstvennost gosudarstva. Vilnyus: Mintis, 1973. S. 278;
10. Mizhnarodnisankciyi // Birzhovijlider. URL: <http://www.profi-forex.org/wiki/mezhdunarodnye-sankcii.html>;
11. StartegijaitaktykagibrydnykhvijnvkontekstivijskovojiagresijiRosijiproty Ukrainy. Analitychnyjtsentr «BorusfenIntel». 2014 rik. [Electronicresource] URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-war/#gw4>;
12. Federalnayasluzhbagosudarstvennojstatistiki. Statisticheskij obzorpo Rossijskoj Federacii za 2018 god, № 1 (102) – 2019, 1 URL: https://gks.ru/bgd/regl/b19_06/Main.htm;

УДК: 327.7:341.362.1

DOI: 10.24144/2218-5348.2019.1-2 (19-20).230-244

Мишко Анатолій,
студент 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник : д.і.н., проф. **Вовканич І.І.**

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У БОРОТЬБІ З ПІРАТСТВОМ

У статті розглядається роль міжнародних організацій у боротьбі з піратством як злочином міжнародного характеру. Автор визначає актуальність проблеми і наголошує на необхідності вивчення досвіду боротьби та протидії цьому міжнародному злочину в межах багатонаціонального співробітництва.

Автор приходить до висновку, що вироблення відповідних міжнародних стандартів щодо піратства, закріплення їх у всеосяжному міжнародному договорі, резолюціях міжнародних організацій при відповідній волі держав має привести до уніфікації законодавств держав, однакового підходу до піратства у всьому світі і тим самим до підвищення ефективності протидії піратству.

Ключові слова: *піратство, міжнародні організації, універсальна юрисдикція, Конвенція про відкрите море, тероризм, транснаціональна злочинність.*

The article examines the role of international organizations in the fight against piracy as an international crime. The author determines the relevance of this problem and emphasizes the need to study the experience of fighting and counteracting this international crime within the framework of multinational cooperation.

The author concludes that the development of relevant international standards of piracy, their enshrining in a comprehensive international treaty, resolutions of international organizations with the appropriate will of states should lead to the unification of state laws, the same approach to piracy around the world and thereby increase the effectiveness of countering piracy.

Keywords: *piracy, international organizations, universal jurisdiction, High Seas Convention, terrorism, transnational crime.*

Постановка проблеми. Міжнародна злочинність у формі піратства має давню історію, і перехід людства в XXI століття не означає, що воно позбулося старих проблем. На сучасному етапі розвитку людства не тільки

морське плавання залишається не менш небезпечним, але виникли й інші види піратства, такі, як піратство програмного забезпечення, піратство друкованої продукції, музичне та відеопіратство та інші. В останні роки проблема боротьби з піратством на міжнародному рівні набуває все більшої актуальності. Головним чином це пояснюється активізацією діяльності піратів у багатьох регіонах світу, а також тим фактом, що піратство все тісніше переплітається з такими міжнародними явищами, як тероризм, наркотрафік та іншими небезпечними протиправними діяннями.

Актуальність боротьби з піратством і практика забезпечення правопорядку, справедливого судового переслідування, розгляду та винесення судових рішень свідчать про необхідність активізації діяльності міжнародних організацій у боротьбі з цим злочином міжнародного характеру. Актуальність нашого дослідження полягає у вивченні досвіду боротьби міжнародних організацій з піратством та протидії цьому міжнародному злочину в межах багатонаціонального співробітництва.

Ступінь наукового вивчення проблеми. На нашу думку, проблема ролі міжнародних організацій у боротьбі з піратством недостатньо досліджена українськими науковцями, які в своїх роботах характеризують лише окремі аспекти цієї проблеми, не завжди враховуючи наявні іншомовні джерела. Серед дослідників, які, вивчаючи піратство, аналізували його певні аспекти, можна виділити Желіховського С. [8] та Леонідову О. [9]. Найбільш ґрунтовними роботами за темою нашого дослідження можна вважати роботи зарубіжних науковців Чедвіка М.[8], Еллемана Б.А.[9], Джонстона Д.М.[10] та Нуссбаума А. [12].

Об'єктом дослідження є піратство як міжнародний злочин.

Предмет дослідження – боротьба міжнародних організацій з різними видами піратства.

Мета дослідження – здійснити історико-правовий аналіз боротьби міжнародних організацій з різними видами піратства та узагальнити цей досвід.

Мета зумовила постановку таких завдань дослідження:

- проаналізувати міжнародно-правові акти та документи міжнародних організацій з питань піратства;
- розглянути діяльність міжнародних організацій у боротьбі з піратством;
- розглянути методи протидії піратству.

Виклад основного матеріалу. Розрізняють два основних види співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю: укладання міжнародних договорів з різних аспектів цієї діяльності та участь держав у міжнародних організаціях, що спеціалізуються на боротьбі зі злочинністю. У міжнародних договорах регулюються питання надання правової допомоги у кримінальних справах, видачі злочинців, передачі засуджених для відбування

покарання в країні їх громадянства, захисту прав своїх громадян при кримінальному переслідуванні їх в іншій державі, обміну оперативною та правовою інформацією, а також проведення спільних профілактичних заходів. Піратство належить до злочинів, переслідування яких регулюється як законодавством окремих держав, так і міжнародним правом. Це злочин міжнародного характеру, що складається з незаконного захоплення, пограбування або потоплення торгових або цивільних суден, вчинені у відкритому морі. До піратства також прирівнюється напад під час війни кораблів, підводних човнів і військових літаків на торгові судна нейтральних країн. Піратські судна, літальні апарати і їх екіпажі не повинні користуватися захистом будь-якої держави. Незалежно від прапора піратські судна можуть бути захоплені кораблями або літальними апаратами, що знаходяться на службі будь-якої країни і мають відповідні повноваження.

ООН у боротьбі з піратством

Стратегічні питання міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю вирішуються Організацією Об'єднаних Націй. І це не випадково, оскільки злочинність, і, зокрема, піратство, не існують самі по собі, і їх рівень визначається всією системою міжнародних контактів.

Існуючий закон про піратство міститься у статтях 100–107 ЮНКЛОС, які були безпосередньо введені дослівно з тексту Женевської Конвенції про відкрите море 1958 року (ст.14-22) [1]. Визнано, що до моменту розробки Женевської Конвенції про відкрите море піратство вважалось історичним атавізмом і розділи, що стосуються його, були, скоріше, включені в якості історичного обґрунтування, аніж з будь-якої справжньої необхідності. Це стало зрозумілим на засіданні Конференції ООН по морському праву у травні 1956 року, де було зазначено, що проблеми піратства і работоргівлі були винятковими в той час. До розробки Женевської Конвенції було зроблено кілька невдалих спроб кодифікувати звичайне право на піратство *jure gentium*. Проте ці спроби вважалися законодавчим припущенням (*de lege ferenda*), а не просто кодифікацією існуючого положення закону.

Женевська Конвенція про відкрите море в значній мірі спиралася на ці попередні спроби кодифікації, а також на підставі прийнятого формулювання закріпила заборону на вилучення каперства з Паризької декларації 1856 року. Однак, перш ніж досліджувати основне визначення закону про піратство, варто відзначити, що стаття 100 ЮНКЛОС вимагає від держав тільки співпрацювати у боротьбі з піратством, при цьому всі інші дії щодо боротьби з піратством є добровільними.

Отже, в 101 статті ЮНКЛОС основний злочин піратства *jure gentium* викладено так: піратство складається з будь-якої з наступних дій:

(а) будь-які незаконні акти насильства або затримання, або будь-який акт депортації, здійснений в особистих цілях екіпажем або пасажирами приватного судна або приватного літака, і спрямований:

(i) у відкритому морі проти іншого судна або літака або проти осіб або майна на борту такого корабля або літака;

(ii) проти судна, повітряного судна, осіб або майна в місці за межами юрисдикції будь-якої держави;

(b) будь-який акт добровільної участі в експлуатації судна або повітряного судна за наявності фактів, що це піратський корабель або літак;

(c) будь-який акт підбурювання або навмисного сприяння діям, описаним в підпунктах (a) або (b)[2].

Згідно з Конвенцією, всі держави зобов'язані сприяти викориненню піратства у відкритому морі і в усіх інших місцях, що знаходяться за межами юрисдикції якої б то не було держави.

Це визначення було джерелом багатьох суперечок. Першим пунктом обговорення було значення фрази «особисті цілі» в підрозділі (a) статті 101. Суть дискусії була в тому, чи виключає ця фраза дії, вчинені за фінансової підтримки держави, або ж *animus furandi*, як і раніше, є обов'язковим елементом злочину, таким чином заперечуючи дії, які політично мотивовані як піратство.

Був також спір про те, чи дійсно стаття 101 вимагає наявності двох суден, які будуть задіяні, щоб був доведений акт піратства. Підставою для цього аргументу є концепція 17-го століття, відповідно до якої заколот є формою піратства і карається так само. На думку П.Тасміна, стаття 105 ЮНКЛОС і звичайне піратство *jure gentium* просто надають право здійснювати державну юрисдикцію в районах, де не існує територіального суверенітету. З цієї причини він вважає, що піратство *jure gentium* не є злочином універсальної юрисдикції, а злочином, який відбувається за межами суверенної території будь-якої держави і, таким чином, всі держави мають паралельну муніципальну юрисдикцію. Ця точка зору підтверджується історичною та сучасною державною практикою і формулюванням статті 105 ЮНКЛОС. Таким чином, стверджується, що піратство не підпадає під дію міжнародного кримінального права, оскільки юрисдикція і основа юрисдикції є принципово різними[13].

Перший обраний генеральний секретар ООН Трюгве Лі (1946-1952) висловив припущення, що піратство буде відповідною (історичною) паралеллю для судових процесів над нацистами, які залишились живими. На суді над Адольфом Айхманном в Єрусалимі у 1961 році, який перебував під універсальною юрисдикцією, Верховний суд Ізраїлю визнав піратські судові процеси природним прецедентом для переслідування нацистів [8].

Одним з основних міжнародних нормативних актів у галузі безпеки мореплавства є Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (СОЛАС-74), прийнята в рамках Міжнародної морської організації (ММО). Спочатку СОЛАС-74 була спрямована на організаційне і технічне оснащення судів, що забезпечує їх безпеку. Пізніше з'явилися заходи

боротьби з піратством, які передбачають міжнародне співробітництво і взаємодію.

Конвенція ООН з морського права 1982 року (набула чинності 16 листопада 1994 року) підтвердила фундаментальні принципи і норми Конвенції про відкрите море. У ст. 101–107, 110–111 майже дослівно відтворюється зміст норм Конвенції про відкрите море ст. 15–23. Морське право дає військовому кораблю будь-якої держави можливість протидіяти піратству у відкритому морі[2].

Відповідно до цього документа, якщо акт піратства здійснений в межах району, на який поширюється суверенітет держави, то інші держави не можуть вжити заходи проти піратів. Це стосується і міжнародних проток, якщо вони знаходяться в зоні територіальних вод держав: право мирного проходу не дає можливості вести боротьбу з піратством, що не передбачає можливості надання допомоги суднам, що піддаються нападу піратів, і затримання піратів з використанням зброї. Військовий корабель зобов'язаний лише проінформувати владу прибережної держави про подію. Пірати користуються цією обставиною, міняючи райони своєї діяльності і прибережні води держав, часто навіть ховаючись від переслідування в чужих територіальних водах.

У Статті 105 Конвенції ООН з морського права 1982 року визначено, що у відкритому морі або в будь-якому іншому місці поза юрисдикцією якої б то не було держави будь-яка держава може захопити піратське судно або судно, захоплене за допомогою піратських дій і знаходиться у владі піратів, заарештувати осіб, які знаходяться на них і захопити майно. При цьому судові установи тієї держави, яка вчинила це захоплення, можуть (але не зобов'язані) виносити постанови про накладення покарань і визначати, які заходи повинні бути вжиті щодо таких суден[2]. Наприклад, напади піратів часто відбуваються в районі Сомалі, але передавати захоплених піратів Сомалі не можна, оскільки в країні вже більше 20 років ведуться міжусобні війни, тому передача піратів у руки сомалійців позбавлена будь-якого сенсу. У зв'язку з цим вся відповідальність за проведення слідчих дій і організацію судового переслідування покладається на ту державу, чий корабель здійснив захоплення піратів. Однак у разі застосування зазначеної вище статті міжнародного договору виникають проблеми процесуального характеру – встановлення особи, здійснення перекладу на різні мови в ході перевірки і слідства, збір доказів та отримання правової допомоги інших держав. Потрібно транспортувати підозрюваних, тримати затриманих і засуджених та повертати їх у державу громадянства після відбуття покарання.

Мабуть, з огляду на це деякі держави ухиляються від притягнення піратів до кримінальної відповідальності на своїй території, навіть якщо це дозволяє їх законодавство. Наприклад, Іспанія тільки збирається ввести відповідну статтю в свій кримінальний кодекс. Багато хто прагне передати

злочинців державам прибережної зони, які мають відповідні правові можливості. У Східній Африці такою державою є тільки Кенія, законодавство якої дозволяє залучати до кримінальної відповідальності піратів – іноземних громадян. Німеччина і Франція передавали судовим органам Кенії осіб, затриманих за вчинення піратства, для цього з Кенією укладені відповідні угоди.

На дипломатичній конференції, що проходила в Римі з 1 по 10 березня 1988 року під егідою Міжнародної морської організації (ММО), була прийнята Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства. Вона застосовується до всіх суден, за винятком військових кораблів; суден, які належать державі або експлуатуються нею в якості військово-допоміжних судів, в митних або поліцейських цілях; або виведені з експлуатації.

Слід зазначити, що, на відміну від Конвенції про відкрите море 1958 року та Конвенції ООН з морського права 1982 року, Конвенція 1988 року спрямована на припинення ширшого кола злочинних посягань, а саме: предметом регулювання в ній названа боротьба з незаконними актами в міжнародному морському судноплавстві; істотна відмінність полягає в сфері застосування: Конвенція 1988 року поширюється на діяння, вчинені в різних категоріях морських просторів – у внутрішніх морських водах, в територіальних водах та у відкритому морі; дія Конвенції не поширюється на літальні апарати; в Конвенції 1988 року інакше, ніж в попередніх міжнародних договорах, вирішено питання про юрисдикцію держав щодо злочинних посягань. Так, при піратстві будь-яка держава має право на припинення (універсальна юрисдикція) актів насильства. Конвенція 1988 закріплює конкуруючу юрисдикцію держав: по-перше, тих, яких стосується скоєний злочин; по-друге, тільки держав-учасниць Конвенції. Загальна для піратства і діянь, передбачених ст. 3 Конвенції 1988 року – юридична кваліфікація їх як міжнародних злочинів. Вони спрямовані і проти національних інтересів, тому цілком виправдано включення в Конвенцію статті 5, згідно з якою кожна держава-учасниця передбачає покарання за злочини, зазначені в статті 3, з урахуванням тяжкого характеру цих злочинів[2].

Разом з тим Конвенція 1988 року передбачає право, а не обов'язок держав встановлювати юрисдикцію щодо актів піратства, скоєних іноземним громадянином або особою без громадянства.

На Генеральній Асамблеї ООН у вересні 1991 року зазначалося, що зростання злочинності в поєднанні з набуттям транснаціонального характеру ставить під загрозу внутрішню безпеку держав, зазіхає на свободу людини жити без страху, а також може підірвати міжнародні відносини. Все це вимагає створення ефективних міжнародних механізмів і більш тісної співпраці між державами.

Міжнародна морська організація у боротьбі з піратством

З 1983 року проблемами боротьби з піратством займається Міжнародна морська організація (ММО), діяльність якої в межах її повноважень спрямована на сприяння максимальній безпеці торгівлі та подорожі морським транспортом. Для управління та пом'якшення будь-яких загроз, які потенційно можуть поставити під загрозу морську безпеку, Організація розробляє відповідні правила та інструкції через 5 комітетів:

- Комітет з безпеки на морі (Maritime Safety Committee, MSC — КБМ);
- Комітет із захисту морського середовища (Marine Environment Protection Committee, МЕРС — КЗМС);
- Юридичний комітет (LEG — ЮРКОМ);
- Комітет з технічної співпраці (КТС);
- Комітет з полегшення формальностей судноплавства (FAL).

Міжнародна конвенція ММО з охорони людського життя на морі

(СОЛАС) 1974 року із внесеними змінами містить положення, прийняті для вирішення питань морської безпеки. У розділі XI-2 СОЛАС щодо спеціальних заходів з підвищення безпеки мореплавства міститься Міжнародний Кодекс безпеки суден і портових засобів (International Ship and Port Facility Security Code - ISPS), який набрав чинності 1 липня 2004 року і є обов'язковим документом для всіх країн-учасниць Конвенції. Метою Кодексу ISPS є забезпечення того, щоб відповідні океанські кораблі та портові споруди держав-членів ММО впроваджували найвищі стандарти безпеки. Розділений на два розділи, Кодекс ISPS містить в обов'язковій частині А детальні вимоги щодо безпеки, якими повинні керуватись уряди, портові адміністрації та судноплавні компанії, а також низку інструкцій щодо виконання цих вимог у необов'язковій частині В[11]. Організація через програму розвитку потенціалу в галузі морської безпеки та технічної співпраці проводить різні національні та регіональні заходи, щоб забезпечити ефективне впровадження Кодексу ISPS державами-членами.

Слід підкреслити, що загроза з боку піратства і збройного пограбування кораблів була на порядку денному ММО з початку 1980-х років. Наприкінці 1990-х і на початку 2000-х років акцент був зроблений на Південно-Китайському морі, Малакській протоці і Сінгапурі. Починаючи з 2005 року, ММО зосередилась на піратстві біля узбережжя Сомалі, в Аденській затоці та Індійському океані, і нині реалізує стратегію посилення морської безпеки в Західній і Центральній Африці відповідно до угод про безпеку морського регіону. Організація за підтримки та співпраці з судноплавством протягом багатьох років розробила та ухвалила низку антипіратських заходів, які сприяли пом'якшенню негативного впливу піратства у всьому світі. Прикладом може слугувати Кодекс поведінки щодо припинення піратства та озброєного пограбування суден у Західній частині

Індійського океану та Аденської затоки (Кодекс поведінки Джибуті, 2009 рік), узгоджений між країнами в та навколо Західного Індійського океану, і Кодекс поведінки щодо припинення піратства та збройного пограбування кораблів і незаконної морської діяльності на заході і в центральній Африці в регіоні Гвінейської затоки.

З того часу через Трастовий фонд ММО Джибуті було розроблено, координовано та впроваджено кілька проєктів та заходів, що здійснюються Групою ММО Секретаріату з впровадження проєкту з метою поліпшення регіонального потенціалу для боротьби з піратством шляхом сприяння та зміцнення регіонального співробітництва та координації у чотирьох напрямках : навчання, розбудова, правовий та інформаційний обмін.

У червні 2013 в Яунде (Камеруні) був офіційно прийнятий Кодекс поведінки Яунде, розроблений Економічною спільнотою держав Центральної Африки (ECCAS), Економічним співтовариством країн Західної Африки (ЕКОВАС) та Комісією затоки Гвінеї (GGC) за сприяння ММО відповідно до резолюцій Ради Безпеки ООН 2018 (2011) та 2039 (2012), які висловили стурбованість загрозою того, що піратство і озброєне пограбування у відкритому морі і у Гвінейській затоці створюють загрозу для міжнародного судноплавства, безпеки і економічного розвитку держав регіону. Цей Кодекс, відомий як Кодекс поведінки Яунде, був офіційно схвалений главами держав або їх представниками 25 країн Західної та Центральної Африки, включаючи 13 президентів. Основна мета Кодексу полягає в тому, щоб управляти та значно знижувати негативні наслідки, спричинені піратством, збройним пограбуванням кораблів та іншими незаконними морськими видами діяльності, такими як незаконне, незареєстроване (ННН) рибальство. На нашу думку, стратегія та ініціативи ММО щодо зміцнення морської безпеки в Західній Африці узгоджуються з положеннями Кодексу Яунде і допомагають гарантувати адекватність процесу його впровадження, яке має перетворитися на сталий розвиток морського сектора регіону.

Ми вважаємо, що, на відміну від Кодексу поведінки Джибуті, який зосереджується в основному на піратстві, стратегія Західної та Центральної Африки містить комплексні регіональні рамки морської безпеки для боротьби не тільки з піратством і збройним пограбуванням кораблів, але й з іншими незаконними морськими діями, такими, як незаконна незареєстрована і нерегульована риболовля та контрабанда наркотиків.

Слід підкреслити, що хоча Кодекс сприяє регіональному співробітництву, він також визнає принципи суверенної рівності, територіальної цілісності держав і невтручання у внутрішні справи інших держав. Крім того, очікується, що успішне впровадження Кодексу поведінки стимулюватиме економічний розвиток країн, які є її учасницями, та сприятиме загальному розвитку морського сектору Західної Африки.

Слід зазначити, що ММО надає допомогу країнам-членам в Гвінейській затоці і навколо неї в перегляді національного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за піратство, озброєний розбій проти суден і іншу незаконну морську діяльність; розробці і координації відповідних структур і процедур; а також забезпеченні належної підготовки експлуатаційного, технічного та логістичного персоналу[4].

Міжнародною морською організацією також була розроблена низка рекомендацій з метою попередження і припинення піратства і збройних пограбувань суден:

— Рекомендації урядам щодо попередження та припинення піратства і збройних пограбувань морських суден (1999 рік);

— Інструкція судновласникам, судноплавним компаніям, капітанам та екіпажам суден щодо попередження та припинення піратства і збройних пограбувань морських суден (2002 рік);

— Директиви для Центрів координації з порятунку на морі (ЦКСМ) (2000 рік);

— Резолюція А. 922 (22) – кодекс поведінки при розслідуванні актів піратства та озброєних пограбувань морських суден;

— Резолюція А. 923 (22) – судна-"примари" і процес реєстрації.

Інформація щодо актів піратства та збройного пограбування проти кораблів доступна для громадськості (за умови реєстрації) в модулі ММО «Піратство та озброєння» в рамках Глобальної інтегрованої інформаційної системи судноплавства Організації (Organization's Global Integrated Shipping Information System - GISIS).

Визнаючи, що бортові інформаційні технології та системи експлуатації суден можуть бути зламани так само легко, як системи на березі, і що такі порушення безпеки можуть завдати значної шкоди безпеці суден, портів, морських об'єктів та інших елементів, морська транспортна система ММО взяла на себе ініціативу щодо підвищення обізнаності промисловості про шляхи подолання та управління морськими кібер-ризиками. Загальною метою є підтримка безпечного судноплавства, яке є операційно стійким до кібер-ризиків.

Крім ММО, розвиток співробітництва країн у сфері боротьби з піратством у світі пов'язаний з діяльністю таких міжнародних організацій, як:

– Регіональний форум країн АСЕАН – робоча група щодо заходів зміцнення довіри, яка в жовтні 2000 року провела зустріч з проблем піратства;

– Симпозіум країн Південно-Китайського моря. Розроблений ним документ "Про врегулювання потенційних конфліктів у Південно-Китайському морі" містив також пропозиції про "кооперацію між ВМС країн і державних структур регіону" в боротьбі з піратством і перевезенням наркотиків;

– АТРСБ — Азіатсько-Тихоокеанська рада зі співробітництва в сфері безпеки регіонального форуму АСЕАН, яка проводить наради двічі на рік. Після зустрічей робочої групи АТБ у 2000 році був виданий "Меморандум про кооперацію в сфері правопорядку і законності на морі", що пропонує в якості першого кроку на шляху боротьби з піратством детальний аналіз відповідних законодавчих актів усіх держав на предмет розбіжностей;

– Регулярні конференції, що організовуються Аналітичним центром з проблеми піратства, Інститутом Окасаки (Токіо) спільно з органами АСЕАН і національними державними організаціями. У 2000 році були проведені конференції із запрошенням представників командування сил берегової охорони 14 країн АТР і Південно-Східної Азії (від Японії до Індії).

У жовтні 1992 року Міжнародним морським бюро Міжнародної торгової палати за підтримки Міжнародної морської організації ООН в Малайзії в Куала-Лумпурі був створений Регіональний центр з проблем піратства, який потім був перейменований в Аналітичний центр з проблеми піратства. Він здійснює збір і аналіз інформації в глобальному масштабі, займається розшуком зниклих суден, домагається покарання злочинців і повернення вантажів власникам, виконує цілодобове оповіщення суден про напади піратів і займається організацією допомоги потерпілим суднам.

На нашу думку, мають місце невідповідності і суперечності національних юридичних актів, що стосуються боротьби з піратством. Законодавства окремих країн навіть не включають поняття піратства, і розслідування злочинів ведуться по статтях, пов'язаних з крадіжками і пограбуваннями. Ми вважаємо, що повинна бути вироблена єдина міжнародна конвенція про покарання за піратство, в якій чітко і вичерпно формулювалося б поняття цього міжнародного злочину, і переслідування за піратство має мати місце незалежно від того, де воно вчинене, а злочинець повинен бути виданий на вимогу. Це дозволить надати нового імпульсу розвитку міжнародної кооперації в цій сфері і розширить коло країн АТР, які ратифікували Римську конвенцію Міжнародної морської організації 1988 року, присвячену протидії незаконній діяльності на морі.

Створення правового захисту проти транснаціональної злочинності

Одним із складних моментів, який чинні міжнародні договори і резолюції Ради Безпеки ООН не вирішили до кінця, є питання про юрисдикцію, яка застосовується щодо актів піратства та збройного пограбування, а також питання проведення розслідувань і переслідування в судовому порядку осіб, відповідальних за такі діяння.

Крім того, існує і багато інших правових проблем в боротьбі з піратством як процесуального, так і фінансового характеру (встановлення особи піратів, збір доказів, транспортування підозрюваних, зміст затриманих

і засуджених, повернення їх у державу громадянства після відбуття покарання)[5].

Слід зазначити, що для більшості країн поки не вирішена проблема, що робити з захопленими піратами. Наразі існують угоди, укладені США і Європейським Союзом з Кенією про передачу їй захоплених піратів для кримінального переслідування, але ці угоди не вирішують всіх проблем, в тому числі для членів Європейського Союзу. Багатьом країнам доводиться відпускати захоплених піратів. Заходи, що вживаються зараз, не здатні вирішити проблему в цілому. У зв'язку з цим слід визнати необхідність комплексної міжнародної відповіді на піратські акти, причому відповіді, заснованої на міжнародному праві і дотриманні загально визнаних прав людини.

На нашу думку, державам слід вжити комплекс додаткових заходів на міжнародному рівні, спрямованих на ефективне затримання, кримінальне переслідування і засудження будь-яких осіб, винних у морському піратстві, особливо тих, хто організовує і фінансує такі дії.

Генеральні прокурори і міністри юстиції 40 держав, у тому числі з низки країн «вісімки», розглянули та опрацювали питання переслідування піратів з використанням механізмів міжнародного правосуддя, і, зокрема, створення міжнародного суду, спрямованого на запобігання злочинних дій піратів. Серед можливих механізмів використання міжнародного правосуддя щодо актів піратства 26 з них активно підтримують пропозицію про створення резолюцією Ради Безпеки ООН міжнародного трибуналу по піратству (за прикладом Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді) або регіонального трибуналу за підтримки ООН (за прикладом Спеціального суду по Сьєрра-Леоне і Надзвичайних палат в судах Камбоджі) з місцеперебуванням в Кенії або іншій прибережній державі цього регіону.

На думку міжнародних юристів і їх колег, другий варіант найбільш оперативний з точки зору часових і фінансових витрат. При цьому, на їх загальну думку, було б забезпечено дотримання єдиних і високих стандартів правосуддя в кримінальному переслідуванні піратів, у тому числі пов'язаних із захистом прав людини. Цю пропозицію підтримала і міжнародна юридична громадськість на засіданні Виконавчого комітету Всесвітньої асоціації міжнародного морського права в травні 2009 року в Лондоні. На зустрічі представників парламентів держав «Групи восьми» 16-17 травня 2009 року в Римі пролунали заклики до лідерів «вісімки» дати консолідовану правову відповідь на акти морського піратства.

В середині грудня 2009 року на засіданні Постійного комітету Парламентської асамблеї Ради Європи було одноголосно прийнято рішення про включення цього питання до порядку денного майбутньої сесії асамблеї. З урахуванням гостроти проблеми піратства, особливо в районі Африканського Рогу, в цілях забезпечення безпеки, захисту прав і свобод

людини «Група восьми» підтримала ініціативу італійського головування про прийняття окремої заяви з питання про піратство і доручила Римській / Ліонській групі експертів розглянути правові та практичні аспекти цієї проблеми, включаючи питання юрисдикції та можливого використання механізмів міжнародного кримінального правосуддя, а також розробити конкретні пропозиції щодо їх вирішення. Це доручення знайшло своє відображення в підсумковому документі зустрічі. Таким чином, світове співтовариство, усвідомлюючи в повній мірі загрозу піратства робить значні кроки, спрямовані на забезпечення безпеки, захист прав і свобод людини.

Вважаємо за необхідне розглянути питання самооборони суден. Четвертий том довідника «Кращі методи управління боротьбою з піратством біля узбережжя Сомалі і в районі Аравійського моря» (відомий як BMP4) є чинним авторитетним керівництвом для торгових суден з самооборони від піратів. Керівництво випущено і оновлено Міжнародним морським форумом нафтових компаній (OCIMF), консорціумом зацікавлених міжнародних судноплавних і торговельних організацій, включаючи ЄС, НАТО і Міжнародне морське бюро. Поширюється, головним чином, Центром морської безпеки – Африканський Ріг (MSCHOA), органом планування та координації військово-морських сил ЄС (EUNAVFOR). BMP4 рекомендує суднам реєструвати свої рейси через регіон в MSCHOA, оскільки ця реєстрація є ключовим компонентом роботи Міжнародного рекомендованого транзитного коридору (IRTC, маршрут через Аденську затоку, який патрулюється військово-морським флотом). BMP4 містить розділ під назвою «Заходи самозахисту», в якому викладений список дій, які може виконати торговельне судно для того, щоб не стати мішенню для піратів і бути більш здатним відбити атаку, якщо вона відбудеться. Цей список включає в себе оснащення палуби корабля колючим дротом, оснащення пожежних рукавів для розпилення морської води через борт корабля (для запобігання посадки), створення перешкоди для пострілів і створення «цитаделі», куди може відступити екіпаж в разі, якщо пірати з'являться на борту. Інші неофіційні заходи самооборони, які можна знайти на торгових судах, включають установку манекенів, що зображують озброєних охоронців або стрілянину по піратах.

Слід підкреслити, що в періоди миру у 20 і 21 століттях на торговельних судах не дозволялося мати зброю. Однак у відповідь на зростання сучасного піратства уряд США змінив ці правила так, що тепер судна під прапором США можуть вступати в групу озброєних приватних охоронців. Берегова охорона США залишає за власниками суден право визначати, чи будуть ці охоронці озброєні.

Міжнародна палата судноплавства (International Chamber of Shipping, ICS) у 2011 році також змінила свою позицію щодо приватних озброєних охоронців, визнавши, що мореплавці повинні мати можливість захищати свої

кораблі від нападів піратів. Це породило нове покоління приватних охоронних компаній, які проводять навчання членів екіпажу і експлуатують плаваючі арсенали для захисту екіпажу і вантажу, що виявилось ефективним у протидії піратським атакам. Використання плаваючих арсеналів у міжнародних водах дозволяє суднам мати зброю в таких водах, не маючи її у прибережних водах, де це буде незаконним.

Центр з боротьби з піратством в Індійському океані знаходиться на Сейшельських островах, які стали центральним місцем для міжнародних операцій з боротьби з піратством. У 2008 році VSOS стала першою уповноваженою компанією щодо забезпечення безпеки на морі, що діяла в регіоні Індійського океану. Після випробувань на безпеку, завершених в кінці 2000-х років, для захисних цілей супер-яхт були розроблені лазерні засліплювачі. Вони можуть бути ефективними на відстані до 4 кілометрів (2,5 милі) з ефектами, що переходять від легкої дезорієнтації до виникнення тимчасової сліпоти на більш близькій відстані.

У лютому 2012 року італійські морські піхотинці, які базувалися на танкері Енріке Лексі, нібито обстріляли індійський риболовецький траулер в Кералі, убивши двох з одинадцяти членів екіпажу. Морські піхотинці нібито сплутали рибальське судно з піратським. Цей інцидент викликав дипломатичний скандал між Індією та Італією. Команда Енріке була допитана співробітниками індійської поліції в Кочі.

Повідомлялося, що ще один аналогічний інцидент стався в Червоному морі між узбережжями Сомалі і Йемену, в результаті чого загинув еменський рибалка, імовірно, від рук російського загону по захисту суден (VPD) на борту судна під прапором Норвегії.

Проте, незважаючи на те, що розгортання VPD є спірним через ці інциденти, згідно з Associated Press, під час конференції Ради Безпеки ООН по піратству посол США Сюзан Райс заявила Раді, що жодне судно з озброєною охороною не було успішно атаковано піратами, а французький посол Жерар Аро підкреслив, що приватні охоронці не надають стримуючого ефекту, який можуть надати урядові морські патрулі.

Щодо заходів самозахисту, ми поділяємо думку, що кращий захист від піратів – це просто уникати зустрічі з ними. Це може бути досягнуто за допомогою таких інструментів, як радар, або за допомогою спеціалізованих систем, які використовують більш короткі хвилі (адже невеликі човни не завжди уловлюються радаром). Прикладом спеціалізованої системи є WatchStander. Методом самозахисту може вважатись наявність на судні озброєних приватних охоронців. Крім того, екіпажу може бути наданий курс навчання користування зброєю, і попереджувальні постріли можуть бути зроблені легально в міжнародних водах.

Іншими заходами захисту від піратства є системи зупинки човнів з повітряним тиском, які можуть стріляти різними снарядами, що блокують судно,

впровадження системи вільного проходу і системи захисту на борту судна (наприклад, стінка з гарячою водою, електрика на водній стіні, автоматичний пожежний монітор, слизька піна). Судна також можуть намагатися захистити себе, використовуючи свої системи автоматичної ідентифікації (AIS). Кожне судно вагою понад 300 тонн має відповідач, що надає як інформацію про саме судно, так і про його рух. Будь-які несподівані зміни в цій інформації можуть привернути увагу. Раніше ці дані могли бути отримані тільки при наявності сусіднього корабля, що робило окремі кораблі уразливими. Однак нещодавно були запущені спеціальні супутники, які тепер можуть виявляти і ретранслювати ці дані, тому великі кораблі не можуть бути захоплені без виявлення. Це може слугувати стримуючим фактором для спроб або захопити весь корабель, або вкрасти великі частини вантажу на іншому судні, оскільки супровід може бути відправлений набагато швидше.

Слід підкреслити, що в екстрених випадках можуть бути викликані військові кораблі. У деяких районах, зокрема поблизу Сомалі, патрулюючі військово-морські кораблі різних країн можуть перехоплювати судна, які атакують торгові судна. Для патрулювання у небезпечних прибережних водах або зниження вартості патрулювання іноді використовуються роботизовані або дистанційно керовані USV.

Список використаних джерел

1. Convention on the High Seas 1958 Done at Geneva on 29 April 1958. Entered into force on 30 September 1962. United Nations, Treaty Series, vol. 450, p. 11, p. 82
2. URL: <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8>
3. U.N. Convention on the Law of the Sea art. 101, opened for signature Dec. 10, 1982, 1833 U.N.T.S. 397 (entered into force Nov. 16, 1994)
4. URL: https://www.un.org/depts/los/piracy/piracy_documents.htm
5. United Nations Documents on Piracy URL: https://www.un.org/depts/los/piracy/piracy_documents.htm
6. West and Central Africa Regional Agreements and Information Sharing URL: <http://www.imo.org/en/OurWork/Security/WestAfrica/Pages/Code-of-Conduct-against-illicit-maritime-activity.aspx>
7. Есаков Г .А. Кримінальне право зарубіжних країн. М .: ПРІОР, 2009. 246 с.
8. Желіховський С. Морське піратство як загроза міжнародній безпеці // Зовнішні справи. 2013. № 10. С. 54-56.
9. Леонідова О. Історія міжнародно-правової боротьби із піратством//Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 90 (Частина I), 2010. С.160-162.
10. Chadwick M. The prosecution of pirates was a model for today's system of international justice/ Mark Chadwick URL: <https://theconversation.com/>

the-prosecution-of-pirates-was-a-model-for-todays-system-of-international-justice-109169

11. Elleman B. A. Piracy and Maritime Crime: Historical and Modern Case Studies Paperback: Create Space Independent Publishing/ Elleman Bruce A., Andrew Forbes. Platform. November 17, 2014. 272p.

12. Johnston D. M. The Historical Foundations of World Order: The Tower and the Arena. Boston: Martinus Publishers, 2008. 401p.

13. Maritime Security and Piracy URL: <http://www.imo.org/en/OurWork/Security/Pages/MaritimeSecurity.aspx>

14. Nussbaum A. A Concise History of the Law of Nations. New York: The Macmillan Company, 1947. 361 p.

15. Paige Tasmin. Piracy and Universal Jurisdiction// Macquarie Law Journal. 2013, volume12. pp. 131-154.

REFERENCES

7. Esakov G .A. Kry`minal`ne pravo zarubizhny`x krayin. M.: PRIOR, 2009. 246 c.

8. Zhelixovs`ky`j S. Mors`ke piratstvo yak zagroza mizhnarodnij bezpeci // Zovnishni spravy`. 2013. N. 10. S. 54-56.

9. Leonidova O. Istoriya mizhnarodno-pravovoyi borot`by` iz piratstvom //Aktual`ni problemy` mizhnarodny`x vidnosy`n. Vy`pusk 90 (Chasty`na I), 2010. S.160-162.

УДК: 338(410)+323.2:324

Мірошниченко Юлія,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СЕР. ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню основних тенденцій соціального розвитку Великобританії у 1837 – 1901 рр. Розглянуто основні перетворення у соціально-економічній сфері зазначеного періоду. Також представлені ключові політичні тенденції та електоральні особливості у т.зв. «вікторіанський» період.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, ліберально-демократичні перетворення, економічні реформи, вибори, виборчі права.

The article is devoted to the study of the basic tendencies of social development of Great Britain in 1837 - 1901. Key political trends and electoral features in the so-called The "Victorian" period.

Keywords: socio-economic development, liberal-democratic transformations, economic reforms, elections, suffrage.

«Вікторіанська епоха» (правління королеви Вікторії з 1837 по 1901 р.) була періодом найвищого розквіту Великобританії, утвердження її на світовій арені як наймогутнішої держави, найбільшої колоніальної імперії із колосальним економічним потенціалом. У країні існувала конституційна монархія, парламентський лад і двопартійна система.

Характерними рисами епохи також стали промислова революція і розвиток капіталізму, а також жорсткий моральний кодекс англійського суспільства, що закріпив консервативні цінності, зростання колоніальної експансії Англії в Азії і Африці.

Звичайно, що розвиток економіки мав безпосередній вплив на соціальне питання, особливо в період переходу на індустріальний лад. Коли змінюється суспільство, відбуваються не лише процеси урбанізації, поділ суспільства на класи, а й змінюються уявлення людей, їх бачення світового розвитку.

Одним із основних наслідків завершення промислового перевороту та переходу до індустріального розвитку став процес урбанізації, який був зумовлений відтоком населення до міст, за рахунок чого вони не просто зростали, а були перенаселеними. Наприклад, у м. Бредфорд населення за 40 (сорок) років (з 1810 по 1850 рр.) виросло більше ніж у 6 разів: з 16 012 осіб

до 1 037 778 осіб [6, с. 304]. Такий різкий підйом населення обумовлювався тим фактом, що місто стало одним із центрів текстильної промисловості, яка була однією із провідних галузей у розвитку англійської економіки. На 1851 р. 34 % усього англійського населення проживало у містах. Для порівняння можна взяти Францію, яка на той же 1851 р. мала лише 10 % міського населення. Всі великі міста Англії нараховували не менше 20 тис. осіб.

Найбільшим містом був Лондон, він нараховував 2,3 млн. жителів [10, с. 38]. Вже на 1901 р. міське населення становило майже 80 %, а кількість жителів у всіх великих містах вимірювалося від 50 тис. осіб. Особливо показовим був приріст населення у Лондоні – за 60 років воно виросло майже у два рази з 2,3 млн. жителів у 1851 р. до 4,5 млн. у 1911 р. (якщо додати сюди ще й приміську місцевість, кількість населення досягала 7,3 млн. осіб).

В кінці XIX – на початку XX ст. для міст Англії був характерним процес «конурбації», його ввів у вжиток теоретик міського планування Патрік Геддес. Цим терміном він позначив об'єднання декількох невеликих міст у єдиний урбанізований простір. До 1911 р. на території британського острова нараховувалося сім таких утворень: Великий Лондон – 7,3 млн.), Південно–Східний Ланкашир – 2,1 млн., Західний Міндленд – 1,6 млн., Західний Йоркшир – 1,5 млн., Центральний Кландсайд – 1,5 млн., Мерсисайд – 1,2 млн., Тайнсайд – 0,8 млн. [14, с. 304]. Велику частину цих утворень складала переселенці із Ірландії. Окрім цього, у кінці XIX ст. у деяких містах, зокрема Лондоні та Лідсе, утворюються великі общини євреїв. Вони переселялися в міста за рахунок відтоку населення або депопуляції села через голод, схожий на той, що був в Ірландії.

Проблема перенаселення турбувала владу. Бредфордський комітет з охорони здоров'я, відвідавши більше 300 будинків, підрахував, що на одному ліжку сплять приблизно по три чоловіки. Інша проблема пов'язана із розвитком міст, – це проституція. У Ліверпулі, яке було портовим містом і де збиралися приблизно 30 000 моряків за день, у 1836 р. нараховувалося 300 публічних будинків, а в 1846 р. ця цифра виросла до 538. У 1857 р. нараховувалося близько 200 проституток віком до 12 років, тобто процвітала не лише доросла проституція, а і дитяча [6, с. 304 – 305].

З проблемою перенаселення тісно була пов'язана проблема безробіття. Перехід країни на індустріальні рейки та масовість виробництва обумовили занепад ремесла та зниження кількості населення, зайнятого в сільському господарстві. Ремісники та колишні селяни переїжджали до міст, де ставали найманими робітниками. Але їх кількість була настільки великою, що пропозиція була більшою, ніж попит. Між робітниками виникає конкуренція за місця працевлаштування, а тому підприємці мають змогу підняти тривалість робочого дня, зменшити заробітню платню, погіршити санітарно–гігієнічні умови праці [16].

У містах, де розвивалося сталеливарне виробництво, чоловіки через рясну втрату поту проводили вільний час у пивоварнях, намагаючись поновити втрачену кількість рідини. Звичайно ж, у деяких випадках це призводило до розвитку алкоголізму. Таким чином, розвиток економіки хоча і сприяв розширенню міст, але мав свої наслідки, які сприяли занепаду суспільства та поширенню бідності. Саме ці обставини обумовили створення та ріст організацій, які проповідували моральні норми життя, виступали проти надмірного вживання алкоголю, за захист тварин [17, с. 539].

Іншим наслідком індустріального розвитку для суспільства стала поява нових професій, зокрема бухгалтера. Їх поява була обумовлена посиленням сфери послуг. Саме завдяки цьому жінки отримують нові численні робочі місця в офісах, магазинах, телефонних станціях. Також з'являються нові галузі економіки та індустрії, наприклад туризм та розваги.

Цей період в літературі ще називають «століттям підприємництва». Люди починають зв'язувати своє життя із підприємницькою діяльністю. За їх співпраці впроваджувалися або розроблялися нові досягнення науки і техніки. Особливо електроенергетики, яка поступово захоплює увесь економічний ринок.

Генрі Стюарт у 1834 р. виділив три категорії людей, як проживали у приходських робітничих будинках: 1) старі та слабкі, 2) сироти та незаконнонароджені, 3) незаміжні, вагітні жінки [6, с.328]. У 1834 р. як реакцію на такий доклад Г. Стюарта видається акт про поправки до закону про бідних, який не покращив становище англійського суспільства, що проживали у робітничих домах. За ним були відмінені виплати для непрацюючих, але фізично працездатних людей, їх зобов'язали переселитися у робітничі будинки, де життя їх не покращилося. Кожна категорія проживала у окремому приміщенні, загальними були лише їдальня, хоча в деяких будинках навіть там ставили перешкоди. Розділяли навіть дітей з матерями, хоча з 1842 р. їм дозволяють бачитися лише у визначений час.

Витрати мешканців робітничих будинків жорстоко регламентувалися. В таких закладах були відсутні санітарно – гігієнічні умови: прийняти ванну люди могли раз у тиждень, якщо органи охорони здоров'я не встигали забрати померлого, з ним у ліжку могли спати люди, а надання медичної допомоги були або поверхневим або взагалі відсутнім [5, с.74].

Наприклад, в м. Уімборн не вистачало ліжок на все населення, яке туди переїжджало, а серед їжі із овочей до 1849 р. була лише бульба. Для незаміжніх жінок взагалі встановлювалося правило ходити в спеціальному одязі. Окремо жили як чоловіки, так і жінки, попри те, перебували вони в шлюбі чи ні. Така політика не задовольнила англійське суспільство, і тому такі будинки починають швидко руйнувати [12, с.159-160]. Аби регламентувати діяльність людей, у таких будинках вивішувалися правила, які по суті регламентували режим дня мешканців будинків: час підйому,

роботи, прийому їжі тощо. Для неграмотних ці правила зачитувалися кожної неділі. За порушення цих правил накладалися певні санкції, які ділилися на дві категорії: «недисциплінарна поведінка» (люди залишалися без надлишків їжі) та «непокірна поведінка» (від побиття до тюремного ув'язнення) [54, с. 602].

Такі тяжкі умови утримання в робітничих будинках були розкритиковані письменниками, журналістами, писалися з цього приводу памфлети та нариси. Люди, сприймаючи цю інформацію, відмовлялися жити у цих будинках, тому їх утримувачі вимушені поліпшити умови життя на їх території: була покращена та централізована система медичного забезпечення, покращено приготування та різноманітність їжі, людям стали доступні книги, газети тощо. В 1913 р. їх перейменовують в «установи по законодавству про бідних», остаточно вони починають зникати лише після Першої світової війни, коли у 1930 р. ці будівлі віддають місцевим муніципалітетам, які або реорганізують їх під будинки престарілих та благодійні організації, або зносять та на їх місці будують нові житлові будинки [5, с.75]. Таким чином, робітничі будинки стали однією із найтяжчих сторінок англійської історії, тягнучи за собою негативні наслідки для суспільства.

На розвиток суспільної моралі впливала колоніальна політика англійського уряду. Загальноприйнятою була думка про те, що експансіоністська політика є національно та морально правильно. Саме завдяки їй англійці допомагають необізнаним народам та укріплюють своє становище на світовій арені [15, с.39].

В 1831 р. у промисловості та торгівлі було зайнято 42 %, тоді як у сільському господарстві 28 %. Умови праці не задовольняли робітників, вони починають покращуватися лише з XIX ст. До цього особливо важкими були умови в шахтах, де найбільше зустрічалося випадків із смертельним результатом. Незабезпеченість приміщень достатньою вентиляцією обумовлювали накопичення газів, що в свою чергу призводило до вибухів.

Одним із найбільших таких вибухів стався в 1878 р. в Ланкаширі, де загинуло 189 чоловіків. Були галузі, які сприяли розвитку тяжких захворювань. Наприклад, виробництво сірників на основі жовтого фосфору викликало розвиток таких захворювань, як жовтуха, псоріаз, хронічна діарея [1, с.79].

Характерним для цього часу був процес трудової міграції, особливо некваліфікованої. Активно цей процес відбувався на території африканського континенту, де, окрім місцевого населення, до робіт, пов'язаних із будівництвом залізниць, залучали ще й нижчі верстви населення Англії.

Відтік населення на заробітки був обумовлений неможливістю більшої частини населення, перенаселенням міст, неможливістю утримувати себе на отриману заробітню платню [2, с.256 – 257].

Ще одна проблема була пов'язана із розширенням середнього класу і обумовлювалася питанням про надання права голосу усьому чоловічому населенню. Невдоволення англійських широких мас реформою 1832 р. та тяжкі умови праці обумовило появу чартистського руху. Він виник на основі двох організацій: Лондонської організації робітників та Великого північного союзу. У «Народній хартії» вони сформувавши свої вимоги, які включали лише шість пунктів:

- Рівне представництво – Великобританія мала бути поділена на 200 виборчих округів, за можливості з рівною кількістю населення. З кожного округу мали посилати по одному виборцю до парламенту.

- Загальне виборче право – кожен чоловік, який міг довести, що має вік від 21 року і проживає у місті від 6 місяців, повинен брати участь у виборах. При цьому повинна проходити реєстрація строком на два місяці (з 1 січня по 1 березня).

- Річні парламенти – вибори мають проводитися кожного року 24 червня; якщо місце у палаті звільниться посеред року, то воно повинно бути зайнято протягом двох неділь; а час, протягом якого можна віддати свій голос, буде з 6 год. ранку по 18 год. вечора. Відміна майнового цензу – для кандидата на посаду депутата не повинен встановлюватися майновий ценз.

Таємне голосування повинно проходити не по бюлетенях. При вході повинна стояти скринька з ім'ям кожного кандидата, куди виборці будуть опускати м'ячик, віддаючи свій голос. По закінченню дня голоси підраховують певні люди, які вивішують результат на дверях приходу.

Сесії та винагороди депутатам – депутати повинні засідати кожного дня, окрім неділі, і вирішувати всі питання, але завершити їх рішення не пізніше вересня. Засідати вони повинні з 10 год.дня до 16 год. вечора. Кожному члену палати повинно виплачуватися по 400 фунт.ст. із державного бюджету [19, с. 74–76].

Таким чином, чартисти намагалися висунути свої вимоги, які в дечому були занадто нездійсненними. Хоча вони відбивали бажання не лише тогочасного суспільства, а й сьогоденного.

Засобами реалізації вимог чартистів була мирна агітація населення із закликами приєднатися до руху. Їх діяльність дещо змінилася після загального з'їзду чартистів у Бермінгері 1839 р. Вирішивши, що парламент не буде сприймати «Народну хартію», вони закликали англійське суспільство не купувати товари, що обкладалися акцизами. Але це не привнесло бажаних результатів [6, с.328]. У 1840 р. чартисти утворюють єдину Національну чартиську партію наоснові розрізнених організацій. Асоціація укладає нову хартію, яку підписало 3 млн. чол. Аби впровадити у життя цю петицію чартисти проводять марш. Після нього хартію подали на розгляд до парламенту. Але англійський уряд відхилив її внаслідок чого виникає хвиля протесту та страйк. Його розганяли насильницькими методами, після яких

проходили судові процеси по засудженню лідерів та очільників руху. Після цього чартиський рух поступово притихає [1, с.58].

У 1847–1848 рр. чартистський рух знову набирає сили під час підписання ще однієї петиції. Яку парламент знову відмовився сприйняти, а демонстрація, яку планували проводити чартисти, була зірвана. Тому рух знову йде на спад. Після цього чартисти перестали виступати із політичними ідеями, розчарувавшись у своїй діяльності. Їм на заміну приходять професійні союзи (трэд – юніони), які ставили собі за мету опікуватися лише професійними питаннями робітників, зокрема, умовами праці. Окрім цього, вони опікувалися питанням по безробіттю: надавали матеріальну допомогу по безробіттю, хворобам та іншим особливим випадкам (наприклад, укладання шлюбу, або похорон). На перших етапах трэд – юніони включали лише висококваліфікованих робітників, які мали сплатити високі членські зноси. Серед таких професійних союзів ми можемо назвати утворений у 1851 р. Союз об'єднання механіків. Вони створили широкий грошовий фонд, за допомогою якого надавали взаємодопомогу його членам [17, с.322].

Акти, впроваджені англійським парламентом, по врегулюванню ситуації на фабриках, ніяк не вплинули на покращення відносин із чартистами. Були внесені деякі зміни в умови праці дітей. За законом від 1833 р. на роботу не могли наймати дітей віком до 9 років, але вже у 9 – 10 річному віці вони могли працювати по 8 год. на добу, а 11 – 17 річні діти по 12 год. У 1830-х рр. На фабриках кількість дітей, які були зайняті у виробництві сягнуло 35 % [4]. При цьому їх праця використовувалася не лише у текстильному виробництві, тобто у легкій промисловості, а й у металургії, на шахтах. Дещо покращило ці умови акт від 1844 р. який забезпечив 13 часовий робочий день для жінок та дітей, які не досягли 18 років. Таким чином, були зроблені спроби для покращення умов праці на фабриках, але вони, по суті, не мали ніяких наслідків, підприємці все ще активно наймали дітей на неповну робочу неділю, а умови праці так і не покращилися [6, с.328].

З 1860-х рр. рух чартистів набуває радикального характеру. У 1866 р. вони планували провести мітинг у Гайд-парку. Але уряд зачиняє парк і виставляє по його периметру правоохоронні органи. Керівники чартиського руху закликають англійський уряд відкрити парк, і коли не отримують позитивної відповіді, вступають у сутички з поліцією. Саме ця подія, а також мітинг, який був проведений Лігою реформ, у подальшому сприяла підняттю питання про виборчу реформу у парламенті [7 с.328].

У подальшому чартисти змогли вмовити робітників про необхідність об'єднання і за їх сприяння у 1868 р. утворюють Національний конгрес трэд–юніонів. До нього ввійшли 118 організацій, які представляли інтереси лише кваліфікованих робітників. Перед собою він ставив завдання: об'єднати усі професійні союзи та відстоювати права та інтереси робітників [9, с.347].

Початок занепаду економічного розвитку ще більше загострив проблеми робітників: тяжкі умови праці, безробіття, мізерна зарплатня, – це обумовило масовий підйом робітничого руху. За рахунок тиску з боку робітників уряди консерваторів та лібералів йдуть на деякі поступки по відношенню до робітників. Уряд консерваторів, на чолі якого стояв Дізраелі, забороняє дитячу працю до 10 років, проводить низку змін щодо охорони здоров'я, впроваджує 57 – годинний робочий тиждень. В цей же час ще більше починають поширюватися організації, направлені на боротьбу із шкідливими звичками та волонтерські організації, які допомагали бідним людям матеріально, а також сприяли будівництву домів для них. Особливо в цій діяльності можна виділити мера Бірменгема, який був підприємцем, а також представником радикального крила ліберальної партії. Він не дозволив створити на своїй фабриці тред – юніон, але дуже піклувався про умови праці робітників, тому забезпечував своє підприємство освітленими приміщеннями, слідкував аби вони відповідали санітарно – гігієнічним нормам [1, с.78]. Тут же можна було побачити бібліотеку, клуб, вечірню школу.

Окрім цього, на фабриці існувала скарбничка допомоги, з фондів якої надавалася матеріальне забезпечення незаможним верствам населення. Таким чином, рух чартистів маючи періоди свого злету та падіння мав вплив на англійський парламент з метою встановлення більш демократичних та ліберальних умов розвитку для широких верств населення.

Ще однією важливою суспільно–політичною течією, яка утворена у 1840-х рр., була Ліга боротьби із хлібними законами. Ця організація відстоювала позиції середнього класу, її філії можна було знайти у великих містах. Зокрема, у Манчестері міські жителі, які були невдоволені політикою лендлордів, вступали у Лігу. Ця організація виступала за відміну хлібних законів 1815 р. (за ним був встановлений ліміт на ввіз дешевого зерна на територію Великобританії). Борці з хлібними законами говорили про те, що така політика направлена на збагачення лендлордів та з їх допомогою підтримується штучна підвищена ціна на хліб [11, с.537].

Методи боротьби Ліги були схожі на методи чартистів – представники організації надсилали до парламенту численні петиції з вимогою відмінити хлібні закони, а парламент або ігнорував їх, або відмовляв у виконанні такого прохання. Після запеклої боротьби у 1846 р. був прийнятий біль про відміну хлібних законів. Цьому сприяли не лише петиції, які масово направлялися на розгляд до парламенту, а й голод в Ірландії, якого раніше не знало англійське суспільство [13, с.84]. Таким чином, починаючи з 1840-х рр., на території Англії розгортається два основних суспільно – політичних рухи: чартисти та «лігісти», які хоча і мали спільні методи, але ставили перед собою різні завдання.

У 1885 р. виникають нові тред – юніони, які опікувалися проблемами чорноробов, докерів та інших робітників, які не мали постійного місця працевлаштування і кочували з місця на місце. Вони не були високо кваліфікованими. Саме тому ніхто не хотів надовго наймати їх на роботу.

Протягом 80 - 90-х рр. XIX ст. кількість осіб, які вступали у нові тред–юніони значно розширюється: у 1880р. їх нараховувалося 604 тис., у 1890 р. їх вже було 1054 тис., а у 1900 р. – 1972 тис. Тобто, майже у 3,5 разів усього за десять років збільшується кількість людей, які виразили бажання вступити у тред – юніони [10, с.125]. Свою діяльність вони почали із мітингів.

Найбільших таких мітинг стався у Лондоні, на підтримку якого прислали гроші із усієї країни, навіть з Австралії. Мітингуючі виступали за встановлення фіксованої заробітної платні. Завдяки розмаху мітингу вони змогли досягти своєї мети.

Такий активний розвиток робітничого руху сприяв розгортанню соціалістичного руху на території Англії. Поширення набуває поміркована течія соціалізму – фабіанство. Перша організація цієї течії виникає у Лондоні в 1884 р., а вже до кінця XIX ст. вона нараховувала 3 тис. членів у самому місті і близько 40 тис. по території усієї Англії. Керівники організації виступали за скорочення робочого дня до 8 год., викупу державою усієї землі, що належала лендлордам. Виступали проти поширення впливів монопольних організацій, і найголовніше за розширення прав робітників [8, с. 329].

Але попри успіхи, робітники все більше зверталися до думки про необхідність відстоювання своїх прав у парламенті за допомогою партії, яка буде складатися лише з робітників. Британський конгрес тред–юніонів у лютому 1900 р. заснував таку партію, назвавши її Комітет робітничого представництва (Labor Representation Committee). Але, не дивлячись на це, її відразу почали називати робітничою, і в 1906 р. Вона переймає цю назву офіційно та починає називатися лейбористською (Labor Party). Активну підтримку лейбористам надавали тред–юніони. При цьому не лише об'єднання кваліфікованих робітників, а й тред–юніони нового типу, що об'єднували некваліфікованих робітників [3].

Її діяльність пов'язана з іншою проблемою англійського суспільства – надання виборчого права жінкам. За цю мету активно боролися суфражистки, які й налагоджують тісні зв'язки із Лейбористською партією. Суфражистки вважали, що саме за допомогою цієї партії вони зможуть отримати загальне виборче право і стати на рівних правах із чоловіками. Саме тому під час чергових виборів вони надавали їм усіляку допомогу, аби продвинути у парламент їх представників [18, с.286].

На кінець століття починається активний антивоєнний рух, що було пов'язано із розгортанням англо – бурської війни. Найбільшим виразником цього руху була Незалежна робітничая партія, створена у 1893 р. За її

сприяння зростає роль незалежних організацій у впливі на правлячі англійські кола. Робітників не задовольняла позиція по відношенню до бурів не лише тому, що з початком війни в них погіршуються умови праці, а й тому що вони починають співчувати бурам. Тому страйки, які на перших етапах мали суто матеріальні вимоги (наприклад, підйом заробітної платні) переросли у вимоги завершення війни з бурами та переходу на мирне життя. Окрім антивоєнного руху, Незалежна робітничка партія ставила собі за мету сприяти обранню робітників до парламенту із числа її партії, які могли б своєю діяльністю впливати на умови життя робітників [13, с.83].

Таким чином, внутрішньополітичний розвиток англійського суспільства середини XIX–початку XX ст. визначався декількома аспектами:

- ліберально–демократичними реформами, які були викликані змінами у економічному та соціальному плані, а також направленістю двох англійських урядів на поліпшення життя населення;
- ірландське питання, яке ознаменувалося боротьбою ірландського народу за самоуправління та покращення умов життя. Хоча воно й закінчилося невдачею, але привело до покращення умов життя ірландських селян;
- економічний розвиток, який був обумовлений переходом на індустріальні рейки, і тому вів до різких змін та більш жорстокої колоніальної політики;
- соціальне питання, яке залежало від економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Бураков Ю., Питльована Л. Нариси історії Англії нового часу. Львів, 2003. 87 с.
2. Долід В.В. Залізничне будівництво як фактор активізації трудової мобільності у британських африканських колоніях (кінець XIX – початок XX ст.). Вісник ХНУ. 2015. Вип. 50. С. 249 – 258.
3. Анекштейн А.И. История рабочего движения в Англии, Франции и Германии. М., 1930. 579 с. URL: <http://mirknig.su/knigi/history/152921-istoriyarabochego-dvizheniya-v-anglii-francii-i-germanii-ot-nachala-xix-veka-donashgovremeni.html>
4. Аракелян Г.С. Кризис партии тори во второй половине 1840-х годов и первый кабинет графа Дерби 1852 года. URL: <https://яcyberleninka.ru/article/n/krizis-partii-tori-vo-vtoroy-polovine-1840-hgodov-ipervyy-kabinet-grafa-derbi-1852-goda>
5. Барлова Ю.Е. Работные дома в истории английской социальной политики. Вопросы истории. 2009. № 5. С. 73 -75.
6. Блэк Дж. История Британских островов. СПб, 2008. 540 с.
7. Бриггс Э., Клэвин П. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней. Москва, 2006. 600 с.

8. Галеви Э. История Англии в эпоху империализма. М., 1937. 438 с.
9. Дэниел К. Англия. История страны. Москва, 2007. 480 с.
10. Ерофеев Н.А. Очерки по истории Англии. 1815 – 1917 гг. Москва, 1959. 263 с.
11. История Европы. Т. 5. От Французской революции конца XVIII века до первой мировой войны. Москва, 2000. 667 с.
12. Кертман Л.Е. География, история и культура Англии. Москва, 1979. 324 с.
13. Корнеев К.А. Независимая рабочая партия Великобритании в 1899–1902 годах: формирование антивоенной позиции. Вестник ТГПУ. 2010. Вып. 9. С. 83–86.
14. Морган К. История Великобритании. Москва, 2007. 680 с.
15. Никонов О.А. Эволюция колониальной политики Великобритании на Востоке (вторая половина XIX – первая половина XX вв.). ЛОКУС: люди, общество, культуры, смыслы. 2017. №1. С. 32 – 45.
16. Правление королевы Виктории (1837-1901 гг.). URL:<http://adelanta.info/en/cyclopaedia/politics/victoria/>
17. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Москва, 1959. 607 с.
18. Школьников И.А. Лейбористская партия Великобритании и суфражистское движение. Диалог со временем. 2007. Вып. 19. С. 284 – 300.
19. Английская народная хартия (1837 – 1839). Сборник документов по истории нового времени. Москва, 2017. С. 74 – 81.

REFERENCES

1. Burakov Yu., Pitlova L. Narisi Istoriyi Angliyi novogo chasu. [*Essays of history of England of new time*]. Lviv, 2003. 87 p.
2. Dolid V.V. Zaliznichne budivnitstvo yak faktor aktivizatsiyi trudovoyi mobilnosti u britanskih afrikanskih koloniyah (kinets XIX – pochatok XX st.). [Railway building as factor of activation of labour mobility in the British African colonies (an end of XIX is beginning of XX century)]. Visnik HNU. 2015. Vip. 50. p. 249 – 258.
3. Anekshteyn A.I. Istoriya rabocheho dvizheniya v Anglii, Frantsii i Germanii. M., 1930. 579 p. [*The history of the labor movement in England, France and Germany*]. URL: <http://mirknig.ru/knigi/history/152921-istoriyarabocheho-dvizheniya-v-anglii-francii-i-germanii-ot-nachala-xix-veka-do-nashegovremeni.html>
4. Arakelyan G.S. Krizis partii tori vo vtoroy polovine 1840-h godovi pervyy kabinet grafa Derbi 1852 goda. [*Tory party crisis in the second half of the 1840 s and the first cabinet of Earl Derby of 1852*]. URL:

<https://yacyberleninka.ru/article/n/krizis-partii-tori-vo-vtoroy-polovine-1840-hgodov-ipervyy-kabinet-grafa-derbi-1852-goda>

5. Barlova Yu.E. Rabotnyie doma v istorii angliyskoy sotsialnoy politiki. [*Workhouses in the history of English social policy*]. Voprosyi istorii. 2009. # 5. S. 73 -75.

6. Blek Dzh. Istoriya Britanskikh ostrovov. [*British Isles History*]. SPb, 2008. 540 s.

7. Briggs E., Klevin P. Evropa novogo i noveyshego vremeni. S 1789 goda i do nashih dney. [*Europe of the new and modern times. From 1789 to the present day*]. Moskva, 2006. 600 s.

8. Galevi E. Istoriya Anglii v epohu imperializma. [*The history of England in the era of imperialism*]. M., 1937. 438 s.

9. Deniel K. Angliya. Istoriya strany. [*England. Country history*]. Moskva, 2007. 480 s.

10. Erofeev N.A. Ocherki po istorii Anglii. 1815 – 1917 gg. [*Essays on the history of England. 1815 - 1917*]. Moskva, 1959. 263 s.

11. Istoriya Evropyi. T. 5. Ot Frantsuzskoy revolyutsii kontsa XVIII veka do pervoy mirovoy voyni. [*History of Europe. T. 5. From the French Revolution of the late XVIII century to the First World War.*]. Moskva, 2000. 667 s.

12. Kertman L.E. Geografiya, istoriya i kultura Anglii. [*The geography, history and culture of England*]. Moskva, 1979. 324 s.

13. Korneev K.A. Nezavisimaya rabochaya partiya Velikobritanii v 1899–1902 godah: formirovanie antivoennoy pozitsii. [*The Independent Workers Party of Great Britain in 1899-1902: Formation of an Anti-War Position*]. Vestnik TGPU. 2010. Vyip. 9. S. 83–86.

14. Morgan K. Istoriya Velikobritanii. [*History of Great Britain*]. Moskva, 2007. 680 s.

15. Nikonov O.A. Evolyutsiya kolonialnoy politiki Velikobritanii na Vostoke (vtoraya polovina XIX – pervaya polovina XX vv.). [*The evolution of British colonial policy in the East (second half of the 19th - first half of the 20th centuries)*]. LOKUS: lyudi, obschestvo, kulturyi, smyslyi. 2017. #1. S. 32 – 45.

16. Pravlennie korolevyi Viktorii (1837-1901 gg.). [*Queen Victoria Reign (1837-1901)*]. URL: <http://adelanta.info/e/ncyclopaedia/politics/victoria/>

17. Trevelyan Dzh. M. Sotsialnaya istoriya Anglii. [*The social history of England*]. Moskva, 1959. 607 s.

18. Shkolnikov I.A. Leyboristskaya partiya Velikobritanii i sufrazhistskoe dvizhenie. Dialog so vremenem. [*The Labor Party of Great Britain and the suffrage movement. Dialogue over time*]. 2007. Vyip. 19. S. 284 – 300.

19. Angliyskaya narodnaya hartiya (1837 – 1839). Sbornik dokumentov po istorii novogo vremeni. [*English People's Charter (1837 - 1839)*]. Moskva, 2017. S. 74 – 81.

УДК: 323.173:327

*Місяйло Діана,
студентка 2-го курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ФЕНОМЕН ПОНЯТТЯ СЕПАРАТИЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті висвітлено місце сепаратизму у політичній науці, його функції та роль. Зазначено і про види сепаратизму, як правильно їх визначити, їх головні ознаки та форми, у яких він може розгортатись. Також розглянуто вплив зовнішніх чинників на виникнення сепаратизму, які можуть пришвидшити або нівелювати його інтенсивність. У статті наведено думки вчених, праці яких стосуються цієї теми. Зазначено і те, до чого може призвести відкритість комунікаційних та територіальних кордонів, про позитивні та негативні функції сепаратизму. В статті враховані і негативні аспекти цього поняття, які стосуються насамперед нашої держави, їх чинники та наслідки.

Ключові слова: *сепаратизм, суспільство, прояви сепаратизму, самовизначення, функції, політика, суспільно-політичне явище, міжнародні відносини.*

The article describes in detail the place of separatism in political science, its functions and its direct role in this factor. The types of separatism, how to define them correctly, their main features and the forms in which it can unfold are also mentioned. The influence of external factors on the emergence of separatism, which can either accelerate or offset the intensity of separatism, is also considered. The article takes into account the views of scholars on this topic. The reasons for the openness of communication and territorial borders and the positive and negative functions of separatism can also be mentioned. The article also takes into account the negative aspects, which primarily concern our state (Ukraine), their factors and consequences.

Keywords: *separatism, society, manifestations of separatism, self-determination, functions, politics, socio-political phenomenon, international relations.*

Актуальність. Тема є однією з найбільш актуальних для багатьох країн на сучасному етапі. Незважаючи на внутрішній характер проблеми, сепаратизм впливає і на міжнародне становище, дестабілізуючи ситуацію в світі. Окрім того, наявність сепаратистських настроїв досить часто призводить до зниження авторитету держави. Сепаратизм є однією з найбільш гострих загроз щодо національної та політичної безпеки держави, яка набула особливої актуальності у ХХІ столітті у зв'язку з геополітичними

змiнами у свiтi. У сучасних умовах сепаратизм становить безпосередню загрозу національній безпецi України у зв'язку з гiбридною вiйною.

Виклад основного матерiалу. Сепаратизм – це полiтика i практика вiдокремлення, вiддiлення частини територiї держави з метою створення нової самостiйної (iншим словом незалежної) держави або переходу до складу iншої держави або набуття статусу широкої автономiї [7].

Iншими словами, сепаратизм – це пропаганда стану культурного, етнiчного, племiнного, релiгiйного, расового, національного або ж гендерного вiдокремлення вiд ширшої групи населення.

Сепаратизм, будучи суперечливим суспiльно-полiтичним явищем, є однiєю з найскладнiших та найактуальнiших проблем свiтового спiвтовариства, тому варта дослiдження його ролi у мiжнародних вiдносинах.

У науковiй лiтературi немає єдиного конкретного пiдходу стосовно трактування поняття «сепаратизм». Його визначають i як спiсiб розв'язання проблеми, i як рух за територiальне вiдокремлення, i як практику дiяльностi суспiльно-полiтичних рухiв.

Проблема сепаратизму є однiєю з найбільш складних, адже вона безпосередньо пов'язана з питаннями iснування держав, змiною iх кордонiв та утворення нових держав.

Сепаратизм прийнято подiляти на два домiнантнi види: релiгiйний, який вiдбувався ще в часи хрестових походiв i залишився даниною iсторiї; етнiчний, вiн може вважатися єдиним правомiрним сепаратизмом, який вивiряється референдумом.

У першому випадку – це рух сектантської релiгiйної меншини, який зараз демонструють iсламiсти в Сирiї. У другому випадку iх прирiвнюють до каталонцiв Iспанiї та до подiй, якi вiдбулись в Iрландiї та Шотландiї.

Етнiчний сепаратизм за своєю суттю є етнотериторiальним конфлiктом, в основi якого лежить прагнення етнiчної меншини вiдокремитися вiд загальної держави, що сприймається її представниками, як державне утворення iншої етнiчної меншини. Поява в позицiї лише однiєї з конфлiктуючих сторiн елементiв сепаратизму, iнтернаціоналізує конфлiкт i пiдчиняється його потребам i нормам мiжнародного права.

Етнiчний сепаратизм може розгортатись у таких формах:

- вiдкрита, тут засобами i методами реалiзацiї сепаратистами своiх намирiв вважають такi публiчнi дiї, як, наприклад: заяви, вiдкрите вiйськове протистояння, масовi акцiї тощо;
- прихована, тут засобами i методами реалiзацiї сепаратистами своiх намирiв є такi непублiчнi дiї, як, наприклад: пiдпiльна та атомна терористична дiяльнiсть та застосування тиску на своiх опонентiв через третi сторони.

Така дослiдниця, як Махова Анна, вважає, що характерною рисою сучасностi є те, що етнiчнi конфлiкти дедалi рiдше проявляються як вiйни мiж державами, частiше вони зароджуються на територiї однiєї краiни. Це пов'язане з

тим, що джерелами криз у деяких випадках стає нестабільність, злидні та слабка розвиненість, які сприяють суттєвому піднесенню релігійного інтегризму (наприклад, ісламського фундаменталізму) на території єдиної держави. Причинами конфліктів може виступати боротьба з бідністю або ж, навпаки, спроби її подолання, що призводить до суспільних змін [5].

Сторонами етнополітичного сепаратистського конфлікту дедалі частіше виступають недержавні гравці – це екстремістські релігійні течії, транснаціональні терористичні формування та злочинні угруповання. З часом етнічні зіткнення стають все більш небезпечнішими, тому що вони перш за все використовуються терористами й озброєними нелегальними угрупованнями. Терористи створюють свої бази саме на безконтрольних територіях країн, влада яких не може ними управляти [13].

На сьогодні нові підстави для штучного нагнітання сепаратистських настроїв у певних регіонах світу породжує розширення комунікативних можливостей в постіндустріальному світі. Можна дійти висновку, що в суспільстві з вищим рівнем політичної культури та економічного добробуту етнічний сепаратизм має значно менше шансів розвиватися у стрімких та гострих проявах.

Значний вплив на виникнення сепаратизму мають і зовнішні чинники, які можуть або пришвидшити, або нівелювати інтенсивність сепаратизму. У політичній сфері сепаратизм здатний привести до негативних наслідків. Наприклад, таких, як: ослаблення державного суверенітету та дестабілізація ситуації в країні. Групи мігрантів, як національна меншина, за наявності національної держави, не мають права на спробу утворення сепаратизму в державі [2].

У багатонаціональних державах прагнення національних меншин до відокремлення і створення самостійної держави є виправданим через відсутність державності в історичній прабатьківщині. Досить часто причиною сепаратизму в політиці є застосування культурно-етнічного поділу при наявності держави та можливості рееміграції на прабатьківщину членів діаспори тієї країни, в якій вони зараз проживають. Це всім відомі примусово виселені народи Чечні, німці, кримські татари та українці з Сибіру, Далекого Сходу та Казахстану. Зловживання сепаратизмом політичної партії чи руху відображається у прагненні опозиційної частини реалізувати власні цілі та інтереси, які використовуються для мотивування власної антидержавної діяльності. У такому випадку законним є право громадян на еміграцію чи рееміграцію саме як громадянина, за власним вибором. Така програма існує в усіх розвинених країнах і, як правило, права людини в таких випадках є захищеними міжнародним правом [1].

Також сепаратизм розрізняють за процесом протікання в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Як правило, майже завжди основна маса так званих «країн-страйкарів», що розвиваються – це люди нижчих верств, а причинами їх невдоволення є економічно неуспішний розвиток регіону, де немає підстав для легального, узаконеного отримання інших переваг, окрім

загального державного розвитку у вигляді місцевого самоврядування. В таких країнах сепаратизм пригнічується виключно силовим шляхом на підставі унітарності держави. У розвинених країнах, де наявні етнічно-історичні території, як, наприклад, Ірландія чи Шотландія в Англії, менш екстремальні ідеї зазвичай виражені у наданні більшої економічної автономії тій території, а не їх відокремлення, часто такі рухи представлені партією, яка захищає такі вимоги. А пригнічується подібний сепаратизм мирним шляхом, без застосування сили та насилля до населення [5].

Підвиди сепаратизму розрізняють за групами людей, які спричиняють бунт, та їх висунутими вимогами. Існує три види вимог, які зазвичай висувають сепаратисти: вимога ущемлення політичних та економічних прав групи людей; вимога незалежності та боротьба корінних народів за їх права та землю.

Якщо розділити їх за своїм соціальним становищем на три групи, то вийде, що виступи еліт зумовлені потребою у владі, середніх шарів – національною дискримінацією, а нижчих шарів – економічними факторами, як правило, це розрив населення між соціальним становищем.

Для сепаратистів самовизначення – це відторгнення від держави як політично цілісної територіальної одиниці, культурний і політичний поділ.

Історично сепаратизмом зловживали феодальні країни та імперії для поглинання, сорбції, анексії чи коаліції територій, які, на їхню думку, мають належати їм. Коли навіть під виглядом волевиявлення народу відбувається захоплення території під благопристойним виглядом, як, наприклад, це було з Осетією, Придністров'ям, Абхазією та Кримом. Разом з тим, причини сепаратизму досить часто бувають пов'язані з грубим порушенням прав людини й народів, національних, расових і релігійних меншин (груп). Наприклад, у Криму на автономію на законних підставах має право тільки кримськотатарський народ, а всі інші вважаються емігрантами чи навіть окупантами на цих територіях [13].

На думку видатної американської дослідниці Metta Spenser, яку вона висловила у своїй роботі «Separatism: democracy and disintegration», головним рушійним фактором, який спричиняє виникнення сепаратизму, є національна ідентичність. Вона вважає, що ідеологія сепаратизму повинна спиратися на історичний досвід незалежності нації, який раніше мав місце в тому чи іншому регіоні. Якщо ж цього немає, то слід шукати опору в незалежності ідентичних територій чи близьких за походженням етносів. Націоналісти можуть досягнути домовленості з центральною владою, зробивши предметом торгу той чи інший рівень автономії для свого народу або регіону [13].

Такий вчений, як Валерій Тишков, розповідає про моральність сепаратизму. Він вважає, що саме за моральним підходом часто стоїть симпатія відносно тих, хто хоче відокремитися і для цього формулює програму національного самовизначення з аргументом на користь програми сецесії (іншими словами, відділення з метою створення власної держави) і прагнення

позбутися приниженого статусу меншини – статусу, який може характеризуватися як надексплуатація, дискримінація чи навіть колоніальне гноблення. Таке прагнення меншини позбутись цього статусу також пояснюється бажанням зберегти і розвивати цілісність й особливості малих культур, які руйнуються домінуючою культурою. Насамперед головним досягненням цієї меншини (групи) вважається вихід з вже існуючої системи, здобуття «своєї» держави чи возз'єднання території зі своєю «історичною батьківщиною».

Розгляд сепаратизму з точки зору морального підходу нашоується на кілька досить істотних проблем:

- по-перше, сецесія – це завжди серйозний перерозподіл ресурсів і влади, який не може не супроводжуватися нанесенням шкоди великому числу людей проте навіть якщо в такому випадку більшість втрачає, а меншість виграє, то це все одно вважається моральним рішенням;
- по-друге, прихильники сецесії та внутрішні сепаратисти використовують необхідність ліквідувати дискримінацію як головний аргумент, коли в реальності вона не існує взагалі або ж, навпаки, пронизує все суспільство, а не стосується тільки окремих груп, які прагнуть сепаратизму [11].

На мою думку, досить цікаву точку зору з питання практичної реалізації сепаратизму запропонував один етнополітолог, який залежно від вимог окремого етнічного регіону, створив теорію «трьох-груп»:

- «голос» – вимоги культурної автономії;
- «лояльність» – відмова від конфлікту в обмін на увагу і визнання;
- «вихід» – вимоги самовизначення, які також можуть бути пов'язані з федерацією.

Він вважає, що сепаратизм – це неминуха риса державного розвитку, і він не завжди означає досягнення сецесії [13]. Практично всі дослідники відзначають федералізацію держав (децентралізацію управління) оптимальним способом вирішення проблем з правами окремої етнічної спільноти з елементами демократизації.

Аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що немає єдиного підходу чи концепції, мінімального набору способів і методів боротьби або різних тактик, які будуть ефективними в усіх випадках і неодмінно призведуть до припинення сепаратистської діяльності. Визначення шляхів урегулювання проблеми збереження територіальної цілісності держави має здійснюватися з урахуванням історичних, культурних, етнічних, релігійних та інших особливостей [9].

Сепаратизм – це явище, яке формується під впливом різних чинників, зокрема тих, які пов'язані з процесами трансформації суспільства. Такі конфлікти найчастіше спалахують тоді, коли загальне соціально-економічне становище в країні різко змінюється на гірше або ж коли настає політична нестабільність в країні [10].

Відкритість комунікаційних та територіальних кордонів призводить до досить значної прозорості державних кордонів й стирає грані між зовнішньою та внутрішньою політикою держави, що в кінці-кінців створює загрозу для можливої етнічної ідентичності. Це викликає захисні рефлексії з боку багатьох етнічних меншин у державі, в яких присутнє усвідомлене колективне бажання зберегти власну відокремленість. Такі процеси дають підстави для додаткової міжетнічної конфліктності всередині країни. Етнічні меншини об'єктивно відчують особливу потребу у захисті власної ідентичності [8].

Також сепаратизм має свою позитивну якість, яка може зіграти важливу роль, наприклад, як це мало місце у протистоянні проти ярма колоніалізму, за утворення нових молодих національних держав [6].

Позитивні функції сепаратизму як соціально-політичного явища полягають в артикуляції інтересів населення відповідного регіону в соціально-економічній, політичній та культурній сферах. Поширення ринкових відносин й розширення зон вільної торгівлі, з одного боку, ведуть не тільки до зближення, а й до поглиблення інтеграції країн, а з іншого боку – заохочують ізоляціоністські та сепаратистські сили, котрі сприяють відродженню націоналізму та ескалації локальних конфліктів [8].

Причини поширення націоналізму на сучасному етапі світового розвитку доводять, що сепаратизм є одним із наслідків невирішеного національного питання у політико-етнічних країнах. Така ситуація викликає певну реакцію малих мовних та етнічних спільнот (груп) щодо посилення процесів вестернізації всіх форм життя в умовах глобалізації. У цьому контексті націоналізм може використовуватися як ідеологічне підґрунтя під час боротьби цих спільнот за власну державу, а тому може мати значну перспективу насамперед в країнах третього світу. Тобто, подальша перспектива світового розвитку полягає в одночасному існуванні, єдності та протистоянні між двома суперечностями – зростаючої взаємозалежності держав у всіх сферах суспільного життя та посилення дезінтеграційних процесів, сепаратизму, націоналізму та релігійного екстремізму як наслідків самоідентифікації націй та етносів [4].

Проблема сепаратизму несе загрозу не тільки для міжнародного миру і стабільності, а й для учасників процесу. Прояви сепаратизму створюють досить таки сприятливе середовище для збільшення злочинів всередині країни, розвитку екстремізму, тероризму і для порушення політичних та соціально-економічних прав людини, цим самим псуючи суверенітет держав, у яких вони виникли.

Негативним також є те, що більшість сепаратистських організацій, угруповань та рухів не гребують засобами та методами боротьби, а це в основному терористичні акти, різного роду і викрадення та залякування, від яких в основному потерпає цивільне населення [12].

Також сепаратизм проявляється і в країнах консолідованої демократії (в Канаді, Великобританії, Франції, Італії, Бельгії) і більш ніж у 40 країнах світу, які розвиваються [8].

У сучасному світі сепаратистські настрої набули значного поширення в багатьох країнах, зокрема в Іспанії, і сконцентровані вони переважно в Каталонії та Країні Басків. Іспанія, як і Україна, унітарна держава. В Іспанії 1 жовтня 2017 року на території Каталонії відбувся референдум, у якому за незалежність проголосували близько 90%, а проти незалежності близько 8% громадян. При цьому явка склала всього 43% громадян.

Сепаратизм у сучасному світі є постійною формою соціального та політичного протистояння. На всій планеті не знайдеться жодного регіону, який би був вільним від нього.

Для врегулювання сепаратизму необхідний комплекс міжнародних заходів. Нині найактуальнішим для вирішення цієї проблеми є залучення ОБСЄ, НАТО, ЄС, ООН та інших міжнародних акторів, які мають значний вплив.

У Європі в основному переважають етнічні та соціально-економічні фактори виникнення сепаратизму. До тих країн Європи, в яких активно проявляється сепаратизм, можна віднести Іспанію, Великобританію та Італію. Спільним для цих держав є наявність численних народностей, які розмовляють різними мовами та створюють для захисту власних інтересів політичні партії та громадські організації.

Важливим і дієвим інструментом подолання сепаратизму в Україні є визначення механізму усунення від участі в місцевих виборах і недопущення перебування на державній службі, в правоохоронних органах, в тому числі й військовій службі та інших державних органах України, осіб, поведінка яких загрожує національній безпеці. Такий механізм може передбачати широко використовувану в міжнародній практиці процедуру позбавлення громадянства певних осіб з урахуванням вимог Європейської конвенції про громадянство [10].

Також для протидії сепаратизму в Україні слід насамперед відновити контроль органів державної влади над кордоном. Це насамперед дозволить блокувати канали матеріального, фінансового та кадрового забезпечення бойовиків, порушити їх системи командування й управління. Ефективні спецслужби та боєздатні збройні сили – суттєвий фактор протидії сепаратизму.

Для успішного подолання явищ сепаратизму в Україні також слід урахувати досвід інших держав у вирішенні подібних проблем. Вибір методів і способів протидії сепаратизму багато в чому залежить від природи такого конфлікту та стадії його розвитку. Методи, що застосовуються державами для збереження територіальної цілісності, можна умовно поділити на два основні типи: ненасильницькі та насильницькі.

Якщо враховувати ненасильницькі методи, то до них можна віднести заходи політичного й економічного характеру: надання владних повноважень і відповідно розподіл прибутків, виважена політика щодо регіональних

особливостей, сприяння економічному розвитку, сприяння місцевій владі у вирішенні нагальних проблем, ефективна інформаційна політика, забезпечення міжнародної підтримки цілісності держави тощо. Беручи до уваги насильницькі методи, зазначимо, що вони можуть в себе включати такі заходи, як: затримання та притягнення до кримінальної відповідальності, ізоляція кризових районів з метою ускладнення чи унеможливлення отримання бойовиками матеріально-технічної допомоги, контроль за внутрішньо переміщеними особами та фізичне знищення центрів підготовки [10].

Враховуючи чинники появи сепаратизму в Україні з тенденціями в інших державах, вбачається, що сепаратизм на Сході України має низку особливостей. По-перше, він не є результатом внутрішньодержавного конфлікту на міжетнічному, міжконфесійному або ж іншому ґрунті. По-друге, ідеологічні основи такого сепаратизму були розроблені за межами України у вигляді проєкту «Русский мир». Організаційне й фінансове забезпечення діяльності таких утворень, як «ДНР» та «ЛНР», також здійснюється переважно з території Росії за умови постійного контролю з боку кураторів від ФСБ й уряду Російської Федерації [9].

Референдуми, проведені в 2014 році на території АРК, так званих «Донецькій» і «Луганській» республіках, були нелегітимними, оскільки для цього у них не було законодавчої бази. Одним із важливих факторів, що спричинив появу сепаратистських настроїв у Східному регіоні та на території Автономної Республіки Крим, став інформаційний вплив Російської Федерації на тлі слабкого економічного розвитку [3].

В суспільстві з вищим рівнем політичної культури та економічного добробуту етнічний сепаратизм має значно менше шансів розвиватися у стрімких та гострих проявах. Нині він становить глобальну загрозу світовій та регіональній безпеці та спричиняє руйнування національної державності.

Застосування насильницьких методів боротьби із сепаратизмом має розглядатись як крайній захід, реалізація якого повинна бути повністю вмотивована та здійснюватись відповідно до чинного законодавства.

Успіх в протидії сепаратизму багато в чому залежить від ефективності превентивних заходів, спрямованих на недопущення формування сепаратистських збройних груп і спроможності держави вибудовувати адекватну внутрішню та зовнішню політику. До того ж під час вирішення проблем сепаратизму, особливо на початковому та завершальному етапах, необхідно максимально прагнути до застосування ненасильницьких політичних методів, інтенсифікувати інформаційну політику в проблемних регіонах, роз'яснюючи переваги стабільної територіальної цілісності країни, а також недоліки чи неможливість відокремлення й утворення нової країни, особливо, коли такі дії суперечать законодавству [10].

Висновки. Проаналізувавши думки багатьох видатних науковців, які досліджували різні прояви сепаратизму, автор дійшов висновку: всі вони

вважають, що автономізацію не слід відносити до форми сепаратизму, оскільки вона не порушує територіальної цілісності держави. Наприклад, у Шотландії використовують термін «деволюція» тоді, коли мова йде про збільшення влади у руках Единбургу та переходу до якнайширшої автономії або навіть, можливо, до її незалежності. Сепаратизм є об'єктивним суспільно-політичним явищем, яке має як позитивний, так і негативний вплив на розвиток суспільства, проте сепаратизм і досі залишається однією з найскладніших проблем суспільства. На нашу думку насамперед на виникнення сепаратизму впливають зовнішні чинники, які зазвичай пришвидшують інтенсивність розвитку сепаратизму або ж навіть впливають на зародження нових конфліктів на певній території країни.

Список використаних джерел

1. Барабанов О. «Деволюция и квазифедерализация государственного устройства. На перекрестке Средиземноморья: «Итальянский сапог» перед вызовами XXI века»; перев. с рос. П., 2011 С. 83–98.
2. Вялков Ю. Лига Севера: Проекты отделения Севера от Юга; перев. с рос. М. 2004. С.140.
3. Карпец А. Сепаратизм в Україні та його соціальні причини. URL: <http://eizvestia.com/uk/politika-ukr/full/706-separatizm-v-ukraini-ta-jogo-socialni-prichini>
4. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності; К., 2011. С. 120–128.
5. Махова А. Итальянский регионализм: Лига Севера (история и специфика партии); перев. с рос. СПб, 2013. С.72.
6. Партологія: навчальний посібник / Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. / за ред. М. І. Обушного. Арістей. К., 2006. С.468.
7. Політологічний енциклопедичний словник; Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015, С.105.
8. Пономарьова І. Специфіка сепаратистських рухів у країнах Європейського Союзу. К., 2007. 283 с.
9. Резнікова О. Деякі законодавчі аспекти протидії сепаратизму в Україні. Стратегічні пріоритети. К., 2016. С. 18–25.
10. Резнікова О. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України. К., 2016. С.37.
11. Тишков В. Моральность сепаратизма. URL: http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html
12. Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах / Цебенко О.Л., 2017. С. 55–59.
13. Цебенко О. Ідеологічні засади сепаратизму: друга частина. К., 2011. С. 20–94.

REFERENCES

1. Barabanov O. (2011) Devolutsia i kvazifederalizatsia hosydarstvenoho ustroistva. Na perekrestke Sredizemnomoria: Italianskiy sapog pered vizivami 21 veka [The evolution and quasi-federalization of the governmental system. At the crossroads of the Mediterranean: "Italian boots" before the challenges of the 21st century]. Alexei Drums. Arrival, p. 83–98. [in Russian]
2. Fenomen separatizmy u sychasnix miznorodnix vidnosinax (2017) [The phenomenon of separatism in contemporary international relations] Tsebenko O. Article: Lviv, p. 55–59 [in Ukrainian]
3. Karpets A. Separatizm v Ukraini ta joho sotsialni prichini [Separatism in Ukraine and its Social Causes] Urh: <http://eizvestia.com/uk/politics-ukr/full/706-separatism-v-ukraini-ta-jogo-socialni-prichini>.
4. Klyuchnik R. (2011) Separatizm yak svitova mehatendentsia sychasnosti [Separatism as a World Megatrend of Modernity] Kiev, p. 120–128 [in Ukrainian]
5. Makhova A. (2013) Italianskii regionalizm: Liga Severa (istoria I spetsifika partii [Italian Regionalism: League of the North (History and Specificity of the Party)] St. Petersburg p.72 [in Russian]
6. Politologichniy entsiklopedichnii slovník (2015) [Political Science Encyclopedic Dictionary] LM Gerasina, VL Pogrebna, I.O Polishchuk and others. Edited by M. P. Trebin. X. : Law p. 105 [in Ukrainian]
7. Partolohiya: Navchalniy posibnik (2006) [Portology: Textbook] Obushny MI, Primus MV, Shveda Yu. R. Ed. MI Obushny. Aristey p.468 [in Ukrainian]
8. Ponomareva I. (2007) Spetsifika separatistskix ruxiv u krainax Europeiskoho Sojuzy [Specificity of separatist movements in the countries of the European Union] Kiev, p. 283 [in Ukrainian]
9. Reznikova O. (2016) Mizhnarodniy dosvid borotbi iz separatizmom: visnovki dlya Ukraini [International experience in the fight against separatism: conclusions for Ukraine] Kyiv, p. 37 [in Ukrainian]
10. Reznikova O. (2016) Deyaki zakonodavchi aspekti protudiyi separatizmy v Ukraini. Stratehichni prioritety [Some legislative aspects of combating separatism in Ukraine. Strategic priorities] Kyiv, p. 18-25 [in Ukrainian]
11. Tishkov. V. Moralnost seprstizma [Morality of separatism] [Electronic resource] Urh: http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html
12. Tsebenko O. (2011) Ideolohichni zasadi separatizmy [Ideological foundations of separatism]: second part; Tsebenko Alexey. Kiev, p. 20–94 [in Ukrainian]
13. Velkov Y. (2004) Liga Severa: Proekti otdeleniya Severa ot Juha [League of the North: Projects of Separation of the North from the South]; Moscow, p.140 [in Russian]

УДК 324-043.86(494):342.8

Мойсюк Віра,
студентка 3-го курсу
факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕВОЛЮЦІЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ШВЕЙЦАРСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу особливостей виборчої системи Швейцарської Конфедерації. Проаналізовано основну нормативно-правову базу із зазначеної теми, висвітлено історіографію питання розвитку швейцарського виборчого права і формування виборчої системи, обґрунтовано висновки щодо перспективи застосування досвіду організації виборчого процесу Швейцарської Конфедерації у процесі формування політичних та державних інститутів України.

Ключові слова: виборча система, виборче право, вибори, Швейцарія, кантони.

The article is devoted to the analysis of the features of the electoral system of the Swiss Confederation. The basic legal base on the mentioned topic is analyzed, the historiography of the issue of the development of the Swiss electoral law and the formation of the electoral system is covered, the conclusions about the prospects of applying the experience of organizing the election process of the Swiss Confederation in the process of forming political and state institutions of Ukraine are substantiated. The geographical and political features of the development of the Swiss Confederation contributed to the formation of its modern electoral system. Switzerland, as the only "national" federation in Europe and one of the oldest parliamentary republics with a decentralized system of government, exemplifies the successful democratization of the electoral process and the formation of the electoral law system, which was demonstrated by the last parliamentary elections on October 20, 2019. The legal framework of the Swiss Confederation demonstrates a clear regulation of all stages of the electoral process at the level of law. The Federal Constitution of the Swiss Confederation of April 18, 1999 enshrines the general rules and regulations governing the electoral process at the federal level, and the Federal Law "On Political Rights" of December 17, 1976 and the Decree of the Federal Council "On Political Rights" of May 24, 1978 and the cantonal constitutions regulate in detail the stages of the election process at the cantonal level. The federal and cantonal electoral law of the Swiss Confederation is an example of a democratic and fair electoral process.

Keywords: electoral system, suffrage, election, Switzerland, cantons.

Розвиток виборчого права кожної держави є гарантією дотримання основних прав і свобод людини та громадянина. Окрім цього, забезпечення виборчого права є головним показником демократичності державного режиму, і хоча підґрунтям формування його інституту є універсальні принципи, механізм здійснення та організація цього права у державах відбувається по-різному. Виборче право громадяни тієї чи іншої країни реалізують на виборах, що виступає основною формою волевиявлення суспільства. Забезпечує функціонування інституту виборів виборча система, якій притаманне вузьке та широке розуміння. У вузькому значенні виборча система становить електоральну формулу, спосіб визначення результатів виборів[1].

Виборчу систему у широкому значенні характеризують як цілий організм формування виборчих органів державної влади і органів місцевого самоврядування разом з організацією і проведенням виборів, а також визначенням їхніх результатів і відповідного розподілу депутатських мандатів[2].

В іноземних правових доктринах поняття виборчої системи є узагальненим і не має широкого та вузького значення. В конституційному праві Швейцарської Конфедерації використовують термін «Wahlsystem»[3], який означає систему організації виборів у представницький орган влади за нормативно-правовим актом, який регулює організацію та порядок визначення результатів виборів.

Основоположні принципи виборчого права Швейцарської Конфедерації закріплені у діючій сьогодні Федеральній Конституції від 18 квітня 1999 року, у якій одним з головних пунктів переліку основних прав і свобод людини та громадянина є виборче право громадян. Хоча у Федеральній Конституції Швейцарської Конфедерації немає окремої глави, що характеризує виборчу систему держави, та її основоположні норми закріплені у Розділі II Конституції, де розглядаються основні права і свободи людини та громадянина, в I Главі IV Розділу, де регулюються критерії надання громадянам активного виборчого права, і в II Главі V Розділу, яка присвячена порядку формування законодавчого органу держави [4]. Окрім цього, існують федеральні закони, які також регулюють виборчу систему Швейцарської Конфедерації.

Постановка проблеми. Швейцарська Конфедерація є особливою державою, яка, географічно перебуваючи у Європі, протягом довгого часу зберігає свій нейтралітет внаслідок закріпленого у Федеральній Конституції позаблокового статусу. Її унікальний історичний шлях розвитку державності та державних інститутів характеризує Швейцарію як єдину «національну» федерацію в Європі, одну з найстаріших парламентських республік з децентралізованою системою державної влади. Особливості конституційного розвитку Швейцарської Конфедерації стали основою формування її сучасної

виборчої системи, яка є зразком успішної демократизації виборчого процесу, що було продемонстровано на чергових виборах 20 жовтня 2019 року до швейцарського парламенту – Федеральних Зборів.

У зв'язку з цими подіями дослідження особливостей федерального та кантонального виборчого процесу Швейцарської Конфедерації є метою цієї роботи, а оцінка перспектив розвитку виборчого права і виборчої системи Швейцарської Конфедерації та застосування швейцарського досвіду у формуванні політичних і державних інститутів України є основними завданнями.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток виборчого права і виборчої системи Швейцарської Конфедерації пройшов довгий шлях. Спочатку виборче право у Швейцарії регулювалося лише на рівні кантонів, що виступило однією з основних причин перегляду Конституції і прийняття нової 29 травня 1874 року, що закріпила регулювання виборчого права і на федеральному рівні.

На даний час у Швейцарській Конфедерації діє Федеральна Конституція від 18 квітня 1999 року. Основні принципи, а також порядок проведення виборів закріплені в Розділі II під назвою «Основні права, громадянство та суспільні цілі» та в Розділі V – «Федеральні органи влади». Абзац перший статті 39 цієї Конституції встановлює: «Конфедерація регулює процес здійснення політичних прав на федеральному рівні, кантони регулюють здійснення цих прав на кантональному і комунальному рівнях». Це означає, що Конфедерація завдяки такому принципу розмежування компетенції має виключне право регулювання процесу здійснення політичних прав на федеральному рівні, тобто передбачає і повноваження у сфері здійснення голосування, що закріплено у статті 136 Федеральної Конституції, і регулювання механізму здійснення голосування, різноманітних адміністративних обов'язків, створення механізмів подачі скарг.

Федеральні Збори є парламентом Швейцарії, який згідно зі статтею 148 Федеральної Конституції є верховною владою Швейцарської Конфедерації. Парламент складається із двох палат: Національної ради («Nationalrat») або Великої Палати та Ради кантонів («Ständerat») або Малої Палати.

Національна рада є представницьким органом швейцарського народу і складається з 200 членів, які представляють весь народ Швейцарії. Вибори до Національної ради відбуваються раз на чотири роки. Рада кантонів складається з 46 представників, які обираються у кожному кантоні шляхом виборчого процесу, що передбачено у статті 150 Федеральної Конституції. У Швейцарії діє загальний демократичний принцип «Wer wählen darf, kann auch gewählt werden» – «Хто має право обирати, може бути обраним»[5].

Активне і пасивне виборче право розглядаються в статті 136 Федеральної Конституції, де задекларовано, що громадяни Швейцарської

Конфедерації, які досягли 18 років і не позбавлені прав через душевну хворобу, мають політичні права на федеральному рівні. Законодавство Конфедерації встановлює тільки загальні підстави і принципи виборів до Національної ради. Організаційні повноваження делеговані кантонам, тому процедури організації та проведення виборів до Національної ради в кожному кантоні значно відрізняються. Кожен швейцарський кантон становить один виборчий округ (пункт 3, стаття 149 Федеральної Конституції). Усі 26 кантонів (20 кантонів і 6 напівкантонів), що становлять Швейцарську Конфедерацію, перераховані у статті 1 Федеральної Конституції. Отож на загальнонаціональних швейцарських виборах утворюється 26 виборчих округів. За пунктом 2 статті 149 Федеральної Конституції депутати до Національної ради обираються народом через пряме голосування за пропорційною виборчою системою. Пункт 4 цієї ж статті встановлює мінімум одне місце в Національній раді від кожного кантона. Таким чином пропорційне представництво у швейцарському парламенті є закріпленим в Конституції.

Детальніше організація і проведення виборів відображені у Федеральному законі «Про політичні права» від 17 грудня 1976 року [6]. Стаття 16 Федерального закону закріплює порядок розподілу місць у Національній раді: він відбувається згідно з переписом населення, який проводиться раз на чотири роки у кожному кантоні. Розподіл місць здійснюється згідно із загальною кількістю населення, хоча до нього не належать громадяни Швейцарської Конфедерації, які проживають за кордоном.

Згідно з положеннями Федеральної Конституції, кожен член Національної ради повинен представляти 20 000 жителів того чи іншого кантону. У 1963 році було остаточно визначено кількість членів Національної ради, тому співвідношення кількості місць у Національній раді на даний час залежить від перепису населення. Перепис населення здійснюється раз на чотири роки у кожному з кантонів. При визначенні кількості населення не враховується кількість громадян, які проживають за кордоном.

Сучасний розподіл місць в Національній раді Швейцарської Конфедерації по кантонах [7]:

Назва	Кількість місць у парламенті
Цюрих	34
Берн	26
Люцерн	10
Урі	1
Швіц	4
Обвальден	1
Нідвальден	1

Гларус	1
Цуг	3
Фрейбург	7
Золотурн	7
Базель-місто	5
Базельсільський	7
Шаффхаузен	2
Аппенцель-Ауссерроден	1
Аппенцель-Іннерроден	1
Санкт-Галлен	12
Граубюнден	5
Ааргау	15
Тугау	6
Тессин	8
Ваадт	18
Валліс	7
Ноєнбург	5
Женева	11
Юра	2

У тих кантонах, де закріплена пропорційна виборча система, кандидати в депутати висувуються від політичних партій, і їхня кількість залежить від кількості місць, яка відведена тому чи іншому кантону у Національну раду. У статтях 31 і 42 Федерального закону регулюється формування виборчих списків. Зокрема йдеться про їх об'єднання – «Verbundene Listen». Стаття 31 встановлює, що два або більше списки, пов'язані між собою, становлять єдиний список. Такий метод об'єднання дає змогу великим і впливовим політичним партіям збільшити кількість своїх голосів, а нечисленным партіям – закріпитися у парламенті за рахунок хоча б одного-двох парламентських місць.

Кожен з кандидатів на отримання депутатського мандату повинен дати письмову згоду на внесення його особистих даних до списку кандидатів від партії. У статті 27 Федерального закону «Про політичні права» від 17 грудня 1976 року встановлено спеціальне правило, за яким дані кандидата на депутатське місце не можуть вноситись у більше, ніж один виборчий список одного кантону. У разі порушення встановленого правила Федеральна канцелярія, яка займається координуванням виборчого процесу у Швейцарській Конфедерації, скасовує участь у виборах тих кандидатів, дані яких внесені у більше, ніж один виборчий список одного кантону.

Остаточне закріплення участі у виборах для політичної партії настає після збору підписів. Відбувається цей процес шляхом підписання від руки виборчого списку партії певним числом жителів того чи іншого кантону, які

постійно в ньому проживають. Мінімальна кількість підписів встановлена у статті 24 Федерального закону «Про політичні права» від 17 грудня 1976 року. Згідно з нею:

- 100 підписів має зібрати виборчий список кантонів, які представлені у Національній раді 2–10 місцями;
- 100 підписів необхідно зібрати виборчому списку кантонів, які представлені у Національній раді 11–20 місцями;
- 400 підписів необхідно виборчому списку тих кантонів, які представлені у Національній раді більше, ніж 20 місцями.

Існує також процедура звільнення від обов'язку збору підписів, але вона реалізується лише за певних, визначених швейцарським законодавством, умов:

- якщо політична партія була зареєстрована у Федеральній канцелярії до 31-го грудня того року, який передуює майбутнім виборам;
- якщо політична партія представлена в тому чи іншому кантоні єдиним виборчим списком;
- якщо політична партія зібрала на минулих виборах не менше, ніж 3% голосів у своєму кантоні;
- якщо політична партія представляла кантон в Національній раді попереднього скликання.

Вибори до Національної ради Швейцарії відбуваються раз на чотири роки в передостанню неділю жовтня, що зазначено у статті 19 Федерального закону. Виборчий процес відбувається у вільному порядку. Кожен виборець, використовуючи своє виборче право, може вписати від руки у виборчий бюлетень прізвища обраних для себе кандидатів з усіх виборчих списків. Таке право надає пункт 1 статті 35 Федерального закону. У пункті 2 цієї ж статті передбачено право кожного швейцарського виборця на панашаж – право голосувати за кандидатів із різних виборчих списків. Пункт 3 статті 35 Федерального закону дозволяє право кумуляції – право виборця віддати два свої голоси за одного кандидата, шляхом вписування його прізвища у виборчий бюлетень двічі. І панашаж, і кумуляція є способами впливу суспільства на результати виборів. Тому задля заручення підтримкою передвиборчі кампанії кандидатів в депутати спрямовані на широкі верстви населення.

Визначення результатів голосування є найважливішим етапом виборчого процесу. Формування підсумків виборів включає підрахунок поданих і визнаних дійсними бюлетенів та оприлюднення результатів. Після того, як час виборчого процесу вичерпано, що закріплено у виборчому законодавстві кожного кантону, працівники виборчої дільниці розпочинають підрахунок загального числа тих, хто проголосував, а також визначення дійсних та недійсних або невикористаних бюлетенів. За статтею 38 Федерального закону «Про політичні права» від 17 грудня 1976 року виборчі

бюлетені поділяються на 3 види: незаповнені (порожні), недійсні та дійсні. Також у статті встановлено випадки, коли бюлетень вважається недійсним:

- якщо в бюлетені немає прізвища кандидата з виборчого списку відповідного виборчого округу;
- якщо бюлетень неофіційного зразка;
- якщо бюлетень заповнений не власноруч, або в нього внесені зміни;
- якщо в бюлетені містяться наклепницькі заяви, образи або невідповідні виправлення.

До невикористаних бюлетенів згідно з швейцарським виборчим законодавством належать ті, які були передані виборчій комісії перед виборами до початку голосування, але так і не були застосовані за призначенням. Дійсні бюлетені у свою чергу поділяються на змінені та незмінені. Незмінені бюлетені одразу заносяться в електронну систему. Зміненим бюлетенем вважається у таких випадках:

- якщо в ньому відсутня назва політичної партії;
- якщо в ньому не міститься номер кандидата;
- якщо він включає зайві прізвища;
- якщо містить неприпустимі повторення;
- якщо містить нерозбірливо написані прізвища, які неможливо ідентифікувати;
- якщо містить прізвища, яких немає у виборчих списках відповідного виборчого округу;
- якщо містить більше, ніж два прізвища кандидатів;
- якщо містить підкреслення кольоровим олівцем.

Після закінчення голосування кожен кантон за законодавством на підставі отриманих даних з виборчих дільниць зобов'язаний надати виборчим бюро таку інформацію(стаття 39 Федерального закону):

- кількість осіб з правом голосу і загальна кількість виборців, які проголосували;
- кількість дійсних, недійсних і незаповнених (порожніх) бюлетенів;
- кількість голосів, які отримав кожен окремий кандидат по кожному виборчому списку;
- загальна кількість голосів, відданих за кандидатів, а також кількість додаткових голосів за окремими списками;
- загальна кількість поданих за певну партію голосів при з'єднанні виборчих списків;
- загальна кількість тих, хто утримався від голосування.

Окрім статті 16 Федерального закону, яка стверджує, що при розподілі загальної кількості місць у Національній раді основну роль відіграє перепис населення, регулювання цього питання передбачено у статтях 40-41

Федерального закону: спочатку визначають так званий виборчий метр – це число поданих і визнаних дійсними голосів, яке необхідне для здобуття одного депутатського мандата. Це число ділять на загальну кількість мандатів від того чи іншого округу, додаючи одиницю, поки не буде розподілено усі депутатські мандати. Така штучна виборча квота вираховується за методом, названим на честь Едуарда Гогенбах-Бішофа, швейцарського математика. Система Гогенбах-Бішофа дозволяє політичним партіям зменшити кількість невикористаних голосів і набрати більшу кількість місць у парламенті[8].

Серед швейцарських науковців метод Гогенбаха-Бішофа оцінюється по-різному. Наприклад, за рішенням Федерального суду Швейцарії № 131/74 від 27 жовтня 2004 року[9], де було розглянуто питання розподілу депутатських місць у Великій палаті парламенту, метод Гогенбах-Бішофа розкритикували і запропонували його удосконалити таким чином, щоб залишок невикористаних голосів був мінімізований задля ширшого представлення швейцарських кантонів у парламенті.

Таким чином депутатські мандати отримує той виборчий список, який здобув найбільшу квоту голосів. Якщо квота виходить рівною, то мандат отримує виборчий список із найбільшим залишком голосів. Якщо залишок голосів також рівний, то мандат отримує список, політичну партію якого підтримала найбільша кількість виборців. Якщо ж і виборчі списки є рівними, то мандат віддають тому виборчому списку, в якому включений в нього кандидат набрав найбільшу кількість голосів. Пунктом f ст. 41 Федерального закону встановлено, що в іншому випадку надання мандата вирішується шляхом підкидання жереба, порядок проведення якого визначає кантональне законодавство.

Після встановлення кількості мандатів, що здобули виборчі списки, розпочинається етап визначення кандидатур на посаду депутатів Національної ради від кожного кантону. Для цього підраховують загальну кількість голосів, які отримав кожен кандидат у виборчому списку. В межах кожного виборчого списку, який отримав певну кількість мандатів, перемагає той кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців. У випадку, коли кілька кандидатів у межах одного виборчого списку отримали однакову кількість голосів, то питання їхнього обрання теж вирішується киданням жереба. Посаду заступників отримують ті кандидати, які здобули найбільшу кількість голосів після переможців у списку. Розподіл депутатських мандатів при наявності з'єднаних виборчих списків регулюється статтею 42 Федерального закону. Згідно з нею при наявності залишку голосів вони передаються тим політичним партіям, списки яких пов'язані. Тому при з'єднанні виборчих списків їхні голоси також об'єднуються, що дає змогу отримати додатковий депутатський мандат. У статті 46 Федерального закону розглядаються вибори без складання виборчого списку, коли жодна з

політичних партій не надала сформований список кандидатів до Національної ради. У цьому разі виборці можуть проголосувати за будь-якого зареєстрованого незалежного кандидата в депутати. Посаду отримує той кандидат, який здобув найбільшу підтримку.

Якщо під час дії легіслатури Національної ради - терміна повноважень парламенту, звільняється мандат, то він переходить до заступника депутата. У разі відсутності заступника призначаються додаткові вибори, порядок проведення яких врегульовано статтею 56 Федерального закону.

Перше засідання новообраної Національної ради проходить в сьомий понеділок після дня голосування, що визначено в пункті 1 статті 53 Федерального закону. На першому засіданні Національна рада затверджує результати виборів простою більшістю. Національна рада вважається законно діючою, якщо принаймні вибори половини її представників визнаються дійсними.

Вибори до Ради кантонів дещо відрізняються від виборів до Національної ради. Зокрема, у статті 47 Федерального закону «Про політичні права» від 17 грудня 1976 року закріплено, що вибори до Ради кантонів відбуваються за мажоритарною системою відносної більшості. Якщо у нормативно-правовій базі Конфедерації немає будь-яких заперечувальних положень та актів щодо порядку проведення кантональних виборів, то мають право застосовуватись норми кантонального права. Це передбачено статтею 83 Федерального закону. Але будь-які кантональні підзаконні акти потребують федеративного схвалення для набуття чинності, що встановлено у абзаці 2 статті 91 Федерального закону.

Через те, що правове регулювання порядку проведення виборів до Ради кантонів здійснюється кантональним правом, що у кожному кантоні відрізняється, виникає багато розбіжностей та колізій у застосуванні правил. Для регулювання виборчого процесу і підтримання стандартів на федеральному рівні у Швейцарії існує особливий орган - Федеральна канцелярія. У її юрисдикції – координація федеральних виборів, а також надання інформації про реєстрацію кандидатів у політичні партії, їхній допуск до виборів, стеження за процесом інтернет-голосування, інформування виборців та публікація заключних звітів виборів. На рівні кантонів таку ж діяльність здійснюють кантональні виборчі бюро, які виконують також функцію підготовки бюлетенів для голосування[10].

У статті 7а Постанови Федеральної ради «Про політичні права» від 24 травня 1978 року[11] зазначено, що за утворення кантонального виборчого бюро, яке на рівні кантонів виконує функції Федеральної канцелярії і також координує Конфедерацію з відповідними кантонами під час підготовки і проведення виборів, відповідальний саме уряд кантону.

У деяких кантонах законодавством передбачено проведення так званих «тихих виборів» («Stille Wahl»), які передбачають процедуру

автоматичного обрання кандидата, якщо на єдине місце пропонується лише один кандидат. Це закріплено у статті 45 Федерального закону «Про політичні права».

Виборчий процес та його організація регульовані також у Постанові Федеральної ради «Про політичні права» від 24 травня 1978 року. У межах здійснення методу об'єднання виборчих списків кількох політичних партій Постанова Федеральної ради (статті 8e, 8c) передбачає можливість утворювати у межах цього об'єднання окремі списки - «Unterlistenverbindungen».

Постанова Федеральної ради передбачає також регулювання порядку здійснення своїх виборчих прав громадянами Швейцарської Конфедерації, які проживають за кордоном і не мають зареєстрованого місця проживання у Швейцарії, а зареєстровані в представництвах Швейцарії за кордоном. Такі громадяни реалізують свої виборчі права у місцях реєстрації і можуть проголосувати за допомогою всесвітньої мережі або відправити виборчий бюлетень поштою, вартість доставки якої оплачує бюджет кантону або бюджет тієї комуни, де такий громадянин перебуває в реєстрі виборців.

Конституції двадцяти шести кантонів Швейцарської Конфедерації, інші законодавчі акти та акти органів виконавчої влади також регулюють порядок здійснення громадянами країни своїх виборчих прав.

Статтею 51 Федеральної Конституції Швейцарської Конфедерації за кантонами закріплюється право мати власну конституцію, яку приймає народ і яка повинна мати можливість бути переглянутою чи зміненою на вимогу виборців. Отож вищим джерелом виборчого права на кантональному рівні є конституція кантону. Саме у ній відображені основні положення про виборче право, виборчий процес та порядок його проведення й організації.

Інші закони та нормативно-правові акти про політичні права громадян, які проживають в тому чи іншому кантоні Швейцарії, також встановлюють зміст активного і пасивного виборчого права для кантональних та комунальних виборів. У багатьох кантонах є можливість встановлювати ценз осілості на термін до 3 місяців для допуску громадян до участі у кантональному і комунальному виборчих процесах. Так, стаття 2 Закону республіки і кантону Юра «Про політичні права» від 26 жовтня 1978 року передбачає, що ценз осілості в кантоні становить 30 днів з дати реєстрації громадянина в кантональному реєстрі – для участі в кантональних виборах, і з дати реєстрації у відповідній комуні – для участі в комунальних виборах [10].

Висновки. На основі вивчення, аналізу та узагальнення матеріалів щодо теми історико-політичної еволюції виборчої системи Швейцарської Конфедерації автор статті доходить висновку, що, незважаючи на те, що Швейцарія займає на сьогоднішній день одну з передових позицій у Європі,

шлях розвитку її виборчого права недостатньо вивчений вітчизняними науковцями та дослідниками, тому ця тема є актуальною.

Механізми регулювання швейцарської виборчої системи свідчать не лише про високий рівень розвитку виборчого права і демократизацію виборчого процесу, а є прикладом успішної реалізації швейцарцями своїх політичних прав на всіх рівнях.

На основі вивчених матеріалів автор підсумовує, що виборче законодавство Швейцарської Конфедерації врегульовано і на федеральному, і на кантональному рівнях. Зокрема федеральне законодавство формує основні принципи та особливості виборчої системи і встановлює загальний порядок регулювання та організації виборчого процесу. У свою чергу кантони встановлюють порядок правового регулювання виборів відповідно до власного законодавства на кантональному і комунальному рівнях.

Виборча система Швейцарської Конфедерації навряд чи має аналоги у країнах Європи, тому її досвід безумовно корисний і для України у сфері формування та оновлення її державних та політичних інституцій. Зважаючи на конституційно закріплене прагнення України приєднатись до європейських та євроатлантичних структур, зміни в українській виборчій системі є необхідними. Запровадження пропорційної виборчої системи у Швейцарії наприкінці XIX століття внаслідок релігійних та національних розбіжностей, що загрожували територіальній та національній єдності, допомогло зберегти цілісність Швейцарської Конфедерації. Подальше поступове реформування виборчої системи на основі здобутого історичного досвіду дало змогу Швейцарії стати однією з найдемократичніших держав Європи з найбільш розвинутою і справедливо врегульованою системою виборчого права. Тому Швейцарська Конфедерація може стати відповідним зразком успішної виборчої системи для України у її прагненнях внутрішньодержавних змін на шляху до демократичних цінностей.

Список використаних джерел

1. Авдеенкова М., Дмитриев Ю. Современные избирательные системы // *Выборы. Законодательство и технологии*. 2000. № 7–8. С. 54–59.
2. Мяловицька Н. Виборчі системи: досвід європейських держав // *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 1 (11). С. 61. 8.
3. Thürer D. *Verfassungsrecht der Schweiz / Droit constitutionnel* / D. Thürer, J.-F. Aubert, J. P. Müller. Zürich: Schulthess, 2001. S. 365.
4. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999 // *Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung*. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html>
5. Die offizielle Webseite zu den eidg. Wahlen 2019. URL: <https://www.ch.ch/de/wahlen2019/leichte-sprache-aggro/das-schweizer-parlament-breite/>

6. Bundesgesetz über die politischen Rechte vom 17. Dezember 1976. // Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19760323/index.html>
7. Verordnung der Schweizerischen Eidgenossenschaft 161.12 «Über die Sitzverteilung zwischen den Kantonen in der allgemeinen Aktualisierung der Zusammensetzung des Nationalrates» vom 03. Juli 2002// Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung. URL: <https://www.admin.ch/gov/de/start/dokumentation.html>
8. Häfelin U., Haller W., Keller H. Schweizerisches Bundesstaatsrecht. 9 vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. SchulthessVerlag, Zürich, 2012. 754 St.
9. Gerichtsentscheidung des Schweizerischen Bundesgericht № 131/74 vom 27. Oktober 2004. URL: <https://www.bger.ch/index.htm>
10. Auer, Andreas. Staatsrecht der schweizerischen Kantone. Stämpfli. Bern, 2016. 664 St.
11. Verordnung über die politischen Rechte vom 24. Mai 1978. // Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19780105/index.html>

REFERENCES

1. Avdeenkova M., & Dmitriev Yu. (2000) *Sovremennye izbiratelnyye sistemy, Vyborny. Zakonodatel'stvo i tekhnologii. [Modern Electoral Systems, Elections. Legislation and technology]*, 7–8, 54–59. [in Russian]
2. Myalovycka N. (2008) *Vyborchisistemy: dosvidy evropejskyh derzhav, Visnyk Centralnoy vyborchoy komisii. [Electoral systems: the experience of European states]*, 1 (11), 61, 8. [in Ukrainian]
3. Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (2001) *Verfassungsrecht der Schweiz. [Constitutional law of Switzerland]*, Zürich, Schulthess, 365. [in German]
4. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999 [Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999] *Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung [The Federal Council. The portal of the Swiss government]*. (n.d.) [admin.ch/gov/de/start.html](https://www.admin.ch/gov/de/start.html). Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html>. [in German]
5. Die offizielle Webseite zu den eidg. Wahlen 2019. [The official website of the Swiss Elections 2019] (n.d.) [ch.ch/de/wahlen2019/](https://www.ch.ch/de/wahlen2019/) Retrieved from <https://www.ch.ch/de/wahlen2019/leichte-sprache-aggro/das-schweizer-parlament-breite/>. [in German]
6. Bundesgesetz über die politischen Rechte vom 17. Dezember 1976. [Federal Law on Political Rights of 17 December 1976] *Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung [The Federal Council. The portal of the Swiss*

government]. (n.d.) *admin.ch/gov/de/start.html*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19760323/index.html>. [in German]

7. Verordnung der Schweizerischen Eidgenossenschaft 161.12 «Über die Sitzverteilung zwischen den Kantonen in der allgemeinen Aktualisierung der Zusammensetzung des Nationalrates» vom 03. Juli 2002 [Regulation of the Swiss Confederation 161.12 «On the distribution of seats between the cantons in the general update of the composition of the National Council» of 03 July 2002] *Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung* [The Federal Council. The portal of the Swiss government]. (n.d.) *admin.ch/gov/de/start.html*. Retrieved from <https://www.admin.ch/gov/de/start/dokumentation.html>. [in German]

8. Häfelin U., Haller W., Keller H. (2012) *Schweizerisches Bundesstaatsrecht. 9. vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage*. [Swiss federal state law. 9 completely revised and expanded edition]. Zürich, Schulthess Verlag, 754. [in German]

9. Gerichtsentscheidung des Schweizerischen Bundesgericht № 131/74 vom 27. Oktober 2004. [Court decision of the Swiss Federal Supreme Court № 131/74 of October 27, 2004.] Retrieved from <https://www.bger.ch/index.htm> [in German]

10. Auer, Andreas. (2016) *Staatsrecht der schweizerischen Kantone*. [Constitutional law of the Swiss cantons]. Bern, Stämpfli. 664. [in German]

11. Verordnung über die politischen Rechte vom 24. Mai 1978. [Ordinance on Political Rights of 24 May 1978], *Der Bundesrat. Das Portal der Schweizer Regierung* [The Federal Council. The portal of the Swiss government]. (n.d.) *admin.ch/gov/de/start.html*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19780105/index.html>. [in German]

УДК 323.22(680)“1994/2012”+321.1:329.42

Плохотніченко Вікторія,
студентка 3-го курсу
факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1994-2012рр.)

Стаття присвячена проблематиці расової дискримінації населення на прикладі Південно-Африканської Республіки. Проаналізовано статті таких дослідників, як Олійник Н., Терешкин Д.В., Філатова І.І. та Давидсон А.А. Окрім того, статті іноземних науковців, таких, як: Дженні Софел та Малулека Пол, а також офіційні сайти МЗС ПАР та ООН. Обґрунтовано питання щодо життя країни після відміни системи апартеїду, також розглянуто основні події за президентства Нельсона Мандела, ТабоМбуки і Джейкоба Зуми.

Ключові слова: відміна апартеїду, расова дискримінація, нова конституція, Африканський Національний Конгрес.

The article deals with the issue of racial discrimination against the population in the case of the Republic of South Africa. Various articles of such researchers as Oliynyk N, Tereshkin DV, Filatova II and Davidson AA have been analyzed. Also there were found articles by foreign scholars such as Jenny Soffel and Malulek Paul, as well as the official sites of the MFA of South Africa and the UN. Questions about the life of the country after the abolition of the apartheid system, as well as the main events under the presidencies of Nelson Mandela, TaboMbuki and Jacob Zuma, are substantiated.

Keywords: abolition of the apartheid, racial discrimination, new constitution, African National Congress.

Постановка проблеми та її актуальність. До закінчення часу апартеїду Південна Африка багато років була в економічній ізоляції. Нельсон Мандела повинен був знайти спосіб управління переходом країни від апартеїду без ризику економічного колапсу. Його прагнення полягали в тому, щоб розподілити природні ресурси країни, забезпечити роботу та освіту для всіх, що й трапилося після п'яти років головування Мандела, яке характеризувалося значним зростанням соціального становища країни[3].

Після виборів 27 квітня 1994 року Нельсон Мандела був приведений до присяги в якості президента Південної Африки. Було створено Уряд національної єдності; його кабінет складався з дванадцяти представників африканських національних конгресів, шістьох від Національної партії та

трьох від Партії свободи Інката. Табо Мбекі та Ф.В. де Клерк були заступниками голови. Економічно уряд розпочав «Програму реконструкції та розвитку» для вирішення соціально-економічних наслідків апартеїду, включаючи пом'якшення бідності та подолання масштабних дефіцитів соціальних послуг у всій країні – те, що, на думку уряду, покладається на більш сильне макроекономічне навколишнє середовище.

У 1995 році тимчасова конституція “погодилася” на переговори про завершення апартеїдуї вона була замінена новою конституцією. Уряд також створив Комісію Правди та Примирення (КПП) для розкриття злочинів епохи апартеїду. Комісія почула багато розповідей жахливої жорстокості та несправедливості з усіх боків боротьби і запропонувала деякі привілеї людям і громадам у зв'язку з їх минулим досвідом. КПП допомагала жертвам розповідати свої історії та дозволяла злочинцям визнати свою провину, пропонуючи амністію тим, хто сповідував повне визнання вини. Ті, хто вирішив не з'являтися перед комісією, мали б кримінальне переслідування, у випадку, якщо б влада змогла довести його провину. Але коли деякі солдати, поліція та звичайні громадяни сповідували свої злочини, мало хто з тих, хто віддавав накази, назвав себе. Наприклад, колишній президент штату П. У. Бота і тодішній заступник голови ТабоМбекі відмовилися виступати перед Комісією.

Стратегія зростання, зайнятості та перерозподілу (СЗЗП) була прийнята у червні 1996 року. На стратегію СЗЗП вплинули економічні ідеї, що отримали назву «Вашингтонський консенсус»; вона мала на меті скоротити державні витрати, раціоналізувати державний сектор і скоротити бюджетний дефіцит до 3% до 1999 року. Тревор Мануїл був призначений міністром фінансів. Тож стратегія СЗЗП, ймовірно, була прийнята під тиском міжнародних інвесторів[6].

У 1999 році Південна Африка провела другі вибори. АНК, що керував, збільшив свою кількість, поставивши партію на одне місце в більшості третини, що дозволило б змінити конституцію. ТабоМбекі був обраний другим етнічно чорним президентом країни. Національна партія (НП), перебудована як Нова національна партія (ННП), втратила дві третини своїх місць, а також офіційний статус опозиції Демократичній партії (ДП). ДП традиційно функціонувала як оплот ліберальних білих і тепер отримала нову підтримку від консерваторів, розчарованих НП, і деяких чорношкірих середнього класу. Саме за ДП прийшла Квазулу-Наталь Партія Свободи Інката (ПСІ), яка історично відтворювала голос зулуського націоналізму. Поки ПСІ втратила деяку підтримку, її лідер Мангуст Бутлезезі продовжував здійснювати владу як міністр внутрішніх справ.

Незважаючи на те, що низові народи АНК провели Мбекі набагато менш прихильно, ніж улюбленого "Мадіба" (Нельсон Мандела), Мбекі

показав себе нахабним політиком, зберігаючи свою політичну перевагу, ізолюючи або не підтримуючи опозиційні партії.

На 52-й Національній конференції Африканського національного конгресу в Полоквані у грудні 2007 р. Мбекі поступився в гонці за головування в АНК своєму колишньому заступнику Джейкобу Зумі. Усі лідерські позиції в АНК перейшли до прихильників Зумі, що представляли собою великий зсув влади в правлячій партії. Після вилучення Мбекі відбувся поступовий рух вліво в економічній політиці країни.

Після відставки Мбекі Кгалема Мотланте був призначений президентом Південноафриканської національної асамблеї 25 вересня 2008 р. АНК дав зрозуміти, що Мотланте буде "доглянутим" президентом до виборів 22 квітня 2009 року, для якого Якоб Зума був президентським АНК кандидатом. Напруженість в АНК після виїзду Мбекі призвела до того, що низка видатних членів знехтувала ідеєю сформувати нову партію – Конгрес народу (COPE) під керівництвом Мосіуо Лекота, Мбхазіма Шилова та Млюкі Джордж.

Загальні вибори 2014 року знову були виграні АНК, хоча його частка голосування знизилася до 62,1%. Демократичний Альянс (ДА) збільшив свої голоси до 22,2% і підтвердив свою роль головної опозиційної партії. ДА отримав 6% голосів чорношкірого населення та майже 93% голосів білого. Таким чином ДА досі характеризується як "біла" або "правоцентристська" партія. Бійці з економічної свободи (БЕС), очолювані колишнім лідером молоді АНК Джуліусом Малемою, отримали 6,4% голосів і увійшли до парламенту як третя за величиною партія [6].

Особисті доходи зросли, оскільки ВВП на душу населення зріс з 5 760 доларів США у 1990 році, до 6 679 доларів у 2000 році. Загальний ВВП коливався, але інфляція, що становила 14% до 1994 року, зменшилась до 5% протягом наступного десятиліття. Однак до 2014 року Нігерія перевершила Південну Африку як найбільшу економіку континенту [3].

У 1980 –1992 роках середньорічне зростання економіки ПАР дорівнювало +1,4%, оскільки близько половини цього періоду темпи зростання економіки перебували в зоні негативних приростів. Після скасування апартеїду економіка ПАР росла досить високими темпами: середньорічний темп приросту ВВП в 1994 –2008 роках становив + 3,6%, максимальне зростання було у 2006 році (+ 5,6%). Однак наприкінці 2007 року зростання сповільнилося через кризу в електроенергетиці, що пізніше погіршилося впливом світової фінансово-економічної кризи. У 2009 році був зафіксований негативний приріст ВВП (-1,5%), який відновився в наступні роки, хоча і сповільнився до середньорічного рівня в + 1,9% в 2010 –2017 роках. Після «великої рецесії» 2008 –2009 років багато економічних показників в ПАР почали погіршуватися, що частково було пов'язано зі зниженням сировинних цін. Наприклад, норма накопичення

знизилися з 23,2% ВВП в 2008 році до 19,4% в 2016 році, незважаючи на те, що значення цього показника і так були досить низькими для країни такого типу і її рівня розвитку.

Щорічна інфляція протягом тривалого періоду залишалася нижче 6%. Високі соціальні потреби країни призвели до того, що дефіцит бюджету країни протягом останніх десяти років залишається на рівні 3,9 – 5,3% ВВП. В результаті, як і в багатьох середньорозвинених країнах, продовжує поступово накопичуватися державний борг країни, який досяг 53% ВВП в 2017 році, що вдвічі вище показника до «великої рецесії»[1].

Офіційний рівень безробіття в Південній Африці протягом багатьох років становив 25%, а рівень безробіття серед молоді –ще вище. Зміни відбувалися повільно, навіть після закінчення апартеїду, але частка зайнятих південноафриканських громадян зростає з 48,4% у 1990 році до 52,2% у 2000 році. Незважаючи на це, в 2007 –2017 роках рівень безробіття залишався високим приблизно 27,6%. Ці показники вищі, ніж в більшості країн ПАР, відповідно до методології МВФ. Безробіття істотно вище серед чорного населення країни (за даними офіційної статистичної служби ПАР, безробіття серед білого населення в 2016 році було 28%, чорношкірого 40%, і в свою чергу загальне 35%, що трохи вище за аналогічний показник, розрахований МВФ). У той час у чорного населення рівень освіти і кваліфікації був порівняно нижчим, що ускладнювало працевлаштування цих громадян навіть при наявності вільних робочих місць[1].

У 1990 році внесок сільського господарства в економіку Південної Африки почав знижуватися. З 1970 року сільськогосподарський сектор зростає в середньому 10% на рік, що значно нижчий за загальний ВВП (13%). Це призвело до зменшення частки сільського господарства у ВВП з 7,1% у 1970 році до 2,6% у 2013 році. Частка домашніх господарств, що були розташовані у формальних житлових будинках, збільшилась з 65,1% у 1996 році до 77,6% у 2011 році, згідно зі статистичною інформацією Південно Африканської Республіки. Частка населення, що тоді проживала у так званих “неформальних” будинках зменшилась з 16,2% до 13,6%. Хоча переділ землі все ж залишався великою проблемою, оскільки більшість південно африканських сільськогосподарських угідь належали білим [3].

За даними Інституту досліджень безпеки, у 1994 році рівень вбивств в Південній Африці становив 66,9% на 100 000 чоловік, а за відомостями південноафриканської поліцейської служби, у 2012 – 2013 роках – 31,3%. Таким чином, поки він все ще залишався надзвичайно високим (у порівнянні з США цей рівень вбивств становив 4,7), ПАР мала менше половини вбивств, які було скоєно ще два десятиліття тому[4].

Щодо освіти, то для багатьох звичайних південно африканських країн до 1998 року навчальна програма була документом, підготовленим експертами, які були призначені урядом; згідно з цією програмою, вчителі

повинні були працювати і, в значній мірі, не ставити її під сумнів. Вузьке уявлення про навчальний план було небезпечним, оскільки воно давало державі привід нав'язувати свої ідеологічні переконання масам і водночас легітимізувати свою владу в управлінні. Проте саме у 1998 році навчальний план став не просто змістом або предметом, який викладається в школах, він уже включав в себе методи та цілі навчання, організацію в класі та процедури оцінювання. Реформа освітивідіграла значну роль у соціальній та політичній сферах суспільства, спрямованих на залучення учнів до культури, практики та соціального зв'язку свого суспільства. Тож це свідчило про певний "перехід" – рух від одного виду політичного режиму до іншого політичного порядку. У контексті Південно-Африканської Республіки – відхід від апартеїду (расової системи) до більш демократичної [9].

Саме після повалення апартеїду у 1994 році, розпочався стрімкий економічний розвиток країни. Вже в червні того ж року ПАР відновила членство в Британській Співдружності Націй, ставши її п'ятдесят першим членом. Це, безумовно, принесло ПАР значні переваги як в економіці, так і на міжнародній арені. ПАР вмело грати за правилами нової глобальної економіки. На тлі того, що в усьому світі національні уряди вступали у політичні та економічні союзи з сусідніми країнами для захисту своїх інтересів, ЄС послідовно захищала права європейських фермерів від конкуренції з боку країн, що розвивалися на той час. Уряд ПАР зіграв ключову роль у формуванні Африканського Союзу і його стратегії Нового партнерства в інтересах розвитку Африки (НЕПАД). Адже дуже важливо будувати відносини з іншими країнами в тому ж географічному регіоні світу, тому що вони стикаються з аналогічними проблемами в результаті глобалізації[2].

З моменту створення ООН в 1945 році, її членство зросло до 192 держав. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй 12 листопада 1974 року призупинила участь Південної Африки у своїй роботі через міжнародну опозицію щодо політики апартеїду. Південна Африка була знову прийнята до ООН у 1994 році після її переходу до демократії. З 1994 року демократично обраний уряд здійснював зовнішню політику на основі центральної ролі ООН у багатосторонній системі.

На сьогодні Південно-Африканська Республіка поділяє цілі та принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй. Вона рішуче виступає за багатосторонність, засновану на правилах, з цією метою ПАР є активним учасником основних дорадчих та допоміжних органів Організації Об'єднаних Націй, тобто Генеральної Асамблеї, Економічної та Соціальної Ради та Ради Безпеки, Комісії миру, а також Ради з прав людини. Вона прагне сприяти і досягти свого бачення африканського континенту, який є процвітаючим, мирним, демократичним, нерасовим, об'єднаним і який сприяє створенню справедливого світу за допомогою ефективної багатосторонності в рамках

субрегіонального (САДК), регіонального (АС) та глобального (ООН) рівнів[8].

Ще однією ключовою організацією був Африканський Союз (АС), появу якого можна описати як велику подію в інституційній еволюції континенту. У 1999 р. Глави держав та урядів Організації африканської єдності видали декларацію (Декларацію Сірт), яка закликала до створення Африканського Союзу з метою, зокрема, прискорення процесу інтеграції на континенті, щоб вона могла грати свою законну роль у світовій економіці, одночасно вирішуючи багатогранні соціальні, економічні та політичні проблеми, котрі поєднуються, з деякими негативними аспектами глобалізації. Основними завданнями Організації Африканського Союзу були: звільнення континенту від залишків колонізації та апартеїду; сприяння єдності та солідарності серед африканських держав; координування та активізація співпраці для розвитку і забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держав-членів, сприяння міжнародному співробітництву в рамках Організації Об'єднаних Націй.

Дійсно, як континентальна організація ОАС забезпечила ефективний форум, який дозволив усім державам-членам приймати узгоджені рішення з питань, що становлять спільний інтерес для континенту на міжнародних форумах і ефективно захищати інтереси Африки. Через Координаційний комітет з питань звільнення Африки, держави континенту працювали і виголошували з єдиною неоднозначною рішучістю міжконтинентального консенсусу в підтримку визвольної боротьби проти залишків апартеїду[5].

Беручи до уваги сказане вище, слід згадати і про участь Південно-Африканської Республіки в розробці стратегії Нового партнерства в інтересах розвитку Африки (НЕПАД). Ця стратегія мала свій початок на надзвичайному саміті ОАС у Лівії, про який уже згадувалося. Саміт уповноважив президента ПАРМбекі та президента Алжиру Бутефлікізалучити кредиторів Африки до загального скасування зовнішнього боргу континенту. Після цього Південний саміт Руху неприєднання та G-7, який відбувся в Гавані на Кубі в квітні 2000 року, надав повноваження президенту Мбекі та президенту Нігерії Обасанджо, передати занепокоєння Півдня до G-8 та Бреттон-Вудських установ.

Після цього стало зрозумілим співвідношення між двома мандатами та те, що сплата боргу полегшує форму, і є одним з найважливіших аспектів загальної програми розвитку для Африки. На наступному саміті ОАС, який відбувся в Того в липні 2000 року, трьом президентам було доручено взяти участь у розробці конструктивного партнерства для відродження континенту. Виходячи з цього, було піднято питання про партнерство з лідерами Великої вісімки на їх Зустрічі на вищому рівні в Японії в липні 2000 року. Робота з розробки НЕПАД (на цьому етапі називається Партнерство тисячоліття в

рамках Програми відродження Африки (ПДЧ)) розпочала серйозний процес взаємодії на двосторонньому та багатосторонньому рівнях.

У ході 5-го надзвичайного саміту ОАС, який відбувся в Сірте, Лібдія, з 1 по 2 березня 2001 року, де президент Обасанджо виступив з доповіддю на ПДЧ, а президент Сенегалу представив план Омега. Цей план пояснював роботу, проведену чотирма президентами, тобто президентами Мбекі, Обасанджо, Бутефлікою та Уейдом, щодо спрямування зусиль на інтеграцію всіх ініціатив, що здійснювалися для відновлення та розвитку континенту, включаючи новий Глобальний договір з Африкою. Вирішивши це, саміт визнав співпрацю та взаємодоповнюваність між різними попередніми ініціативами. Тому відбувся процес інтеграції, і 11 липня 2001 року НЕПАД (або Нова африканська ініціатива (НАІ), яка тимчасово була відома на той час), була представлена на саміті глав держав та урядів ОАС в Лусаці, Замбія, що забезпечило бачення Африки, виклад проблем, що стояли на той час перед континентом, та Програми дій для їх вирішення. НЕПАД була з ентузіазмом прийнята одногосно у формі декларації (XXXVII), як основна програма розвитку Африки, яка забезпечує цілісні, всебічні комплексні стратегічні рамки для соціально-економічного розвитку континенту в рамках інституційної структури Африканського Союзу[7].

31 серпня 2012 року в Кейптауні (ПАР) проходив XXIV Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу, куди сьогодні входять 162 політичні партії та організації з різних країн світу. У другий день роботи Конгресу Соцінтерну на ранковому засіданні виступив президент ПАР та Африканського Національного Конгресу Дж. Зума. У своїй промові він зазначив, що світ повинен активно захищати ідею багатопольярного світу, щоб протистояти диктату домінуючих імперіалістичних держав. Також він зазначив, що необхідно знайти шляхи для ефективнішої роботи як найбільш оптимального інструменту побудови кращого світу і міжнародної солідарності замість зростаючого моноцентризму.

На думку колишнього президента ПАР, глобалізація стимулює зростання економік, що розвиваються. Причиною цього є домінуючі імперіалістичні держави, які історично використовують різні способи утвердження своїх геополітичних та економічних інтересів. Він висловив переконання, що світ продовжує спостерігати, як сильні нації диктують іншим, як їм треба жити, і дедалі частіше вдаються до військових методів вирішення проблем, а також що соціальний захист як ніколи має бути найважливішим [2].

Список використаних джерел

1. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. ЮАР: успехи и проблемы развития. 2018. С. 3 – 8.

2. ПАР – країна з тріумфом керівництва: стаття, «Український науковий журнал. Освіта регіону / Н.Олійник. URL: <http://social-science.com.ua/article/913>
3. 5 ways South Africa change dafter Mandela’s release: стаття / Jenny Soffel / 17 Jul 2015. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/07/5-ways-south-africa-changed-after-mandelas-release/>
4. 20 years sincea part heid: What's changedin South Africa, and whathasn't: Agence France-Presse/ Erin Conway-Smith/ April 27, 2014 · 3:06 PM UTC URL:<https://www.pri.org/stories/2014-04-27/20-years-apartheid-whats-changed-south-africa-and-what-hasnt>
5. AfricanUnionin a Nutshell: сайт URL: http://www.dirco.gov.za/au.nepad/au_nutshell.htm
6. History of South Africa (1994–present): сайт URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_South_Africa_\(1994–present\)](https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_South_Africa_(1994–present))
7. New Partners hip for Africa's Development (NEPAD). Historical Overview: сайт URL: http://www.dirco.gov.za/au.nepad/historical_overview.htm
8. The United Nations and South Africa: сайт URL: <http://www.un.org.za/about/>
9. Tounderst and SA's History Curriculum changein Democracy, lets first look att his changeduring Tra: стаття/ MalulekaPaul/ 15 January 2015, 07:18 URL: <https://www.news24.com/MyNews24/To-understand-SAs-History-Curriculum-change-in-Democracy-lets-first-look-at-this-change-during-Tra-20150114>

УДК 327(477)“2014/2018”

*Симчера Мар'яна,
студентка 4-го курсу
спеціалізації «Міжнародні відносини»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (2014–2018 рр.)

Статтю присвячено дослідженню процесу становлення державності України. Наголошено на зовнішньополітичній діяльності на сучасному етапі й вагомому значенні аспекта стратегічного партнерства. Розглядаються кроки молодого держави на початку ХХІ століття. Підкреслено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Окреслено, що детальний аналіз зовнішньополітичної діяльності України об'єктивно необхідний та обґрунтований з міжнародних нормативних позицій в цілях узгодження діяльності України в сфері міжнародних відносин.

Досліджуються питання основних проблем та викликів як складової частини системи міжнародних взаємовідносин, способів їх вирішення.

Здійснено комплексний аналіз зовнішньої політики України на сучасному етапі. Окреслено пріоритетні напрями діяльності держави й її ключові тенденції просування на світовій арені під впливом негативних зовнішніх та внутрішніх чинників.

Ключові слова: незалежність, міжнародні відносини, зовнішня політика, дипломатія, глобалізація, мультикультуралізм, національні інтереси, стратегічне партнерство, «гібридна війна», безпекова політика, євроінтеграція.

The article is devoted to the investigated procedure of formation of state structures of Ukraine and the activity on the foreign market, which is carried out at the present stage and important significant aspect of strategic partnership. The steps of a young man at the beginning of the 21st century were considered. Stressing that Ukraine's foreign policy activity was established on the basis of its national services and security, supported the peaceful and active ministry of members of international staff on well-known principles and norms of international law. It is emphasized that a detailed analysis of Ukraine's foreign policy activity should be necessary and justified from the international state positions in these entities of Ukraine in international relations.

They explore issues and challenges as components of international manufacturers' systems, and they use their productivity.

Complex analysis is carried out devoted to Ukraine of Ukraine at the present stage. Certain priority areas of activity have been achieved, and its key trends have been progressive at the level of the most up-to-date and internal factors.

Keywords: *independence, international relations, foreign policy, diplomacy, globalization, multiculturalism, national policies, strategic partnership, "hybrid war", protected policy, European integration.*

Постановка проблеми. Українське суспільство тисячоліттями боролось за незалежність та державність. Однак швидке встановлення суверенітету виявилось певною мірою несподіванкою, що позначилося на формуванні зовнішньополітичних засад та інституцій України. Українці не мали відповідного досвіду державотворення, який припадає на нелегкий період.

Перед нами постало завдання у короткий термін визначитися зі своїми зовнішніми пріоритетами та побудувати стратегію зовнішньої політики. Державі треба було протистояти викликам, які надходили ззовні (економічні, політичні...), а також боротися із агресією сусідньої держави.

Отже, аналіз основних зовнішньополітичних аспектів набуває особливої актуальності у світлі останніх подій. Наша держава має постати перед своїми зовнішньополітичними партнерами та опонентами як суб'єкт, спроможний динамічно розвиватися та ефективно реагувати на сучасні виклики. Ми мусимо навчитися приємно дивувати світ. Саме таким є актуальний рецепт виживання для однієї з найбільших європейських держав, яка переживає найскладніший етап своєї новітньої історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За перші роки становлення незалежності України з'явилося багато наукових праць щодо розкриття проблем становлення концептуальних засад зовнішньої політики нашої держави, розвитку двосторонніх міждержавних відносин та зовнішньої політики як такої. Існує низка наукових розробок, в яких досліджується процес державотворення і організації державної влади, як, наприклад, праці Віднянського С., та Зленка А., які характеризують і описують послідовний процес виникнення нової держави та її позиціонування на міжнародній арені.

Дослідники Горбулін В. та Калінін В. надають вагоме значення становленню України у дипломатичному просторі, визначають особливості зовнішньої діяльності та ін. Артёмов І. та Борисова О. дають загальну характеристику викликів державі з точки зору історичного та геополітичного аспектів. У контексті сучасної ситуації з'являються наукові статті, які розкривають питання зовнішньополітичної діяльності в умовах «гібридної війни».

Мета статті – здійснити комплексний аналіз міжнародних відносин та зовнішньої політики України, охарактеризувати ключові тенденції упродовж 2014–2018 рр., а також проаналізувати основні напрями зовнішньополітичної діяльності нашої держави.

Результати дослідження. У контексті процесів глобалізації, появи нових держав та нових загроз для міжнародної безпеки в цілому, посилення соціально-економічного розшарування країн, переосмислення ролі та місця держави у сучасних міжнародних відносинах доречно зауважити, що в методології дослідження міжнародних відносин та зовнішньої політики концептуально склалися два головних напрями дослідження і тлумачення міжнародних відносин та зовнішньої політики: традиціоналістський та модерністський.

Прихильники першого напрямку вважають, що сутність міжнародних відносин та зовнішньої політики полягає у взаємодії держав між собою, а головним засобом здійснення такої взаємодії є дипломатія. Середовище міжнародних відносин та зовнішньої політики є ареною одвічної боротьби та протистояння, причиною якого є природна жага людини до влади та схильність до насильства. Тож в основі цього напрямку є проблема конфлікту. Фактично, на думку пострадянських дослідників, міжнародні відносини та зовнішньополітична діяльність – це невинна боротьба їх учасників за управління.

У другій половині ХХ століття починає зароджуватися і формуватися новий напрям дослідження – модерністський, або методологічний підхід. Його засновники вважають, що міжнародні відносини та зовнішня політика країн – це не лише царина міждержавних взаємовідносин. Вони виходять за рамки держави і розширюють коло суб'єктів до різного роду приватних ініціатив, неурядових установ, організацій та ін. «Модерністи» додають до тлумачень міжнародних відносин та зовнішньої політики різні математичні методи та методики, які спостерігаються, наприклад, у теорії ігор, теорії систем, теорії ймовірності, теорії «доміно» та ін.

Варто зазначити, що зовнішню політику та пов'язані з нею відносини досліджували у теорії міжнародних відносин чи не найбільше. Проте ще й досі поняття зовнішньої політики, як і політики загалом, залишається дискусійним. Зовнішня політика, порівняно із внутрішньою, має виразну специфіку, оскільки реалізується у міжнародному соціумі, особливості якого визначають його зміст й форми. Політична діяльність у міжнародному середовищі містить елемент випадковості та непередбачуваності [2].

У період 1960-х–1970-х років відбувається поступове подолання уявлень про міжнародні відносини як про звичайну сукупність окремих міжнародних політик різних країн, а формулюється їх розуміння як однієї цілісної системи, яка балансує, функціонує у єдності всіх складових компонентів.

На зламі 1990-х років весь світ переживає політичне потрясіння, яке пізніше трактується як початок «нового політичного мислення», з якого впливля необхідність формування нового світу – після «холодної війни» між двома основними ворожими блоками (США та СРСР). Після 1991 року ділити світ на два блоки стало неможливим, бо ці блоки припинили існувати.

Щоб розібратися у ситуації, яка склалася, доречно з'ясувати, до якої саме цивілізаційної ланки може належати та чи інша держава, тобто йде мова про цивілізаційну належність.

Історія доводить, що сучасний світ є багатограним та багатополосним – мультикультурним. В основі цивілізаційного підходу до зовнішньої політики в умовах нового світового порядку, лежать:

- інші критерії поділу світу (не тільки політичні, але й економічні, культурні, філософські, релігійні та ін.)
- множинність критеріїв, що робить світ не бінарним (поділеним лише на 2 полюси), а багатовимірним.

Після закінчення «холодної війни» ключове місце в сучасному світі посіло зіткнення цивілізацій. Найпалкішим прихильником ідеї зіткнення цивілізацій сьогодні вважається С. Гантінгтон. Він видав працю «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку». Розвиток зазначеного підходу до зовнішньополітичної діяльності дав право на життя новим поняттям: «новий міжнародний і політичний порядок», «свобода вибору шляхів розвитку», «новий інформаційний порядок», «деідеологізація міжнародних відносин» та ін.

Дуже важливими у науковому пізнанні та концептуальному розумінні зовнішньої політики та міжнародних відносин є конкретні підходи. Зокрема, найпоширенішим із них є системний принцип. Він сприяє адекватній постановці проблем, поєднуючи методи точних наук, що дає змогу вивчити елементарні структурні явища та їх взаємозв'язки. Ще один підхід – діалектичний – дає змогу підійти до вивчення зовнішньої політики й міжнародних відносин із сучасних наукових позицій. Цей підхід охоплює загальні особливості розвитку будь-яких явищ та дозволяє розглядати їх еволюцію.

Загалом зовнішня політика – система дипломатичних, ідеологічних, політичних, економічних, культурних, правових та низки інших суспільних взаємин, що виникли на національних засадах в межах конкретної держави і продовжили свій розвиток на рівні міжнародного спілкування на світовій арені.

Сучасні ж міжнародні відносини – це сукупність міжнародних політик окремих держав. Цю сукупність нерідко називають світовою геополітикою. В її структурі виділяють два компоненти:

1. Міждержавні відносини (або зовнішня політика держав)
2. Діяльність неурядових суб'єктів.

Процеси зовнішньополітичної діяльності можуть бути підпорядковані потребам розвитку окремих країн, а також цінностям усіх країн світового співтовариства, їх безпеці й стабільності. Залежно від потреб кожна держава формує власні цілі та засоби досягнення певної мети, які відповідають її внутрішнім інтересам.

В останні десятиліття ХХ століття до структури цілей та завдань зовнішньої політики окремих країн увійшли такі, як:

- участь у міжнародному поділі праці та зв'язаному з ним обміні товарами, технологіями, сировиною, науково-технічними винаходами та духовними цінностями;
- спільний захист прав людей;
- колективне забезпечення міжнародного миру та безпеки;
- спільне розв'язання глобальних проблем сучасного світу.

Ведення міжнародних відносин та зовнішньої політики ґрунтується на тому, щоб уникнути різних міжнародних конфліктів та непорозумінь, і головне – недопущення застосування сили чи зброї у веденні міжнародної діяльності – уникнення війни чи військового протистояння.

Війна – це тривалий збройний конфлікт між окремими державами, групами країн або верствами населення однієї країни.

На жаль, світове співтовариство до сьогодні не знайшло методів та способів «вилучення» війни з практики міжнародних зносин. Але було сформульовано основні вимоги щодо ведення війни. Ці вимоги закріплені в Женевській конвенції 1949 року про захист жертв війни та в додаткових документах до неї від 1977 року [2;3].

Стосовно військових аспектів – вони будуть існувати ще довгий період, а, можливо, і завжди. Практика в дусі нового геополітичного мислення вимагає орієнтуватися на принцип розумної достатності військового потенціалу окремих країн, який мав би на меті лише робити опір і протистояти агресії.

Стрімке визнання України міжнародною спільнотою дало поштовх до ґрунтовної розробки теоретичних аспектів зовнішньої політики. Загальноприйнятими теоретичними основами зовнішньої політики України є ідеї державності, гуманізму, української традиційної філософії і менталітету українського етносу, які становлять джерело доктрини, концепції та мети зовнішньої політики Української держави.

Практика сучасної зовнішньополітичної діяльності кожної країни потребує ґрунтовного опрацювання комплексу теоретичних і прикладних проблем, які пов'язані з розвитком усієї системи міжнародних відносин, з метою повного використання міжнародного становища для досягнення зовнішньополітичних цілей згідно з національними інтересами держави.

Національні інтереси України полягають передусім у гарантуванні суверенітету, державної незалежності, збереження територіальної цілісності

та непорушності кордонів, захисту інтересів громадян держави і забезпеченні їх добробуту, розвитку добросусідських відносин з усіма членами світової спільноти, дотримання прав міжнародного співіснування та здійснення миру й рівноправного співробітництва.

Зовнішньополітична діяльність України спирається на засади міжнародного права: повагу суверенітету, рівноправність, невтручання у внутрішні справи одне одного, визнання територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів, розвиток широкомасштабного співробітництва, відмову від загрози силою та її застосування, захист прав людини тощо [3;6;8].

Важливим елементом зовнішньої політики України є стратегічне партнерство. Особливо чітко це почало проявлятися протягом 2014–2018 років. Сьогодні стратегічними партнерами України є: Німеччина, Франція, як країни Європейського Союзу, Велика Британія, Балтійські країни, країни Вишеградської четвірки, США та інші держави. Водночас активно розвивається стратегічне партнерство України з міжнародними організаціями на кшталт ЄС, НАТО, ООН, МВФ, ОБСЄ, Рада Європи та ін. Загалом держава є членом близько 100 міжнародних організацій.

Україна не обмежується відносинами винятково з ЄС, Росією, США, а спрямовує свої зовнішньополітичні вектори у тому напрямі, де існують її інтереси. Така модель відносин найповніше відповідає поняттю «багатовекторність зовнішньої політики».

Становлення державної політики України відбувалося в умовах складного внутрішньополітичного й міжнародного середовища, а також відсутності необхідного зовнішньополітичного досвіду. Регіональна політика України формувалася переважно як інструментальний комплекс розв'язання зовнішньополітичних завдань у географічних регіонах, до яких належала Україна. У досягненні завдань регіональної політики Україна віддавала перевагу традиційному для себе маневруванню між центрами сили в регіоні, ситуативному зближенню з одним з них відповідно до поточних завдань. Регіональна інтеграція України переважно відбувалася у рамках об'єднань пострадянського простору (СНД, ГУАМ) або країн, що межують із останнім (ОЧЕС) [10].

У 2018 році Україна продовжує демонструвати високу динаміку у відносинах із США. Показником є інтенсивний політичний діалог та взаєморозуміння з усіх питань порядку денного співпраці, зокрема злагоджена діяльність з питання скоординованого тиску на Російську Федерацію, введення санкцій задля припинення її агресії проти України.

Сьогодні Сполучені Штати позиціонують себе як інтегратор міжнародних зусиль, спрямованих на абсолютне відновлення суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Країна надає послідовну підтримку позиції України в міжнародних безпекових організаціях, сприяє збереженню

українського питання у порядку денному «Великої сімки», НАТО та ЄС. США здатні робити «тиск» на держав-партнерів: Німеччину, Францію для вирішення регіональних проблем безпекового характеру.

Америка надає значну військову допомогу Україні, а також сприяє обороноздатності України (військові тренування, просування реформ сектору безпеки та оборони й надання Україні летальної оборонної зброї). Значні обсяги воєнної допомоги Україні закладені в бюджет США на наступний рік.

Протягом 2017–2018 років спостерігався розвиток українсько-німецьких двосторонніх відносин і співпраці в політичній, економічній, культурній та гуманітарних сферах.

Істотним чинником, який вплинув на можливості Берліна вести активну зовнішньополітичну діяльність, зокрема й щодо врегулювання військового конфлікту на східній території України, стало затягування процесу формування правлячої коаліції в період з вересня 2017 року по березень 2018 року. Натомість переобрання на посаду канцлера Німеччини А. Меркель стало позитивним сигналом для України в питанні збереження єдності країн Заходу щодо протистояння агресивній політиці Російської Федерації.

Економічні стосунки також демонструють позитивне зрушення. За наслідками 2017 року експорт товарів до Німеччини зріс на 23,2 %, а імпорт – на 26,1%.

Берлін лишається найбільшим гуманітарним донором України. До того ж з 2014 року ця країна прийняла на лікування понад 100 українських поранених солдатів на Донбасі [1;4;5].

Офіційна позиція Французької Республіки в дотриманні режиму антиросійських санкцій залишається незмінною – зняття санкцій можливе лише у разі досягнення прогресу в імплементації Мінських угод. Однак Е. Макрон останнім часом не відкидає покращення відносин з РФ. Зокрема, вітається підписання низки контрактів між підприємствами Франції та Росії, бізнес активно інвестується. Економічна співпраця України та Франції вимагає інтенсифікації.

Від самого початку російської агресії проти України Велика Британія була чітко і послідовно на боці нашої держави. Лондон наполягає на врегулюванні конфліктів на сході України згідно з Мінськими домовленостями та вимагає від Москви їх виконання у повному обсязі.

Плідно розвивається співпраця у сфері оборони. У 2017 році Британія подвоїла обсяги технічної та військово-технічної допомоги Україні, у тому числі у сфері підготовки військовослужбовців ЗСУ.

Важливим стратегічним партнером України є Польща, яка першою визнала українську незалежність. Територіальна близькість двох держав підкріплюється спільністю політико-стратегічних інтересів. Варшава взяла на себе роль адвоката України, підтримуючи її курс на європейську та

євроатлантичну інтеграцію. Польща займала принципову позицію у протистоянні намірам РФ втягнути Європу у велику енергетичну залежність від російських енергоносіїв шляхом будівництва газопроводу «Північний потік – 2».

Країни Балтії де-факто є стратегічним партнером України. Вони твердо і послідовно підтримують суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, рішуче засуджують агресивну політику Росії, а також продовжують активну роботу всередині ЄС щодо забезпечення практичної допомоги Україні [7;9].

Сьогодні нам потрібно брати до уваги зростаючу роль Європейського Союзу та держав-членів ЄС. Сучасна ідеальна Європа – простір, де панує мир, демократія і влада закону. Це сфера процвітання з конкурентоспроможною економікою, міцною валютою, низьким рівнем інфляції та одним з найвищих рівнів життя у світі.

На шляху формування геополітичних пріоритетів України існує велика кількість проблемних питань, які потребують вирішення. Державна політика України має бути більш чітко виражена щодо напрямів діяльності, її подальшої стратегії, має відбуватися послідовно з належним урахуванням усіх особливостей.

Найголовнішим завданням сьогодні залишається геополітичне утвердження держави, яке забезпечить Україні гідне місце у глобальному процесі, безпечне та збалансоване входження української економіки до світової.

Для України слід прогнозувати істотне зниження припливу іноземних інвестицій. Це природно, адже зарубіжні інвестори завжди ставляться обережно до країн із нестійкою політичною системою. Не даючи капіталовкладникам упевненості, в Україні формується низький рейтинг конкурентоспроможності та негативний імідж на міжнародній арені.

Україна проводить відкриту, чесну та принципову зовнішню політику, засновану на принципах та нормах міжнародного права [4;5].

Виходячи із цього, єдиною і безальтернативною відповіддю на всі виклики є суворе дотримання міжнародно-правових норм і зобов'язань, здійснення конструктивного і збалансованого зовнішньополітичного курсу і твердість у відстоюванні обраних, законодавчо визначених національних цілей.

Для нашої країни існує багато альтернативних шансів і можливостей розвитку – від вступу у певні великі міжнародні структури до отримання статусу нейтральної держави. Основним завданням для населення нашої держави є бажання змінювати внутрішньодержавну ситуацію, від якої залежить зовнішня.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, для вирішення завдання підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності, вироблення стратегії зовнішньої політики в умовах новітніх викликів, пов'язаних із глобальними трансформаціями світового порядку,

«гібридною війною» та анексією території, одним із кращих варіантів було б переосмислення ролі теорій міжнародних відносин у дослідженні зовнішньополітичних трендів. Саме у просторі політологічного дискурсу щодо міжнародних відносин, комунікації між представниками різних наукових шкіл (реалізм і неореалізм, лібералізм і неолібералізм, інституціоналізм і неоінституціоналізм, теорія політичної культури, світ-системний аналіз, теорія раціонального вибору тощо) формується теоретична призма, крізь яку наші зовнішньополітичні опоненти та міжнародні партнери оцінюють курс України, її стан і перспективи у міжнародній політиці.

Державі необхідно дійти до єдиної чітко визначеної стратегії, досягти консенсусу всередині політичної системи і діяти злагоджено на шляху до реформування.

У цьому сенсі перед нами постає низка важливих завдань:

- розвиток «Східного партнерства» (Україна – ЄС);
- визначення та погодження спільних політичних, економічних національно-державних інтересів з іншими європейськими державами;
- практичне застосування досвіду зарубіжних партнерів;
- вдосконалення сукупності спільних кроків України та її партнерів на регіональному та глобальному рівнях.

Головною метою залишається прагнення побудувати міцну державну політику, абстрагуючись від поняття «багатовекторності», яка базуватиметься на єдиному підґрунті, що зможе створити сильну економіку. Тільки тоді можна буде говорити про можливість вступу до ЄС тощо.

Список використаних джерел

1. *Артьомов І.В.* Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип 2(21). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ». – 2018. С.188–214.
2. *Борисова О.В.* Зовнішня політика України: історія та сучасність: курс лекцій. К.: Кондор-Видавництво, 2017. С. 12–21.
3. *Віднянський С.В., Мартинів А.Ю.* Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) - / Український історичний журнал. 2006. №4. С. 32–51.
4. «Гібридні війни» Росії. Це принципово новий підхід чи застосування по-новому старих технологій? URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/hybrid-2/>
5. *Горбулін В.* «Цінності суспільства» і «гібридний мир»: криза моделі захисту // Дзеркало тижня. 2017. 24–30 червня. № 24. URL: <https://dt.ua/gazeta/issue/1112>
6. *Зленко А.* Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков : Фолио, 2004. 559 с.
7. *Калінін В.* Світ-система та держава як одиниці аналізу у політичних дослідженнях // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 105. С. 322–326. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_105_87.

8. *Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 2: Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень* К.: Парлам. вид-во, 2016. 704 с.

9. *Президент України: Послання до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році»* від 20.09.2018р.

10. *Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження Інституту Горшеніна*. Київ, 2017. 42 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf>

REFERENCES

1. Artomov, I.V. (2018) *Neopolityka Ukrayiny: istoriya ta suchasnist'*: Zbirnyk naukovykh prats' [Geopolitics of Ukraine: history and modernity: Collection of scientific works] UzhNY: Uzhgorod, 188–214

2. Borysova, O.V. (2017) *Zovnishnya polityka Ukrayiny: istoriya ta suchasnist'*: kurs lektsiy [Foreign Policy of Ukraine: History and Modernity: A Lecture Course] Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 12–21.

3. Vidnyanskiy, S.V. (2006) *Evolyutsiya zovnishn'oyi polityky Ukrayiny (1991–2006 rr.)* [The Evolution of the Foreign Policy of Ukraine (1991–2006)] *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, 32-51.

4. Hybrid Wars of Russia. Is it a fundamentally new approach or a re-use of old technology? // <http://bintel.com.ua/en/article/hybrid-2/>

5. Horbulin, V. (2017) «Tsinnosti suspil'stva» i «hibrydnyy myr»: kryza modeli zakhystu. [The values of society" and the "hybrid world": the crisis model of protection?] *Dzerkalo tyzhnya*, 24–30. URL: <https://dt.ua/gazeta/issue/1112>

6. Zlenko, A. (2004) *Dyplomatiya ta polityka. Ukrayina v protsesi dynamichnykh heopolitychnykh zmin* [Diplomacy and politics. Ukraine in the Process of Dynamic Geopolitical Changes], Kharkiv: Folio, 559.

7. Kalinin, V. (2016) *Svit-systema ta derzhava yak odyntsi analizu u politychnykh doslidzhennyakh* [The world system and the state as units of analysis in political research], *Hileya: naukovyy visnyk*, 322–326. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_105_87.

8. *Political Science in Ukraine. 1991–2016: in 2 volumes (2016). Vol. 2: Theoretical and methodological foundations and conceptual results of domestic research*. Kyiv.: Parlam. ed., 704 p.

9. The President of Ukraine: Message to the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018” from September 20, 2018

10. *Ukrainian society and European values: report on the results of a sociological survey of the Gorshenin Institute (2017)*, Kyiv, 42 p. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf>

УДК: 327.5(477+498)

Сушанин Дарина,
студентка 2 курсу магістратури
спеціалізації «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: *д.і.н., проф. Тодоров І.Я.*

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИЙ КОНФЛІКТ НАВКОЛО ОСТРОВА ЗМІЙНИЙ

У статті йдеться про українсько-румунський прикордонний конфлікт в районі острова Зміїний в кінці ХХ та на початку ХХІ століть. Аналізуються двосторонні відносини між державами із цього питання та здійснюється ретроспективний розгляд подій, що супроводжували цей конфлікт.

Ключові слова: *острів Зміїний, Україна, Румунія, делімітація, двосторонні відносини.*

The article deals with the Ukrainian-Romanian border conflict in the area of Zmiinyi Island at the end of the XX and the beginning of the XXI century. The bilateral relations between the states on this issue are analyzed and a retrospective review of the events accompanying the conflict is carried out.

Keywords: *Zmiinyi Island, Ukraine, Romania, delimitation, bilateral relations.*

Вступ. Румунія – один із найбільших сусідів України, який займає за демографічним потенціалом третє місце після Росії та Польщі. Румунія і Україна є важливими зовнішньополітичними партнерами, а також державами-сусідами першого порядку, поєднаними спільною історичною спадщиною та схожими стратегічними інтересами. Це зумовлено, передусім, наявністю спільного кордону (613,8 км), (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області України межують, відповідно, з такими повітами Румунії, як Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Галац і Тулча), геополітичним положенням (вихід до Чорного моря, контроль над гирлом Дунаю, проходженням їх територією паневропейських транспортних коридорів), великими можливостями різнопланового партнерства (спорудження каскадів гідроелектростанцій на р. Тиса тощо) [2].

Виклад основної частини. Характер двосторонньої суперечки між Румунією і Україною має своє коріння глибоко в минулому. В середньовіччі острів Зміїний належав Османській імперії, але в 1829 році впродовж російсько-турецької війни острів був завойований Російською імперією. Однак в Кримській війні (1853 – 1856) він був втрачений, а після російсько-

турецької війни та рішення, прийнятого на Берлінському конгресі (1878), острів перейшов у власність Румунії.

У квітні 1944 року Чорноморська флотилія висадила на острові та захопила Зміїний. Від 23 травня 1948 року він знаходиться під юрисдикцію СРСР. Радянський Союз розглядав острів як ідеальне місце спостереження за військовими базами НАТО, розміщеними на території Туреччини та Греції, тому там був розташований підрозділ протиракетної оборони.

У 1980 роках в цьому регіоні виявили значні запаси нафти та газу, а з боку республіки Румунія пролунали вимоги стосовно континентального шельфу в районі острова Зміїний. Всі претензії Румунії не мали успіху. З іншого боку Румунія навіть не мала правової підстави, щоб вимагати повернення острова. Приналежність о. Зміїного Радянському Союзу була підтверджена білатеральною угодою з 1961 року, а також підписанням Румунією Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі в 1975 р.

Після проголошення незалежності України, котра дістала у спадщину регіон навколо острова Зміїний від Радянського Союзу, з боку Румунії знову з'явилися вимоги стосовно цієї території. Вже від 1990-х років Бухарест відкрито наполягав на найскорішому розділенні територіальних вод, а також вимагав від міжнародного співробітництва вплинути на позицію Києва з використанням різноманітних санкцій [1].

Зміїний – невеликий острів, розташований у північно-західній частині Чорного моря, близько 38 км від дельти Дунаю, 120 км від Одеси і 44,8 км від порту Суліна (Румунія).

Острів має важливе військово-стратегічне, економічне і політичне значення для України [2].

Після отримання Україною незалежності почався новий етап українсько-румунських відносин, у якому проблема острова Зміїний отримала нове звучання: знову розгорнулася гостра боротьба навколо українських територій. На початку 1990-х рр. в Румунії різко посилювалися велико-румунські настрої. Так, румунські історики наполягають на тому, що острів історично належить до території їхньої держави, що його історія щільно і нерозривно пов'язана з румунською державою. Наступним кроком у розвитку українсько-румунських відносин мало стати підписання угоди про делімітацію континентального шельфу й економічних зон у Чорному морі. Дипломати обох сторін заявили, що розв'язання проблеми неможливе без урахування інтересів обох держав. Отже, питання перейшло в площину визначення статусу Зміїного, а не його належності [5].

У 1996 р. Румунія денонсувала Протокол 1948 р., який передбачав перехід острова Зміїний до складу СРСР. Ця проблема актуалізувалася трохи раніше, у листопаді 1995 р., після безрезультатного завершення, через проблему острова Зміїний, одного з раундів переговорів щодо підписання

українсько-румунського базового договору, що проходив у Бухаресті. Після тривалих дискусій з цього приводу, 6 грудня 1995 р. на прес-конференції речник МЗС Румунії С. Дукару зазначив, що Бухарест не вимагає острова, а протестує у зв'язку з намаганнями України надати «статусу територіальних вод» простору в 12 морських миль навколо острова Зміїний.

Міністерство закордонних справ України кваліфікувало це як «спробу висунути територіальні претензії», яка «створює негативний ґрунт для завершення двосторонніх переговорів щодо політичного договору» [6]. Проблема острова Зміїний не тільки суперечила Гельсінському акту 1975 р., але також гальмувала процес вироблення і підписання українсько-румунського Договору про добросусідські відносини і співробітництво між Україною і Румунією, який урешті-решт був підписаний 2 червня 1997 р., у м. Констанца (Румунія). Процедура ратифікації договору румунською стороною була завершена 8 липня 1997 року, українською – 17 липня, Договір набув чинності 22 жовтня 1997 року. Згідно зі ст.2(1) цього договору, сторони підтвердили існуючі кордони і зобов'язалися утримуватися від будь-яких спроб, спрямованих проти, а також від вимог або акту захоплення або узурпації частини або всієї території однією із сторін. Тим самим Румунія офіційно погодилася, що острів Зміїний перебуває під суверенітетом України. Більше того, тоді ж була підписана і Додаткова угода, прийнята шляхом обміну листами між міністрами закордонних справ двох держав. Україна обіцяла не розміщувати на острові Зміїний наступального озброєння, однак економічні проблеми шельфу були винесені за рамки договору. Було прийняте рішення утримуватися від ведення господарської діяльності на шельфі [7].

Позиція України з цього питання базується на сучасних нормах морського права, а також конвенції ООН 1987 року. Буквально відразу після підписання договорів румунська сторона почала дискусію щодо статусу Зміїного: «Що це – скеля чи острів?» Від визначення статусу об'єкта залежить розмежування морського шельфу. За умови визнання його островом він має право на ексклюзивну економічну зону та на територіальні води навколо нього. Румунська сторона наполягала, що Зміїний не острів, а скеля. Основним аргументом є відсутність ресурсів води на острові та неможливість життєдіяльності на острові без морського сполучення з «великою землею». У свою чергу КМУ України, щоб закріпити статус Зміїного, затвердив комплексну програму подальшого розвитку інфраструктури та провадження господарської діяльності на о. Зміїний і континентальному шельфі (Постанова КМУ від 31.05.02р. № 713). Зараз на острові постійно проживають прикордонники, члени їхніх сімей, науковці, обслуга маяка, який функціонує ще з ХІХ ст. У липні 2006 року Одеська облрада ухвалила рішення про створення на острові Зміїному населеного

пункту Біле. А в листопаді 2007 року Президент України вручив паспорти з відміткою про реєстрацію в селищі Біле шістьом прикордонникам [5].

А ще 16 вересня 2004 року Румунія передала на розгляд Міжнародного суду ООН питання про делімітацію континентального шельфу і виняткових економічних зон між двома країнами. Розгляд справи у суді тривав близько чотирьох років і став одним із найкоротших строків розгляду судом справ про морську делімітацію за всю історію [8].

3 лютого 2009 року Міжнародний суд ООН виніс рішення у справі про морську делімітацію в Чорному морі (Румунія проти України). Це рішення поставило крапку в довгостроковій, більше ніж 40-річній суперечці про морський кордон у Чорному морі: спочатку між Румунією та СРСР (у 1967 р.), а потім, на сучасному етапі, між Румунією та Україною. Рішення було прийняте одностайно всіма п'ятнадцятьма суддями, які брали участь у розгляді справи. Воно є остаточним і оскарженню не підлягає.

Міжнародний суд вирішив, що Зміїний є островом але замість 200 миль (370,4 км) економічної зони навколо нього Україна отримала лише 12 миль (22,22 км), тобто можна констатувати фактичну поразку України щодо морського шельфу [4, с. 180-181].

Лише у південно-західній частині від острова суд виділив Україні ділянку спірної зони площею 2,3 тисячі кв. км напроти Каркінітської затоки, яку прирівняли до внутрішньої водойми. В результаті Румунія отримала 79,34% спірних територій Чорноморського шельфу, а разом з ними і величезні запаси нафти й газу.

У справах делімітації морських просторів Міжнародний суд ООН не виносить рішень, які на сто відсотків задовольняють вимоги якоїсь зі сторін. Але якщо врахувати протяжність прибережної лінії, то розподіл між румунською та українською сторонами мав би становити приблизно 1:2,8. Натомість за рішенням суду Україна отримала 2,1. Визначена лінія пролягла ближче до варіанту, який пропонувала Румунія. Це дало підстави їй заявити про свою перемогу.

Однак рішення Міжнародного суду ООН щодо лінії розмежування морських просторів не відповідало запитним позиціям ні України, ні Румунії. Що стосується спірного району (менше 13 тис. км²), то приблизно 25 % його відійшло Україні, а 75 % – Румунії. Проте в районі делімітації (більше 75 тис. км²) Україні дісталася зона удвічі більша, ніж Румунії. Її розподілено у співвідношенні 2,1 до 1 на користь України.

Водночас визнавши Зміїний островом, Міжнародний суд проігнорував претензії Румунії. Лінія розмежування морських просторів, яку провів суд, збігається з тією, яку 1987 р. пропонував румунській стороні Радянський Союз.

У підсумку виграли обидві сторони. По-перше, з їхніх відносин усунуто серйозний конфліктний фактор. Причому член Європарламенту,

колишній міністр закордонних справ Румунії Адріан Северін не виключив, що румунські та українські підприємства навіть домовляться про спільну розробку цих родовищ нафти і газу.

До речі, на шельфі, що розподілено, перспективні запаси вуглеводів оцінено так: в українській частині знаходиться до 800 млрд. метрів кубічних газу, до 52 млн. тонн нафти. У румунській – відповідно до 70 млрд. кубічних метрів і до 12 млн. тонн нафти. У спірній зоні на українську частину припало 21 розвідане родовище (128 млрд. кубічних метрів газу), на румунську – 4 (26 млрд.).

По-друге, Україна і Румунія зможуть сконцентруватися на проблемах стабільності в Чорноморському регіоні, позаяк сповідують спільну культуру безпеки [3].

Висновки. Російська агресія в Україні стала каталізатором розбудови стратегічного партнерства між Румунією та Україною. Схожість стратегічних орієнтирів становлять підґрунтя розбудови і зміцнення двосторонніх відносин між країнами. Наявність відповідної міжнародно-правової бази обумовлює поглиблення партнерства. Спільність цілей надає перспективу сприяння з боку Румунії євроатлантичній і європейській інтеграції України. Подальша співпраця між Україною та Румунією відкриватиме нові шляхи для започаткування та реалізації спільних ініціатив, які відповідатимуть інтересам обох держав.

Список використаних джерел

1. Артёмов І. В. Сучасні виклики у румунсько–українських відносинах. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2012. С. 10–15.
2. Безега Т.М. Українсько-румунські територіальні суперечності: історичний аналіз та сучасний стан. Науковий вісник. 2012. №29.
3. Зміїний: чергова піррова перемога України. ТСН. 2009 – URL: <https://tsn.ua/analitika/zmiynii-cherгова-pirrova-peremoga-ukrayini.html>.
4. Караман І. Решение Международного суда в деле о морской делимитации в Черном море (Румыния против Украины). Одесса: Феникс. 2012. С. 173–190.
5. Резков М. І. Українсько–румунський конфлікт навколо острова Зміїний, ретроспективний аналіз. 2010. – URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/v/09/15.htm>.
6. Соловей І. М. Українсько–румунські відносини: проблеми та перспективи їх розв'язання. 2004. – URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/v/03/solovey.htm>.
7. Чемьоркін І. В. Проблема острова Зміїний як аспект національної безпеки України в регіоні Північно-Західного Причорномор'я. 2010. – URL: file:///C:/Users/Boss/Downloads/tppd_2013_12_13.pdf.

8. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). 2009. – URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>.

REFERENCES

1. Artyomov, I.V. (2012) Suchasni vyklyky u rumuns'ko-ukrayins'kykh vidnosynakh [*Contemporary challenges in Romanian-Ukrainian relations*]. Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. S.10–15.

2. Bezeha, T. M. (2012) Ukrayinons'ko-Rumuns'ki terytorial'ni superechnosti: istorychnyy analiz ta suchasnyy stan [*Ukrainian-Romanian territorial contradictions: historical analysis and current status*]. Naukovyy visnyk.

3. (2009) Zmiyinyy: chershova pirrova peremoha Ukrayiny [*Zmiyinyy: Ukraine's next feat her weight victory*]. TSN. – URL: <https://tsn.ua/analitika/zmiyinii-chergova-pirrova-peremoga-ukrayini.html>.

4. Karaman, I. (2012) Resheniye Mezhdunarodnogo Suda v dele o morskoy delimitatsii v Chernom more (Rumuniya protiv Ukrainy) [*Decision of the International Court of Justice in the case of marine delimitation in the Black Sea (Rumuniya v. Ukraine)*]. Odessa: Feniks. 173–190.

5. Ryzkov, M. I. (2010) Ukrayins'ko-rumuns'kyy konflikt navkolo ostrova Zmiyinyy, retrospektyvnyy analiz [*The Ukrainian-Romanian conflict around Zmiyiny Island, a retrospective analysis*] – URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/v/09/15.htm>.

6. Solovey, I. M. (2004) Ukrayins'ko-rumuns'ki vidnosyny: problemy ta perspektyvy ikh rozv'yazannya [*Ukrainian-Romanian Relations: Problems and Prospects for Their Solution*]. – URL: <http://vmv.kymu.edu.ua/v/03/solovey.htm>.

7. Chem'orkin, I. V. (2010) Problema ostrova Zmiyinyy yak aspekt natsional'noyi bezpeky Ukrayiny v rehioni Pivnichno-Zakhidnoho Prychornomor'ya [*The Problem of Snake Island as an Aspect of National Security of Ukraine in the Northwest Black Sea Region*]. – URL: file:///C:/Users/Boss/Downloads/tppd_2013_12_13.pdf.

8. Maritime, (2009) Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). – URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>.

Наукове видання

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Випуск 1-2 (19-20)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20546-10346Пр,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Відповідальний за випуск: Шелемба М.М.
Технічна редакція: Лазарчук А.І., Веклюк М.В.
Комп'ютерна верстка, обкладинка: Бродич А.І.

Підписано до друку 19.12.2019 р.

Гарнітура Times New Roman.

Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 35,34.

Зам. № 124. Наклад 50 прим.

Оригінал-макет виготовлено
у редакційно-видавничому відділі видавництва УжНУ «Говерла».
88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89.
E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Віддруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36.

M-72

Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.І. Вовканич (голова) та ін. Вип. 1-2 (19-20). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2019. 304 с. ISSN 2218-5348